

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdaja (Editors): Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo Maribor, Glavni
in odgovorni urednik (Chief and Responsible Redactor): prof. dr. Jože Koropec,
62001 Maribor, Koroška 160, Jugoslavija. Telefon 22-171.

Uprava in založba (Administration and Publisher): Založba Obzorja, 62001 Ma-
ribor, Partizanska 5. Tiskarna (Printing House): ČGP Mariborski tisk, 62001
Maribor, Svetozarevska 14, Jugoslavija.

Vseblina		Contents
Koropec Jože: Hoče do srede 17. stoletja	187	Koropec Jože: Hoče till the Middle of the 17th Century
Mlinarič Jože: Gospoščina Zgornje Radvanje po urbarju iz leta 1695	204	Mlinarič Jože: The Manorial Estate of Zgornje Radvanje according to the Urbarium from the Year 1695
Vrišer Sergej: Stanovanjska oprema graščine Radvanje iz leta 1695	217	Vrišer Sergej: Furnishing of the Castle of Radvanje from the Year 1695
Škafar Ivan: Slovenski abecedar Mihala Bakoša iz leta 1786 in njegov ponatis 1793	222	Škafar Ivan: Slovene Primer of Mihal Bakoš from the Year 1786 and Its Reprint (1793)
Curk Jože: Cestno omrežje na Slovenskem Štajerskem v prvi polovici 19. stoletja	238	Curk Jože: Road Network in Slovenian Stiria in the First Half of the 19th Century
Bračič Vladimír: Prostorski razvoj upravne in samoupravne razdelitve na območju severovzhodne Slovenije I	269	Bračič Vladimír: The Spatial Development of the Administrative and Self-Administrative Division on the Territory of North-East Slovenia
Poročila		Reports
Curk Jože: Celjski zbornik 1951—1976	343	Curk Jože: Celjski zbornik 1951—1976
Curk Jože: Ivan Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem	353	Curk Jože: Ivan Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem
Sorn Jože: Antoša Leskovec, Tovarna svinčenega belila v Selnici ob Dravi	360	Sorn Jože: Antoša Leskovec, Tovarna svinčenega belila v Selnici ob Dravi
Sorn Jože: Walter Brunner, Ustanovitev in zgodnja zgodovina železarne in valjarne Štore pri Celju	363	Sorn Jože: Walter Brunner, Ustanovitev in zgodnja zgodovina železarne in valjarne Štore pri Celju

Izvillečke prispevkov v tem časopisu objavljata »Historical Abstracts« and »America: History and Life«.

Abstracts of Articles in this review are included in »Historical Abstracts« and »America: History and Life«.

Na naslovni strani je slika rudarske in fužinske listine.

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji.

HOČE DO SREDE 17. STOLETJA

Jože Koropec*

UDK 332(091)(497.12 Hoče)»09/165«

KOROPEC Jože: Hoče do srede 18. stoletja. (Hoče bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)2, str. 187—203.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 1 slika, 2 karti, 1 preglednica.

Ugodna lega hoškega sveta je privabila ljudi že v mlajši kamni dobi, v 10. stoletju ustvarila Pohorski dvor — prvo prestolno Podravske mejnih grofov, Mihaelovo razvanjsko cerkev, eno prvih srednjeveških na Slovenskem in Betnavo, priključena v 11. stoletju v življenje najobsežnejše župnije v zelo prostranem oglejskem patriarhatu — leta 1978 je na področju nekdanje hoške pražupnije 38 župnij —, v najnovjši dobi ugodna lega proži tod silnejše povečanje prebivalstva kot v sosesstvu.

Podložne družine hoškega sveta, tudi že sredi 14. stoletja močno naseljenega vzhodnega Pohorja, so si najbolj delila zemljiška gospostva Pohorski dvor, zgornji mariborski grad, Vetrinjski dvor v Mariboru, Meljski dvor, žički samostan in hoška Jurčjeva cerkev. Razen od poljedelstva in živinoreje so se podložniki precej ukvarjali tudi z vinogradništvom, znanim že na začetku 13. stoletja, nad Pohorskim dvorom. Milne je poganjala Reka že od 14. stoletja, hoško valjarno koe 1625. Meslo Maribor je irpelo v hoškem sosesstvu le najredkeje obrtnike, gostilne ne. Od srede 16. do srede 17. stoletja so porastle le Zgornje Hoče. Med 1640 in 1648 je nastopal v Spodnjih Hočah prvi znani učitelj.

UDK 332(091)(497.12Hoče)»09/165«

KOROPEC Jože: Hoče till the Middle of the 17th Century. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)2, p. 187—203.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl., 1 pict., 2 charts, 1 table.

The favourable position of the territory of Hoče attracted people already in the neolithic era. In the 10th century were established Pohorski dvor — the first residence of the frontier-counts of Podravje, the Michael's church of Razvanje, one of the first churches of the Middle Ages in Slovenia, and Betnava. In the 11th century the largest parish in the very wide patriarchate of Aquileia was founded. In the year 1978 there are 38 parishes in the area of the former primitive parish of Hoče, in the recent time there is because of the favourable position a more considerable increase of inhabitants there, than in the neighbourhood.

The subject families of the territory of Hoče and also of the densely populated eastern part of Pohorje shared mostly the landed properties of Pohorski dvor, the upper castle of Maribor, Vetrinjski dvor in Maribor, Meljski dvor, the monastery of Žiče and the George's church at Hoče. Besides agriculture and cattle-breeding the subjects occupied themselves also a great deal with viticulture, well known already at the beginning of the 13th century above Pohorski dvor. The mills have been driven by the Reka already since the 14th century, the coarse rags rolling mill in 1625. The town of Maribor tolerated in its neighbourhood at Hoče only rare craftsmen, but no Inn. From the middle of the 16th till the middle of the 17th century only Zgornje Hoče increased. Between 1640 and 1648 the first known teacher is registered.

* Dr. Jože Koropec, izredni profesor, Pedagoška akademija Maribor

Hoče se na ugodni legi 6—7 kilometrov južno od Maribora zadnjih sto let vedno nagleje razvijajo, izjemno močnejše kot sosednja naselja.

Že v najzgodnejših časih so prijetne sončne lege na južnem obrobju skrajnega vzhodnega Pohorja, na robu Dravskega polja, blizu iztočišča Dravske doline in v primerni oddaljenosti od Drave, lege ob Reki z zdravo pitno vodo privabile ljudi za trajno bivanje v lepem in bogatem okolju.

Blizu Pohorskega dvora smo naleteli na kamnite kopače v gomilah, v Reki na kamnito dleto, v Zgornjih Hočah na kamnito dleto, na Hoškem Pohorju na nekaj kamnitih sekir, značilnih za mlajšo kameno dobo (pred 2000 pred našim štetjem), na bronasto sekiro, pri Špureju v nadmorski višini 700 metrov na zalogo bronastih predmetov iz starejše železne dobe (pred 400 pred našim štetjem). Nad Pohorskim dvorom leži železodobna Poštela (1542 Burgstel = gradišče). Na prostoru med Razvanjem, Betnavo, Hočami in Pohorskim dvorom so našli arheologi več kot 50 predrimskih in antičnih (in rimskih) gomil, med Zgornjimi Hočami in Zafostom 4 gomile. Latinsko govoreči Rimljani so zapustili na hoškem območju poleg že omenjenih gomil še razne nagrobne kamne in oltarje, ki so jih poznejši ljudje vzdali v Pohorski dvor in hoško Jurijevo cerkev, kjer opazimo vgrajen oltar Merkurja in v kriпти pod cerkvijo tudi žrtvenik bogu Mitri. V Spodnjih Hočah so izkopali Hadrijanov (rimski cesar 118—137) bakreni novc. »Turški kamen« na meji med Bohovo in Rogozo se je izkazal za rimski nagrobnik. Rimsko pepelnico iz Dogoš so predelali v kropilnik Marijine cerkve v Brezju. V Zrkovcih so našli del rimskega nagrobnika z levjo glavo. V Miklavžu so razen gomil našli 4 rimske nagrobnike, pepelnico, 2 kamna z reliefom, dele stebrov in več obdelanih rimskih kamnov.

Po naselitvi so Slovenci panonskega naselitvenega toka poimenovali Razvanje po razvalinah rimskih razdejanih in opuščeni stavbišč.¹

Ko so Nemei pregnali Ogre na vzhod, je nemški cesar podelil grofu Rachwinu 985 obsežna zemljišča pri vasi Razvanju (Razuuui villa). Razvanje je moralo takrat že dalje časa živeti, da si je že zaslužilo ime vaškega naselja. Pod konec 11. stoletja je bilo Razvanje v posesti podravske mejnih grofov Spanheimov (Spanheim = grad zahodno od Mainza) in v okviru mlade hoške župnije. Verjetno so imeli podravske mejni grofi od Rachwina do Spanheimov svojo prvo postojanko prav na varnem Pohorskem dvoru, Bernhard Spanheim, sin Engelberta I., okoli 1100 v mariborskem gradu na Piramidi. Na začetku 12. stoletja sta brata Bernhard in Engelbert II. Spanheim namenila živinorejski dvor (stabularia curtis) Betnavo, Pohorski dvor (curtis, 1124 Huzi-Haus) in Razvanje z Mihaelovo cerkvijo drugim. Razvanjska cerkev je morala biti lastniška — verjetno jo je ukazal zgraditi že grof Rachwin — le takšne cerkve je lahko zemljiški gospod podarjeval. Pohorski dvor — Haus — si je zaslužil svoje ime s tem, ker je bil imenitnejše zidano bivališče nad bližnjimi lesenimi, skromnimi podložniškimi kočami. Na začetku 12. stoletja se prvič omenjata tudi Dogoš (Legindorf) in Miklavž (villa Brunne, 1227 apud Lubumer, 1265 Naussendorf vel Prundorf, 1382 St. Nikla, 1450 Prunn bei St. Nikolaus). Miklavž (12—15 podložniških družin) je bil v posesti deželnih vladarjev do konca 15. stoletja, nato do konca 16. stoletja v okviru zemljiškega gospodstva Borl, od 1586 pod Betnavo,

¹ Arheološka najdišča Slovenije, 1975, 300—302

Imeniška cenitev Pohorski dvor 1542. XLIII/634, Štajerski deželni arhiv v Gradcu (Sda) Jože Koropec: Srednjeveški Pohorski dvor, Kronika XVIII, 1970 (Srednjeveški Pohorski dvor), 76—79

Jože Koropec: Miklavž na Dravskem polju v srednjem veku, Poetovlo-Ptuj 69—1969, 1969 (Miklavž), 92—94

Jože Milnarčič: Graščina Betnava pri Mariboru, Kronika 24, 1976, 11—20

Pohorski Dvor
Georgius Matheus Vischer: Topographia ducatus Stiriae, 1681

od 1648 pod mariborskim gradom, leta 1747 je postal posest vetrinjskega samostana južnozahodno od Celovca.²

Iz Pohorskega dvora in Razvanja so ustvarili Betnavo pred 1096, nekako v tem času tudi Hoče v ravnini sredi bogatega polja vsekakor v mirnih časih druge polovice 11. stoletja, najverjetneje za časa Engelberta I. († 1. aprila 1096) Spanheima. Ker je bila razvanjska Mihaelova cerkev lastniška cerkev, se je odločil oglejski patriarh ob ustvarjanju župnijske cerkvene organizacije s privolitvijo podravskega mejnega grofa zgraditi pri podložniških kočah v Hočah Jurijevo cerkev s kripto — podzemno Marijino kapelico in s prostorom za relikvije kot središče najboljše svoje župnije. Znanstvenik Marijan Zadnikar je zapisal: »... so torej Hoče s svojo kripto slej ko prej eden naših osrednjih spomenikov.« Za Hoče se je patriarh odločil zlasti zaradi bližine Drave, ki je predstavljala cerkveno mejo proti salzburški nadškofiji — odnosi med obema visokima cerkvenima sosedoma niso vedno bili pristrčni — zaradi lege ob podpohorski cesti, zaradi središčnega položaja v območju Drava—Radoljna—Tinje—Makole—Stoperce—Žetale—Zavrč—Drava, zaradi bližine sedeža podravskega mejnega grofa na Pohorskem dvoru kot varuha mlade ustanove, zaradi razvijajočega se mladega hoškega naselja. Na področju prvotne hoške župnije je v letu 1978 kar 38 župnij. V Pohorskem dvoru se je javljalo med 1124 in 1348 enajst Pohorskodvorskih, prvi med njimi Verner I.³

² Srednjeveški Pohorski dvor, 76

Miklavž, 92—94

Frane Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev III, 1911, 239—241

³ Srednjeveški Pohorski dvor, 76

Jože Koropec: Ob urbarju gosposčine Slivnice pri Mariboru iz leta 1604, ZC XIX—XX, 1965—1966 (Ob urbarju gosposčine Slivnice), 235—241

Marijan Zadnikar: Kripta v Hočah pri Mariboru, Varstvo spomenikov VII, 1958—1959 (Zadnikar), 49—71

Leta 1146 je odstopil oglejski patriarh podravskemu mejnemu grofu Bernardu Spanheimu na mariborski Piramidi in njegovi ženi na osnovi zamenjave med drugim tudi dve tretjini cerkvene desetine v velikih župnijah Hoče (Choz), Slivnica in Konjice. Preostalo tretjino so po volji patriarhov hasnovali župniki. Ta latinsko oblikovana listina je zanimiva v zgodovini Hoč ne samo zaradi najstarejše omembe kraja, njegove župnije in cerkvene desetine, temveč prav tako zaradi sporočila o življenju njene sosede slivniške župnije. Mlajša slivniška župnija je izločila tretjino nekdanj skupnega področja, tako da je zajela južno pohorsko stran južno od Hoč, slovenskobistriški in makolski svet, področje okoli Lovrenca na Dravskem polju, na vzhodu pa je segala blizu eešte Maribor—Ptuj. Kar nekam nezaupljivo jo je kar na treh straneh obkrožala starejša hoška pražupnija in samo na črti Veliki Vrh—Boč je mejila na konjiško sosedo. Do dokaj čudnega sosedstva dveh pražupnijskih središč — hoškega in slivniškega — ki sta si vsak sebi komaj kakšne tri kilometre, je prišlo prav gotovo zaradi tega, ker se je ob rasti prebivalstva okoli 1100 pokazalo, da je prvotno zasnovana hoška pražupnija bila le preobširna in bi si naj najbližja soseda sporazumno delila opravila in dohodke, pri čemer so se starejše Hoče v začetku skušale obnašati do mlajše Slivnice dokaj varuško. Se je pa Slivnica kar najhitreje postavila Hočam ob stran kot popolnoma enakopravna soseda. Tudi po odcipitvi Slivnice z ozemljem, na katerem je 1978 14 župnij, so veljale Hoče še vedno za eno najobsežnejših župnij. Leta 1146 ohranjeni najstarejši zapis hoškega krajevnega imena si tolmačimo kot ime naselja lesenih koč. Hoče so zapisovali skozi čas še tako: 1151 Chotse, 1252 Choetsche, 1441 Khotseh. Sredi 12. stoletja sta živeli že Loka (Lonch) in Rogoza (Rogor). Večina Rogoze je postala v zadnji tretjini 12. stoletja posest žičkega samostana, posamczne kmetije si je pridobil samostan tu še kasneje. Sredi 12. stoletja so živeli tudi že Zrkovci (Werchendorf), ki so prešli že pred 1161 iz rok podravskega mejnih grofov v dolga stoletja trajajočo posest salzburških nadškofov.⁴

⁴ Ob urbarju gospoščine Slivnice, 235—236

Joseph Zahn: Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, 1393 (ONB), 105

Franc Kos: Građivo za zgodovino Slovencev IV, 1915 (Građivo IV), 109—109, 220

Prvega hoškega župnika po imenu poznamo šele iz leta 1151, bil je to župnik Henrik. Do sredine 17. stoletja srečamo v virih 40 njegovih naslednikov, od 1374 verjetno kar vse, čeravno so zapustili sled za sabo večinoma le z eno samo omembo. Največje praznine v njihovem zaporedju zevajo za čas 1151—1229 = 78 let, 1252—1294 = 42 let in 1347—1374 = 27 let.⁵

Iz časov okoli 1200 omenjajo zgodovinski viri prvo imenoma znano ženo s hoškega področja, bila je to Kunigunda Pohorskodvorska.⁶

Že leta 1091 je dobil novi šentpavelski samostan v Labotski dolini severozahodno od Dravograda tudi pusti svet, imenovan po pohorskem potoku Radoljni. Sredi 12. stoletja so prvi sadovi šentpavelskih naseljevalnih prizadevanj že narekovali šentpavelsko graditev pohorske lovrenške cerkve. Opati so trgali lovrenško cerkveno področje iz hoškega okvira. Proti temu je nastopil hoški župnik. Pred 1214 je priznal šentpavelskemu opatu mirno posest nastale lovrenške župnije, zahteval pa za to, da bi mu opat letno izplačeval po 16 srebrnikov, dobljenih v vasi Bczeni pri Rušah. Pozneje se ti srebrniki nikoli več ne omenjajo, pa tudi pohorski Lovrenc ne več v hoškem okviru.⁷

Po zapisu deželnoknežjega urbarja iz časa pred 1227 je dobival štajerski vojvoda, naslednik podravskega mejnih grofov, iz hoške in slivniške župnije na račun dvetretjinske cerkvene desetine 80 računskih mernikov (modius) pšenice, 420 mernikov rži, 700 mernikov ovsa, 2 tovara (carrada) vina, 2 računski vedri (redemper) medu, 60 jagnjet in 400 piščet. Za računski mernik bi danes računali 157,5 litra, za računsko vedro 105 litrov in za tovor 525 litrov. Višina desetine, do katere je imel pravico žički samostan v Rogozi že od prvca štajerskega vojvode (1180—1192) in od patriarha 1247, ni znana. Iz zapisa o cerkveni desetini si lahko približno predočimo, kaj in koliko so pridelovali naši predniki v času hoškega župnika in oglejskega kanonika Konrada (1229), sina plemiča Konrada Mariborskega. V urbarju pred 1227 se prvič omenja še Zlatoličje (Goldarn) in Friderik iz rodu Razvanjskih, znanih v 13. stoletju. Užival je vladarjeve gorninske vinograde in za to je moral oddajati tri tovore vina.⁸

Na Pohorskem dvoru je zgubil Verner IV. Pohorskodvorski 1255 nekaj posesti pri Bohovi (Bochew) zaradi dolga v korist nemškega viteškega reda v Veliki Nedelji in plačal vetrinjskemu samostanu 1920 srebrnikov odškodnine. Štajerski deželni knez je podelil 1259 mariborskemu meščanu za zasluge 4,5 kmetije (mansus) v vasi Hoče (villa Chost). Okrog leta 1267 so bile v Razvanju tri in pol posesti podložne štajerskemu deželnemu knezu. Vsaka mu je letno dajala mernik pšenice, mernik ovsa, prašiča ali 12 srebrnikov, 2 hleba kruha, pišče, kokoš in 20 jajc, njegovemu oskrbniku v Mariboru pa po merico pšenice, 5 meric ovsa in 24 srebrnikov.⁹

Leta 1261 se omenja Miklavževa cerkev v Majšperku (Mannesperch) že kot središče samostojne župnije, 1289 mariborski magdalenski vikariat (sancta Maria

⁵ Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant I (Orožen I), 302—309, 614

Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant V (Orožen V), 107, 536

(Joseph) Zahn: Archivalische Untersuchungen in Friaul und Venedig, BKSGQ 7, 1870, 69, 94, 95, 115

Die Reisetagebücher des Paolo Santonino, 1947, 166—167

Jože Milnarčič: Gradivo za zgodovino Maribora III, 1977, 31

Hoški župnijski urbar 12. IV. 1599, Pokrajinski arhiv v Mariboru (PAM)

Matej Slekovc: Duhovniki, 15. stoletje, št. 144, (PAM)

⁶ Gradivo IV, 333—334

⁷ Jože Koropec: Zemljiške gosposčine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja, 1972 (Zemljiške gosposčine), 15, 85

⁸ Alfons Dopsch: Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark, 1910 (Dopsch), 23 Orožen I, 302

⁹ Srednjeveški Pohorski dvor, 76—79

Jože Milnarčič: Gradivo za zgodovino Maribora I, 1976, 101

Magdalena in littore), 1312 vikariat Lovrenc na Dravskem polju (s. Lorenzen bei der Pulzkach). S tem se je obseg hoške župnije znova in znova zmanjševal.¹⁰

Za 14. stoletje so zgodovinski viri za Hoče že zgodovnejši. Leta 1303 je kupil samostan Rein severozahodno od Gradca posest pri Hočah, kmetijo Svete 1342 od ptujskega zlatarja, verjetno v vinorodni legi.¹¹ Rajnpreht Pohorskodvorski in Mariborski z ženo Mehtildo je 1311 priznal svojemu bratrancu Gotfridu, sinu Ulrika Mariborskega, pravico do odkupa tistih sedmih kmetij (hueben) in mlina (ain muel) v Hočah (Chots), kar mu je Gotfrid prodal za 24 mark (1 marka = 160 srebrnikov).¹² Istega leta in nato še leta 1319 je predlagal hoški župnik Rajnbert oglejskemu patriarhu v potrditev novega vikarja na izpraznjeno vikarsko mesto pri mariborski Magdaleni. Rajnbert je prvi hoški župnik, ki ni redno živel v svoji župniji. Leta 1314 je imel tu duhovnika (rector ecclesie) Hermana, ki je v resnici vodil namesto naslovnega župnika duhovniška opravila. V srednjem veku se je ta razvada širila. Naslovni župniki so bili zainteresirani za službena mesta pogosto najbolj zaradi dohodkov.¹³ V Zrkoveih srečamo 1322 kar 24 salzburških podložnih družin, 1 je bila tu še v drugi posesti.¹⁴ Leta 1326 je prodal mariborski meščan Jakob Cink z ženo Katarino vetrinškemu opatu Janezu in njegovemu samostanu tri in pol kmetije ter tri domce (hofstet, domec = kmetijica) v Hočah za 21 mark.¹⁵ V listini iz leta 1334 je zapisano, da je hoška cerkev Jurijeva (s. Georgii in Choetz). Hoški župnik je bil takrat že Klavž (Miklavž) iz Gradca. Do 1330 je bil vikar v Trbovljah, tega leta je z zamenjavo s Klavžem Slovenskobistriškim postal hoški župnik in bil to še 1347. Leta 1391 se je javljal njegov sin duhovnik Friderik. Leta 1379 je dobil Vetrinj v Hočah še 1 kmetijo.¹⁶

Leta 1336 je Hartnid IV. Ptujski podaril salzburške fevdne Dogoše vurberški cerkvi v Dvorjanah, po 1586 si je Dogoše (21 družin 1542) pridobil od Vurberka grad Ravno polje na Dravskem polju.¹⁷

Za časa Otona (1329—1348), zadnjega Pohorskodvorskega, in po njegovi smrti je prešla njegova posest na Ulrika Walseeja — Pohorski dvor — in na gospodarje mariborskega gradu na Piramidi. Leta 1359 sta bili v sklopu zemljiškega gospostva mariborskega gradu v Hočah 2 kmetiji in mlin, in Razvanju tri in pol kmetije, štirje domci in 2 mlina, na Pohorju 31 kmetij. Ko je Hartnid V. Ptujski dedoval 1363 po Walseejih Pohorski dvor, je bilo zapisano, da pripada Pohorskemu dvoru pravica in dolžnost zaščite nad hoško župnijo.¹⁸ Se je pa njen obseg še nadalje krčil, 1374 se omenjajo Žetale kot samostojen vikariat, pred 1398 sta se osamosvojili župniji Hajdina in Videm pri Ptuju.¹⁹ Iz tega časa (1370) je ohranjen najstarejši zapis krajevne imena Rošnje (Rast).²⁰ Leta 1395 je bila hoška župnija izročena gornjegrajskemu samostanu.²¹

Od 1412 se župnikovi namestniki, kadar župniki niso živeli v župniji, imenujejo dosmrtni vikarji (perpetuus vicarius). Videti je, da so ob pogoju dosmrtni

¹⁰ Hans Pirchegger: Erläuterungen zum Historischen Atlas der Österreichischen Alpenländer II, 1, 1940 (Erläuterungen), 139, 141, 144—145 ONB, 318

¹¹ Albert Muchar: Geschichte des Herzogthums Steiermark VIII, 1867 (Muchar VIII), 150, 296

¹² Jože Milinarič: Gradivo za zgodovino Maribora III, 1977 (Mlinarič II), 3

¹³ Milinarič III, 4, 51

¹⁴ Milko Kos: Urbarji salzburške nadškofije 1939, 99

¹⁵ Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gütern. Städte und Märkte. 1962 (Pirchegger), 105

¹⁶ Milinarič III, 79

¹⁷ Orožen I, 303

¹⁸ Orožen V, 536

(Joseph) Zahn: Archivalische Untersuchungen in Friaul und Venetia. BKSGQ 7, 1870, 94, 95, 115; Listini 3277^b in 3332^a, štajerski deželni arhiv v Gradcu (Šda)

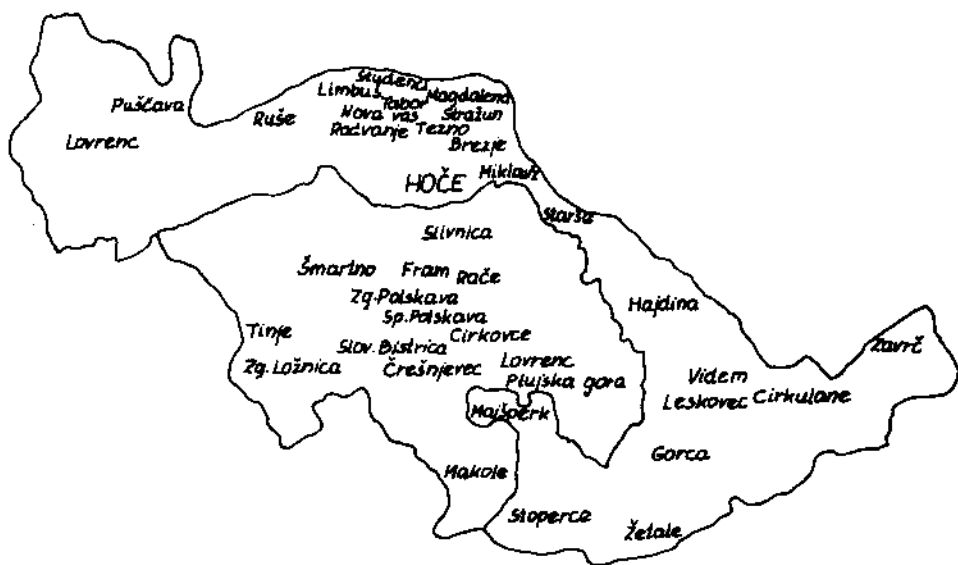
¹⁹ Jože Koropec: Srednjeveški Vurberk, CZN XXXIX, 1969, 118, 123

²⁰ Srednjeveški Pohorski dvor, 76—79

²¹ Erläuterungen, 139—140

²² ONB, 381

²³ Arhiv notranjeavstrijske komore — kronološka vrsta (Anakk), 180: 16. IX. 1580, 6da

nega mandata bili voljni nadomeščati župnike. V gornjegrajskem urbarju so zabeležili leta 1426, da je dolžan hoški župnik izročiti vsako leto samostanu 14 mark, magdalenska cerkev 12 mark in da je desetina hoškega župnika vredna letno 20 mark. Hoški vikar je dobival letno od podrejenih vikarjev takole: od majšperškega in videmskega od vsakega po 2 marki, od žetalskega in hajdinskega od vsakega po 1 funt (funt = 240 srebrnikov). Leta 1430 se je osamosvojila tudi župnija Zavrč (s. Nicla). Pri Hočah so ostale za daljšo dobo le še poznejše župnije Brezje, Miklavž in Starše, v slednjih 1441 prvič omenjena Janezova (s. Johans) cerkev.²² Proti sredini 15. stoletja ločijo zgodovinski viri že Spodnje Razvanje (Nider Rasway 1431) od Zgornjega Razvanja (Ober Raswan 1456).²³

Leta 1437 je prišel v Maribor iz Žusma zahodno od Podčetrтка Andrej Žusemski in si kmalu pridobil obširni svet med Limbušem in Slivnico. Njegov sin Janez Žusemski je bil 1479–1480 upravnik konjiškega zemljiškega gospostva. Leta 1479 je obdaril konjiško kaplanijo med drugim tudi s svojimi posestmi v Polani pri Hočah (po 1514 Polan). Pri tem se je zgledoval po limbuškem upravniku Bernardu Griebingerju (1477–1478), ki je ustanovil 1478 kaplanijo v Limbušu in jo obdaril z bogatimi posestmi pri Konjicah.²⁴

Leta 1438 so na Pohorskem dvoru Ptujске, ki so dokupili za to zemljiško gospostvo nekaj posesti v okolici, nasledili sorodniki Stubenbergi. Takrat je obsegalo pohorskodvorsko zemljiško gospostvo poleg žup Razvanja in Bohove tudi župo Hoče.²⁵

²² Orožen 1, 614, 278
ONB, 282
Erläuterungen, 141

²³ ONB, 403

²⁴ Pirchegger, 237; Mariborski urbar po 1514, Stockurbare 42/107, Sda
Jože Koropec: Srednjeveško konjiško gospostvo, ČZN XLIII, 1972, 3

²⁵ Srednjeveški Pohorski dvor, 76–78

Pred 1461 je nehala dobro polovico stoletja trajajoča podrejenost hoške župnije gornjegrajskemu samostanu. Tako se Hoče 1461 niso znašle v okviru nove ljubljanske škofije. Svetni patron za Jurijevo hoško župnijo je postal štajerski deželni vojvoda.²⁶ Pred 1470 je naslikal veliki italijanski umetnik Gianfrancesca da Rimini Marijo z detetom, eno svojih najboljših umetnin. Slika se je pozneje znašla na Pohorskem dvoru in v začetku našega stoletja v hoški cerkvi. Od leta 1926 je ta hoška Madona v Narodni galeriji v Ljubljani med njenimi vrhunskimi dragocenostmi. L. 1474 srečamo prvič Zafoš (Forst), 1477 hrib »Medwed.«²⁷

Poleg hiš pri cerkvi se je v Hočah sčasoma izoblikovalo 2 kilometra jugozahodno od cerkve novo naselje ob potoku Reki. Tako so v listini poznali 1468 že Spodnje Hoče (Nider Kotsch) in 1474 Zgornje Hoče (Ober Kotsch).²⁸ Nadaljnji razmah Hoč so močno zavrla Turki. Tod okoli so se podili v letih 1472, 1475, 1477, 1483, 1493, 1494 in 1532. Leta 1477 so odnesli križe, kelih, knjige in mnogo drugega ter ulovili hoškega župnika Gašparja (1441—1480), ki pa jim je pobegnul. Pred Turki naj bi pravočasno opozarjala stražna grmada na Pohorskim dvorom. Po turškem pohodu 1483 so obnovili pod župnikom Janexom Preprostim iz Laškega župnišče, vendar maja 1487 oglejski vizitator v njem — sicer v dovolj lepem in preugodnem kraju — zaradi bolh in stenic ni dobro prenočil. Leta 1496 je patriarh opomnil hoškega župnika, da od mož in žena, ki žive z drugimi, ker so jim Turki odvlekli zakonce, ne sme za odvezo pri spovedi zahtevati zlatnika, sme pa sprejemati darila.²⁹

Odličen vir za boljše poznavanje hoške preteklosti predstavlja urbar vetrinjskega samostana iz leta 1488. Takrat je bilo v samostanski posesti v hoškem uradu (ambt) v Spodnjih Hočah 9 podložniških družin, v Zgornjih Hočah 14 in nad Hočami 56 gorninskih vinogradov. Dajatve so bile takšne:

Spodnje Hoče	srebrniki	pšenica v četrtih — viertail	oves
Jantzik	30	3	6
Pavel Henrik	15	1,5	3
Simon Serub	30	3	6
Marin	240		3
Jakob	25		
Musseld	25		
Smecher	30	3	6
Weber	10		
Štefan, županov sin	7	3	5

vsak po 1 pišče, Štefan 2 kuri, vsak 10, 20 ali 25 jaje

²⁶ Orožen I, 278—279

²⁷ Franc Štelc: »Hoška madona«, proizvod slikarja Gianfrancesca da Rimini, Zbornik za umetnostno zgodovino VIII, 1927, 1—19; listine 7380, 7493^b, 7671^a, 7671^b, Sda

²⁸ ONB, 105

²⁹ Srednjeveški Pohorski dvor, 76—79

Zadnikar, 60

Orožen I, 285, 304—305

Muchar VIII, 393

Zgornje Hoče	srebrniki	pšenica v četrtih	oves
Martin (Kolar 1474)	7	3	5
Spodnji Svete	7	3	5
Župan	7	3	5
Martin Janžič	120	3	6
Svete Stocher	7	3 rž	5
Jakob Martin	7	3	5
Miha Milner kmetija, mlin	320		2
Tomaž Arban (1474) 2 km., domec	610		5
Štefan	240		
Turner	32		
Crnko	32		

vsak še 1 ali 2 piščeta, 10 jajc.

V Zafoštu (Forst) je bilo 37 gorninskih vinogradov, nad Reko (Richernn) 19. Gornina za posamezen vinograd je nanese 1 vedro mošta in pol srebrnika, najredkeje do 5 veder mošta. Sogorniki so bili okoliški podložniki, tudi z Bohove, mlinar z Reke, hoška cerkev, slivniška cerkev, žički samostan in vetrinjski opat.

Vetrinjski urbar iz leta 1515 dopolnjuje prejšnjega še s predpisi o tlaki. Hočani so morali spraviti vetrinjski travnik pri Hočah (10 dni košnje za 1 kosca) v Maribor v Vetrinjski dvor (kupljen med 1220 in 1224 — domus, 1277 curia). Kosci so dobili delo plačano, vsi pri spravilu krme pa hrano. Vsaka podložna družina je morala 2 dni orati in 2 dni žeti z eno delovno močjo. Ob trgatvi je bilo treba založiti Vetrinjski dvor s kurjavo, vedno pa prepeljati vse z vetrinjskih splavov na Dravi v Vetrinjski dvor.³⁰

Nekaj posesti pri Hočah je uživalo tudi sosednje slivniško zemljiško gospodstvo. Tako je Hans Klösch s slivniškega gradu sprejel 1493 v fevd od vladarja posesti pri Hočah.³¹ Zakonca Bernard in Barbara Druckher sta obdarila 1501 mariborsko cerkvico vseh svetnikov med drugim tudi z eno kmetijo in domcem v Hočah. Nad Polano je bilo v tem času preko 30 vinogradov.³²

Pohorskodvorski urbar iz leta 1527 izkazuje 16 podložniških gospodarstev v Spodnjih Hočah, in sicer pristavo, kmetijo s 3 domci, 4 kmetije, polovično kmetijo, trojni domec, 2 dvojna domca, domec z mlinom, 5 domcev. Močno so prevladovale revnejše posesti, domci. Do njihovega združevanja je moralo prihajati proti koncu 15. stoletja, ko je zaradi vojnih časov primanjkovalo ljudi. Posestniki posameznih podložnih gospodarstev so bili: župan (Supan) Erhart, Luka Esih, Tomaž Hafner (— lončar), tesar Gašpar Hajnc, Alekš Haldin, mlinar Jakob Janžič, Matej Janžič, Lorenc Konrad, Pankrac Lindeker, Andrej Napah, Ambrož Novak, Miha Patriarh, Konrad Tomaž, Gregor Vagen, Jurij Voh, Klement Voh. Po tem urbarju je bilo v Razvanju 15 pohorskodvorskih podložniških

³⁰ J. (oseph) Zahn: Reisebericht über steierische Geschichtsmaterialien in kärntnerischen Archiven, BKSGQ III, 1866, 18—49

Vetrinjski urbar 1488, prepis dr. Milka Kosa

³¹ Muchar VIII, 179

³² Orožen I, 535; Urbar gospodstva Maribor, Stockurbare 42/167, Sda

družin na dvoru, 4 na dvojnih kmetijah, 7 na kmetijah, dvojnem domcu in 2 domcih, v Bohovi 25 družin na 2 kmetijah z domcem, 22 kmetijah, dvojnem domcu, v Dobroveih 6 pohorskodvorskih podložniških družin, v bližini Pohorskega dvora 15 vinogradov. V Razvanju srečamo priimke Delapust, Dermel, Grušič, tesar Krejač, Ogrizek, Šiško, Šnajder, Švajger, Tanc in Zatler, v Bohovi Dermel, Erhart, Esih (7 družin), Felder, Golar, Gruba, Kokol, Krepfl, Lah, Marčič (5 družin), Patriarh, Petelnič, Počehovar, Zoder. Ostale družine so bile poimenovane le z imeni hišnih gospodarjev. Pri kmetih je že živel služinec.

Hoška kmetija je dajala najbolj po 4 posode (schafl) pšenice, 5 posod rži, 6 posod ovs, 5 kur in 10 jajc, ena družina tudi kostanj. Domci so dajali le denar od 29 do 100 srebrnikov, 2 kuri in 10 jajc, pristava 2 funta in 2 kopuna. Posoda je merila dobrih sedanjih 26 litrov. Od kmetije v Razvanju in Bohovi so dobivali v Pohorski dvor najbolj približno 1 goldinar (= 1 funt = 240 srebrnikov), 3 kure in 30 jajc. Iz leta 1527 so znane tudi podložne družine zgornjega mariborskega gradu nad Hočami: Breznik, Delapust, Gradišnik, Herb, Lelič, Letiš, Novak, Plešivec, Potnik, Ramšak, Trnak in Visočnik. Leta 1527 so prijaviili za Hoče še hoški župnik 23 davčnih obveznikov, mariborski župnik 2 posesti (že 1501) in Meljski dvor 7 družin pri Hočah.³³

Drugega julija 1528 je cerkvena komisija zaslišala v Mariboru hoške predstavnik v verskih zadevah. Iz Hoč so prišli župnik s pomožnim duhovnikom, kaplan, župan Erhart in cerkvena odbornika Andrej Muesoll in Miha Žumer. Komisiji se je zdelo, da v Hočah ni verskih zablod.³⁴

Leta 1542 je bilo treba prijaviti deželnim oblastem imenjsko stanje za davčno osnovo za pravičnejšo obdavčitev. Žički samostan je prijavil na Rogozi 11 družin na 2 dvorih — viltuškem in Wildenrainovem —, na 8 puščah in 9 kmetijah s priimki Jamnikar, Karner, Najpaver, Štuk; Pohorski dvor v Bohovi 24 družin — novi priimki Grahovič, Hader, Koprivnik, Križan, Volf; Pohorski dvor v Spodnjih Hočah 17 podložniških družin — novi priimki Brajngnek, Delapust, Matjašič, Milner (2 — 2 mlina), Ogrizek, Polar, Šuster, spodnjepolskavski župnik v Hočah podložno družino Erjavec, hoški župnik Matija (1534—1557) iz kozjanske Planine v Hočah in sosedstvu njivo, 2 pušči, mlin in 10 družin — njihovi priimki Hauptman, Kokol, Lešnik, Mežnar, Mulej, Turšek, Ulrich; Vetrinjski dvor v Spodnjih Hočah 5 podložnih družin s priimki Juran, Klement, Lukasič, Mezna-rič in Šnajder, v Zgornjih Hočah mlin, 3 sosednje hasnovalec in 11 svojih podložniških družin s priimki Lenart, Lube, Petaver, Petek, Pizde, Trnek, Valih, Veber, Vizjak (2), Voh, v Zafotu 28 vinogradov, nad Reko 8 vinogradov, v Medvedbergu 2 vinograda; zgornjemariborski grad nad Pohorskim dvorom v uradu (Ambt) Pohorje 6 gorninskih vinogradov, 32 podložniških družin na 3 dvojnih kmetijah, kmetiji z dvojnem domcem, domcem z mlinom, 5 polovičnih kmetijah, drugi na celih kmetijah s priimki župan Delapust, Gametič, Gradišnik, Herb, Kerka, Lebruč, Lelič, Letiš, Novak, Plešivec, Potnik, Praznik, Pučnik, Ramšak, Rifl, Rutnik, Semičič, Trnak, Valda, Visočnik, Vura, Žerjav, Žužek; Velika Nedelja na Pohorju 4 družine s priimki Breznik (2), Kuce, Vurk; Meljski dvor 22 vinogradov na Hoškem Pohorju v Zietterbergu in 15 družin v Razvanju s priimki Angelič (2), Gajst, Hoje, Kselman (3), Mikuš, Stradner, Šmid, Vober; Štatenberg 2 podložni kmetiji — priimek Sunt — v Razvanju; tu tudi Pohorski dvor 19 podložnih družin — novi priimki Cimerman, Haložnik, Kac, Karner, Kartič, Mihelič, Sajh, Šuster; Konjiška kaplanija svetega Janeza, ki jo je obdaril Janez Žusemski 1479, v Polani (Pollan) pri Hočah 48 vinogradov, v Khrainbergu 14

³³ Srednjeveški Pohorski dvor, 76—79; Orožen I, 535

Pohorskodvorski urbar 1527, Archiv Stubenberg 37 n/355b, Sda

Osebnl davek 1527, Sda

³⁴ Orožen I, 283

vinogradov ter v Polani 7 podložnih družin s priimki Filip, Frank, Gregor, Jakobič, Ledinek in Meglič. (Preglednici na straneh 198, 199)

V Rogozi je imela ena družina še 28 ovac, v Bohovi ena 2 kozi, v Spodnjih Hočah dve 4 koštrune, 2 ovci in 6 koz, v Razvanju ena 2 kozi, na Hoškem Pohorju petnajst 3 koze in 171 ovac — posamezna družina tudi do 35 ovac —, v Polani tri družine 26 koz in dve še 31 ovac.

Sogorniki so bili povsod domači in bližnji podložniki, le redko bližnja cerkev, med njimi Lenartova, prvič omenjena že leta 1529.

Imenjska cenitev 1542 se je izkazala za prvovrsten vir tudi za hoško preteklost. V njej spoznamo razmeroma zgodaj velikost naselij, podložne družine in njihovo premoženjsko stanje. V primerjavi s podložniki drugod so veljale hoške podložne družine za srednje premožne. Kar številni so bili sredi 16. stoletja vinogradi na pohorskih pobočjih nad Hočami. Bili so skoraj vsi v cerkveni lasti, tudi podložne družine si je po Hoškem lastila cerkev do treh petin.

V imenjski cenitvi 1542 je prijavil Vurberk 21 družin v Dogošah, 12 družin v Loki, v Miklavžu Borl 13 in hoški župnik 3 družine, v Rošnji Vurberk 7 družin, v Staršah 16 družin, spodnji mariborski grad v Zlatoličju 19 družin in Salzburg v Zrkovcih 25 družin.

Davčni prijavi za leto 1543 sta ohranjeni za hoško področje le dve. Hoški župnik je sporočil v eni, da sprejme letno od svojih podložnih družin v denarju 6 goldinarjev in 2 šilinga (goldinar = 8 šilingov), 22 kur, 4 kopune, 130 jajc in 3/4 vedra vina, cerkvene desetine pa od vseh župljanov 40 graških četrtov (1 graški četrt = 78,72 litrov) rži, 26 prosa, 25 pšenice, 12,5 ovsu in 27 veder (vedro = 21 litrov) vina. V drugi prijavi je javil Vetrinjski dvor, da dobi od svojih podložnikov v obojnih Hočah poleg nekaj denarja še 65 graških četrtov ovsu, 21,5 pšenice, 7,5 rži, 32 kur in 260 jajc. Preseneča, da je hoška županija kot prazupnija imela prav malo podložniške posesti.³⁵

Leta 1545 so zapisali o Hočah, da je njihova župnija cesarski fevd, odvetništvo nad njo pa so si lastili Stubenbergi na Vurberku, o čemer je vladar 1580 dvomil. Od hoške župnije so bile odvisne ruška, limbuška, hajdinska, magdalenska, majšperška, videmska in žetalska. Njihove župnike je predlagal hoški župnik, njemu so morali letno oddajati v znak poslušnosti določene obveznosti, tako videmski še 1610. leta 25 goldinarjev, 4 štartine vina in 12 koštrunov, videmska podružnica Katarina v Cirkulanah 1622. leta 8 zlatnikov, 2 soda vina, kozličje in kopune. Prave hoške podružnice so bile 1545. leta starška, miklavška, razvanjska in Lenartova cerkev. V letih 1577 in 1578 je uveljavljal hoški župnik pravice do tretjine cerkvene desetine od žitaric (rž:pšenica:ovos = 2:1,5:1) pri Betnavi po sodni poti. Novi hoški župnik Johan Martin Wagenring (1579—1586), sicer krški kanonik, je 1580 opremil cerkveni stolp z novim zvonom. V njegovem času je vladar sprožil spor o odvetništvu nad hoško župnijo med vurberškim Stubenbergom in ljubljanskim škofom, vnel se je znova spor z Betnavo glede tretjine desetine. Wagenringov naslednik je odklanjal pokope sosednjih luteranskih plemičev pri svoji cerkvi.³⁶

V letih 1570—1579 so se obračali uskoki (1573 Radko Novakovič) na notra-nejavstrijško dvorno komoro v Gradcu z vlogami, da bi žička Rogoza postala

³⁵ Imenjske cenitve 1542/1543: III/19, VIII/91, XI/153, 136, XIV/179, XIX/259, XXV/346, XXIX/431, 433, XXXV/511, 519, XL/588, LXIII/634, XLV/649, Sda; Pravna napotila mesta Maribora 1929, PaM

³⁶ Anakk 1579—1580, 1587—1591. Sda
Crožen I, 279, 283, 285, 287, 307

Anton Kapper: Mittheilungen aus dem k. k. Statthaltereiarchive zu Graz, BKSQG 32, 1902, 140
Erich Winkelmann: Zur Geschichte des Luthertums im untersteirischen Mur- und Draugebiet. Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Oesterreich 54, 1933, 160

IMENJSKA CENTEV 1542

		Družine	Osebenjki	Kočarji	Kmetje		Nepremičnine v imenjskih goldinarjih								več	poprečje	
					srednji	veliki	-5	-10	-15	-20	-25	-30	-35	-40			-45
Rogoza	Žički dvor	11			7	4			2	2	4	1			150	48	
																	200
Bohova	Pohorski dvor	24	2	1	10	11	2	11	6	3	1	1				11	
Spodnje Hoče	Pohorski dvor	17	2	10	2	5	8	1	6	1	1					9	
	Vetrinjski dvor	5		2	1	2	1	1	1		1			1		17	
	Hoški župnik	7		3	2	2											
	Spodnjepolskavski župnik	1				1					1					12	
Zgornje Hoče	Vetrinjski dvor	11		4	6	1		3	3	3	1	1				16	
Razvanje	Pohorski dvor	19	2	5	10	2	6	4	7		1		1			10	
	Meljski dvor	15		4	9	2	2	3	4	2		2		1		19	
	Štatenberg	2			1	1		2								9	
Hoško Pohorje	Zgornji mariborski grad	32		2	25	5	1		4	10	3	5	3	5	1	62	24
	Velika Nedelja	4		1	3				2	1						18	
	Konjiška kaplanija	7		1	3	3				4				3		30	
		155	6	33	79	39	20	25	36	26	14	10	4	9	2	3	19
				$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$											

IMENJSKA CENITEV 1542

		Konji				Govedo				Svinje														
		1	2	3	4	0	—15	—10	—15	—20	več	poprečje	0	—15	—10	—15	—20	več	poprečje	vinogradi	poprečje	v imenjskih	funtih	
Rogoza	Ziški dvor	1	1			1	2	7			35	9	3	7					50	5				
Bohova	Pohorski dvor	4	7	2	1	2	5	10	6	1		8	4	14	6					4				
Spodnje Hoče	Pohorski dvor	3	2	1		3	9	3	2			4	5	7	3	2				4				
	Vetrinjski dvor		2				2	3				5	2	3										
	Hoški župnik																			5				
	Spodnjepolskavski župnik		1				1					5		1							2			
Zgornje Hoče	Vetrinjski dvor		2	1			10	1				3	2	9						4				
Razvanje	Pohorski dvor	4	2			4	9	5		1		4	5	9	5					3				
	Meljski dvor	6	1			4	7	4				3	5	7	3					6				
	Štatenberg	2					1	1				5			2					5				
Hoško Pohorje	Zgornji mariborski grad	1				1	16	14	1			6	2	19	8	2	1						6	12
	Meljski dvor																						22	10
	Vetrinjski dvor																						38	10
	Velika Nedelja						3	1				4		2	2					5				
Polana	Konjiška kaplanija	1						7				8	1	2	4					6	58		9	
		22	18	4	1	15	65	56	9	2	1	5	29	80	33	4	1		1	4	124		10	

njihova. Deželni knez je kupil 1579 pri Rogozi Wildenrainov dvor in ga izročil uskokoma iz slavonske krajine Alekšu Diočinu in Vukmirju, ka sta tu živela že od 1556. leta. Leta 1585 se je tožil v Gradec iz Rogoze vojvoda Radosav Vakoš proti nasilnemu hoškemu župniku.³⁷

Vesti o Pohorskem dvoru so v drugi polovici 16. stoletja prav skope. Znanih je le nekaj njegovih oskrbnikov: 1549 Vetz Schürfing, 1566 Klement Welzer, 1572—1581 Vid Heinecker, 1581—1594 luteran Pavel Tiburcij Heinecker, ki je imel zemljiško gospodstvo v zastavi. Njegov oskrbnik je bil 1587 in 1588 Caharija Schneeweiss.

V drugi polovici 16. stoletja je imel v Razvanju nekaj posesti tudi Rajnpreht Gleinzer, za njim borlski Miha Szekely, ki jih je 1583 prodal doktorju Home-liusu.³⁸

V letu 1586 je izbruhnila pri Mariboru silna epidemija, zlasti v salzburških Zrkovcih in ravnopoljskih Dogošah. Betnavski Volf Viljem Herberstein ni do-voljeval pogrebov pri svojem Miklavžu. Grobar Lämpel je pokojne Zrkovčane med potjo do Hoč oskrunjeval in jih pokopaval kar v volčjih in lisičjih jamah. V Zrkovcih so nato dosegli, da so jim salzburški nadškof, oglejski patriarh in deželni knez dovolili zgraditi pri svoji vasi kapelo. Leta 1587 so postavili leseno svetišče in meznarijo, kar so hitro zatem nasprotniki požgali. Obnovljena lesena kapela je znova zgorela, nato so se odločili za zidavo in za slovesno položitev temeljnega kamna z veselico. Leta 1591 so že potegnili zvon v cerkveni stolp. Leta 1595 je prevzel nad tako nastalo Marijino cerkvijo v Brezju zaščitne pravice po volji salzburškega nadškofa sekavski (= graški) škof. Takrat je nadškof prodal Zrkovce Hansu Frideriku Herbersteinu. O vsem tem nimamo sodobnih vesti, temveč sporočilo iz leta 1621.³⁹

Med 1599 in 1637 je bil hoški župnik, od 1622 nadžupnik, Jurij Klobučar-Pileator, hkrati župnik v Mariboru (1601—1630) in vikar v Vidmu (1610—1617). Aprila 1599 je spisal hoški župnijski urbar. Hoška Jurijeva cerkev je imela takrat 3 vinograde — slivniškega gorskoprnega na Glivniku in 2 vetrinjska gorskoprnega, 11 njiv za več kot 25 ornih dni (Cremenikh, Stukh, Vulcanach, Slakanua, pri Staršah, Miklavžu, Rogozi in Razvanju), 4 travnike, pravico do žitne cerkvene desetine na vseh hoških župnijskih posestvih v Hočah, Razvanju — v obeh krajih hočejo zanjo dajati le do 4 srebrnike na družino —, Radvanju, Pobrežju, Miklavžu in Staršah, nadalje žitno, proseno in zdrobno desetino pri Kungoti na Dravskem polju, dalje tretjino cerkvene desetine od žitaric in perjadi — 2 tretjini Maribor — v ruški in limbuški župniji, v obojnih Radvanjih, pri Betnavi, v Mariboru na desnem bregu Drave, in obojnih Pobrežjih in v Zrkovcih, tretjino cerkvene desetine — 2 tretjini Maribor — od žitaric, drobnice in perjadi na skrajnem vzhodnem Pohorju, tretjino desetine — 2 tretjini Vurberk, Ravno polje in mariborska cerkev — v Dogošah (Dagoschach), Loki, Rošnji, Staršah (Starachschab), Slovenji vasi in pri Ravnem polju, tretjino desetine — 2 tretjini Betnava — v Zlatoličju, tretjino desetine — 2 tretjini Pohorski dvor — pri Pohorskem dvoru, Razvanju, obojnih Hočah in Bohovi, tretjino desetine — 2 tretjini Žički dvor — v Rogozi in dvoru, ki ga ima Tomaž Rajhl, tretjino vinske desetine — 2 tretjini Meljski dvor — nad Razvanjem. V Razvanju so bile 4 hoške cerkvene podložniške družine na kmetiji, 3 domcih in pusti kmetiji, tu tudi 2 njivi, 2 travnika in mlin, v Spodnjih Hočah 13 župnikovih podlož-

³⁷ Repertorij dolnjeavstrijske dvorne komore 1573/46, 1579/44, 1585/22, 1608/168

³⁸ Srednjeveški Pohorski dvor, 78—79
Posebni arhiv Dobrna (Neuhaus), Sda
Pirchegger, 90

³⁹ Jakob Riechter: Maribor v reformacijski dobi, CZN XLV, 1974, 94

⁴⁰ Orožen I, 294—296
Pirchegger, 105

niških družin — 4 s kupnim pravom — na kmetijah in 6 domcih, na Hajdini 3 podložne družine, v Gerečji vasi 1 družina. Novi priimki v Spodnjih Hočah so bili Gril, Jurič, Lokar, Mislinovič, Noveršnik, Pak, Stergar, Šmid. Podložna družina iz Spodnjih Hoč je oddajala župniku poleg cerkvene desetine, davka in tlake še od pol do dva goldinarja, 2 ali 4 kopune, 4 kure in 30 jajc.⁴⁰

V Klobučarjevi dobi je vladar priznal za svobodnjake v Rogozi pribege in vojvode z imeni Baleta Vokoš, Ivica Vrankovič, Jurica Križanič, Jurica Sladovič in Andrej Aleksič. V Zlatoličju je okoli 1620 zrasla cerkvena Ane in Jakoba, 1621 se je vnel spor za zaščitne pravice v Brezju med zrkovskim gospodarjem Johanom Jakobom Herbersteinom in sekavskim škofom, 1622 med Herbersteinom in hoškim župnikom zaradi točenja vina pri prošenju v Brezju (Pürkhach). Pred 1622 je kupil nekaj posesti v Razvanju Erazem Dietrichstein za graščino Frajštajn pri Zgornji Polskavi. Mariborski grof Johan Jakob Kisl je podaril 1623 hoški župniji 2 vinograda, 1625 se je prepiral pohodvorski Stubenberg z vetrinjskimi menihi zaradi valjarne koc v Hočah.⁴¹

Od 1612 je gospodaril Slivnici in Zrkovcem Johan Jakob Herberstein. Upravičeno je bil razvpit okrutnež. Slivničanom je plenil živino. Na njegov ukaz je polovil leta 1623 štajerski deželni profos (poveljnik deželne milice, bivajoč v Gradcu) Zrkovčane, ki niso hoteli priznati Herbersteina za svojega zemljiškega gospoda in so zahtevali, da ostanejo še nadalje salzburški podložniki, kakor so že bili stoletja dolgo. Po 14-dnevni ječi v Mariboru so morali Herbersteina kleče z dvignjenimi rokami prositi za poravnavo. Na svobodi so nadaljevali odpor in v tem uspeli 1629, znova so postali za dolgo podložniki salzburške nadškofije. Zrkovski zglede je vžigal daleč naokoli.⁴²

Od 1624 se je Klobučar trudil, da bi dobil konjiški janezov beneficij in s tem Polano. V sosednji Slivnici so župljani pretepli 1633 svojega novega župnika magistra Jurija Zipffa v župnišču, mu siekli duhovniško obleko, ker se jim je zdel nje nevreden, in ga vrgli na cesto. Leto kasneje je naročil hoški župnik pri celjskem zvonarju Klavžu Bossetu večji zvon. Tik pred drugim slovenskim kmečkim uporom 1635, za časa katerega so se spuntani podložniki polastili začasno tudi Stubenbergovega Pohorskega dvora in obiskali hoško župnišče, je župnik kupil za Lenartovo cerkev vetrinjski gorinski vinograd s stiskalnico in kletjo nad Reko za 50 goldinarjev. Pohorski dvor je prešel 1636 od Stubenbergov na Tattenbachovo vdovo in 1645 na Sulzburga. Leta 1637 je postal hoški župnik (do 1654) Jurij Kačič.⁴³

Trajen zaslužni spomenik je postavil župniku in sebi kaplan Gašpar Bukovnik nedvomno s tem, da je leta 1640 začel pisati krstno in poročno knjigo. S tem je ustvaril za Hoče neusahljiv, bogat zgodovinski vir. Že kar prva leta navajajo matične knjige najstarejše slovenske zapise krajevnih imen: Zrkovci (Serkouez 1640), Vinšek (Vinisek 1640), Bohova (Wochovua 1640), Kamnica (Kamnik 1640), Zlatoličje (Slataliz 1640), Hoče (Hozha 1641), Pivola (Piula 1641), Ruše (Rusha 1642), Rošnja (Roischnia) in Rogoza (Rogossa). V zadnjem desetletju prve polovice 17. stoletja, še za časa upravičeno razvpite tridesetletne voj-

⁴⁰ Orožen I, 21, 279—281, 285, 309, 528—532, 560—562

Hoški župnijski urbar 12. IV. 1599. PAM

Anakk 1607—196/27, Sda

Registraturne knjige dolnjeavstrijske dvorne komore 1623, 182, Sda

⁴¹ Registraturne knjige dolnjeavstrijske dvorne komore 1608/188, Sda

Staro deželno pravo 216, Sda

Orožen I, 286, 285, 518

Srednjeveški Pohorski dvor, 78—78

⁴² Akti notranjeavstrijske vlade 1625, Exa V.10, Gutachten IV 25, Sda

Pirchegger, 105

⁴³ Hoška župnijska kronika, Dekanijski arhiv v Hočah

Orožen I, 285, 288, 290, 308—309

Pirchegger, 117

Jože Koropec: Slovenski puntarji med 1573 in 1635, CZN 46, 1975, 21, 31

ne, se je rodilo v okviru takratne hoške župnije letno poprečno 89 otrok — 12 ‰ nezakonskih — in se poročilo poprečno 11 parov.

Do 1650 so se javljali priimki:

Bohova — Cahovič, Esih, Ga, Gauga, Gerd, Globokar, Hajsman, Hovnik, Jardin, Kral, Kselman, Lakner, Meglič, Marišnik, Močnik, Mura, Rajh, Rus, Šiško, Škoflič, Šuster, Veber

Zafošt — Marènik, Mavrič

Glivnik — Bezjak, Goričan, Gorman, Kojs, Korošec, Novnik, Smonik, Verlade

Kremenik — Haložnik

Pivola — Anc, Krajne, Protner, Robič, Špure, Štruc

Pohorje — Berle, Breznik, Cek, Ciek, Čander, Delapust, Dolar, Dovnik, Flajšman, Gorjup, Haložnik, Herb, Herkovar, Kae, Kerko, Kerle, Kmetič, Lampret, Lane, Ledinek, Levičnik, Lobnik, Mehart, Mlakar, Novak, Pctek, Potočnik, Sajn, Šimon, Šurc, Verdnik

Razvanje — Arhar, Audi, Breznik, Cimerman, Cuker, Fablič, Frank, Gajst, Gorjup, Hajnc, Haložnik, Kemeter, Koblič, Krajne, Kselman, Kuner, Kurnik, Letič, Mandl, Marinet, Murko, Perko, Narat, Pipan, Potočnik, Ramsak, Robič, Smekar, Šiško, Šoe, Štromar, Šumas, Švarc, Valant, Vauda, Volk

Reka — Hauc

Rogoza — Babič, Car, Ga, Haložnik, Hrovat, Jurič, Kluše, Kselman, Lešnik, Ramsak, Rus, Skus, Toplak, Žnablar

Vinšek — Fišer, Kramarce, Krasič, Maurič, Repnik, Siml, Verlad

Spodnje Hoče — Breznik, Cimerman, Dermel, Erjave, Gauka, kovač Graf, Hrastnik, krojač Levičnik, Majerič, Meznarič, Prešern, Škoflič, Štruc, Vajs, Verlade, Vovk, Žnidar, Žumer

Zgornje Hoče — Abit, Bukovnik, Haložnik, Kozar, Kral, Perko, Ponikl, Romastnik, Sajn, Smojnik, Štruc, Tišer, Vicman, Visočnik, Vohl

Hoče (Spodnje ali Zgornje) — Cebe, Donik, Esih, Gale, Grasič, Jurič, Lakner, Mandlič, Milner, Paver, tesar Pustnik, Rigelnik, Strmšek, Vater, Veber, Vezjak.

Sredi 17. stoletja je bilo na Hoškem približno 180 družin. Od srede 16. stoletja so porasle le Zgornje Hoče. Mesto Maribor v hoškem sosedstvu skorajda ni trpelo obrtnikov, zlasti nobene gostilne.

Cerkovnik in organist Matija Vajs je prvi znani hoški šolnik (scholifex 1640—1648).⁴⁴

HOČE BIS ZUR MITTE DES 17. JAHRHUNDERTS

Z u s s a m m e n f a s s u n g

Die günstige Lage der Gegend von Hoče hat schon Menschen in der jüngeren Steinzeit angelockt, im 10. Jahrhundert entstanden Pohorski dvor — die erste Residenz der Markgrafen im Draugebiet, die Michaeli Kirche in Razvanje, eine der ersten mittelalterlichen Kirchen in Slowenien, und Betnava. Im 11. Jahrhundert wurde hier die grösste Pfarre in dem sehr ausgedehnten Patriarchat von Aquileja gegründet. Im Jahre 1778 sind auf dem Gebiete der ehemaligen Urfarre von Hoče 38 Pfarren. In der neuesten Zeit wird hier durch die günstige Lage eine stärkere Vergrößerung der Einwohnerzahl bedingt, als in der Nachbarschaft.

Die Untertanenfamilien der Gegend von Hoče, auch des im 14. Jahrhundert stark angesiedelten östlichen Pohorje, teilten sich am meisten die Grundherrschaften Po-

⁴⁴ Hoške župnijske matične knjige, Dekanijski arhiv v Hočah

horski dvor, das obere Schloss von Maribor, der Vetrinjski dvor in Maribor, der Meljski dvor in Maribor, das Kloster von Žiže und die Georgs Kirche in Hoče. Die Untertanen beschäftigten sich ausser mit der Landwirtschaft und Viehzucht auch viel mit dem Weinbau, der schon am Anfang des 13. Jahrhunderts oberhalb Pohorje bekannt war. Die Mühlen wurden schon seit dem 14. Jahrhundert von der Reka getrieben, das Kotzenwalzwerk von Hoče in 1625. Die Stadt Maribor duldet in der Nachbarschaft in Hoče nur sehr seltene Gewerbetreibende, aber kein Gasthaus. Von der Mitte des 16. bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts vergrösserten sich nur Zgornje Hoče. Zwischen 1640 und 1648 wird in Spodnje Hoče der erste bekannte Lehrer genannt.

GOSPOŠČINA ZGORNJE RADVANJE PRI MARIBORU PO URBARJU IZ LETA 1695

Jože Mlinarič*

UDK 332(093):347.235.11(497.12 Radvanje)»1695«

MLINARIČ Jože: *Gospoščina Zgornje Radvanje pri Mariboru po urbarju iz leta 1695. (Die Herrschaft Zgornje Radvanje — Ober Rotwein — nach dem Urbar aus dem Jahre 1695.)* Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49-14(1978)2, str. 204—216.

Izvirnik v sloven. povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 1 karta, 1 faksimile, 1 preglednica.

Avtor na kratko obravnava na osnovi literature in arhivskih virov zgodovino območja pri Radvanju v srednjem veku, nato pa podaja na podlagi urbarja iz leta 1695 posebno stanje gospoščine, pri čemer obravnava njeno dominikalno posest z vsemi njenimi pertinenca, urbarialno zemljo z dajilnimi podložniki, deselino in gorskopravna zemljišča. Na kraju pa na kratko našleva še lastnike gospoščine od 18. stoletja dalje ter podaja sliko posestnega stanja graščine na začetku 20. stoletja.

UDC 332(093):347.235.11(497.12 Radvanje)»1695«

MLINARIČ Jože: *The Manorial Estate of Zgornje Radvanje According to the Urbarium from the Year 1695.* Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49-14(1978)2, p. 204—216.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl., 1 chart, 1 facsimile, 1 table.

On the basis of the literature and of the archival sources the author deals in short with the history of the area near Radvanje in the Middle Ages, then, on the base of the urbarium from the year 1695, he presents the state of possession of the manorial estate, where he treats its dominial possession with all its pertinences, the urbarial land with the duties of the subjects, the tithes and the grounds of the mining code of law. Finally he still briefly enumerates the owners of the estate since the 18th century and gives a picture of the state of possession of the estate at the beginning of the 20th century.

Območje vzhodnega Pohorja je bilo poseljeno že v prazgodovini, o čemer pričča halštatska Poštela, kakor tudi v rimski dobi, o čemer govorijo številne arheološke najdbe pri Pohorskem dvoru, pri Hočah, Razvanju in na Betnavi.¹ Ta stara kulturna tla so s svojimi sončnimi legami ob koncu šestega stoletja privabila tudi nove priseljence — Slovane.² Zato ni nič nenavadnega, če se med kraji v času, potem ko so Nemci pregnali z naših tal Madžare, pod obronki vzhodnega Pohorja imenuje prvo Razvanje, in to že leta 985, ko je

* Jože Mlinarič, dr. sc. phil., arhivski svetovalec pri Pokrajinskem arhivu Maribor

¹ S. Pahič, Maribor v prazgodovini, ČZN XXXIX, 1968, str. 14 in idem, Maribor v rimski dobi, ČZN XLI, 1970, str. 159 sl.

² Prim. J. Koropec, Srednjeveški Pohorski dvor, Kronika XVIII, 1970, str. 76.

nemški kralj Oton III. podelil svojemu fevdniku Rachwinu v kraju z imenom »Razuuai« svojih petnajst kraljevskih kmetij.³

Okoli leta 1100 sta bila srednji in zahodni del Podravja, na področju Mure pa gospoščina Radgona, v rokah dravskih krajišnikov grofov Spanheimov, ki so si to obsežno posest pridobili bodisi s kraljevskimi darovnicami bodisi z ženitvijo.⁴ Tako je prišlo tudi območje vzhodnega Pohorja v roke omenjene družine, ki si je na današnji Piramidi nad sedanjim mestom Mariborom zgradila pomembno obrambno postojanko, trdnjavo Maribor (Marchburch),⁵ pod katero se je razvil kraj, ki je postal politično, gospodarsko, kulturno in cerkveno središče ob levem bregu Drave. Posest na desnem bregu Drave pa so Spanheimi v glavnem razdali svoji ustanovi, 1091. leta ustanovljenemu benediktinskemu samostanu v Št. Pavlu v Labotski dolini na Koroškem. Zato izvedemo prav iz darovnice za omenjeni samostan, nastale v letih med 1096 in 1105, prvič za ime Radvanja. Tedaj je namreč Bernard Spanheimski, sin starejšega grofa Engelberta I., s svojimi brati Hartwikom, Sigfridom in Henrikom dokončal ustanovo svojega očeta ter skupaj z njimi podelil samostanu nekaj zemlje iz svoje dediščine, pri čemer so si omenjeni izgovorili dosmrtno hasnovanje zemlje. Bernard je tedaj opatiji podelil na desnem bregu Drave tudi kraj z imenom Radvanje [»Rursum Bern(hardus) comes tradidit oppidum Radewan . . .«].⁶ Označitev »oppidum« namesto običajnega »villa« kaže vsekakor na noriško-rimsko podlago tega kraja, ki je bil poimenovan vsekakor po vaškem županu. Vendar šentpavelski samostan očitno ni mogel nad posestjo uveljaviti vse svoje lastninske pravice, kajti že za časa grofa Bernarda srečamo v njegovem spremstvu viteza Leopolda iz Radvanja, ki je gotovo imel v fevdu posest v tem kraju, po katerem je tudi dobil svoj pridevek.⁷ Ta vitez »Lutoldus de Radewan« se pojavi kot priča v listini, izdani okoli 20. aprila 1147 v Velikovcu, s katero je Bernard Spanheimski podelil vetrinškemu samostanu ob njegovi ustanovitvi posest na Koroškem.⁸ Leopold iz Radvanja je morda spremljal svojega gospoda na križarski vojni in je verjetno šel v Mali Aziji z njim po zlu, saj se kasneje v nobeni listini ne omenja več.⁹

Posest v Radvanju in njegovi okolici se je v srednjem veku sila drobila ter je prehajala v roke različnih gosposk, in to bodisi kot dediščina po Bernardu Spanheimskem bodisi kot fevd šentpavelskega samostana. Tako je imel npr. leta 1230 v Radvanju (in Radvan) šest celih kmetij, zapisanih v svojem urbarju pod uradom Maribor (in officio Marchpurch), deželni knez,¹⁰ ki so izvirale očitno od Št. Pavla, saj so imeli le-te okoli leta 1400 kot fevd od omenjenega samostana gospodje Walseeji, deželnoknežji ministerali z Zgornjega Maribora.¹¹ Tudi gospodarsko najmočnejša sosednja gospoščina Limbuš je imela v urbarju iz leta 1498 zabeleženi dve kmetiji (ena je bila tedaj pusta) na Spodnjem Radvanju in pol kmetije na Zgornjem Radvanju.¹² Sredi 16. stoletja je na območju Radvanja imela precej podložniških kmetij tudi Viltuška gospoščina; k tej je tedaj kot posebna enota pripadala Betnava, h kateri je sodilo pet podložniških družin na

³ Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (= Gradivo) II, Ljubljana 1906, št. 478, str. 380.

⁴ H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültien, Städte und Märkte, München 1962, str. 17.

⁵ Listina ddo 1164, oktober 20., Maribor (J. Mlinarič, Gradivo za zgodovino Maribora I, Maribor 1975, št. 3).

⁶ Gradivo III, št. 408, str. 239–241.

⁷ H. Pirchegger, o. c., str. 107.

⁸ Gradivo IV, št. 238, str. 133.

⁹ H. Pirchegger, o. c., str. 107.

¹⁰ A. Dopach, Die Landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter I/2, Wien und Leipzig 1910, str. 17.

¹¹ H. Pirchegger, o. c., str. 108.

¹² J. Mlinarič, Gospoščina Limbuš pri Mariboru, ČZN XLVII, 1976, str. 90.

Zgornjem in šest družin na Spodnjem Radvanju.¹³ V istem času, namreč leta 1542, je imel tod svoje imenje Henrik Wintershofer. Imenje je bilo leta 1570 ocenjeno na 78 funtov, pozneje pa se je njegova vrednost zmanjšala na 18 funtov.¹⁴ Leta 1570 so v Radvanju imele po dve podložniški kmetiji družine Glcinzer, Khünburg in Saurau ter zgornjemariborska gosposčina, po eno kmetijo pa družini Hofman in Fuehs.¹⁵ Nekaj posesti so si tod pridobile tudi duhovne ustanove: tako je leta 1454 Andrej Žusemski (Süssenheim) podaril svoji ustanovi, beneficiju pri oltarju sv. Tomaža v mariborski župnijski cerkvi, domec »zv Nider Radewan«,¹⁶ 1506 je imenovana župnija imela zavedene v svojem urbarju pol kmetije »zv Ober Radwein«,¹⁷ leta 1542 pa je bila lastnica dveh pustih posesti cerkev sv. Jakoba iz Limbuša.¹⁸

Iz zgornjega je razvidno, da se v 15. stoletju deli Radvanje na dve naselji, na Zgornje in na Spodnje, medtem ko se v prehodnih stoletjih v dokumentih navaja le eno samo naselje: npr. 1265 v oblikah »Radon«? in »Radvan«, leta 1282 kot »Radoan«, 1362 kot »Radwen« in 1408 v obliki »Radwan«.¹⁹ V dokumentih se pojavi prvič ime naselja Zgornje Radvanje, in to v obliki Ober Rotwein, leta 1416, in v isti obliki leta 1441,²⁰ nato pa v obliki zapisa »Ober Radwan« leta 1427 v listini, s katero je mariborski žid Muschel čevljarju Ulriku iz Zgornjega Radvanja prodal svoj vinograd pri Pekrah,²¹ le-ta pa ga je že naslednjega leta prodal vetrinjskemu samostanu na Koroškem.²² Naselje Spodnje Radvanje pa se pojavi v dokumentih prvič leta 1441 v obliki zapisa »Nider Radwan«.²³

Radvanjska gosposčina se zlasti spričo malo sklenjene posesti okoli svojega sedeža ni mogla razviti v gospodarskem in drugih pogledih do tiste stopnje in pomembnosti, kot se je to npr. predvsem sosednja limbuška gosposčina, na katere sedežu, težko dostopni trdnjavi nad krajem Limbušem, so prebivali spanheimski ministeriali »di von Leuvenbach«,²⁴ katerih prvi, namreč Leopold Limbuški (Lupolt de Leumbach), se pojavi že v listini iz leta 1189.²⁵ Ta gosposčina je premogla leta 1498 kar 151 podložniških kmetij in precej sklenjeno dominikalno posest okoli gradu.²⁶ Po pomembnosti je radvanjsko gosposčino presejala tudi gosposčina Pohorski dvor, ki se kot pomemben dvor pojavi v zgodovini že okoli leta 1100, sprva sicer podeljena Št. Pavlu, ki pa so si jo sčasoma prisvojili deželni vladarji.²⁷ Po številu podložniških družin ta sicer ni presejala radvanjske gosposčine, vendar je imela močno sklenjeno dominikalno kot tudi podložniško zemljo v neposredni sosesčini gradu. Posest radvanjske gosposčine je na vzhodu mejila na ozemlje betnavske gosposčine, ki se kot »stabularia curtis«, tj. živinorejski dvorec, omenja že okoli leta 1100; le-ta je sicer imela precejšnjo, okoli svojega sedeža sklenjeno posest, vendar prve po številu podložniških kmetij ni presejala.²⁸

O sami gosposčini Radvanje in njeni posesti ter grajskem inventarju imamo natančne in izčrpne podatke šele iz konca 17. stoletja; od tedaj se nam je ohr-

¹³ Idem, Graščina Betnava pri Mariboru, Kronika XXIV, 1976, str. 18.

¹⁴ J. Koropec, Zemljiške gosposčine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja. Maribor 1972, str. 40—41.

¹⁵ Ibidem, str. 41.

¹⁶ J. Milnarč, Beneficijl v mestu Mariboru do konca 16. stoletja, ČZN XLIV, 1973, str. 82.

¹⁷ Idem, Mariborska župnija do leta 1600, ČZN XLIV, 1973, str. 245.

¹⁸ J. Koropec, o. c., str. 40.

¹⁹ J. Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, Wien 1893, str. 398.

²⁰ J. Koropec, o. c., str. 100 in J. Zahn, o. c., str. 393.

²¹ Listina ddo 1427, marec (prepis v Vetrinjski kopalni knjigi, rok. 171, št. 354, fol. 243^v v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu)

²² Listina ddo 1428, november 11, (prepis ibidem, št. 353, fol. 242^v—243^v).

²³ J. Zahn, o. c., str. 398.

²⁴ Gracho IV, št. 245, str. 137.

²⁵ Orig. perg. listina ddo 1189, julij 25., Breže v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju

²⁶ J. Milnarč, Gosposčina Limbuš . . . , str. 77—80.

²⁷ J. Koropec, Srednjeveški Pohorski dvor . . . , str. 76

²⁸ Gradivo III, št. 408, str. 241 in J. Milnarč, Graščina Betnava . . . , str. 11 in 14—16.

nil najstarejši urbar, ki nam je podrobno zabeležil dominikalno in urbarialno posest, vse pertinence zemljiške posesti, desetine in gorskopravna zemljišča ter zapis grajskega inventarja, inventarja na pristavi in v drugih dominikalnih poslopijih. Urbar je dal zapisati tedanji lastnik gospoščine cesarski komornik Maksimilijan grof Gailler.²⁹ Iz urbarja je razvidno, da je bil tedaj sedež gospoščine, ki je sicer bil na ravnici, dobro zavarovan z jarkom in z dviznim mostom; da je gospoščina imela pristavo in celo vrsto dominikalnih poslopij, močno dominikalno posest, ki jo je obdelovala v svoji režiji, tako njive, pašnike, travnike v neposredni bližini gradu, zlasti pa obsežne gozdove, predvsem na Pohorju. Grajski pomerij in deželoskosodni okraj na Dravskem polju sta gospoščini dajala mnoge pravice in iz njih izvirajoče dohodke, tako sodne pravice, pravico do pobiranja mitnine in stojnine, zlasti pa donosno pravico do ribolova na Dravi in na mnogih njenih pritokih. H gospoščini je sodilo 74 samostojnih podložniških gospodarskih enot ali 70 podložniških družin na treh območjih: v neposredni okolici gospoščinskega sedeža in na Pohorju, na Dravskem polju in v Slovenskih goricah, in to na predelu od Košakov do Plača. Radvanjska gorskopravna zemljišča so bila na dveh krajih: pri gradu in zlasti pri Pekrah, hasnovalo pa jih je 13 sogornikov po gorskem pravu, in v Slovenskih goricah na območju od Košaškega brega do Kozjaka, ki jih je hasnovalo 27 sogornikov. Gospoščini je šla tudi desetina, ki pa si jo je morala deliti z različnimi zemljiškimi gosposkami, zlasti z župnijami.

Sedež radvanjske gospoščine je bil na Zgornjem Radvanju, za katerega pravi urbar iz leta 1695, da je »woll erbautes schloss«, okoli katerega teče širok vodni jarek, čezenj pa vodi dvizni most.³⁰ Podoba gradu, kot se nam kaže danes, je iz časa okoli leta 1740, ko ga je lastnik gospoščine Janez Severin Eckart popolnoma na novo prezidal, ga pokril z opeko in vsa okna opremil z železnimi križi.³¹ Morda je iz omenjenega časa tudi lavretanska grajska kapela, ki nam jo omenja urbar iz leta 1743.^{31a} Okrogel stolp pa je kasnejši, romantični prizidek.^{31b} Sprva je v Radvanju bil le skromen sedež imenja, ki so ga Gaisruoki, ko so v 15. stoletju postali njegovi lastniki, prezidali v plemiški dvorec.³² H gospodarskim poslopijem pri gradu, od katerih je nekatere pozidal lastnik gospoščine Gailler, so sodili obsežni hlevi za razne vrste živine,³³ kovačija, poslopje na vrtu s kletmi, z ledeno jamo, bazen za ribe, mlin z dvema mlinskima kolesoma in stope. Gospoščina je imela nadalje pri cerkvi sv. Jožefa na Studencih zidano in z opeko krito hišo z veliko kletjo za šestdeset štrtinov (okoli 34.000 l) vina ter kaščo, ki je lahko hranila več sto korcev (sto korcev = ok. 4000 l)³⁴ žita. Na Studencih je bil tudi gospoščinski mlin na Dravi, pri Pekrah pa viničarija s hlevi.³⁵

²⁹ »Urbarium der herrschaft Ober Ralhwein sambt dennen darzuue gehörigen döerffern, reisgeiädt, weingärten, wäldern, wismällen, sickern, vichaldten, fischwässern, überführl, lendt-stadt, ärchschiag, miltschiag, schmidtgerechtigkeit landgericht, pürekridt, standtrechl, maüß, zünsgedrayl, vürschnigg, perckrechtl, gedraidl, kempvuid most zechendl, ic es anliczo von mir Johann Max graff Gailler(dittul), der römischen khayserlichen may(eslät) etc. etc. cammerern l(inner) O(sterreichischen) hofkriegsvicepraesident und general veldt marschall leutenand den ersten Jenner 1695 jahrs beschrieben worden.«

³⁰ »das woll erbaute schloss mit gewölber nach genügen vorsehen vnd mit einem braidten wasser graben vmb vnd vmb samdt einer auffzug prukhen« (fol. 2^a).

³¹ Po urbarju gospoščine Radvanje, ki ga je dal leta 1743 sestaviti njen lastnik Janez Severin Eckart, deželni stanov štajerskih proviančni oskrbnik na Pluju in zaprišeženi javni nolar (urbar v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, fond gospoščine Radvanje 1/2).

^{31a} Ibidem.

^{31b} Prim J. Curk, Maribor (Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris), ČZN XXXIX, 1968, str. 98.

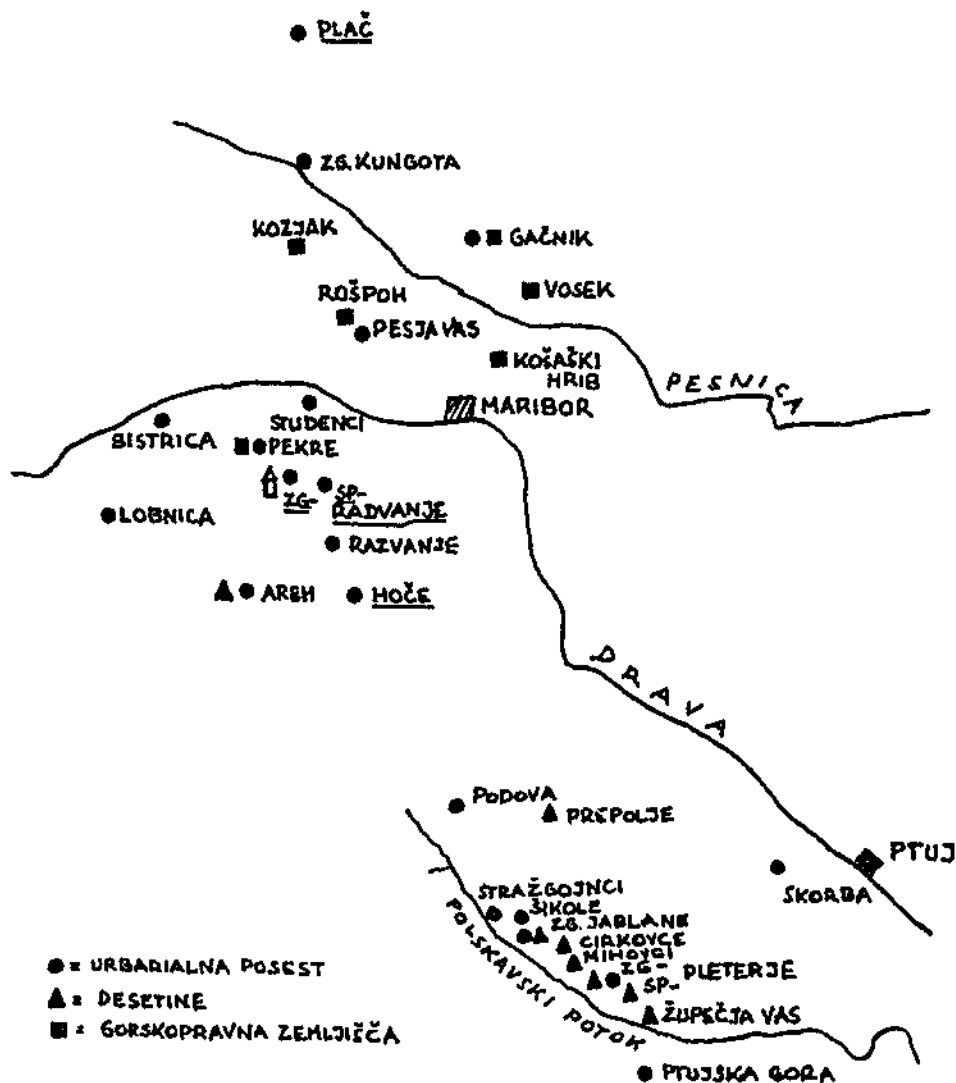
³² R. Baravalle, Steirische Burgen und Schlösser II, Graz 1936, str. 815.

³³ Gospoščina je imela v skladu z urbarjem iz leta 1743 na pristavi hlev za 20 glav volov.

³⁴ 1 štrtin (štartlin) = 10 dunajskih veder = 565,9 l (R. Baravalle, Zur Geschichte der Steirischen Masse I, ZHVSt XXIX, 1935, str. 78).

³⁵ 1 korec = 39,36 l (idem, II, ZHVSt XXX, 1936, str. 109).

³⁶ Glej str. 7.

Grajsko pomirje radvanjske gosposčine je segalo na vzhodu do pomirja betnavske, na zahodu pa do pomirja limbuške gosposčine, medtem ko je njegova severna meja tekla po sredini Drave do starega mariborskega mostu, na jugu pa se je le-ta povzpela na višine Pohorja pri bolfenški cerkvi in pri Arehu. Gosposčini so kot imetniku pomirja šle mnoge pravice in iz njih izvirajoči dohodki, tako med drugim pravica do pobiranja stojnine ob proščenjih pri Jožefovi cerkvi na Studencih in pri cerkvi sv. Kungote pri Pekrski gorci ter pravica do točenja vina na Spodnjem Radvanju ob priložnosti proščenja pri bolfenški cerkvi na Pohorju. Pri Jožefovi cerkvi je gosposčina pobirala stojnino šestkrat na leto, in to na sam patrocinij cerkve — na Jožefovo (19. marca), na praznik Najdenja sv. križa (3. maja), na soboto po Vidovem (sv. Vid. 15. junija), na nedeljo pred praznikom Marije Magdalene (sv. Magdalena: 22. julija), ko se je obhajala obletnica položitve temeljnega kamna za cerkev, na prvo nedeljo

v septembru in na praznik Marijinega darovanja (21. novembra).³⁶ Pri cerkvi sv. Kungote pa se je stojnina pobirala le dvakrat letno: na patrocinih cerkve (3. marca) in na torek po veliki noči.³⁷ Višina stojnine je znašala v denarju: od voza blaga ali od cele stojnice po šest krajcarjev, od polovice stojnice ali od blaga, ki ga je kramar nosil na hrbtu, po tri krajcarje; enaka vsota se je dajala tudi od košare pogač ali kruha, od štrtina vina pa se je dajalo po petnajst krajcarjev. Gospoščini je šla tudi pravica do vinotoča na Spodnjem Radvanju pri t. i. Čarmanovi parmi ob priložnosti romanja k Bolfenku³⁸ na binkošno nedeljo in ponedeljek, na sam patrocinih cerkve (31. oktobra) ter »ob drugih priložnostih«. Gospoščina je ob teh priložnostih točila svoje vino ali pa je le-to proti odškodnini za goldinar za štrtin iztočenega vina prepuščala komu drugemu. Vinotoč je gospoščini prinašal kar lep dohodek, saj je po zadržilu urbarja v tistem času k Bolfenku romalo tudi po več tisoč ljudi,³⁹ tako da so nekateri radvanjski podložniki bili dolžni stražiti pri tamkajšnjem gospoščinskem travniku, da ga ljudje ne bi popolnoma poteptali in uničili.

Medtem ko je imela radvanjska gospoščina na območju svojega sedeža pravico le do nižjega sodstva nad svojimi podložniki, od katerih je pobirala tudi globe za pretepe, prešuštva in kraje, in je morala osebe, ki so zagrešile hujša kazniva dejanja, potem ko jih je »zadostno zaslišala«, izročiti ljudem zbelovske gospoščine (Plankenstein), je gospoščina imela na Dravskem polju, kjer je v nekaterih vaseh imela mnogo podložnikov, svoj deželskosodni okraj in s tem pravico do višjega sodstva. Po obsegu skromen okraj je segal nekako od področja pod Ptujsko goro do Zgornjih Jablan, pri čemer je njegova južna meja tekla po Polskavskem potoku. Meja je tekla na Lovrenc in skozi vas na staro ptujsko cesto, nato po cesti na Župečjo vas in na Spodnje Pleterje, kjer se je dotikala majšperše deželskosodne meje, nato zavila na Polskavski potok, na Cirkovce, na vas Mihovci, tekla skozi Dragonjo vas in Spodnje Jablane, od tam pa do mejnika pri Zgornjih Jablanah, kjer se je dotaknila meje frajštajnskega deželskega sodišča, ter zavila od tam na Polskavski potok.⁴⁰ Kot imetnici deželskosodnega okraja je radvanjski gospoščini šla poleg sodnih pravic še cela vrsta drugih in iz njih izvirajočih dohodkov, med katerimi naj omenimo predvsem mitnino in stojnino.

Gospoščina je imela ob proščenjih pri lovrenški cerkvi na patrocinih cerkve (10. avgusta) in na praznik Gospodovega spremenjenja kakor tudi v Cirkovcih na nedeljo po trojiški nedelji in »ob drugih podobnih priložnostih« pravico do pobiranja mitnine in stojnine ter do točenja svojega dominikalnega vina, pri čemer so bili podložniki iz Lovrenca in Jablan oproščeni dajanja mitnine, če so gospoščinskim ljudem ob navedenih priložnostih pomagali vzdrževati red na sejmu in proščenju. V Župečji vasi je bila tudi vsaka hiša zavezana da-

³⁶ Jožefova cerkev na Studencih je bila pozidana leta 1684, leta 1860 priključena Magdalenski župniji, leta 1940 pa je poslala samostojna župnija. Pravico do odvetništvaja je kot lasnica zemlje, na kateri je le-ta stala, imela nad njo radvanjska gospoščina (urbar žup. cerkve sv. Jakoba v Limbušu, s. d., a po letu 1746, ter cerkveni letni obračuni v fondu imenovane župnije v Pokrajinskem arhivu v Mariboru).

³⁷ Cerkev sv. Kungunde pri Pekrski gorci je bila limbuška podružnica s pokopališčem, prvič omenjena leta 1416, bila je v jožefinskem času (l. 1788) zaprta in na začetku 19. stoletja le še kup razvalin. (Prim. J. Mlinarič, Gospoščina Limbuš..., str. 74).

³⁸ Cerkev sv. Bolfenka (na višini 1037 m) se prvič omenja leta 1532, vendar je po siliu iz 15. stoletja, ter je bila v jožefinskem času zaprta.

³⁹ »... dan deren alzeit yber ellich lausenl daselbst voreyb gehen.« (Urbar 1695, fol. 13.)
⁴⁰ O grajskem pomlju radvanjske gospoščine prim. tekst pri A. Meil-H. Pirchegger, Steirische Gerichtsbeschreibungen, Beiträge XXXVII—L, 1914, str. 477—478(351—352); prim tudi ibidem, stran 478(452) in 610(494).

⁴¹ Opis deželskosodnega okraja: prim. tekst v zgoraj navedenem delu, str. 479—480(353—354); prim. tudi str. 473(347).

jati gosposčini letno po sto sadik in enako število tudi vsaka hiša v Stražgojncih in Lovrencu, in to za vsako njivo v določenem obsegu.⁴¹

Dominikalna posest, obsegajoča predvsem vrtove okoli gradu ter njive in travnike v njegovi neposredni sosesčini kakor tudi velik kompleks gozdov, zlasti na Pohorju, je gosposčini donajala precejšnje letne dohodke. Le-ta se je v času obravnavanega urbarja mogla pohvaliti z zelo lepo obdelanimi vrtovi in sadovnjaki okoli gradu, tako znotraj grajskega jarka kot tudi zunaj njega. Znotraj jarka sta bila dva vrtova, katerih eden se je po svojem čudovitem nasadu vrtnic in pritlikavega grmičevja in drevja imenoval »paradiž«, vanj pa se je prišlo čez mostič. Na večjem vrtu in sadovnjaku, kjer je raslo razno drevje v špalirju, je stala vrtnarjeva hišica s kletmi za shrambo zelja in repe ter ledena jama. Gosposčina je vzdrževala tudi večje število ribnikov v neposredni sosesčini gradu ter koristno uporabljala tudi grajski jarek, v katerega so nasadili vsaka štiri leta po tisoč krapov in petsto šlajmov, po dveh letih pa po sto ščuk. Podobno prakso so uporabljali tudi še pri treh gosposčinskih ribnikih, katerih eden je dajal vodo za gosposčinski mlin, pri čemer je mlinar moral paziti, da mu ni odvzel preveč vode, ker je lahko nastopila nevarnost, da ribe poleti ne bi imele dovolj vode, paziti pa je tudi moral, da pozimi ribnik ne bi zamrznil. V majhen ribnik pri grajskem poslopju pa so spuščali ribe za sprotno rabo za graščinsko kuhinjo.⁴²

Dominikalna zemlja je obsegala tudi pet desetih prostih njiv v neposredni bližini gosposčinskega sedeža ter dvanajst travnikov pri gradu, v Pekrah in Razvanju, ki so dajali letno po osemindvetdeset voz sena in triintrideset voz otave.

K dominikanski posesti so šteli tudi tri gozdove, katerih dva na Pohorju sta bila glede na obseg kot tudi glede na kvaliteto lesa veliko pomembnejša od gozdiča pri gradu, zasajenega z jelšami in brezami. Od gosposčinskih pohorskih gozdov je bil eden zasajen pretežno z bukvami ter je dajal kvaliteten trdi les in podložniki so imeli v njem le pravico do lesa za kurjavo ter ga niso smeli prodajati, lahko pa so v njem tudi pasli živino; drug pohorski gozd so sicer šteli za bukov,^{42a} bil pa je v resnici mešan, saj so rasle v njem tudi jelke in smreke ter hrasti. Na drugem mestu imenovani gozd je na Pohorju segal do pokopališča pri cerkvi sv. Areha,⁴³ na spodnji strani pa do gosposčinske pristave, ki jo je imel tedaj v zakupu eden izmed podložnikov. V tem gozdu so imeli zakupnik kot tudi še dva hasnovalca domcev pravico do paše in pobiranja od viharja podrtega lesa, vendar le za domačo rabo, ne pa za prodajo.⁴⁴ Gosposčina si je tudi delila z vasjo Zgornje Radvanje pravico do pridobivanja lesa iz pekrske gmajne, v kateri so rasle le breze.

Ena izmed važnih in donosnih pravic gosposčine je bila njena pravica do ribolova v Dravi in vseh njenih pritokih s Pohorja, in to na odseku meje grajskega pomirja na Dravi, se pravi od nekdanjega mariborskega mosta na vzhodu do limbuškega pomirja na zahodu. Pravica do ribolova v Dravi pa se je raztezala le na desno polovico Drave, ob kateri so bili last gosposčine tudi vsi pristani. Radvanje je tudi vzdrževalo na Dravi brod ter je službo brodnika proti odškodnini zaupalo enemu izmed svojih podložnikov, prejemalo pa od kmetov na Studencih za prevažanje njihovega žita na dravski mlin po par kopunov ali po šest grošev letno, od vsakega splava, ki je vozil mimo, pa po osem krajcarjev. Gosposčina je vzdrževala poleg tega broda še enega pri Laznici, pri izlivu Bistriškega potoka v Dravo. Gosposčini je zapadlo vse naplavljenno blago kakor tudi

⁴¹ Med stvarmi, ki so zavezane plačevanju mitnine, je v urbarju 1695 naštetu le orodje (fol. 16^r 11^v).

⁴² Tekst v urbarju od fol. 15^r–16^r.

les in čolni na odseku Drave, ki je sodilo pod njeno pomirje. Med pomembnimi potoki, v katerih je imela gosposščina pravico do ribolova, je bil Bistriški potok v svojem spodnjem delu, na katerem je stalo tudi veliko število mlinov. Urbar je naročal graščinskemu oskrbniku, naj ne dovoli neupravičencem v njem loviti rib in naj katerega izmed radvanjskih podložnikov odredi, da bo od poplavalah in nalivih polovil na suho vržene ribe in jih proti nagradi oddal na sedežu gosposščine. Urbar je tudi naročal, naj oskrbnik ugotovi, kateri izmed kmetov ali hasnovalcev drugih gospodarskih enot so dolžni dati gosposščini od svojih mlinov predpisane letne dajatve. Gosposščina je imela nadalje tudi še pravico do ribolova v delu potoka, ki teče mimo Pekar, in pravico do lova na rake v potoku pri Hrastju nad Pekrami in še v treh potočkih, ki so se zlivali pri gosposščinskem mlinu v ribnik, ter v potoku, ki je tekkel iz tega ribnika do vasi Spodnje Radvanje.⁴⁵

Radvanjska gosposščina je imela tudi pravico do nizkega lova na ozemlju svojega grajskega pomirja, pri čemer je na Pohorju lovila tja do mej gosposščine Pohorski dvor. Ta pravica se je na navedenem ozemlju raztezala na vse gozdove, polja, vinograde in pušče. Urbar je določal, naj bi bil lov najmanj enkrat letno po dva dni, in to v času po opravljeni trgatvi in pred božičnimi prazniki. Vsaka podložna hiša je morala dati za lov na voljo po dva gonjača, vsak kočar ali sogornik pa po enega, katerih prisotnost je moral dvakrat na dan, zjutraj in opoldne, ugotavljati grajski oskrbnik. Izostanek od enega dne se je kaznoval z dvema šilingoma globe, izostanek od pol dneva pa s šilingom. Pri lovu so uporabljali okoli petdeset metrov dolge mreže za lov na zajce, ki so jih udeleženci lova morali prinesiti vsak večer z lova domov in jih obesiti v suhem prostoru in pregledati, ali niso raztrgane ali razrezane. Po končanem lovu drugega dne pa je bilo treba mreže temeljito očistiti in jih spraviti v poseben prostor. Nastavljavci mrež so za nagrado za vsakega ujetega zajca dobili od gosposščine po šest pfenigov, za vsako ujeto lisico pa dvakratno vsoto; če pa jim je žival ušla mimo mreže ali iz nje, pa so bili »grešniki« kaznovani z enakim številom udarcev na zadnjo plat, pri čemer so morali leči na mreže in ujeto divjad. Zgoraj imenovani vsoti pa je dobil za nagrado tisti, ki je »nerodneža« prijavil. Lovske pse se zaupali le tistim mladeničem, za katere so predvidevali, da psov ne bodo topli. Gonjači so prejeli opoldne po funt kruha ter po hleb kruha za pse, lovci pa štiri dnevne obroke: meso in vino, za kar je gosposščina izdala po štiri funte svinine, osem prekajenih klobas, šestnajst funtov kruha ter osem četrto v vina.⁴⁶

H gosposščini je sodilo tudi dvajset urbarialnih naselij na obeh bregovih Drave, in to v dveh jedrih na desnem in v enem na levem bregu Drave. Podložniške kmetije z jedrom okoli sedeža gosposščine so segale od Bistrice pri Limbušu na zahodu do Studencev na vzhodu ter do območja pod Arehom na Pohorju; razvrščene pa so bile v štiri urade (officia-ambt): Zgornje Radvanje, Spodnje Radvanje, Hoče in Razvanje. Našteti uradi so zaobjemali podložnike v devetih urbarialnih naseljih ali območjih (Zgornje Radvanje, Pekre, Bistrica, Lobnica, kmetije pod Arehom, Studenci, Spodnje Radvanje, Hoče in Razvanje). Drugo območje urbarialnih naselij, kamor so sodili podložniki sedmih naselij (Šikole, Zgornje Jablane, Stražgojnci, Podova, Zgornje Pleterje, Skorba in kmetije pod Ptujsko goro), pa je bilo na Dravskem polju, kjer je gosposščina imela svoj deželoskosodni okraj. Ta urbarialna naselja so bila omejena s črto Skorba na

⁴⁵ »... Item ist ein grosser puchwaldt...« (fol. 77).

⁴⁶ »... bis an freythoff zu St. Haynrich in Pacher...« (ibidem).

⁴⁷ Prim. J. Mlinarič, *Kostanjeviško gospostvo po urbarju iz leta 1625*, str. 50 sl.

⁴⁸ Tekst v urbarju od fol. 16^r—17^r.

⁴⁹ Tekst v urbarju od fol. 18^r—19^r.

Faksimile prve strani urbarja radvanjske gosposčine iz leta 1695. (Slajski deželni arhiv v Gradcu, fond gosposčine Radvanje 1/1.)

vzhodu, kmetije pod Ptujsko goro na jugu, zgornje Jablanec na zahodu in Podova na severu. Tretja skupina podložnih kmetij je bila v Slovenskih goricah, razvrščena v uradu Plač, kamor so sodila štiri urbarialna naselja: Plač, Zgornja Kungota, Pesja vas in Gačnik. Od skupno 74 samostojnih gospodarskih enot ali 70 podložniških družin je k prvi skupini sodilo 43 enot ali 42 družin, k drugi 20 enot ali 18 družin, medtem ko je k tretji, najmanjši skupini sodilo 11 gospodarskih enot ali 10 podložniških družin.

Reči moramo, da so ob koncu 17. stoletja podložniške gospodarske enote radvanjske gosposčine bile močno razdrobljene, tako na samem območju sedeža gosposčine kot tudi na Dravskem polju, kar je spričo goste naseljenosti prebivalstva pod vzhodnim Pohorjem, bližine mesta Maribora, velikih kompleksov gorskopravnih zemljišč, važne prometne poti ob Dravi na desnem bregu Drave

in mnogih dravskih brodov lahko razumljivo, saj so si prebivalci svoj dodatni vir dohodkov iskali tudi v neagrarnih panogah: v obrti, dninarstvu, tovorništvu in brodništvu ter še v celi vrsti drugih gospodarskih panog.⁴⁷ Navedemo naj, da je na obravnavanem ozemlju na 28 celih kmetij odpadlo kar 11 domceev in 4 kajže. Še močneje, dasi pri manjšem skupnem številu podložniških gospodarskih enot, so bile razdrobljene enote na Dravskem polju, saj je na pet celih kmetij odpadlo kar 7 domceev, 4 kajže in dve polovični kmetiji. Tudi za to območje lahko navedemo podobne vzroke, ki so privedli do drobitve kmetij, kakršne smo navedli za prejšnje; pri tem se spomnimo le na bližino trga in božjepotnega kraja Ptujске gore, pod katero so bili kar štirje radvanjski kajžarji, omenimo naj bližino mesta Ptuja in važno trgovsko pot, ki je vodila iz tega mesta v Slovensko Bistrico. Malo pa je radvanjska podložniška zemlja bila razdrobljena na območju Slovenskih goric, saj sta na osem celih kmetij prišla le dva domca in polovična huba. Urbar nam beleži tudi pet podložniških mlinov, katerih trije (pri Šikolah in v Zgornjih Jablanah) so bili na Polskavskem potoku, po eden pa je stal na potoku Gačniku in na Reki (pri Hočah). Urbar ima vpisanih tudi osem njiv in travnikov, za katere so radvanjski podložniki in drugi hasnovalci (npr. Mariborčani) dajali gosposčini posebne letne dajatve. Zlasti podložniki so si s takimi posebnimi kosi zemlje skušali izboljšati svoj gospodarski položaj, posebno še tedaj, če je njihova gospodarska enota bila majhna ali pa zemlja slaba. Naj še končno omenimo, da nam urbar med podložniki Radvanja na Studencih beleži dva obrtnika: gostilničarja pri Jožefovi cerkvi in tkalca, ki je hasnoval samo kajžo.⁴⁸

Urbarialna naselja	hube						skupno štev.		
	cele	polo- vične	oštati	kajže	mlini	travniki	njive	gosp. enot	podložn.
I.									
urad Zgornje Radvanje	4	—	4	2	—			10	9
Pekre			1					1	1
Bistrica	1		1					1	1
Lobnica			1					1	1
Pod Arehom	1		2					3	3
Studenci	10		2	2			2	14	14
urad Spodnje Radvanje	6							6	6
urad Hoče	5				1			5	5
urad Razvanje	1		1				3	2	2
II.									
urad Plač	1							1	1
Zgornja Kungota	2							2	2
Pesja vas						1			
Gačnik*	5	1	2		1		3	8	7
III.									
Sikole			3		2			4	4
Zgornje Jablane					1			1	1
Stražgojnci	1		1					2	2
Podova	2		1					3	3
Zgornje Pleterje	1		2					3	2
Skorba	1	2						3	2
pod Ptujsko goro				4				4	4
skupaj:	41	3	20	8	5	1	8	74	70

* = 1 dvor

⁴⁷ Prim. J. Mlinarič, Graščina Betnava . . . , str. 12—13.

⁴⁸ Tedaj so imeli nekateri mariborski meščani svoje njive na Studencih (npr. mariborski klobučar Gregor Mättl) in na Taboru (bey dem Thäbor).

O podložniških dajatvah smemo reči, da so bile le-te kaj pestre in da so se glede njih v posameznih urbarialnih naseljih podložniki ločili tako v pogledu vrste kot tudi glede višine dajatev svoji zemljiški gosposki. Najbolj so se vse-kakor glede dajatev v enem samem naselju ločili med seboj podložniki tedaj, če nam urbar beleži različne vrste gospodarskih enot. Gospoščina je prejela dajatev v denarju, v žitu (pšenica, proso in rž), v vinu, jagnjetih, kopunih, piščancih in jajcih ter lanu, za katerega se je zahtevalo že določeno domače delo. Skupna vsota dajatev od vseh podložnikov radvanjske gosposčine je znašala v denarju 457 goldinarjev, 6 šilingov in četrť pfeniga letno. Naj omenim, da je bila za opravljanje gostilničarskega poklica letna dajatev gosposčini razmeroma visoka, sa je npr. gostilničar pri Jožefovi cerkvi na Studencih dajal letno po 4 goldinarje. Podložniki so bili zavezani tudi tlaki, saj je le-ta bila gosposčini še kako potrebna, ko pa je imela precejšnje komplekse dominikalne zemlje. Tudi glede višine in vrste tlake so se radvanjski podložniki med seboj ločili, ob tem pa naj omenimo, da je bila najobičajnejša vrsta tlake ročna z motiko, tlaka pri pospravljanju sena na dominikalnih travnikih, brananje na dominikalnih njivah in opravljanje službe sla v mesto Gradec. Urbar nam poleg teh vrst tlake navaja zlasti še vozno tlako.⁴⁹

Gosposčina je od podložnikov številnih naselij pobirala tudi desetino, ki so ji bili zavezani poleg domačih podložnikov tudi podložniki tujih zemljiških gosposk. Desetino pa si je morala deliti z najrazličnejšimi, predvsem cerkvenimi zemljiškimi gosposkami in župnijami, v rokah katerih je sprva vsa desetina tudi bila,⁵⁰ pri čemer naj navedemo, da je radvanjska gosposčina imela v vseh krajih pravico do dveh tretjin desetine. Gosposčini je šla desetina na območju Pohorja in na Dravskem polju, vendar tod skoraj izključno od kmetij, ki ji niso bile podložne, bile pa so deloma znotraj okvira njenega deželskosodnega okraja. Radvanjska gosposčina si je desetino na Pohorju delila s hoško župnijo, na Koblju z župnijo Tinje, v naseljih na Dravskem polju pa največkrat s cerkvijo na Ptujski gori, nekaj tudi s samostanom Studenice in s slivniško župnijo. Gosposčina je prejela desetino od 44 podložniških družin na Pohorju in od 140 družin na Dravskem polju, pri čemer so tisti na Pohorju dajali žito in jagnjeta, v naseljih na Dravskem polju pa žito, piščeta in lan, le v Prepoljah se je pobiral tudi denar, ajda in proso. Gosposčina je tako na račun desetine nabrala letno po 12J in pol merice prosa, 66 piščet, 54 povesmov lanu, v denarju pa šiling in 8 pfenigov.⁵¹

Gosposčina je imela v posesti tudi nekaj gorskopravnih zemljišč, ki so ji donašale dohodke v denarju in žitu, v glavnem pa seveda v vinu, bila pa so na dveh mestih: na desnem bregu Drave okoli Peker ter na levem, severovzhodno in severno od Maribora. Na vinorodnem predeľu pri Pekrah je bilo 13 sogornikov, od katerih si jih je osem napravilo vinograde tik pred letom 1677 in ki so bili edini med radvanjskimi sogorniki zavezani vinski desetini, ki jim jo je gosposčina spremenila v denarno dajatev v skupnem znesku 25 godlinarjev letno. Enega tamkajšnjih vinogradov, ob katerem je rasel še kostanjev in hrastov gozd in ob katerem je ležal travnik, porasel z jelšami, ki je redil šest glav gosposčinske živine, je tedaj gosposčina obdelovala v lastni režiiji. Gosposčina si je na vinogradu postavila leseno viničarijo, vendar z zidano kletjo z velikimi železnimi dvermi, ter zidan hlev. Na levem bregu Drave je imelo Radvanje gorninske vinograde, ki jih je hasnovalo 27 sogornikov po gorskem pravu. Vinogradi so

⁴⁹ Zapis vrste tlake in števila dni na fol. 68r.

⁵⁰ Prim. P. Blaznik, Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti. Razprave IV, 6, 1958, str. 75.

⁵¹ V dajatvah se razhajam s seštevkom v urbarju: 63 in pol piščet; v skupni vrednosti tudi ni izkazane ajde in jagnjet.

bili v šestih gorah: na Košaškem bregu in Freideggu pri Mariboru, na Oseku, Gačniku, v Rošpohu in na Kozjaku. Gospoščina je na naslov gornine prejemale letno okoli 138 veder (okoli 1800 l)⁵² vina, 13 korcev (okoli 520 l) ovsa ter nekaj malega v denarju, kar je skupaj preračunano v denar znašalo 159 goldinarjev in 63/4 pfeniga.

Gospoščina je imela tudi številne in razne vrste letnih izdatkov, tako v denarju kot tudi v naturalijah, zlasti za plačo oskrbnika, za služinčad na gradu in na pristavi. Grajski oskrbnik, ki je upravljal vso gospoščinsko posest, je tedaj prejemal letno po 40 goldinarjev, kaščar, vrtnar in služkinja na gradu pa poprečno po 20 goldinarjev. Gospoščina je imela na svoji pristavi zaposlenih pet oseb, ki so opravljale službo služkinj, dekel in hlapcev ter pastirjev, le-te pa so poleg letnih naturalnih dajatev prejemale po 4 do 8 goldinarjev letne plače. Gospoščina je izdala letno precej za hrano podložnikom, ki so prihajali na tlako bodisi na delo na dominikalni posesti ali pa na lov.

Radvanjsko gospoščino ob koncu 17. stoletja lahko glede na njen obseg in pomembnost, zlasti še glede na število njenih podložniških kmetij in gorsko-pravnih zemljišč, uvrščamo med manjše gospoščine. Velik kompleks dominikalne zemlje in iz raznih naslovov dotekajoči letni dohodki so pozitivno vplivali na njeno letno gospodarsko bilanco, medtem ko sta raztresenost podložniške zemlje na treh krajih in veliko število majhnih gospodarskih enot, ki so bile zavezane razmeroma majhnim letnim dajatvam, na letno bilanco vplivali negativno. Nizki letni dohodki so imeli za posledico pogosto menjavanje lastnikov gospoščine, kar lahko zabeležimo zlasti za naslednja obdobja, v katerih so si gospodarji Radvanja poskušali, zlasti še po kmečki odvezi, torej po letu 1848, z neagrarnimi panogami izboljšati gospodarski položaj.

DIE HERRSCHAFT ZGORNJE RADVANJE (OBER ROTWEIN) NACH DEM URBAR AUS DEM JAHRE 1695

Zusammenfassung

Das Gebiet unter dem östlichen Bacherengebirge war schon in der Urgeschichte und im römischen Zeitalter besiedelt, wovon die hallstättische Siedlung Poštela und zahlreiche archäologische Funde bei Pohorski dvor bei Hoče, Radvanje und auf Betnava zeugen. Dieser alter Kulturboden lockte mit seinem sonnigen Landstrichen am Ende des 6. Jahrhunderts auch neue Ansiedler an — die Slawen. Um das Jahr 1100 besaßen den mittleren und westlichen Teil im Drautal die Markgrafen von Spanheim, die diesen Besitz entweder durch königliche Schenkungen oder durch Heiraten er-

⁵² Vedro (emper) = 13,13 l (R. Baravalle, ZHVS I XXIX, 1935, str. 82).

1730 je bila lastnik gospoščine Matija Tschander, 1738 Elizabela Tschander, 1743 Janez Severin Eckarl, ki je na osnovi urbarja iz leta 1695 sestavil 1743 nov urbar, ki izkazuje 74 podložniških hiš, med katerimi je tedaj bilo 27 kajzarjev. Z letom 1751 je gospoščino imel Janez Jurij Nagerl »von Rosenbüchel«, 1782 Jožef Nagerl, 1801 so jo dobili Ignacij, Lambrechl, Alojzija in Ivana Muck, nato Ana Altman, roj. Muck, 1803 Janez »von Czernel«, 1806 Jožefa pl. Petkovich. H graščini je leta 1822 sodilo 56 podložniških hiš v štirih uradih. (C. Schmulz, Historisch-topographisches Lexikon von Steiermark III, Graz 1822, str. 404—405; J. A. Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark II, Graz 1885, str. 734—735.) Leta 1826 se je za nakup gospoščine zanimal benediklinski samostan iz Št. Pavla na Koroškem. Tedaj je h gospoščini sodilo kar precejšnje premoženje: gradič s prislavo, vse perlinece zemljiške posesti, 161 podložnih kmetij in 283 gorsko-pravnih zemljišč. Letnih dohodkov je bilo 4024 goldinarjev, dominikanska posest s poslopji pa je bila ocenjena na 28.040 goldinarjev. Tedanja lastnica je posest cenila na 60.000 goldinarjev, lako da samostan posesti ni kupil. (Akti v arhivu samostana Št. Pavel 124/494, prim. tudi J. Mlinarič, Gospoščina Limbuš ..., str. 88.) Leta 1849 je bila lastnica Radvanja Jožefa von Hingenuau, kasneje pa družina Brandstätler. Kmečka odveza je znašala 24.468 goldinarjev (H. Pirchegger, o. c. str. 108.)

Leta 1904 je graščino Radvanje imel Alfred D. Rossmannil-Florslern. Tedaj so k posesti sodili tudi drevesnica in vrtnarija, opekarna in pla. Zemljiške posesti je bilo skupno 309,6 ha, od česar je odpadlo največ na gozd — 215.2238 ha, travnikov je bilo 33.9525 ha, njiv 32.2280 ha, pašnikov 17.2440 ha, vinogradov 6.3300 ha, vrtov 3.4528 ha ter zazidanih površin 1.1509 ha. (Schemallsmus der Herrschaften und Güter in Steiermark, Brünn 1904, str. 103.)

warben, und die den Besitz unter Bacherngebirge im grossen Ausmasse an das Benediktiner Kloster von St. Paul in Kärnten verausgaben. In dieser Verbindung wird das erste Mal in der Geschichte um das Jahr 1100 auch der Name Radvanje (Radcwan) erwähnt, da ein Ministerial der Spanheimer Leupold im Jahre 1147 da seinen Sitz hatte. Im Mittelalter war für das Gebiet von Radvanje bezeichnend, dass der Urbarialbesitz zahlreichen verschiedenen Grundherren gehörte und dass der Boden der Untertanen stark versplitterte.

Von der eigentlichen Herrschaft Radvanje, von ihrem Besitz und dem Inventar des Schlosses besitzen wir ausführliche Angaben erst aus dem Ende des 17. Jahrhunderts. Aus dem Urbar ist ersichtlich, dass damals der Sitz der Herrschaft, der zwar in der Ebene lag, gut durch einen Graben und eine Zugbrücke gesichert war, dass die Herrschaft eine Meierei und eine Reihe von Dominikalgebäuden und einen ergiebigen Dominikalbesitz besass, den sie in eigener Regie bebaute, und der aus Ackern, Weiden, Wiesen in der unmittelbaren Nähe des Schlosses, und besonders aus ausgedehnten Wäldern vor allem auf dem Bacherngebirge bestand. Der Burgfried und das Landesgericht auf dem Draufeld verliehen der Herrschaft eine Reihe von Rechten und ergiebig Einkünfte; das Recht zum Einlösen der Maut und der Marktstände, besonders aber das einträgliche Recht des Fischfanges an der Drau und ihren vielen Zuflüssen. Zur Herrschaft zählten 74 selbstständige wirtschaftliche Einheiten der Untertanen oder 70 Untertansfamilien in drei Gebieten: in der unmittelbaren Nähe des Herrschaftssitzes und am Bacherngebirge, auf dem Draufeld und in den Windischen Bücheln, und zwar in der Gegend von Košaki bei Maribor bis Plač an der heutigen österreichischen Grenze. Die Grundstücke mit Bergrecht befanden sich an zwei Orten: beim Schloss, besonders bei Pekre, sie wurden da von 13 Berggenossen nach dem Bergrecht genossen, und in der Windischen Bücheln im Gebiet um Košaški breg bis zum Kozjak, wo sie 27 Berggenossen genossen. Der Herrschaft gebührte auch der Zehnt, sie musste ihn aber mit etlichen Grundherren, in erster Linie mit den Pfarren teilen.

Die Herrschaft Radvanje am Ende des 17. Jahrhunderts können wir hinsichtlich auf ihre Ausdehnung und Bedeutung, besonders aber mit Rücksicht auf die Anzahl ihrer untertänigen Bauernhöfe und Gründe mit Bergrecht unter die kleineren Herrschaften einreihen. Die verhältnismässig niedrigen jährlichen Einkünfte und die grossen Regiekosten für die Verwaltung des Besitzes und seine Bebauung hatten zu Folge, dass die Grundherren schnell wechselten, was namentlich für den folgenden Zeitabschnitt bezeichnend war, in dem sich die Besitzer, besonders noch nach der Grundentlastung, durch nichtagrarische Wirtschaftszweige ihre wirtschaftliche Lage zu verbessern suchten.

STANOVANJSKA OPREMA GRAŠČINE RADVANJE IZ LETA 1695

Sergej Vrišer*

UDK 749.1 + 75:728.8(497.12 Radvanje)»1695«

VRIŠER Sergej: Stanovanjska oprema graščine Radvanje iz leta 1695. (Wohnungsausstattung der Herrschaft Radvanje aus dem Jahre 1695.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49 - 14 (1978)2, str. 217—221.

Izvirnik v sloven., prevzelo v nem., izvleček v sloven. in angl.

V urbarju graščine Radvanje pri Mariboru iz leta 1695 se je ohranil popis inventarja, ki govori o opremi stanovanjskih prostorov te graščine. Popis zajema obednico, spalnico, dekliško sobo, sobo za služinčad in grofovo sobo. Med pohištvom je omeniti postelje, omare, skrinje, kabinelne omarice, ure, preproge itd. Pomembno je tudi precejšnje število slik in plastik.

UDC 749.1 + 75:728.8(497.12 Radvanje)»1695«

VRIŠER Sergej: Furnishing of the Castle of Radvanje from the Year 1695. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 49 - 14 (1978)2, p. 217—221.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In the urbarium of the castle of Radvanje near Maribor from the year 1695 a list of the furnishing has been preserved which speaks of the fittings of the dwelling-rooms of this castle. The list comprises the dining-room, bedroom, girl's room, servant's hall and the count's room. Among the furniture there are to be mentioned beds, cupboards, chests, cabinets, clocks, carpets etc. A considerable number of paintings and works of plastic art are also important.

V urbarju graščine Radvanje pri Mariboru iz leta 1695 se je ohranil popis inventarja, ki nam razkriva zanimivo podobo o opremi stanovanjskih prostorov te graščine in nam spregovori tudi o umetnostnem okusu njenih prebivalcev. Graščina je bila v času popisa v posesti grofa Janeza Maksa Geillerja. Vrstni red lastnikov Radvanja nam ni znan v celoti; od Gaillerjevih predhodnikov poznamo samo Sigmunda Gaisrucka, ki ga omenjajo leta 1530.

Graščina Radvanje se nam predstavi v današnjem stanju kot enonadstropna stavba z obokanimi hodniki v pritličju in s toskanskimi galerijami v nadstropju. Zunanjščina graščine kaže slogovne znake 18. stoletja in nekaj dopolnitev iz minulega stoletja, stavba pa je seveda v svojih osnovah starejša. Pogled v njeno notranjščino nam pove, da je bila v spodnjih prostorih kuhinja z obokanimi štrambami. Inventarni popis govori o stanovanjskih sobah. Kje natančno so bili ti prostori, bi ob današnjem stanju težko ugotovili. Po vrsti so našteje obednica, spalnica, dekliška soba, soba za služinčad in grofova soba. Sklepamo lahko,

* Dr. Sergej Vrišer, ravnatelj Pokrajinskega muzeja v Mariboru in profesor filozofske fakultete v Ljubljani

da so bile te sobe v nadstropju, soba za služinčad morda v pritličju. Vse to pa ni toliko pomembno kot oprema teh prostorov, o kateri pripoveduje popis sorazmerno izčrpno.

V obednici (Taffel Stuben) je bilo razmeščenih več pohištvenih kosov. Osrednji prostor je zavzemala garnitura z okroglo mizo, dvema manjšima mizicama in 12 naslonjači, poleg tega še točilna miza in daljša kredenca. Pri mizi omenja popis rdeče pregrinjalo, kaže pa, da je sodilo h garnituri več preprog z zeleno belim zubljustim vzorcem in da so bili enako okrašeni tudi oblazinjeni naslonjači. V obednici je bila še vzdana omara za steklovino, nadalje je omenjeno veliko ogledalo v črnem okviru in ura, verjetno visoka, stoječa in v ohišju (Schlag Uhr mit vier virthl sambt allen Zugehör). Druga, sončna ura je stala pred oknom. Okenske zavese so bile platnene.

Od drobnega inventarja v obednici zbudijo naše zanimanje stiskalnica za prte (press zum Tisch gewandt), kotliček za hlajenje kozarcev in dve prenosni garnituri jedilnega pribora. Prva je bila shranjena v črni, z železom obiti skrinji (Felt Kheller) in je obsegala 12 skled, 18 krožnikov, nadalje 4 velike steklenice s kositrnim čepom na vijak in 2 manjši steklenici, vse okrašene z grofovskim grbom, pločevinasto dišavnico in dvoje nožev za razrezovanje (träntschier Mässer) s črnimi, koščenimi stranicami. Druga skrinja je bila prevlečena s teletjo kožo, v skrinji pa je bilo 6 velikih in 4 manjše steklenice s kositrnimi čepi, pol ducata nožev in vilic s črnimi, koščenimi ročaji in 6 koščenih žlic.

Sorazmerno bogata je bila likovna oprema obednice. Seznam navaja kar 49 slik in kipov ter 5 papirnatih zemljevidov. Med slikami je bilo največ del s tihožitnimi motivi, žanrskimi prizori in krajin. Sedem slik je predstavljalo različno cvetje, sadeže, zelenjavo in perutnino, podobne motive so prikazovale tudi 4 večje slike, posebej je omenjena še manjša slika z grozdem in breskvami. Dve sliki na les sta prikazovali psa in mačko, dve drugi raco in pegatko, na eni sliki sta bila upodobljena dva žerjava, na dveh manjših prepelice in jerebice.

Seznam omenja veliko »holandsko« sliko pokončnega formata s kmečko družino in 2 »švabski« sliki s prodajalkama mesa in perutnine, 3 slike z zgodovinskimi prizori (3 grosse Stukh von historien), dve perorisbi krajin in starejša portreta cesarja in cesarice (altgfätrische Contrafè). Omeniti je na les naslikanega Kupida, na bakreno ploščo naslikano Venero, nadalje Suzano v kopeli, rimsko Lukrecijo in verjetno ženski polakt (Stückhl mit einen Weibsbilt von halben Corpus). Od nabožnih slik je v tej skupini del omenjena samo podoba sv. Petra in Pavla. Posebnost sta bili sliki, morda tudi reliefa, izdelani tako, da sta v obrnjeni legi predstavljali nasprotje upodobljenega motiva (Bilder von Holz van man es umbkherdt so praesentiren sie das Contrarium). Tudi 5 kamnitih sličic v črnih okvirih (Stainerne Biltl mit schwarzen Ramben) je verjetno imeti za reliefna dela. Našteto opremo je dopolnjevalo še 7 belih mavčnih kipov.

Popis gosposke spalnice (Herrschaftt Schlaff Zimmer) nam približa drugi razsežni prostor radvanjske graščine. Ne prvem mestu je omenjena črna lužena baldahinska postelja z zelenimi svilenimi zavesami. Sledi naštevanje posteljnine, kjer si zapomnimo zeleno posteljno pregrinjalo, platneno slamarico, žimnice iz barhenta, napolnjene s poparjeno žimo, bele platnene blazine, rdečo usnjeno blazino, pernico iz modro progastega barhenta z dolgimi in krajšimi blazinami in bombažno turško odejo.

V spalnici je stala okrogla miza s progasto preprogo, nizki stoli brez naslonjal in prenosljiv stol iz črnega usnja (Tragsessl). Nizki podolžni omari, vsaka s po dvojimi vratci, sta rabili za shranjevanje posodja. V poslikani omarici s predali so hranili dišave, v dveh novejših omarah pa ločeno obleko in posteljno perilo. Dve kabinetni omarici (Schreibcastl mit 2 Thirl) sta rabili za pisalni mi-

zici, pri eni je omenjeno, da je iz ebenovine. Dve poslikani omarici sta bili vzdani v steno. Ena od teh je bila namenjena za domačo lekarno, zdravila pa so hranili še v manjši priročnejši apoteki. Ta je bila, če sklepamo po opisu, ki govori o črni ebenovini in slonovini, umetelno intarzirano delo italijanskega porekla (Schwarz Ebenholz vnd weiss Helfenbaines Florentiner Apotekhl). Opremo spalnice je dopolnjeval še klečalnik; čezcnj je visela sešita preproga.

Od drobnic opreme naj omenim štirioglato sončno uro na oknu in potovalno uro, dva svečnika in s pisano svilo obšit pločevinast pladenj (arbeith von allerley farben yberzogen).

Tudi spalnico so krasile številne slike in plastike. Od nabožnih del je omeniti manjšo Marijino podobo v pozlačenem okviru, relikviarij, sliki sv. Janeza in Antona Padovanskega z detetom, na les naslikano Vstajenje in sliko Kristusa na križu z Marijo Magdaleno ter leseno, poslikano plastiko Križanega. Skupino zase je sestavljalo 8 slik enakega podolgovatega formata z upodobitvami sadja, cvetja, živali in mesa. V to skupino bi mogli prišteti še na les naslikano podobo mačke. Dve sliki sta prikazovali zgodovinsko snov, tretja Venero s Kupidom. Pozornost zbudita dve poprjsi iz mavca (Gibsener Pruststukh auf Romanische arth).

V dekliški sobi (Freyle Stuben) je stala črna, lesena postelja (Schwarz paister pöth spandter), popisana pa je tudi ustrezna posteljnina: spet žimnice iz belega ali rjavega barhenta, napolnjene s poparjeno žimo, prevleka za slamarico, pernica, rdeče, bele in modro progaste blazine, modro katunasto pregrinjalo, pregrinjalo iz rumenega atlasa in rdeča zametasta odeja.

Popis nas seznanja še z ostalim pohištvom te sobe, z dvema rjavima mizicama z modrima preprogama, z igralno mizico, v kateri so hranili igralno desko s 24 kamenčki; z dvema pisalnima mizicami, od katerih je bila ena iz rjavega lesa, druga iz cipresovine. K inventarju sobe sta sodila dva nizka naslonjača, nadalje dva stola z modro oblazinjjenima sedežema, visoka, bela omara za obleko in posteljnino in poslikana omarica z zamreženimi vratci.

Tudi v dekliški sobi je bilo sorazmerno mnogo slik: Marijina podoba, sv. Družina (Fraven Bildt sambt den Khindl vnd St. Joseph) in slika sv. Bernarda, poleg tega še dve podolgovati sliki s cvetličnima motivoma, manjša slika z grozdjem in breskvami in 5 večjih slik s svetopisemskimi prizori, ki so rabile namesto stenskega zaslona (an statt der Spallir grosse ablangete Stukh ein Historien aus der Hl. Schrift).

Skromnejša od opisanih je bila soba za služinčad (Menschler Stuben). V njej sta stali dve postelji, štirioglata miza s predali, miza za zlaganje perila in tkanine, prav tako s predali (langer Tisch zvm gwandt Zusam legen mit Läd), dva rjava naslonjača in štiri skrinje, ena za hrano, dve za obleko in tretja, daljša in s tremi zapirali, verjetno za osebne predmete služinčadi.

Inventar grofove sobe (Ihr Excellenz Stuben) nosi v naslovu pripis Holzwerk, kar se morda nanaša na leseno konstrukcijo ali opaž sobe. V sobi je bila naslednja oprema: rjava postelja, dve podolgovati mizi, črno lužena pisalna miza z notranjimi predali (Schwarz gebaister schreibtisch wellicher sich aufmacht als wie ein tisch inwendig mit Läd), nadalje velika, rjava pisarniška omara s predali, velika, bela omara za obleko in perilo, dva stola z modro prevlečenima sedežema, damski stol v zelenem s cvetličnim vzorcem, poslikana španska stena in zaslon iz 4 kosov modro in rumeno poslikanega platna. V primeri z likovno opremo ostalih prostorov je visel v tej sobi samo bakrorez s Kristusom na križu.

Iz naštetega je moč razbrati, da stanovanjska oprema radvanjske graščine sicer ni bila kdove kako razkošna, nikakor pa ni bila nepomembna. Med pohištvom najdemo nekaj prav zanimivih in za dobo značilnih kosov, tako npr.

celo vrsto kabinetnih omaric. Nekatere od teh so bile poslikane, kar je seveda pomenilo skromnejši izdelek od izrezljanih, omenjene pa so tudi omarice iz žlahtnega lesa in ena s slonokoščeno dekoracijo, bržkone intarzijo.

Pri mnogih pohištvenih kosih so omenjene preproge. Te preproge po vsej verjetnosti niso bile na tleh, ampak so z njimi po tedanjem okusu pregrinjali mize, kredence, klečalnike in skrinje. Značilno je, da se v prostorih fevdalne družine srečujemo z omarami, ponekod je posebej povedano, da so nove, medtem ko so konservativnejše mobilije — skrinje odrinili v sobo za služinčad. Tudi španska stena je bila v tem času še redkejši rekvizit, iz preteklosti pa so bili v rabi poslikani zasloni (Spallier).

Popis našteva štiri ure; dve od teh sta bili prenosljivi sončni uri, kakršne so postavljali na okna in so z njimi preverjali točnost ur na mehanizem. Podobno kakor sončne ure so bile predmeti s častitljivo tradicijo različne igre na igralnih deskah. Igralna deska s 24 kamenčki bi govorila z igro, podobno dami ali halmi. Pomuditi se nam je še ob navedbi »Tragsessel«, kar bi bilo moč prevesti tudi nosilnica. Vendar je v našem primeru očitno, da ni šlo za nosilnico, ki bi stala v spalnici, marveč je imel popisovalec v mislih zložljiv lesen stol z usnjenim sedežem in naslonjalom.

Posebno pozornost zasluži likovna oprema radvanjske graščine. Po kratkih navedbah posameznih del sicer ne moremo sklepati o njihovi umetniški vrednosti, razberemo pa lahko, da so si lastniki graščine omišljali umetnine, ki sta jim jih narekovala čas in družbeni položaj. Tako se srečujemo z značilnimi serijami tihožitij, žanrskimi prizori, upodobitvami živali, zgodovinsko in mitološko motiviko itd., z ikonografskim repertoarjem, kot ga poznamo iz mnogih drugih fevdalnih bivališč. Ob dveh slikah, ki sta označeni ena za holandsko in druga za švabsko, lahko ugibamo, ali je šlo samo za slikarsko maniro, povzeto po tujih vzorih, ali za izvirni tuji deli, kar bi bilo seveda tudi povsem mogoče.

Nekoliko skromnejši od slikarskega je bil kiparski okras graščine. Vsi kipi so bili iz maveca, torej iz cenenega materiala, mavec pa naj bi nadomeščal učinkovitost marmorja. Pri poprsjih je omenjeno, da sta izdelani na romanski način. Morda je šlo za kopiji po antičnih delih, morda pa sta kipa razodevala črte baroka, sloga, ki je prišel k nam iz Italije. V tem času so za romansko označevali na splošno vso iz Italije izvirajočo umetnost.

Kam se je izgubila oprema iz Radvanja, nam ni znano. Kot kaže, predmetov, ki bi ustrezali opisom, ni v naši posesti. Toliko pomembnejše je zato pričevanje radvanjskega urbarja, saj nam koristno spopolnjuje kulturnozgodovinsko vrednost o naši deželi v 17. stoletju.

¹ Na popis v urbarju me je ljubeznivo opozoril dr. Jože Milnarč iz Pokrajinskega arhiva v Mariboru, ki se mu na tem mestu zahvaljujem za tovariško gesto.

² R. G. Puff omenja v delu *Marburg in Steiermark, Grotz 1847*, na str. 164 polca Sigmunda Galsrucka še naslednje lastnike Radvanja: 1730 Matija Tschanderja, 1738 Severina Eggharta, 1751 Janeza Nageria, 1782 Jožeta Nageria pl. Rosenbuhel, 1801 Ignaca Lamberta in družino Muk, 1803 Janeza pl. Cmea, 1806 Jožefo pl. Petiovič, 1815 ekonoma Tomaža Foreggerja, ki je upravljal tudi Betnavo, 1778 je omenjen oskrbnik Jurij Fucher.

³ J. Curk, Maribor, ČZN, 4. XXXIX, 1968, str. 98.

WOHNUNGS AUSSTATTUNG DER HERRSCHAFT RADVANJE
AUS DEM JAHRE 1695

Zusammenfassung

Im archivalischen Nachlass der Herrschaft Radvanje bei Maribor befindet sich ein Verzeichnis der Wohnungsausstattung der Herrschaft Radvanje bei Maribor aus dem Jahre 1695, das einen interessanten Einblick in die Wohnungskultur des 17. Jahrhunderts gewährt. Der damalige Besitzer von Radvanje war Graf Johann Max Gailler. Das Inventar beschreibt die Ausstattung des Speise-, Schlaf-, Fräulein-, Diensthofen- und Grafenzimmers.

Wie aus dem Verzeichnis ersichtlich, war die Ausstattung zwar nicht prunkvoll, dennoch von Bedeutung. Unter dem Möbelwerk befanden sich mehrere Kästchen, darunter ein mit Elfenbein geschmücktes »Florentiner« Kästchen, ferner Schränke, Truhen, Uhren, ein Brettspiel, Teppiche usw.

Beachtenswert ist auch ein verhältnismässig grosser Bestand von Kunstgegenständen, Bildern und Plastiken.

SLOVENSKI ABECEDAR MIHALA BAKOŠA IZ LETA 1786 IN NJEGOV PONATIS (1793)

Ivan Škafar*

UDK 886.3.09:92 Bakoš M.:372.4(075)(497.12—188)

ŠKAFAR Ivan: Slovenski abecedar Mihala Bakoša iz leta 1786 in njegov ponatis (1793). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 14—49(1978)2, str. 222—237.

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl., 1 faksimile.

Po izidu tolerančnega patenta Jožefa II. leta 1781 so nastale v Prekmurju leta 1783 tri evangeličanske župnije (Puconci, Križevci in Hodoš) in leta 1792 v Bodoneih. Za šole jim je Mihalo Bakoš pripravil leta 1786 Szlovenszki abecedar, ki je bil leta 1793 ponatisnjen. Pri sestavljanju tega je Bakoš uporabljal razen gyorskega abecednika Temlinov Mali Katechismus iz leta 1715 in Abecedarium szlovenszko iz leta 1725. Posebno pri svctopisemskih besedilih se kaže vpliv Dalmatinove Biblije. Bakošev abecednik je bil začetek nove slovstvene pomladi pri evangeličanih v Prekmurju na koncu 18. stoletja.

UDC 886.3.09:92 Bakoš M.:372.4(075)(497.12—188)

ŠKAFAR Ivan: Slovene Primer of Mihalo Bakoš from the Year 1786 and Its Reprint (1793). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 14—49(1978)2, p. 222—237.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl., 1 facsimile.

After the issue of the Toleration Patent of Joseph II in the year 1781 three Protestant parishes arose in Prekmurje in the year 1783 (Puconci, Križevci and Hodoš), and in 1792 in Bodonci. Mihalo Bakoš prepared the »Szlovenszki abecedar« for the schools in the year 1786, and it was reprinted in 1793. On writing it Bakoš made use of Temlin's »Small Catechism« from the year 1715 and of »Abecedarium szlovenszko« from the year 1725, besides the Primer of Győr. Especially in the biblical texts the influence of Dalmatin's Bible is to be seen. Bakoš's Primer marks the beginning of a new literary spring with the Protestants in Prekmurje at the end of the 18th century.

Od leta 1732 do leta 1783 — to je 51 let — niso imeli prekmurški evangeličani v krajini med Muro in Rabo nobenega dušnopastirskega središča, nobene župnije s cerkvijo in šolo. Leta 1732 so jim bile odvzete zadnje tri župnije: Nédela (Gornji Petrovci), Sv. Benedikt (Kančovci) in Hodoš.¹ K bogoslužju in drugim verskim opravilom so morali hoditi v tako imenovane artikularne kraje,

* Ivan Škafar, duhovnik, Rallje ob Dravi

¹ Jožef Košič, Zgodbe vogerskega kraljestva. Szombathel 1848, str. 106, 113, 115. — *Navajam* Košič, Zgodbe.

(Jožef Košič), Starine železnih ino salajskih Slovenov. Objavil in opombe prideljal dr. Josip Gruden. Časopis za zgodovino in narodopisje 11.1914. Maribor, str. 149—150. — *Navajam* Košič, Starine.

Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda. 5. zvezek. Celovec 1914, str. 702, 998 (tu nastava župnije, ki so nastale po tolerančnem patentu Jožefa II., med njimi — napačno — tudi Adrijance). — *Navajam* Gruden, Zgol. slov. nar.

Miskei Adam, A kemenesalji esperesség története 1695—1765. V: Payr Sándor, Egyháztörténeti emlékek, Forrásgyűjtemény a dunántúli ág. evang. egyházkerület történetéhez. I. kötet. Sopron 1910, str. 292—295. — *Navajam* Payr — 1910.

ki so bili: Nemescső in Nemesdömök in županiji Železno ter Šurd in županiji Somogy.² Prekmurski evangeličani so se zelo navezali na Nemescső za časa tamkajšnjih prekmurskih učiteljev Mihaela Severja (do 1750), Štefana Küzmiča (1751—1755), Janeza Hüllena in Mihala Bakoša (1768—1779) — ter na Šurd za časa pastorjev Adama Berkeja (1750—1755), Štefana Küzmiča (1755—1799) in Mihala Bakoša (1779—1784).³

Ta težke razmere so se bistveno boljšale po objavi tolerančnega patenta cesarja Jožefa II. z dne 25. oktobra 1781. Vsaj sto družin je moglo ustanoviti župnijo in si zgraditi cerkev ter šolo na svojem območju.⁴ Te možnosti, ki jim jo je dajal cesarjev tolerančni patent, so se oklenili tudi prekmurski evangeličani. V treh okoliših so zaprosili pristojno oblast v Bratislavi za takšno dovoljenje in so ga tudi dobili. Ti okoliši so bili: puconski, križevski in hodoški. Dovolili so dne 4. avgusta 1783 ustanoviti župnijo v Puconcih,⁵ dne 25. avgusta 1783 v Krževcih⁶ in dne 27. avgusta 1783 na Hodošu.⁷

V teh treh evangeličanskih župnijah so začeli tako bogoslužje kot šolski pouk najprej v zasebnih kmečkih poslopih, toda kmalu so si zgradili cerkve in šole.⁸ Vodilna osebnost jim je bil Mihal Bakoš, ki je po smrti Štefana Küzmiča († 22. dec. 1779) prevzel dušnopastirsko službo v Šurdu.⁹ Oktobra leta 1783 je prišel začasno v Prekmurje in imel z Berkejem Balažem v na novo ustanovljenih župnijah prvo bogoslužje: v Puconcih 12. oktobra;¹⁰ v Križevcih, kamor je bil iz Šurda prestavljen, pa 19. oktobra.¹¹ Tega meseca so imeli tudi prvo bogoslužje na Hodošu, kjer je prevzel vodstvo fare István Laky (1783—1786),¹² v Puconcih pa Balaž Berke (1783—1787), ki je do stalne naselitve Mihala Bakoša v aprilu 1784 v Križevce to evangeličansko župnijo tudi soupravljal.¹³

Obenem so te na novo nastale evangeličanske župnije kmalu dobile na svoje šole tudi lastne kantorje in očitelje v eni osebi. Prvi kantor (= organist) in učitelj v Križevcih je bil Štefan Sijarto (Sziijjártó) (1783—1787), nato pa v Puconcih do okrog leta 1806, ko je odšel v Domanjševce, kjer je umrl 10. septembra 1833 kot pomožni duhovnik in učitelj. Za Sijartom je bil kantor in učitelj v Križevcih Janoš Kerčmar-Fejčér (1787—1798).¹⁴ O Sijartu pa ne drži, kar pišeta Miroslav Kokolj in Bela Horvat, da »se je šele naučil govornice domačinov, da

Sándor Meslerházy, A Somogyi Agosta hitvallású evangélikus keresztyén egyházmegye története. Nagykanizsa 1932, str. 20, 26, 28. — *Navajam*: Meslerházy.

Franc Sebjančič, A magyar és szlovén parasztlak közös ellenállása az ellenreformációs katonai intervenció idejében (1732-ben). Vasi szemle XXXI/1977, str. 260—265. — Isti: Proletantsko ribanje panonskih Slovencev. Murska Sobota 1977, str. 35—42, 58—62. — *Navajam*: Sebjančič, Prot. gib.

² Košič, Zgodbe, str. 102, 108. — Isti, Starine, str. 143, 151—152. — Gruden, Zgod. slov. nar., str. 702—703. — Sebjančič, Prot. gib., str. 43—46.

³ Meslerházy, str. 69—70. — Vilko Novak, Izbor prekmurskega slovenslva. Ljubljana 1976, str. 45, 47, 49. — Sebjančič, Prot. gib., str. 43—46, 90—92. — Po letu 1783 ni bilo več potrebno hoditi v svojih dušnih potrebah v Nemescső in Šurd, ker so prekmurski evangeličani imeli svoje župnije in duhovnike doma.

⁴ János Karácsonyi, Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Nagyvárad 1915, str. 266—267. — Gyula Székfű, Magyar történel. V. kötet. Budapest 1936, str. 45—46, 650.

— Košič, Zgodbe, št. 113.

⁵ Miroslav Kokolj — Bela Horvat, Prekmursko šolslvo od začetka reformacije do zloma nacizma. Murska Sobota 1977, str. 90, 487. — *Navajam*: Kokolj — Horvat.

⁶ Aladár Darvas, Križevske (Prekmurje) evang. verske občine historija od 1783 do 1934. Evangeličanski kal. XV/1936. Murska Sobota, str. 55—56. — *Navajam*: Darvas.

⁷ Helner Géza, Hodoške evang. gmejne historija. Duševni list XI/1932/1933 (maj — 1933), str. 65. — *Navajam*: Helner. — Kokolj—Horvat, str. 90.

⁸ Kokolj—Horvat, str. 90, 450 (Hodoš), 456 (Križevci), 487 (Puconci).

⁹ Janko Šlebinger, Bakoš Mihal. Slov. Biogr. leksikon, I zv. Ljubljana 1925, str. 22; 4. zv. 1932, str. 599. — Novak, Izbor, str. 49, 61. — Sebjančič, Prot. gib., str. 8, 62—63.

¹⁰ (Adam Luthar), Kratka historija puconske 150-letne fare. Evang. kal. XIV/1935, str. 78. — *Navajam*: Luthar, Kratka hišl.

¹¹ Kralek pregled zgodovine Evangeličanske cerkvene občine v Križevcih. Evang. kal. XXV/1976. Murska Sobota, str. 111. — *Navajam*: Krat. zgod. Križevci.

¹² Helner, str. 65, 91.

¹³ Darvas, str. 55—56. — Luthar, Kratka hišl., str. 79. — Krat. zgod. Križevci, str. 111.

¹⁴ Darvas, str. 58. — Luthar, Kratka hišl., str. 79. — Sebjančič, Prot. gib., str. 93. — Kokolj—Horvat, str. 90.

je lahko poučeval v njihovem jeziku«, ko je bil s šopronske višje šole povabljen v Križevce za kantorja in učitelja.¹⁵ Sijarto je namreč bil rojen v Večeslavcih pri Pertoči v Prekmurju.¹⁶

V Puconcih je bil prvi kantor organist Jožef Gergar in je to službo opravljal do smrti († 1808).¹⁷ Na Hodošu pa je bil prvi kantor in učitelj N. Bejek, in sicer do leta 1818.¹⁸ Pouk je na tej šoli bil v madžarščini do leta 1925, čeprav so v župniji bivali tudi Slovenci, ki so dosegli že pri svojem prvem duhovniku po ustanovitvi fare leta 1783 Istvánu Lakyju, po rodu iz Sela v Prekmurju, ker je pridigal le v madžarščini, da je bil leta 1786 prestavljen in je na njegovo mesto prišel Štefan Smodiš (1786—1792).¹⁹

Po tolerančnem ediktu je — iz doslej povedanega — razvidno, da so se za prekmurske evangeličane zboljšale ne le versko-cerkvene razmere, ampak tudi šolsko-prosvetne. Posebno še, ko je bila leta 1792 v Bodoncih ustanovljena četrta evangeličanska župnija in šola v Prekmurju.²⁰

Kmalu po začetnem pouku v prekmurščini na šoli v Puconcih in v Križevcih so — tako oba duhovnika kot učitelja — ugotovili, da jim je najprej nujno potreben primeren abecednik. To skrb je prevzel najspodobnejši med njimi — Mihael Bakoš, ki se je 11. aprila 1784 preselil iz Šurda v Križevce.²¹ Prvi natis njegovega abecednika je izšel leta 1786. Čeprav sta bila tako farni kot šolski okoliš zelo obširna in zato otroci niso mogli tako hoditi v šolo, kot bi bili hodili sicer, je vendarle kmalu po ustanovitvi bodonske evangeličanske župnije bil potreben že leta 1793 drugi natis tega abecednika. Iz Bakoševih ohranjenih in objavljenih pisem je razvidno, kako je nastal prvi natis.²² O drugem natisu pa je takratni tisk objavil Ambrozijevo sporočilo z oceno. Zato bo potrebno spregovoriti o obeh natisih.

Prvi natis Bakoševega Slovenskega abecedarja

Zakaj in kako je nastal ta abecedar, je Bakoš obširno pojasnil svojemu dobrotniku in podporniku Mihaelu Institorisu-Mošovskemu, vplivni evangeličanski osebnosti v Bratislavi, iz Križevca dne 7. februarja 1785: »V naših slovenskih cerkvah smo se z vsemi silami in pridnostjo trudili, da bi dosegli večjo popolnost tako pri službi božji, ki smo jo uvedli lansko leto, kakor tudi pri pouku šolske mladine. Da bi mogli ta naš načrt uspešneje izvesti, smo sklenili, da bomo dali našim otrokom in poslušalcem (vernikom) v roke prepotrebne knjige, in sicer najprej abecedno knjigo, ali kot jo imenujemo — Abecedar.«²³ — Novi abecednik naj torej ne bi opravljal svojega poslanstva le pri šolskih otrocih, ampak tudi pri odraslih.

Nato Bakoš nadaljuje: »Leta 1715 je izšel slovenski abecedar, ki ne vem, kdo ga je napisal, in ga imamo pri rokah le v enem izvodu z naslovom: Abe-

¹⁵ Kokolj-Horvat, str. 457.

¹⁶ Ivan Škafar — Vilko Novak, Sziárto Stefan. Slov. biogr. leksikon, II. zv. Ljubljana 1971. str. 563. — Šebjanič, Proh. g.b., str. 93.

¹⁷ Lulhar, Kralka bušl., str. 79. — Kokolj-Horvat, str. 487.

¹⁸ Iziner, str. 91. — Kokolj-Horvat, str. 451.

¹⁹ Šebjanič, Proh. g.b., str. 65—66. — Kokolj-Horvat, str. 451.

²⁰ Krátka zgodovina bodonske evang. fare. Evang. Kal. XVI/1937 Murska Sobola, str. 54—55.

²¹ Darvas, str. 56. — Kralka zgod. Križevci, str. 111.

²² Franc Šebjanič, Pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institorisu—Mošovskemu. Posebni odtis iz Jezika in slovlva XV/1969—70, str. 1—12. Navajam: Šebjanič, Pisma. Preliptana latinska pisma hrani Univ. knjižnica v Mariboru: Ms 533.1. V slovenščino jih je prevedel višji bibliotekar v tej knjižnici: dr. Šlane Kos.

²³ Bakoš: In Ecclesis nostris Vandalleis, et cultum divinum, praeterito anno Inruductum, et insulluptionem inventus scholasticis ad majorem perfectionem perducere, omni studio, ac diligentia intendimus. Ad hujus intentionis nostrae felicitem progressum proposuimus, libellos pernecessarios discipulis et auditoribus nostris porrigere in manus ei quidem primo Alphabetum ita loquendo seu Abecedarium.

cedarium Szlovenszko vö szpüscseno za drovno deczo v Hali 1715. Ker nas torej sili potreba, da našim malim pomagamo pri tej pomanjkljivosti, sem, glej, pripravil novo (knjižico) z naslovom: Szlovenski Abecedár, pomnoženo in obogateno z molitvami, s štirimi pesmimi in z besednjakom. To je v glavnem prevod györskega abecednika, vendar ne v celoti.²⁴ — Kot je že Šebjanič ugotovil, se tu Bakoš moti.²⁵ Leta 1715 ze izšel Temlinov Mali katechismus in je bil res natisnjen »v Meszti Halla«. Abecednik, ki ga Bakoš v tem pismu omenja, je izšel leta 1725 in dejansko ima nekoliko drugačen naslov: Abecedarium szlovenszko, za Drobno Detzo, vön szpücheno (= A SZ). Pri Bakošu je besedni red tega naslova zamenjan. Mesto natisa pa pri tem abecedariju ni navedeno.

Iz nadaljnjih Bakoševih stavkov izvemo, da je rokopis tega Abecedarija že s tem pismom poslal Mihaelu Institoriusu-Mošovskemu v Bratislavo (Požun) s prošnjo, naj bi delce dal tam v tisk, ker je izvedel, da je v tem mestu tiskar evangeličanske vere, ko piše: »Ker sem nedavno z veseljem izvedel, da je v Požunu sedaj tiskar, v stroki izkušen človek naše vere, mi boš dovolil, prosim, spoštovani pokrovitelj, da se te upam s temi novimi prošnjami nadlegovati; z vso vljudnostjo te prosim samo s tem namenom, da ti ne bi bilo pretežko to skromno delce, ki niti ni vredno tvoje osebe, ob prvi priliki izročiti v tisk temu gospodu, meni sicer neznanemu tiskarju. Tega bi gotovo ne storil, če ne bi bil prepričan o tvoji vnemi in zavzetosti za božje in književne stvari ter, da ne omenjam, o tvoji blagi naklonjenosti do mene.«²⁶

Iz naslednjih Bakoševih besed pa razvidimo, da je Mošovskemu poslal rokopis tega abcedarja — kot strokovnjaku v verskih stvareh — v presojo, predvsem glede števila zakramentov in glede češčenja svetnikov, ko ga vpraša: »Preglej, prosim, s svojimi očmi to knjižico, preden bo šla v tisk, in opozori, če bi ti kaj ne ugajalo. O tem je vprašanje: o številu zakramentov, in po Gospodovi molitvi (= očenašu): ali se smejo svetniki po smrti častiti? Če bi na primer menil, da je treba taka vprašanja v modernem času upustiti, jih po svojem modrem preudarku popolnoma črtaj.«²⁷ (Podčrtal Bakoš.)

Iz povedanega je razvidno, da je Bakoš v rokopisu tega abecednika imel najprej vprašanje o številu zakramentov, nato je siedil očenaš ter vprašanje o češčenju svetnikov. V natisnjem abecedarju je ta vrstni red spremenjen: najprej je Molitev Goszpodnova, nato: Koga moremo moliti? Na podlagi treh navedkov iz svetega pisma (Ps 50,15; 2 Mojz 20,3 in Iz 63,16) odklanja češčenje svetnikov, ker »moremo moliti li szamo szveo Trojsztvo, ednoga právoga Bogá«, razen njega pa »nikoli ne moli, nikoga na pomoucs ne zovi« (str. 11). Nato sledi vprašanje: »Keliko Sakramentov je nasztavo Goszpon Krisztus vu Nouvom Testamentomi?« in odgovor: »Dvá: Szvéti Krszt, i szvojo szvéto Vecsér-jo — — —«. Vidimo, da je tukaj pri razporeditvi snovi sodeloval Mošovski.

²⁴ Prodiit Anno 1715. Abecedarium Vandalicum. nescio cujus diligentia. cujus tantum unum exemplar habemus ptae manibus nostris sub titulo: Abecedarium Szlovenszko vö szpüscseno za drovno deczo v Halli 1715. Cum itaque necessitas urgent. ut parvulis nostris hoc in defectu succurr[er]iamus, adornavi ecce novum sub titulo: Szlovenszki Abecedár. precibus. quatuor Cantilenis et vocabululis auclum, et iocupietatum. Est versio a potiori ex Hungarico Jauriensi Alphabeto, non t[ame]n in toto.

²⁵ Šebjanič, Pisma, str. 9 — op. 11.

²⁶ Cum vero non ita pridem cum gaudio intellexerim, Posonii nunc esse Typographum nostrae religionis h[omi]n[em] in suis accuratum, dohis veniam Venerande Fautor, rogo, quod novis hisce postulatis molestias TIBI creare audeam, unice eo fine, leve hoc opusculum, nec novis dignum TUA persona, eidem Domino, mihi quidem ignoto, Typographo, typis imprimendis, data prima occasione tradere ne graveris, omni rogo humanitate. Non facere sane hoc, dum, convictus essem, de TUO in re devinam et lit[er]arum zelo et ardore, non dicam, et pro-

pensam in me voluntate.

²⁷ Subjicias queso oculis TUIS libellum hunc antequam prelo subjiciatur, et moneas, si quae TIBI non placent. Est in eodem quaestio: de numero sacramentorum, et post Orationem Dominicam: sunt ne sancti demortui adorandi? Si e[x]empli g[ra]tia quaestiones tales moderno tempore intermittendas censes, expunctio earum, iudicio TUO sapienti, plenarie modo committitur.

Bakoš nato v nadaljevanju pisma daje navodila za tiskarja, ko piše: »Za tiskarja bo prišlo v poštev naslednje:

- a) Pri črki 'z, označeni z okroglim naglasom ali vejico, naj pazi, npr. — 'zila — vena, toda siba — virga se piše le z (znakom) s.
- b) Kjer bo opazil naglase nad á, é, í, naj jih upošteva zaradi izgovarjave.
- c) Podčrtana vprašanja naj se tiskajo v poševnem tisku ali kakorkoli z drugačnimi črkami.
- d) Naslovu naj se doda slika Odrešenika, ki z iztegnjeno roko vabi k sebi otroke, z naslednjim napisom: Püszтите otroke +«. ²⁸

Ta Bakoševa navodila je tiskar pri tiskanju abecedarja upošteval. Beseda: Vena — 'Zila je na strani II, Virga — Siba pa na strani III. Le naslovna slika ni takšna, kakršno si je Bakoš želel: predstavlja namreč sedečega Jezuščka in pred njim stoji angelček.

Končno daje Bakoš v svojem pismu navodila za velikost črk ter korekturo in višino naklade. Zato naroča: »Tisk naj bo jasen s srednjimi črkami, kot so natisnjeni v evangeliju v Novem zakonu čistitega Küzmiča. Če bo potreben kakšen popravek, ga bo lahko opravil moj nekdanji učenec Berke, ki pozna ta jezik in ki je, če se ne motim, še v Bratislavi v prvem razredu. e) Tristo izvodov bo iz gotovih razlogov zadostovalo.« ²⁹

Bakošev »nekdanji učenec Berke«, ki naj bi opravil korekturo abecedarja, je bil Franc Ksaver Berke. O njem pravi Bakoš, da je »v Bratislavi v prvem razredu«. Prima je bila na bratislavski evangeličanski šoli najvišji oddelek in je pouk na njej trajal pet let. V prvi so slušatelji poslušali predavanja iz filozofije in teologije, učili so se grščine in svetopisemskih jezikov ter vodili razne razprave (disputacije). V marsičem je bila prima sorodna univerzi. ³⁰ — Prekmurski slušatelji so torej na takšni šoli v prvi dobivali visoko izobrazbo in zato je razumljivo, zakaj je Bakoš predlagal Berkeja, učenca »in prima classe«, za korektorja svojega abecedarja.

Po vrnitvi iz Bratislave je Franc Ksaver Berke postal pastor v Križevcih (1790—1805) ³¹ in nato v Puconcih, kjer je ostal do svoje smrti (1805 — † 10. febr. 1841). ³²

Iz naslednjega Bakoševega pisma Mošovskemu je razvidno, da Berke ni imel vidnejšega opravka s korekturo Bakoševega abecednika in da je Mošovski rokopisu svetoval popravke. Glede tega je namreč Bakoš dne 15. novembra 1785 iz Križevca pisal Mošovskemu: »Vračam začetno knjižico, popravljeno in svojeručno na čisto prepisano, da jo izročiš tiskarju. Zaradi svojega zdravstvenega stanja je nisem mogel dvakrat prepisati, zlasti pa mi je žal, ker je nisem mogel prej vrniti. Tiskar naj mi po javni pošti pošlje v pregled prvo polo (?); sam bom

²⁸ Typographo observanda venient sequentia:

a. Ad lit[teram] 'z obliquo accentu seu virgula notatam, attendat e[x]emplo g[ratia] 'zila vena, sed siba virga, jam per s scribit[ur].

b. Ubi accentus vidibetur supra é é í, observet, propter pronunciationem.

c. Subtractae quaestiones, eursivis, vel quacumq[ue] modo distinctivis characteribus imprimantur.

d. Titulo adjiciatur imago Salvatoris extensa manu vocantis ad se pueros, cum sequenti inscriptione: Püszтите otroke

²⁹ Typus sit claris mediocribus; signis ut in E[vangeli]o in N[ovo] T[estamento] R[ev]edendi Küzmič expressa existant. Si correctura aliqua opus esset, est ni fallor adhuc Posoni in prima classe, discipulus olim meus Berke gnarus liguae hujus, is facile perficiet correcturam hanc.

e. Exemplaria 300. certis de causis sufficient.

³⁰ Jan Čaplovič, Studiranje slovenskih protestanta u Bratislavi. Zbornik Štefana Küzmiča. Gradivo s simpozija ob 250-letnici rojstva. Murska Sobota 1974. str. 80.

³¹ Darvas, str. 57. — Krat. zgod. Križevci, str. 113.

³² Luthar, Kratka hist., str. 78.

opravi popravke, on pa naj medtem dela s posebno pozornostjo in tako upošteva navodila na priloženem listu.«³³

Podoba je, da knjižica tudi sedaj ni šla takoj v tisk, ker je Bakoš v naslednjem, nedatiranem pismu pisal Mošovskemu glede abecednika: »Svojo začetno knjižico, ki sem jo na čisto prepisal v novembrskih dneh minulega leta in jo zaupal tvoji posebni skrbi in vodstvu, sem poslal v Bratislavo, da jo natisnejo. Dovolil mi boš torej, spoštovani zaščitnik, da ti zdaj ponovno pišem o tej drobni zadevi, ker namreč ne vem, ali se je (tiskar) že lotil dela ali ne. Nemajhna potreba namreč zahteva natis knjižice. O, da bi jo že videl v rokah učencev! Za primer pa, da tiskar ne more ali noče prevzeti tega dela, te kar najponižneje prosim, da knjižico pošlješ nazaj, da bi jo lahko ob prvi priliki poslal šopronskemu (tiskarju).«³⁴

Iz nadaljnje vsebine pisma je razvidno, da je Bakoš to pismo napisal konec aprila ali v začetku maja 1786.³⁵ Mošovski je uredil, da je bil ta abecednik natisnjen v Bratislavi pri tiskarju Weberju še istega leta.

Bakoš samo enkrat navaja naslov svojega abecednika, in sicer v pismu z dne 7. februarja 1785. Imenuje ga: Szlovenszki Abecedár. Ta kratki Bakošev naslov sta prevzela **Kokolj** in **Horvat** v svoje **Prekmursko šolstvo** (1977) in mu dodala še dve besedici: »za deczo«. ³⁶ V resnici se naslov glasi: SZLOVENSZKI / ABECDÁR / ZA / DRUOVNO DECZO / VÓ STÁMPANI. / — Sledi slika: Jezušček z angelčkom. Nato svetoписemski navedek: Püszтите otroke kmeni prihájati, i ne pre- / povídávajte nyim: ar je táksi králesztvo / Bo'ze. Marc. 10,14. / V POSONI 1786. / pri Simoni Petri Webri. — Knjižica ima 20 + IV strani, 8°. Znana sta dva ohranjena izvoda, enega hrani Základna knjižnica SAV v Bratislavi, Sign. Lyc. kn. C.XII.III.2 (zadnji dve strani manjkata) in v Budimpešti Országos Széchenyi Könyvtár.

Vsebina. — Na drugi strani je pesem Jezus z Deczov gucsi, ki ima pet kitic. Na sliki na naslovni strani se nanašata vrstici: Zmójmi angelmi vász bránim, Od zla varjem, ino hránim. Na tretji strani je dvojna, pokončno tiskana abeceda, nato pa ena kurzivno in so različne velikosti. Mala abeceda je dvojna, pokončno in kurzivno tiskana. Je latinska abeceda, dodane so ji pa črke W (w), J (j) in 'Z ('z) za črko Ž (ž). Teh dodatnih črk Abecedarium Szlowenszko — 1725 nima. Na isti strani spodaj so še samoglasniki (a e i o u, á é í ó ü ö ü).

Zlogi so na strani 4—5. Samoglasnik a je združen z enim soglasnikom in ti si nato sledijo v abecednem redu, tako si sledijo vrstice z zaprtimi zlogi in z odprtimi, npr.: ab, eb, ib, ob, öb, üb; nato: ba, be, bi, bo, bö, bü. Torej nasprotno, kot v A SZ. Na straneh 5—7 so zlogovane besede za vaje v črkovanju in so besede natisnjene v abecednem redu v dveh vzporednih stolpcih. Nekatere besede so iste kot v A SZ: Adam, Abel, Angel, Abraham, Apostol, Babel, Bibor itd. Vseh takšnih besed je 21. Ima tudi besede z začetnimi črkami cz, c, i, o, j in 'z, ki jih A SZ nima.

³³ Libellum elementarem, emendatum, et per me pure descriptum remitti Typographo tradendum. Bis describere eundem, ob valetudinarium meum statum, non potui. id unum satis doleo, quod prius remittere eundem non potuerim. Mittat mihi primam philarem Typographus medio cursus publici revidendam, ego ipse peragam correcturam, qui literim attentionem singularem adhibeat et sic in adnexa charta observanda observet.

³⁴ Libellum meum Elementarem pure descriptum Anno superiori diebus Novembris, singulari TUAE curae et directioni concredidit, remisit Posonium prelo subjiciendum. Veniam itaque dabis Venerande Fautor, si nunc iteratus vicibus de materis hac levi scripsero, siquidem, ignoro. utrum iam manum operi admoverit, nec ne. Sane necessitas urget non mediocris excutionem libelli. utinam iam in manibus discentium videretur! Si vero casu quo, non est in statu Typographus idem, laborem hunc assumendi, vel nollet: remitti mihi libellum per quam humiliter peto, quo Soproniensi prima occasione tradi possit.

³⁵ Bakoš namreč v tem pismu iz leta 1788 Institorisa obvešča, da so »nedavno izvolili in 25. aprila slovesno ustoličili« novega superintendenta Samuela Hrabrovszkega. — Gl. Payr — 1910, str. 376.

³⁶ Kokolj — Horvat, str. 91.

SZLOVENSZKI ABECEDAR

ZA

DROUVNO DECZO

VÖ STÁMPANZ

Púszítce otroke kmeni prihájite
povidávajte nyim : ar je táskrafétsve
Bo'ze. Marc. 10, 14.

V POSONI 1786.

pri Simoni Petri Weberk

Sledi navedek iz svetopisemske Knjige pregovorov 1,8, ki jih Bakoš imenuje: Prilicsni knjig. Posebno izrazi v drugem delu navedene vrstice pričajo, da je imel Bakoš pri prevodu teh besed iz latinščine pri rokah Dalmatinovo Biblijo. Bakoš pravi: Ar bode tou lejpa sznajga tvojoj glávi; Dalmatin pa: Sakaj tu je lepa snaga tvoji glavi. Da je imel Bakoš Dalmatinovo Biblijo, sam spričuje v svojem pismu Mušovskemu z dne 5. januarja 1788, ko mu sporoča: »Najlepše se zahvaljujem za drobce o dalmatinskem in koroškem jeziku, ki sí mi jih posredoval. Jurij Dalmatin in Primož Trubar sta se zares trudila v koroških cerkvah v šestnajstem stoletju, okoli leta 1562 in 1584. Prvega biblijo v foliju imam

sam, in kot slišim, je z njimi oskrbljena tudi knjižnica v Bratislavi.«³⁷ — Tega navedka iz Knjige pregovorov Temlinov Mali katekizem (= MK) nima (1715).

Prvi dve vrstici prvega psalma (Zol-tár I,2) tudi kažeta sled Dalmatinove Biblije, posebno prva vrstica, objavljeni na osmi strani zgoraj. Dalmatinove besede: inu nesedy ker (= kjer) Sspotlivci sede — se pri Bakošu glasijo: ino ne szedi gde spotlivczci szedijo.

Nato sledi deset strani nabožnega beriva (str. 8—18): deset zapovedi, šumma teh zapovedi, apostolska vera, o pravi veri, očenaš, koga moremo moliti, koliko je zakramentov, jutranja in večerna molitev, molitev pred jedjo in po jedi ter tri otroške molitve. Zlogovani so: navedka iz Knjige modrosti in prvega psalma, deset zapovedi, šumma zapovedi, apostolska vera in očenaš. Več kot polovica tega beriva je ista kot v Temlinovem Malem katekizmu — 1715 in v Abece-dariumu slovenskem 1725 in je tako torej imel Bakoš pri prirejanju svojega abecedarja obe knjižici pri rokah. Ker je jezik Temlinovega MK bolj prekmurski kot v A SZ, v katerem je več vplivov kajkavščine, se je Bakoš jezikovno bolj naslonil na MK, le molitve je tu in tam nekoliko skrajšal. Naj navedem primer iz »ráne molitve«:

MK — 1715: Hválo ino diko, dájem Tebi moi drági Sz. Ocsa Nebeszki, po Tvojem predrágom Sz. Szinei po mojem Goszpodni Jesussi Kristussi, kaiszi ti mené sztvoje nezgovorne dobroute, ino znemertúslive velike miloscsce eto preminousco nocs od vszeih nevol, ino od vsze Dússevne i Telovne pogibeli obarvau. (Str. 45.)

A SZ — 1725: Hválo Tebi daiem moi drági nebeszki Ocsa, po tvoiem predrágom Szinei, po moiem Goszpodni Jêsussi Kristussi, kai szí ti mené Sztvoie nezgovorne dobróte, ino velike milosche eto preminousco nocs od vszeih ne-vól, ino od vszáke dússevne, i telovne pogibeli obar val. (Str. 9—10.)

Bakoš — 1786: Hválo tebi dájem moj drági Ocsa nebeszki, ki po tvojem predrágom Szini, po mojem Goszpodni Jezusi Krisztusi, ka szí ti mené ete preminousci dén od vszega hüdoga milosztno obarvo. (Str. 13.)

Bakoš se je torej jezikovno potrudil, da je gradil na zapisih prekmurščine izpred 60 in 70 let, na prvih znanih zapisanih temeljih; obenem pa je jezik očistil, kolikor je znal in mogel, kajkavskih prvin.

Nabožno berivo se konča z navedkom iz Knjige modrosti, obhajilno molitvijo Agnecz Bo'zi in 117. psalmom. (Str. 17—18.)

Pri navedku iz Knjige modrosti (9.1—2, 4—5, 10) je spet razvidno, da je imel pri roki Dalmatinovo biblijo:

Bakoš: Oh Boug Ocsákov moji, ino Goszpoud vsze dobroute! ki szí po rejcsi tvojoj vsza sztvouro, ino szí po modrousztí tvojoj csloveka napravu, dabi goszpodúvo nad vszá-kimi stere szo od tébe sztvorjene. Dáj meni to modrouszt, stera je okouli tvojeja sztoucza, i ne vr'zi me

vô zracuna szinouv tvoji. Ar szam jasz szluga tvoji, i tvoje szlú'zbenicze szin, nemocsen cslovik i kratkoga 'zitka. Posli záto doli sztvoji szvétí nebész, i od sztoucza dike tvoje poslijo doli, da bode pri meni, i zmemom de delala, naj morem razmeti, ka je prijetno pred tebov. (Str. 17.)

³⁷ Pro com[m]unicatis mecum fragmentis Dalmaticae et Carinthiacae liguae gratias ago quam maximas. *Juria Dalmatina*, et Primus Truber plurimum omnino laborant in Ex[c]lesti Carinthiacae s[al]eculo 16. circa annum 1562. et 1564. Prioris Biblia[m] in folio et ipse possideo. et ut audio, Bibliothecam Posoniensem etiam provisam esse iisdem.

Dalmatin: O Bug moih Ozhetou, inu Gospud vse dobrote, kir si vse rizhy skusi tvojo bessedo sturil, inu zhlovéka skusi tvojo modrust naredil, de bi imél gospodovati ches te stvari, katere so od tebe sturjene.

Daj meni to modrust, katera je vselej okuli tvojega Stolla, inu me

nesavérsi is mej tvoih otruk. Sakaj jest sim tvoj Hlapez inu tvoje Dêkle Syn, en slab zhlovik, in kratkiga lebna. — — — Poshli jo sem doli is tvojga svetiga Neba, inu si tiga Stolla tvoje zhasty, poshli jo, de bo pér meni, inu de smano dela, de bom vejdil, kaj tebi dobro dopade.

Podobno Dalmatinovo sled najdemo v psalmu 117:

Bakoš: ar premága nad nami miloscsa nyegova — — —. **Dalmatin:** Sakaj njegova milost — — — premaga nad nami.

Zgoraj sem že omenil »summo« desetih zapovedi, ki jo ima Bakoš v svojem abecedarju. To je znana zapoved: Ljubi Boga nad vse, svojega bližnjega pa kakor sam sebe. Bakoš navaja te besede po evangelistu Marku (12,30—31).

Za tem nabožnim berivom sledijo »Nisterne peszmi«, in sicer štiri cerkvene pesmi:

Hodi knám oh Dúh Boug Szvétí! (Str. 18.)

Rána Peszen. — Sztani me szreze gori. (Str. 19.)

Vecserásnya Peszen. — Krisztus! ki szi dén i szvetloszt. (Str. 19—20.)

To britko szmrt oh Jézus! Vejm szi jo szám trpo. (Str. 20.)

Vse te štiri pesmi je Bakoš sprejel v svoj Nouvi gráduvál, ki je izšel v Sopronu leta 1789.

Na zadnjih štirih neštevilčenih straneh je VOCABULARIUM in na koncu tega Táblicza Racsuna: rimske ter arabske številke ter poštevanika. Kokolj in Horvat (str. 91) govorita o besednjakih, v tem abecedniku je dejansko le en slovarček (vocabulary).

Latinsko-prekmurski slovarček Vocabularium obsega 315 besed, ki so razporejene v teh skupinah: De Deo et rerum coelestibus (46 besed), de homine — od esloveka (74), de mensa — od sztola (36), de schola — od soule (16), de tempore — od vreimena (25), de vestibus — od gvanta (24), de domo — od hiže (23), de culina — od kúnyc (23), de cognatione — od rodbine (28) in de rure — od pola (20 besed). — Slovarček je imel namen nadarjenjšim učencem odpreti pol v srednje šole in jim olajšati na njih učenje latinskega jezika. V slovarčku so predvsem samostalniki, pa če so se obenem naučili nekaj pridevnikov, zamikov, števnikov, glagolov, prislovov, predlogov in veznikov, so že zmogli po takratni navadi govoriti o vsakdanjih rečeh in stvaréh.

Na nekaj bi še rad opozoril: v apostolski veri so tudi besede »bil je pokopan«. Medtem ko beremo v Temlnovem MK: »pokopanje« in v A SZ — 1725: »po-ko-pan-ie«, pa Bakoš tega nima. V njegovem abecedarju sta ti dve besedi izpuščeni. Od »mrou je« preskoči na »doli je sztoupo na pekeo«. Gotovo tega ni storil hoté.

Prvi omenja v tisku ta abecednik **János Melich** v svoji bibliografiji prekmurskih tiskov leta 1902, in sicer takole: »Abecedár szlovenszki vu Po'soni, 1786. (Vendski abecednik, Pozsony, 1786). Ta prekmurski tisk (hazai vend nyelvű) omenja **Jurij Ribay** v svoji slovstveni zapuščini [glej: Muzejski rokopišni arhiv (namreč v Budimpešti) Fol. slav. 7, 90 str.].« V Széchenyijevi

²⁸ János Melich, A magyarországi vend (szlovén) nyelvű Irodalom bibliográfiája. — Magyar-könyvszemle 1902, str. 434.

knjižnici torej takrat tega Bakoševega abecedarja še niso imeli. **Franc Simonič** te knjižnice v svoji Slovenski bibliografiji (1903) ne omenja, pač pa **Sándor Mikola** v svoji Domovini leta 1921 s skrajšanim naslovom: Szlovenszki Abecedár za deczo, vu Pozsoni 1786.³⁹ Med abecedniki za prekmurske Slovence v XVlll. stoletju ga omenja leta 1936 **tudi Novak**: »Slovenski abecedár« 1786.⁴⁰

Prvi, ki je našel primerek tega abecednika, je bil dr. **Oton Berkopcc**. Kot sporoča v svojem pismu z dne 25. aprila 1963 iz Prage takratni Študijski knjižnici v Mariboru, je osem let prej, torej leta 1955, našel v Bratislavi v takratni Lyceálni knjižnici, ki sedaj pripada Ústrédni knižnici Slovenske Akademie Vied, štiri prekmurske knjige, med njimi tudi ta abecednik. Za vse navaja natančen bibliografski naslov in signaturo, tudi za ta abecedar; kakor sem ga zgoraj navedel. Glede slike na naslovni strani pravi: »sledí (= namreč naslovu) lesorez: dva angelčka«. Pri objavi naslova sem spredaj zapisal, da slika predstavlja Jezuščka z angelčkom. Sedeči Jezušček, ki z desno roko angelčku ponuja neki predmet (razbiram, da knjižico), namreč ima okrog glave narisano svetniško glorio, angelček pa je nima.

Tudi **Franc Šebjanič** našteva leta 1958 med prekmuriano v bratislavski licejski knjižnici ta prekmurski abecedar iz leta 1786, navaja naslov, in tako smo v tisku prvič izvedeli, kje je ohranjen: v Bratislavi.⁴¹ Ko sem bil pred leti v Széchenyijevi knjižnici v Budimpešti, sem videl, da je ta abecedar ohranjen tudi v tej knjižnici.

Ostalo je nerešeno le **vprašanje pisca**: kdo ga je priredil. Leta 1969 je Fr. Šebjanič objavil pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institorisu-Mošovskemu. Iz pisem z dne 7. februarja 1785, 15. novembra 1785 in pisma, ki je bilo napisano konec aprila ali na začetku maja 1786, je razvidno, da je ta abecedar priredil Mihael Bakoš,⁴² res pa je, da Bakoš v svojem pismu ne navaja celotnega naslova abecedarja.

S celim **naslovom** abecednika in z njegovo **vsebino** smo se v našem tisku šele sedaj seznanili. Na Češkoslovaškem je bilo drugače. Že dve leti po izidu Bakoševega abecedarja, in sicer dne 9. oktobra 1788, je pisal Slovak **Ribay Dobrovskemu**, ko mu je obširneje poročal o predgovoru Küzmičevega Novega zakona (1771), med drugim tudi: »Auch soll vor zwey Jahren eine Fibel in der Sprache herausgekommen seyn.«⁴³ — Razumljivo je, da so se tamkajšnji slavisti lažje seznanili tudi s tem abecedarjem kot pa slovenski, saj je izšel v Bratislavi.

Vilko Novak je v svojem spisu, ki je leta 1976 izšel v **Dalmatinovem zborniku** pri **Rudolfu Trofeniku** v Münchnu, obširno z navedki pokazal, da so trije prekmurski pisatelji 18. stoletja zajemali besedni zaklad tudi iz Dalmatinove biblije, in sicer: pisec A SZ — 1725, Mihael Sever (Réd zvelicsánstva — 1747) in Štefan Küzmič (Voere krsztsánszke krátki návuk — 1754 in Nouvi zákon — 1771).⁴⁴ — Kot smo spoznali v tem članku, se jim je pridružil še četrti — Mihael Bakoš, ki je imel svoj izvod Dalmatinove biblije; gotovo tistega, ki ga je pred njim imel Štefan Küzmič.

³⁹ Domovina II:1921. Budimpešta, štev. 6. str. 4.

⁴⁰ Vilko Novak, Izbor prekmurske književnosti, Celje 1936, str. 15. 72. — V izboru prekmurskega slovnstva (Ljubljana 1976) pa Novak o tem abecedniku piše: »Bakoš je verjetno oskrbel tudi Slovenski abecedar 1786.«

⁴¹ Franc Šebjanič, Prekmurijana v Bratislavi, Svet ob Muri III:1958, str. 134—135.

⁴² Šebjanič, Pisma, str. 8—11.

⁴³ Adolf Patara, Josefa Dobrovského korrespondence. IV. Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Jiftha Ribaye z let 1783—1810. V Prage 1913, str. 107.

⁴⁴ Vilko Novak, Dalmatins Bibelübersetzung und die slowenischen protestantischen Schriftsteller im 18. Jahrhundert, str. 87—100.

Ponatis Bakoševga abecedarja

Bakošev abecedar je bil natisnjen v tristo izvodih in so ga najprej uporabljali na dveh evangeličanskih šolah: v Križevcih in v Puconcih. Po Bakoševi vrnitvi v Šurd »zaradi posebnih razlogov« v septembru leta 1790, kjer je ostal do svoje smrti (1803), so gotovo uporabljali ta abecednik tudi na šoli v Šurdu. Z ustanovitvijo nove župnije v Bodoncih leta 1792 je nastala tudi šola, zanjo se je pobrigal prvi dušni pastir Štefan Smodiš, ki je župnijo vodil od 29. julija 1792 do 9. junija 1799. Prvi bodonski kantor in učitelj je bil Matjaž Godina (do leta 1799), ki je nato za Smodišem postal evangeličanski duhovnik v isti župniji.⁴⁵ Novi župnijski in šolski okoliš se je ločil od puconskega, ker je bil ta zelo obsežen in so nekatere vasi imele do puconske cerkve in šole do 25 km daleč. Tako se je s to tretjo na novo nastalo šolo znatno povečalo število učencev in potreben je bil ponatis Bakoševga abecedarja.

Pri Slovencih prvi omenja ta natis Franc Simonič leta 1903. Naziva ga: »Szlouenzki abecedar za deczo. Posenii typis Veberianis (ok. l. 1793). 8°. 1 1/2 pole.«⁴⁶ — Imel je torej 24 strani, toliko kot prvi natis. Ta Simoničev podatek je sprejel János Melich v svoj dodatek prekmurski bibliografiji leta 1908 in pristavil, da bo to novejši ponatis tistega abecedarja, ki ga omenja v svoji prekmurski bibliografiji leta 1902 in katerega naslov je našel v Ribayevi za-puščini.⁴⁷ Leta 1921 pravi o njem Mikola: Na novo stampan 1793.⁴⁸ Ta ponatis omenja tudi Vilko Novak leta 1936 med prekmurskimi abecedniki; na kratko tudi leta 1977 Kokolj in Horvat: »Vnovič natisnjen 1793.«⁴⁹

Ali je kje ohranjen ta ponatis Bakoševga abecedarja, mi ni znano.

Med tistimi redkimi prekmurskimi knjigami, o katerih je tisk ob izidu priobčil kakšno poročilo ali oceno v prejšnjih stoletjih, je ob prvih štirih knjigah Mikloša Kúzmiča tudi ta ponatis Bakoševga abecedarja. Samuel Ambrosius namreč omenja v svoji latinski knjigi *Novi ecclesiastico-scholastici Annales* — 1795 tudi knjige, ki so bile natisnjene Posenii, typis Weberianis. Na strani 62 je npr. naslov dveh abecednikov in nato vsakega posebej ocenjuje. Abecednika sta: prvi slovenski, drugi nemški.

»Szlouenzki Abecedar za dronono (takol, gotovo tiskovna pomota za: drouvno) deczo vö ltampani. Marc. 10,14 in 8. mař. 1 1/2 phil.

F. A. Patzko: Buchltabir und Lesebuch für Kinder — — — 1793.«

Nas zanima Slovenski abecedar. Marc. 10,14 pomeni, da je na naslovni strani navedek iz Markovega evangelija 10,14: Púsztlite otroke — — —, torej isti kot pri prvem natisu leta 1786. Obseg knjižice: ena pola in pol, torej 24 strani, kot pri prvem natisu. Abecedar je bil natisnjen v Bratislavi pri Webu. Toda letnica natisa ni navedena. Pač pa je pri nemškem abecedniku: zato sklep, da je bil tudi slovenski abecedar natisnjen leta 1793. Možno je, da je Simonič vprav iz te Ambrozijeve knjige dobil naslov tega abecednika in zato za letnico natisa zapisal: »ok. l. 1793« ter »8°. 1 1/2 pole«.

Ambrozijevo poročilo se v slovenščini glasi:

»Dve knjižici za začetnike, napisani od različnih piscev in namenjeni uporabi prav tako različnih narodov. Prva od teh je posvečena slovenski mladini (ki jo napačno imenujemo vandalsko). Številne so namreč tega naroda evan-

⁴⁵ Krátka zgodovina bodonske evang. fare. — Evang. kal. XVI/1937, str. 54, 61. — Živiljenjska pol ene verske občine in njene cerkve. Evang. koledar XVI/1937, str. 55, 58, 60.

⁴⁶ Franc Simonič, Slovenska bibliografija. I. del. Knjiga. Ljubljana 1903—1905, str. 2

⁴⁷ János Melich, Ujabb adalékok a hazai vend (szlovén) nyelvü irodalom bibliográfiájához. Magyar könyvszemle 1908, str. 11 (separát).

⁴⁸ Domovina, Budimpešta II/1921, št. 6, str. 4.

⁴⁹ Kokolj-Horvat, str. 91.

Nekaj pripomb: — Narod in ljudstvo (gens), kateremu je namenjen ta abecednik, imenuje Ambrozij z nazivom Vend, pridevnik: vendicus (vendica iuventus) in odklanja naziv Vandalus. Njihovo narečje je slovensko (dialectus slavicus), vmesno med koroškim in hrvaškim. To so podobna stališča glede narodnosti kot take in jezika prekmurskih Slovencev, kot so jih imeli leta 1780 somboteljski škof dr. János Szily, leta 1780—1782 Mátyás Rát — urednik Madžarskega glasnika (A Magyar Hirmondó), prvega častnika v ogrskem jeziku na Madžarskem, ter dr. Lajoš Bitnicz nekaj desetletij pozneje.³¹

O evangeličanih tega ljudstva pravi Ambrozij, da imajo precej verskih skupnosti (complures coetus). Z besedo coetus razumevam versko skupnost-župnijo in da jih imajo v treh županijah: Železno (vas), Somogy in Zala. Glede županije Zale se Ambrozij moti. Jugozahodni — slovenski del te županije je bil po veri katoliški. Somboteljski šematizem iz leta 1793 nam pove, da so bili na ozemlju dolnjelendavske dekanije le zelo redki drugoverci: v Beltincih 1 protestant in 21 židov, v Dobrovniku 4 židi in v Dolnji Lendavi 19. To je ozemlje, ki je leta 1919 prišlo k Sloveniji in Jugoslaviji. Torej vsega le 45 ljudi: 1 protestant in 44 židov. Šematizem uporablja izraze: Catholici, A catholici, Judei. Z acatholicus misli kristjane, ki niso katoličani, torej evangeličane in kalvince.³² Za obojne uporabljam skupen izraz: protestanti.

Ambrozij omenja slovenske evangeličanske verske skupnosti tudi v županiji Somogy. V tej županiji navaja prekonavski evangeličanski škof Gergely Fábri leta 1750 štiri evangeličanske župnije z eno podružnico za madžarske in slovenske evangeličane: Surd s podružnico Pátró, Iharos-Berény (Circa has deplorandi Vandali A(gustanee) C(onfessionis), Vése in Tab.³³ Leta 1786 pa so že bile poleg teh še župnije: Ecsény, Porrogszéntkirály, Babony, Gyékényes in Kötöcsé.³⁴ Po tolerančnem patentu Jožefa II. so se tudi v tej županiji evangeličanske župnije pomnožile.

V Železni županiji je bilo leta 1786 že 28 evangeličanskih župnij in so jih ob izvolitvi novega evangeličanskega škofa v Nemes-Dömölku dne 26. aprila 1986 razdelili v tri seniorate (dekanije), v zgornjega, srednjega in spodnjega; v tega so spadale tri prekmurske evangeličanske župnije (Puconci, Križevci in Hodoš), od leta 1792 tudi Bodonci. Ta »senioratus castrif. inferior« je imel svoj sedež

Litera j inter z et 'z reflecta est. Alphabetum hungaricum, genio linguae huius eiusdemque tonis, accommodatae neglectis auctor, quo improbamus. Res enim haec innumeras parvulis ercat difficultates, cosque nullum moralur. Littera quidem C, non ratione valoris seu soni, sed ratione signi, seu characteris, merito exterminanda est. C, enim per Cz, ul: Czomper, & aulem per es, ul: Clovák, reddidit. Alique hae, ipso iam usu composuisse litterae, cz el es, ad alphabetum referendae, vel alphabeto cum gy, ly, ny, fz, ty, libungendae fuerunt, ul earum, el character, el tonus, prorsusqum ad alia transcalur, innotescat dicentibus. Cum in hae lingua loco h, g in utro ul, h vltm habet litterarum, ch, ut: drach pro draga, ha'za pri ch'zo. Penfa colligenda vni syllabarum, ac legendi causa, ex factis codice el symbolo apudhico, delumpta sunt. Laudam iymbolo aduincia est quacilio; Ka je prava vera? ipum vero reipsonum liduiciae polius, quam fidel exhibet notionem. Duo vltima Iohia, vocabularum huius-vendicum, cum figuris numerorum Romanis el Arabicis, el labula Cuebetis, occupant. Peculiaris est, quoll in iymbolo apofolico quadam omillatur, nempe: Sepultus est, quadam vero modo mutilato ponantur, ut articulo lerio; edno izvété mater Czárkeo krisis. obrs. Pagina vero 14 in vocula, narrega bis peperam ff loco i cubilur. In vocabulario, Gron, videtur error esse pro Grom. Oger bis occurrit, el scribitur Ogyea. Posterior vocem hanc scribentiu modus eliam in Novo Testamento, lingua hac 1771, in 8. edilo, obilnel, quod non potest non ambiguitati occasione praebere. Si enim illud gy, exprimalur, ul: in ogyal; non manebit vox eadem: orthographia vero utilala, reparalam litterae g ab v lectionem hanc admittit. Textor, et unclor, vnter vocabula de homine, ac speciatim digitorum denominationes, eafu quopiam, el ul videtur ob rhythmum, adtracta sunt. Ita etiam imaginunculum, dimidia circiter paginae tituli parte exhibiam, vel ideo improbamus, quod figurarum eius alia umbone, alia alis instructae sint. Taliu vero nugarum archetyp: in rerum natura non existunt, conceptus autem lenerae iuveniliu praematuro perventur. Celeium pauca abhinc annis, hae lingua typis vulgarum hymnorum librum, Gradual, nuncupatum, chariae el typi milite omnia lere hungariae iperis typographica superare, cum vuluplate monemus.

³¹ Ivan Škafar, Madžari o prvih štirih knjigah Mikloša Kúzmica. Casopis za zgodovino in narodopisje. Nova visla 11/1973, str. 251, 252—257.

³² Catalogus cleri diocesis Sabariensis pri annu M.DCC.XCIII. — sub gubernio — — — Joannis Szily — — — Sabariae, str. 67—69.

³³ Payr — 1910, str. 377.

³⁴ Payr — 1910, str. 380.

v Körtvélyesu (Eltendorf), ki leži severno od Rabe na Gradiščanskem in katerega pastor Daniel Clement je bil le »consenior« tega seniorata.⁵⁵ V evangeličanskem šematizmu iz leta 1795 se ta Clement naziva: prosenior Vandalicarum ecclesiarum.⁵⁶ Čeprav so v tem slovenskem prosenioratu imeli pretežno večino slovenski evangeličani v štirih župnijah, ni postal prosenior kateri izmed njihovih pastorjev. Mogoče je to tudi bilo med vzroki, zakaj se je leta 1790 Bakoš vrnil v Šurd, kjer je kmalu postal consenior sosednjih evangeličanskih župnij.⁵⁷

V nadaljevanju svoje ocene govori Ambrozij o vsebini tega abecednika; je ista kot v prvem natisu. Med drugim pravi, da črka j ni upoštevana in da je na koncu abecede med črkama z in ž. V prvem natisu je črka j upoštevana na strani 7 pri zloznjih besedah, navaja kar 7 primerov.

Ambrozij tudi svetuje, da se črke gy, ly, ny in ty vnesejo že v abecedo. V prvem natisu je glas gy večkrat uporabljen, npr.: gyederno (2), agyecz (17), angelmi (2) in tudi angyel, pazgya (pazduha (I), gyetra (II), skegyen, gyömlö, gyárck (IV), ogen ter ogyen (I, III). — Za glas ly nisem našel primera v prvem natisu, pač pa precej primerov za glas ny vcsenyé, postenyé, nyim (2) itd., za glas ty pa: trétya (8, 10), tyeden (II).

V apostolski veri je Ambrozij našel dve pomanjkljivosti: da v njej ni besed »je bil pokopan« in da je »nekaj navedeno na neobičajen način«, namreč izpoved vere v sv. cerkev, ki se v Bakoševem ponatisu njegovega abecedarja glasi: vörjem vu — — — edno Szvéto mater Czérkev krízcsánfzko obcsinfzko. Tako je tudi v prvem natisu tega abecednika. Gre za besede: krščansko občinsko. V latinski veri se te besede glasijo: Credo in — — — sanctam ecclesiam catholicam — v sveto vesoljno cerkev. Temlin — 1715 ima: Vörjem vu — — — Izvéto Mater Czirkev keríchanfzko, A SZ — 1725 pa: — — — edno Szvéto mater Czérkev krízcsánfzko obcsinfzko. Besedo katoliško = vesoljno je Temlin prevedel: krščansko, pisec slovenskega abecedarja — 1725 pa: krsčansko občinsko, kar bi naj pomenilo: vesoljno. Sedanja evangeličanska slovenska veroučna knjiga ima: Verujem v — — — sveto vesoljno krsčansko cerkev. Izraz: krsčansko občinsko je torej Bakoš prevzel od A SZ — 1725.

Ambrozij nato govori o napačni rabi dvojnega š (ff): naffega na strani 14. V prvem natisu je na strani 14 dvakrat oblika: naffem. O pisavi besede ogen — ogyen sem že spregovoril. Ambrozij pravi, da obliko ogyen uporablja Štefan Küzmič v svojem Nouvem zakonu leta 1771. Res Küzmič stalno uporablja obliko ogyen: vrejden bode gehenfzkoga ognya, ogyen vekí vecsni (Mt 5,22; 18,8 itd.), vu te nevgaleni ogyen, i ogyen ne vgáfzne, bode zogyom [zoljeni, i [zegrejavao sze je pri ogyni (Mr 5, 43—49; 14,54), ogyen doli pride od nébe, znejtivfi pa ogyen (Lk 9, 54; 22,55), jeziczke, liki ogyen (Apd 2,3). V prvem natisu Bakoš nikjer ne uporablja oblike angyal, ampak angeo, angyel, in se črki g + y ne bereta ločeno, kot je menil Ambrozij; med besedami de homine nima Bakoš v prvem natisu »poimenovanje prstov« in besede tkálecs in mazács niso tu slučajno, zaradi ritma, posebej omenja Bakoš le prst pálec (pollex).

Iz Ambrozijevega opisa bakroreza-slike na naslovni strani ponatisa je videti, da je bila ta slika drugačna kakor pri prvem natisu.

Končno pa Ambrozij zelo pohvali **Gradual**, ki je bil »v tem jeziku natisnjen«, češ »da glede na papir in lepoto prekaša skoro vsa tiskana dela na Ogrskem«. Ta gradual je bil Bakošev Nouvi grádúvál, ki je izšel v Šopronu leta 1789. O njem pravi Vilko Novak: »Knjiga je bila kot prva prekmurska

⁵⁵ Payr — 1910, str. 379—380.

⁵⁶ Novi eccl. et schol. Annales evangelicorum Aug. et helu.() conf. in Austr. Monarchia.

A. MDCCXCV. Curs. III. tom. prlor, str. 29. — *Novajam*: Novi annales — 1975.

⁵⁷ Mesterházy, str. 68.

evangeličanska pesmarica desetletja zelo pomembna, saj je petje iz nje bilo sestavni del božje službe, uporabljali pa so jo tudi doma. — — — Slovstveni in jezikovni pomen *Nouvega Gráduvála* je tedaj v tem, da sta Kúzmič in Bakoš sprejela vanj večstoletne stare pesmi, s čimer sta jih rešila, saj bi še ohranjeni rokopisi utegnili biti uničeni in bi danes sploh ne vedeli za stoletni repertorij tako katoliške kot evangeličanske službe božje in s tem za vsebino pomembnega dela duševnosti ter duhovnosti našega ljudstva.⁵⁸ Te Novakove tehtne misli sem zato tu navedel, da globlje čutimo poslanstvo obeh natisov Bakoševega abecedarja. Iz njih se je ne le toliko in toliko otrok, ampak tudi evangeličanskih družin naučilo brati in se jim je tako odprla pot v to duhovno in kulturno bogastvo starodavnih in dragocenih cerkvenih pesmi.

Za to Ambrozijevo oceno in poročilo (o prekmurskem abecedarju) iz l. 1795 je vedel tudi prekmurski pisatelj **Jožef Košič**. Omenja ga v svojem spisu l. 1824: O vendskih Totih v madžarski državi, ki je prvi domoznanski opis prekmurskih Slovencev in je izšel anonimno v *Kedveskedöju* na Dunaju. V poglavju o jeziku in literaturi našteva med prekmurskimi tiski tudi »**Graduale**« in nato v opombi pravi o njem: »O tej knjigi moramo najti v Ambrozijevih *Annales ecclesiastici* itd. 1795, stran 65 sledeče obvestilo: *Liber hymnorum, ante aliquot annos impressus chatae et typi nitore omnia fere Hungariae opera typographica longe superat.*«⁵⁹ Dobesedno torej navaja zadnji stavek Ambrozijevega poročila. Ponovno najdemo vse to v ponatisu tega Košičevega spisa v reviji *Tudományos Gyűjtemény* 12/1828,⁶⁰ ki ga je János Csaplovits izdal pod svojim imenom, ter leta 1829 v nemškem prevodu istega Johanna v. Csaplovicsa.⁶¹

Tako smo se v tem spisu seznanili z natisom in s ponatisom Bakoševega Slovenskega abecedarja leta 1786 in 1793. To, kar je bilo leto 1777 za prekmurske katoličane, je bil tolerančni patent Jožefa II. za prekmurske evangeličane. Z ustanovitvijo somboteljske škofije leta 1777 so prišli vsi prekmurski katoličani, ki so bili dotlej razdeljeni v zagrebško in györsko škofijo, v eno škofijo. Ob takih osebnostih, kot so bili prvi somboteljski škof dr. János Szily, kanonik István Boros ter dekan Miklós Kúzmič s svojim ožjim kulturnim krogom, je pri slovenskih katoličanih med Muro in Rabo bogato vzcvetela ne le versko-cerkvena in kulturno-prosvetna pomlad, ampak tudi obilna slovstvena s takó pomembnimi sedmimi knjigami Mikloša Kúzmiča. Nekaj zelo podobnega se je kmalu nato zgodilo s prekmurskimi evangeličani. Dobili so ne le svoje domače župnije in šole, svoje slovenske pasttorje in učitelje, ampak je tudi nastopila svojevrstna slovstvena pomlad, kateri je odprl vrata Bakošev abecedar s ponatisom. Kar je pomenil Miklós Kúzmič katoličanom, je bil Bakoš evangeličanom. Bila sta sodobnika in sta tudi časovno zelo blizu umrla: Bakoš 1803, Kúzmič pa naslednje leto. Bakoš je pripravil tudi prekmurski evangeličanski **obrednik** *Agendo vandalico* leta 1785, pa — žal — ni bil natisnjen.⁶² Pri verskem pouku na treh slovenskih šolah doma ter v Šurdu je bil nujno potreben tudi katekizem. V ta namen je bil leta 1796 v Sopronu ponatisnjen Temlinov **Mali kátekismus** iz leta 1715, brez njegovega predgovora in jezikovno očiščen kajkavskih previn. Za natis ga je pripravil najbrž Bakoš. Najvažnejša Bakoševa knjiga pa je **Nouvi gráduvál** iz leta 1789, dragocena zbirka starinskih prekmurskih pesmi, ki jih je mnogo zbral že Štefan Kúzmič.

⁵⁸ Novak, Izbor prekm. slovstva — 1976, str. 61—62.

⁵⁹ (Jožef Košič). A Magyarországi Vendus Tótokról. *Kedveskedö* (Dunaj) 1824.

⁶⁰ János Csaplovits (pravzaprav Jožef Košič). A Magyar országi Vendus Tótokról Tudományos Gyűjtemény 12/1828. V. zv. str. 26 (opomba).

⁶¹ Johann v. Csaplovics, Croalen und Wenden in Ungern. Pressburg 1829, str. 83.

⁶² Šebjanič, Prot. gibanje, str. 64. — Pomurska založba '77 napoveduje, da v zbirki »Panonika« izide tudi *Bakoševa agenda vandalica*, nedavno odkrita in jo je za tisk pripravil Šebjanič.

V tej svoji književni pomladi so prekmurski evangeličani dobili tudi prvo mrliško pesmarico in prvi molitvenik. Oboje jim je dal »püconski šolski vučitel« Števan Sijarto: leta 1796 **Mrtvecsne peszmi** in leta 1797 **Molitvi**.⁴³ Da bi mogle te knjige opravljati svoje poslanstvo, je pri odraslih in otrocih omogočil Bakošev abecedar; posebno še omogočil najdragocenejši, najobširnejši in najpomembnejši prekmurski knjigi: *Nouvenu zákonu Števana Küzmiča*, da se je mogla tako božja beseda uspešneje ukoreniniti v evangeličanskih domovih in srcih.

SLOVENE PRIMER OF MIHAL BAKOŠ FROM THE YEAR 1786 AND ITS REPRINT (1793)

Summary

At home the Protestants of Prekmurje did not have their own parishes, churches and schools for 51 years (1732—1783). During that time they attended the divine services at Namescsó and Nemesdömök in the comitatus of Železno and at Šurd in the comitatus of Somogy. A change took place after the proclamation of the Toleration Patent of Joseph II from the year 1781. Already in 1783 three Protestant parishes arose in Prekmurje: in Puconci, Križevci and Hodoš. Soon churches and schools were being built there and at the same time they got their own clergymen and teachers. Their central personage was Mihal Bakoš, who kept the pastoral charge of Križevci. For the schools he prepared, as he said himself: »a new booklet with the title ‚Szlóvenszki abecedár‘, enlarged and enriched by prayers, four songs and a dictionary, — — — in general a translation of the Primer of Győr, but not in whole«. By the contents it appears that Bakoš had also Temlin's »Small Catechism« from the year 1715 and the »Abecedarium szlowenzko« from the year 1725 at hand on writing the primer. In several passages of the text also the influence of Dalmatin's Bible is to be seen. Bakoš had it in his library. So Bakoš was already the fourth among the Prekmurian Protestant writers to have made use of Dalmatin's Bible in the 18th century, and these were: the writer of the primer (1725), Mihael Sever (1747) and Štefan Küzmič (1754 and 1771).

On establishing the new Protestant parish in Bodonci in the year 1792 also a school sprang up and so the reprint of Bakoš's Primer in the year 1793 had been still more necessary. Unfortunately no copy has been preserved. But we have an extensive review of it from the year 1795, which was published by Samuel Ambrosius in the book »New ecclesiastico-scholastici Annales«.

Bakoš's Primer with the reprint opened the gate to a new literary spring with the Protestants of Prekmurje; it is similar to the one which appeared with the Catholics by the seven books of Mikloš Küzmič. Bakoš prepared a ritual »Agenda Vandalica« in the year 1785, but unfortunately, it had not been printed.

Bakoš's most important work was that he had saved from decay the ancient Protestant songs, prepared by St. Küzmič for print and had them printed in Sopron (Nouvi gráduvál) in the year 1789 — supplemented by his own songs.

In Sopron Temlin's »Small Catechism« was reprinted in 1796. But Štefan Sijarto gave the Prekmurian Protestants the first printed death song-book (*Mrtvecsne peszmi*) in the year 1796 and in 1797 the first prayer-book (*Molitvi*). Bakoš's Primer made the use of the most important prekmurian book: »*Nouvi zákon*« (the New Testament) of Števan Küzmič possible so to the parents as to the school-children.

⁴³ Skafar-Novak, SBL 11. zv., str. 569. Novak, Izbor — 1976, str. 64—66. — Sebjančič, Prot. 91b., str. 93.

CESTNO OMREŽJE NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM V PRVI POLOVICI 19. STOLETJA

Jože Curk*

UDK 338.47.006.53:656.1(497.12-18/11)»185«

CURK Jože: Cestno omrežje na slovenskem Štajerskem v prvi polovici 19. stoletja. (Das Strassennetz der Untersteiermark in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 14 · 49(1978)2, str. 238—268.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Sestavek se ukvarja s problematiko slovenskoštajerskega cestnega omrežja v 1. pol. 19. stoletja, ko so se začeli tudi pri nas uvajati prvi sodobnejši upravni in strokovnejši tehnični ukrepi za njegovo obnovo in razvoj. Ker je lema slikovno komaj načeta, ima sestavek predvsem topografski značaj, vendar pa že tudi nakazuje njegovo širše zgodovinsko ozadje, ki vsebuje predvsem njegovo gospodarsko, prometno, gradbenotehnično in urbanistično raziskovalno komponento.

UDC 338.47.006.53:656.1(497.12-18/11)»185«

CURK Jože: Road Network in Slovenian Stiria in the First Half of the 19th Century. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 14 · 49(1978)2, p. 238—268.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl.

The article treats the problems of the road network in the Slovenian Stiria in the first half of the 19th century. The time when first up to date management and expert technical approaches to the network renovation and development began to be applied. This theme, being an opening into a new field, has a primarily topographic nature, but it also outlines its wider historical background encompassing primarily its economic, traffic, constructional-technical and urbanistic research components.

Cestno omrežje, ki je preprezalo severovzhodno Slovenijo v začetku 19. stol., je bilo rezultat dvatisočletnega razvoja prometnih smeri in sredstev, ki so v zgodovinskem zaporedju sooblikovale njeno družbenoekonomsko podobo.

Prometni mreži kot rezultanti naravnih danosti, geopolitičnih ter specifičnih gospodarskih in strateških razmer so dali Rimljani prvo organizacijsko in tehnično obliko. Ta je sicer preživela preseljevanje narodov in prihod Slovencev ob koncu 6. stoletja, vendar pa zaradi spremenjenih političnih, gospodarskih in socialnih razmer izgubila pomen in propadla.

Srednji vek je navezal na podedovano antično cestno dediščino, vendar med 12. in 14. stol. uveljavil poleg vzporedniške tudi poldnevniško prometno usmeritev, ki je povezovala Podonavje s severnim Jadranom. Ker v srednjem veku ni bil urejen pravni status cest, zanje ni nihče sistematično skrbel. Zato se je promet v glavnem razvijal v obliki tovorništva, medtem ko je bila uporaba

* Jože Curk, dipl. um. zgod., ravnatelj Pokrajinskega arhiva Maribor

vozov redka. Slabo stanje cest je pogojilo močan vodni promet po rekah Dravi, Savi, Muri in Savinji. Tudi v 16. in 17. stol. se stanje cest ni bistveno izboljšalo. Skrb za ceste so si delili deželni knez, deželni stanovi ter gosposčine in mesta, glavno breme pa je nosil tlačan v obliki ročne in vozne tlake. Promet, posebno z madžarskim žitom, živino in kožami, je bil vse 16. stol. zelo živahen, a je med leti 1590 in 1664 zaradi turških vojn stagniral in si zopet opomogel šele proti koncu 17. stol. To je čas, ko je kmečka trgovina skupaj s tovorništvom po količini blaga, čeprav ne po vrednosti, preseгла meščansko in s tem po svoje pripomogla k ubožošanju naših mest.

Z uveljavitvijo merkantilistične in pozneje fiziokratske gospodarske doktrine, z razglasitvijo Jadrana za svobodno morje ter Trsta in Reke za svobodni luki so se po letu 1719 za cestni promet začeli boljši časi, ki so polagoma vnesli več reda v pravno stanje cest. Pojavili so se odgovorni oblastni organi in izdali so se potrebni predpisi, ki naznanjajo povečano javno skrb za cestni in vodni promet. Ker pa so poleg upravnih organov skrbele za svoje cestne odseke tudi posamezne gosposke, se je enoten cestni režim dejansko lahko uveljavil šele po odpravi fevdalizma v sredini 19. stol. Za urejanje cestnih in prometnih zadev so v Avstriji med leti 1747 in 1892 izdali okoli 400 državnih in deželnih patentov, zakonov, odredb in cestnih redov, ki so s pravnega, upravnega in tehničnega vidika urejevali cestni režim.

Priključitev Madžarske je po končanih turških vojnah 1718 močno vplivala na prometne tokove v severovzhodni Sloveniji, saj se je h glavni prometni smeri Dunaj—Trst spet pridružila smer Madžarska—Trst/Reka, ki je po letu 1731 doživela zaradi tranzita madžarskega žita, živine, lesa in oljaric v zahodno Evropo silovit vzpon. Ker je ta tranzit uporabljal predvsem cenejše vodne poti, je brodarjenje v 2. pol. 18. in 1. pol. 19. stol. posebno na Savi doživelo nesluten razvoj. To prometno smer so za nekaj let sicer prekinile francoske Ilirske province, vendar si je hitro opomogla in pogojila zlato dobo našega furmanstva in tovorništva. Ceste so se po francoskih vojnah začele cestarsko strokovno obnavljati najprej v smislu chaussee, nato pa makadama. Uničujoč udarec vodnemu pa tudi cestnemu prometu je zadala graditev železnic, ki je cestni promet spremenila v svoje dopolnilo.

I.

Kot smo iz kratkega orisa spoznali, je 1. polovica 19. stoletja za razvoj cestnega omrežja tako zanimiva, da si zasluži podrobnejšo obdelavo. Dejstvo namreč je, da ima cestno omrežje tega časa dva vidika, enega še močno retrospektivnega (prometna sredstva so še preprosta, velikih aglomeracij še ni), drugega pa usmerjenega v bodočnost (uvedba strokovne cestne službe, pojav železnice, začetki industrije, uveljavljanje novih prometnih smeri itd.).

Za rekonstrukcijo cestnega omrežja pred 150 leti nam najboljše služijo prometne karte iz tega časa. Zlasti: Land und Wasser Strassen Karte des Herzogthums Steyermark z 28 tabelami, Gradec 1823, 1860; Neueste Spezialkarte des Herzogthums Steiermark (J. Gall-K. Schmutz) Gradec 1832, 1838, Herzogthum Steyermark... mit Angabe aller Poststrassen (G. Schmitfeldt) Dunaj 1834, Neueste Spezial Karte des Herzogthums Steyermark, J. F. Kaiser, Gradec 1836, Strassenkarte des Herzogthums Steyermark. Dež. gradb. direkcija, Gradec 1836, Strassenkarte des Herzogthums Steiermark, gen. kvart. štab, Dunaj 1840, Karte des Herzogthums Steiermark. J. F. Kaiser. Gradec 1841, Karte des Kronlandes Steiermark. J. F. Kaiser. Gradec 1842, General Post und Strassen Karte des Herzogthums Steyermark. R. A. Schulz. Založba Artaria, Dunaj 1841, z izdajami vse do leta 1918, General Karte des Herzogthums Steyermark. Vojno geogr.

institut, Dunaj 1842, Strassenkarte des Herzogthums Steyermark. Dež. gradb. direkcija. Gradec 1844, 1856, Strassenkarte des Herzogthums Steyermark, Gradec 1847, Strassenkarte des Herzogthums Steiermark. Gradec 1859 in Herzogthum Steiermark, T. Schneider, Gradec 1860, ki je izšla kot priloga k Hlubekovemu opisu Štajerske.

Poleg naštetih je seveda še precej drugih kart, ki prikazujejo cestno omrežje slovenske Štajerske, čeprav ni to njihov primarni namen. Zato jih bomo omenili samo, kolikor jih bomo potrebovali. Obsežnost teme narekuje metodo dela, po kateri si bomo najprej ogledali stanje cest in poti okoli leta 1820 in okoli leta 1860, nato pa bomo iz njunega primerjanja ugotovili spremembe, ki jih je cestno omrežje doživelo v teku 1. polovice 19. stoletja.

Hrbtenico tega omrežja je slej ko prej predstavljala **Tržaška državna (erarna) glavna poštna in komercialna cesta** Gradec—Maribor—Celje—Trojane, ki je okoli leta 1820 tekla po trasi: Lanča—Vogava—Ernovž—Plaç—Zg. Kungota—Pekel—Maribor—Hoče—Slivnica—Zg. Polskava—S. Bistrica—Tepanje—Konjice—Križeva gora—Vojnik—Celje—Šempeter—Kapla—Vransko—Ločica—Trojane. Zaradi njene veljave je bila ob njej vrsta cestnih in poštних postaj. V Mariboru so bili inšpektorat, mitnica in poštna postaja, v S. Bistrici poštno postajališče in na vrhu Jožefovega hriba mitnica, v Konjicah poštno postajališče in mitnica, v Celju poštni urad in carinsko skladišče, v Šempetru poštno postajališče, na mostu čez Savinjo v Grobljah mitnica ter v Vranskem poštna postaja in mitnica. V večjih krajih ob cesti v S. Bistrici (25. 1., 11. 8. in 21. 10.), Konjicah (20. 1., 15. 4. in 11. 8.) in Celju (28. 8. in 1. 12.) so bili lokalno pomembni letni in živinski sejmi, medtem ko so sejme v Mariboru (1. 2., 4/5. 7. in 21. 10.) obiskovali tudi trgovci iz Gradca, Ptujja in S. Bistrice ter tu prodajali predvsem blago alla minuta. Poleg tega je bil v Mariboru tudi živahen promet s stavbnim lesom in z deskami, ki so jih po Dravi prcvažali vse do Beograda. V obeh okrožnih mestih Mariboru in Celju so bili poleg letnih tudi tedenski sejmi, namenjeni lokalnim potrebam njune širše okolice.

Zemljišče, po katerem je tekla cesta, je bilo med Mariborom in Slivnico ter Celjem in Vranskim prodnato, med Tepanjem in Konjicami ter Loko in Celjem ilovnato, med Vranskim in deželno mejo pa prsteno. Cesta je bila na naštetih odsekih gramozna. Na Plaču med Ernovžem in Zg. Kungoto je bilo zemljišče ilovnato, pomešano z mehkim apnencem in polno izvirkov, med Zg. Kungoto in Mariborom, Slivnico in Zg. Polskavo ter Konjicami in Loko mokrotno, med Zg. Polskavo in Tepanjem pa ilovnato. Vsi ti odseki ceste so bili utrjeni s kamnito podlago, vendar ponekod napačno. Tako npr. cestni odsek med vznožjem plaškega klanca in vznožjem košaškega ni bil izdelan kot chaussee, ampak je počival neposredno na naravnih tleh. Odseka med Slivnico in Z. Polskavo ter Z. Polskavo in Tepanjami sta bila celo narobe izdelana, ker je bila podlaga prvega, ravninskega, izdelana iz velikih kamnitih plošč, drugega, hribovitega, pa iz kamnitih krogel, kar je imelo za posledico, da se je gramoz na prvem hitro zmel, na drugem pa ga je vsak težji voz zrinil s ceste. Dejansko sta bila samo 1000 klafter (kl) dolgi odsek skozi Z. Polskavo in miljo dolgi med Konjicami in Loko izdelana po sistemu chausseeja. (1 avstrijska poštna milja je štela 4000 klafter, 1 klaftera 6 čevljev, 1 čevelj 12 colov, 1 col 12 črt, prevedeno v metrski sistem: 1 milja je znašala 7,586 km, 1 klaftera 1,8965 m, 1 čevelj 3,2 dm, 1 col 2,6 cm in 1 črta 2,2 mm).

Vodne prepreke je cesta premagovala z mostovi. Čez Muro sta vodila dva, eden pri Lanči, drugi pri Ernovžu. Prvega sta sestavljala zaradi rečnega rokava dva dela, dolga po 60 in 19 kl, drugega en sam, dolg 88 kl. Oba sta bila lesena, le da je drugi imel zidane nosilce. Na Plaču je cesta z 2 lesenima mostičema

prešla 2 izvirka, v Pesniški dolini pa z 2 zidanima Svečinico in Pesnico. Medtem ko je bil 55 kl dolg dravski most v Mariboru lesen, so čez dravskopoljske potoke: Razvanjskega, Bohovskega, Hočkega, Slivniškega, Račkega, Framskega in Reškega vodili kamniti mostovi, kar velja tudi za mostove na potokih med Zg. Polskavo in Konjicami: Polskavo, Šentovec, Timljo, Bistrico, Ložnico, Volčji potok, Tinšćico, Čadramščico, Ješenco, Oplotnico, Dravinjo in Poleno. Med Konjicami in Celjem je cesta dvakrat prečkala Hudinjo, prvič z zidanim in drugič z lesenim mostom, s kakršnim je prešla tudi Lindeški potok. Onkraj Celja se je cesta morala spopasti s 4 vodnimi preprekami. Čez Lavo je vodil zidan most, čez Ložnico, Hudinjo in Savinjo pa lesen. Slednji je bil kar 97 kl dolg ter je leta 1731 zamenjal dotedanji brod. Do Vranskega so si sledili leseni mostovi čez Trnovec, Bolsko, Marince in Stopniški potok, onkraj Vranskega pa še dva enaka mostova čez Bolsko. Zaradi prenizke lege je bila cesta redno letno poplavljenjena v Pesniški dolini v dolžini 2.500 kl ter za grobeljskim mostom v dolžini 58 kl. Da bi se tem prometnim motnjam izognili, bi morali cesto v prvem primeru prestaviti na višjo traso, v drugem pa primerno nasuti.

Od klancev je bil plaški s severne strani dolg 3000, z južne pa 1000 kl. Voz s tovorom 60 centov (1 dunajski cent je znašal 100 funtov, 1 funt 32 lotov, preračunano v kilograme, je en cent znašal 56 kg, 1 funt 56 dk in 1 lot 17,5 g) in vprego 4 konj je potreboval z ernovške strani predprego 4 konj, s kungoške pa celo 6. Sledil je košaški klanec (Leitersberg), ki je bil s severne strani dolg 350 kl, z južne pa 700. Voz s 60 centi tovora je potreboval pri slabem vremenu ali v primeru, da je imel lažje konje, za vleko od Mooshammerja pri Zg. Kungoti do vrha Košaškega klanca v dolžini 3000 kl 2 konja predprege. Na dravski most v Mariboru sta vodila klanca v skupni dolžini 270 kl, ki sta zahtevala pri že omenjenem vozu 2 konja predprege. Med Zg. Polskavo in Tepanjami je bila v dolžini 7000 kl vrsta klancev, ki je zahtevala 4 konje predprege. Za Konjicami se je začel svetokriški klanec, ki je s 1000 kl dviga in 2500 kl spusta segal do Loke. Zanj je bilo treba pri slabem vremenu v vsaki smeri po 2 konja predprege. Od Loke dalje pa vse do deželne meje ni bilo več takih vzpetin, ki bi zahtevale predprego.

Na obravnavani cesti se je računalo poprečno po 15 centov vlečnega tovora na močnega konja in 10 centov na poprečnega. Par volov je veljal za enega konja. Cena predprege skupaj z napitnino se je zaračunavala po konju za vsako stran klancev, ki so bili različno dolgi in strmi, različno. Če uvrstimo na prvo mesto južno smer prometa in na drugo severno, je bilo treba čez Plač plačati 1 fl 35 kr oziroma 53 kr, čez Košake 3 fl oziroma 3 fl 8 kr, v Mariboru 1 fl oziroma 30 kr, od Polskave do Tepanj 2 fl 45 kr oziroma 2 fl 30 kr in čez Križevo goro na vsako stran po 2 fl dunajske veljave (d. v.). Voz s širokimi kolesi in 6 konji vprega ter s tovorom 136—140 centov je potreboval pri nižjih klancih 2, pri višjih pa 4 predprežne konje več kot voz s četverno vprego in 60 centi tovora. Tovorni vozovi z dobro vprego so porabili za vožnjo od Gradca do deželne meje 6 dni, s slabšo vprego pa 7 dni. Mitnino (cestno ali mostno) se je plačevalo v Mariboru, na Jožefovem hribu pred Sl. Bistrico, v Konjicah, Celju, na grobeljskem mostu in v Vranskem. Poleg te se je plačevala v Ernovžu »privatna« mostnina, v Sl. Bistrici in Celju pa »privatna« tlaknina. Javne mitnine so znašale za vožnjo med Gradcem in deželno mejo 44 kr konvencionalne veljave (k. v.), »privatne« pa 9 kr d. v. Iz tega sledi, da je mitnina za voz s 4 konji in 60 centi tovora znašala približno 3,5 kr po centu. Tovornina se je zaračunavala poprečno po 5,3 kr k. v. po centu in milji. Za vožnjo od Gradca do meje, dolgo 21 milj, je tovornina znašala po centu 1 fl 52 kr k. v., za vožnjo od Gradca do Trsta, dolgo 45 milj, pa 3 do 5 fl oziroma poprečno 4 fl k. v. po centu.

Razvoj prometa po Tržaški cesti je oviralo precej pomanjkljivosti, med njimi zlasti leta 1808 uvedena neplačana cestna tlaka, nekateri preozki in drugi slabo izdelani cestni odseki, klanec čez Plač ter med Z. Polskavo in Tepanjami, premalo sredstev za redno vzdrževanje ceste in končno vozovi z ozkimi platišči. Cestna tlaka, ki je takrat obstajala samo še na Štajerskem, se je opravljala slabo in ob nepravem času (po končanih poljskih delih), zaradi česar je ostajala neučinkovita. Ozki cestni odseki so povzročali, da so vozovi vozili po vedno istih sledeh in v cestišče vrezavali tako globoke kolesnice, da so otežkočale ali celo onemogočale izogibanje vozov. Taka po 15 čevljev široka cestna odseka sta bila med Vojnikom in Škofjo vasjo ter med grobeljskim mostom in mostom čez Trnovec v skupni dolžini 2450 kl. Napačno konstruirana sta bila cestna odseka Slivnica—Zg. Polskava in Zg. Polskava—Tepanje, kar je povzročalo, da se je cestni gramoz ali prehitro zmel ali pa bil od vozov odrinjen s cestišča. Naštete klance bi bilo treba omiliti z znižanjem njihovih temen ali pa s prestavitvijo cestnih tras. Vzdrževanje ceste je bilo slabo. Medtem ko so glavne ceste po drugih deželah (kronovinah) po dvakrat letno v celoti pogramozali, so jih na Štajerskem samo po enkrat, in še takrat zaradi premajhnih sredstev samo napol. In končno, vozovi z ozkimi platišči (do 6 colov ali palcev) bi smeli voziti največ 30 centov tovora, vozovi s srednjimi platišči (6—8 colov) največ 60 centov in vozovi s širokimi platišči (8—10 colov) do 100 centov tovora. Dogajalo pa se je, da so bili vozovi s srednjimi platišči pogosto otovorjeni celo s 100 centi tovora in k temu še pogosto ovešeni z manjšimi vozovi. Zato so neusmiljeno rezali cestišče in odpravili gramoz ter s tem uničevali cesto, obenem pa še oteževali in ovirali promet tovornih vozov s širokimi platišči. Tudi glede vprege se vozniki niso vedno držali predpisov, saj bi smelo tovorni voz z 2 kolesi vleči največ 4, voz s 4 kolesi pa 8 vprežnih konj. Zaradi tega bi morali vozove z nepravilno vprego ali platišči in zavorami odločno izključiti iz prometa.

Za vzdrževanje erarnih cest je bil pri deželni gradbeni direkciji zadolžen poseben cestni inšpektor, po okrožjih pa cestni komisarji z dodeljenimi cestnimi mojstri kot kontrolorji ter cestarji, ki so vzdrževali posamezne cestne odseke, dolge po 2000 kl. Cestni inšpektor je moral vsaj dvakrat letno pregledati stanje cest v deželi. Cestni komisarji so morali isto opravljati v svojih rajonih, dajati navodila cestnim mojstrom in skrbeti za mesečni obračun stroškov. Cestni mojstri so izvajali dobljena navodila, kontrolirali cestarje in druge delavce, izdelovali plačilne liste, kontrolirali obračune in izplačevali cestarje. Cestarji so morali vsak dan pregledati zaupane jim cestne odseke, odvajati vodo, odstranjevati rastlinje, izravnnavati kolesnice, voditi in nadzorovati delavce in tlačane pri delu in skrbeti za čistočo na cestiščih. Načeloma naj bi se ceste spomladi izravnnavale, jeseni pa nasule z gramozom. Ker pa je bilo Štajerski priključeno še celovško okrožje, je bilo pomanjkanje denarja in strokovno usposobljenih cestarjev še toliko bolj pereče. Zato se je priporočalo, naj bi veljal za vse javne ceste v avstrijskih deželah isti zakon in se izvajal enak režim. Za hitrejši razvoj cestnega prometa se je priporočala ukinitvev mitnin znotraj deželnih meja. Pobirale naj bi se samo na njenih mejah. Odpravila naj bi se tudi cestna tlaka in mesto nje uvedel redni prispevek za ceste, ki bi ga plačeval vsak po svojem premoženju. S temi ukrepi bi se po eni strani odpravil slab učinek tlake, ki bi ga zamenjalo strokovno cestarsko delo, po drugi pa omogočil hitrejši potek prometa, ki ga ne bi zavirali stalni postanki po mitniških postajah. Kljub tem strokovno upravičenim argumentom pa se je cestni režim spremenil šele po marčni revoluciji v sredini stoletja, ko so odpadle fevdalno-upravne sponse in jih je zamenjala sodobnejša javna uprava.

Erarna Dravska ali Koroška vezna cesta med Mariborom in Mohrenhofom na deželni meji. Ta cesta je pri Koroških vratih zapuščala Maribor, vodila skozi Selnico, kjer je bil mitninski urad, Ožbalt s poštnim postajališčem, trg Radlje s poštnim in mitninskim uradom in trg Zg. Muto do Mohrenhofa, kjer se je povezala z Dravograjsko cesto. Letni sejmi so bili v Radljah (20. 1., 12. 5. in 24. 6.) in Zg. Muti (15. 4., 23. 5. in 3. 6.), ki pa so bili le lokalnega značaja, ker nobeden od trgov ni igral večje trgovinske vloge. Cesta, široka 12—15 čevljev, je bila dolga 7 milj 670 klafter. Bila je, čeprav samo gramozna, v dobrem stanju, saj je bil teren, po katerem je tekla, deloma prodnat deloma kamnit. Ker je cesta vodila vzdolž Kobanskega pogorja, jo je prečkalo mnogo gorskih potokov in grab (jarkov), ki jih je bilo treba premagati bodisi z zidanimi ali z lesenimi mostovi. Ti potoki so bili: dvakrat Počehovski, Kamniški, Bresterniški, Fozlov jarek, Viltuški, Rudolfov, Bistriški in Šobov do Selnice, onkraj nje pa Šturmov, Jurkov, Crmeniški, Lobnikov, Ledergasov, Janekov in Bubov potok. Sledili so Brezni in Remšniški potok, Markusov in Gorjakov jarek, Gorjakov in dvakrat Ehegartnov potok, onkraj Radelj pa Radelski, Kozji, Bistriški in Vratni potok. Čez Janekov, Radelski in Vratni potok so vodili leseni, čez vse druge pa zidani mostovi. Šturmov, Janekov, Bubov, Ehegartnov in Vratni potok so pritekali iz strmih gora, valili s seboj tudi do 100 centov težke skale, razdirali mostove in zasipavali cesto celo do 1,5 m na visoko. Proti njihovi razdirali sili ni bilo pomoči, zato je pomagalo le sprotno popraviljanje ceste in njenih mostov. Drava je od Ožbalta navzgor poplavljalna cesta v razdalji 1 milje na 5 mestih v skupni dolžini 709 klafter. Ker je voda segala tudi 3—4 čevlje visoko, je pogosto za daljši čas onemogočala promet po njej. Temu bi se dalo odpomoči samo s prestavitvijo ceste na višjo traso, kar je bilo sicer v načrtu, vendar okoli leta 1820 še ne uresničeno.

Iz Maribora je cesta tekla najprej 1750 kl daleč ravno, nato se je spustila v Kamniški jarek, ki je bil navzdol 55, navzgor pa 40 kl dolg, sledil je 3000 kl dolg, raven cestni odsek in ponoven spust v Viltuški jarek, ki je bil navzdol 153, navzgor pa 50 kl dolg. Po 2500 kl dolgem, ponovnem ravnem odseku ceste je sledil Helblov jarek, ki je bil 310 kl dolg. Od tod do Zg. Mute se je cesta ves čas vzpenjala ali spuščala in zato zahtevala stalno predprego. Če bi po tej cesti vozil voz s 60 centi tovara, bi morali k njegovi dvojni vpregi predpreči še 2 do 3 konje in plačati po konju najmanj 7 fl d. v. To pa bi bilo preveč, zato so po tej cesti vozili le vozovi z žitom in vinom do največ 30 centov teže, ki so si medsebojno pomagali s predprego. Tako obremenjen voz je cesto prevozil v 1,5 dneva. Poprečna obremenitev po konju je na tej cesti znašala največ 10 centov, po poteh okoliških pogorij pa seveda znatno manj. Za uporabo te ceste se je v Mariboru, Selnici in Radljah plačevala državna cestnina, ki je znašala po konju okoli 8 kr k. v., v Zg. Muti pa »privatna« mitnina 3 kr. d. v. po konju. Ker pa se je morala dejansko že v Mariboru vzeti predprega, cestnina pa se je plačevala na vseh postajah, bi to znašalo pri 60 centov težko naloženem vozu po centu 1,25 kr k. v., voznina pa po centu in milji 36—38 kr k. v.

Ukrepji za vzdrževanje te ceste so bili enaki kakor za vzdrževanje Tržaške ceste. Razlika je bila le v tem, da se je tam obveznost cestne tlake raztezala do 8000 kl oddaljenosti, tu pa samo do 2000. Zato je bila nezadostna ter bi jo bilo treba zamenjati z denarno dajatvijo, odmerjeno po premoženju. Cesta je bila zelo važna, ker je povezovala večji del mariborskega okrožja z Labotsko dolino, Celovško kotlino in vso ostalo Koroško.

Ptujska poštna in komercialna cesta je povezovala Tržaško cesto pri Mariboru z Dubravo onkraj hrvaške meje. Cesta je vodila skozi Starše in Hajdino v Ptuj, kjer je prečkala Dravo in prešla poštno postajo, tekla nato skozi Spuh-

ljo in Bukovce ter mimo Muretincev in Gajejcev na dravski brod pred Zavrčem, zastala na poštni postaji v Zavrču ter pred Dubravo prekoračila hrvaško mejo. V Ptujju so bili v tem času 4 letni sejmi (7. 1., 23. 4., 5. 8. in 25. 11) lokalnega pomena in ob četrtkih tedenski sejmi, ki pa niso bili močno obiskovani. Temu nasproti pa se je Ptuj veselil živahne žitne trgovine z jadranskimi pristanišči. Cesta je bila 6 milj 3000 klafter dolga in 18—20 čevljev široka. Ker je potekala po prodnatem terenu, je bila, čeprav samo gramozna, vendar v dobrem stanju. Na Dravskem polju je prečkala Razvanjski in Slivniški potok z lesenima mostičema, Dravo v Ptujju s 68 kl dolgim lesenim lesenim, Dravo pred Zavrčem pa najprej z lesenim mostom rokav, nato pa z brodom glavno strugo. Zadnjo vodno prepreko pred mejo — brezimen hudourni potoček — je cesta premagala z lesenim mostičem. Na levem dravskem bregu pred Zavrčem, kjer je tekel rečni rokav, ki ga je cesta premagovala z lesenim mostom, so pogostne poplave prekinjale promet in kvarile cesto. Temu bi se dalo odpomoči le z nasipom levega rečnega brega in z nasutjem ceste. Ker je bila cesta brez klancev, jo je bilo mogoče prevoziti s 40-centnim tovorom brez predprege v 11—12 urah. V Ptujju se je plačevala »privatna« mostnina in tlaknina; prva je znašala za lažje vozove po konju 6 kr, za težje pa po 8 kr, druga pa za manjše vozove 1 kr in za večje 2 kr d. v. V Zavrču se je plačevala »privatna« cestnina in brodnina. Prva je znašala za lahek voz 3, za težkega 4 kr, druga pa za lahek voz 4, za težkega pa 5 kr d. v. Poleg tega je bil v Zavrču državni mejni carinski urad, pri katerem se je na štajerski strani plačevala carina za blago, na hrvaški strani pa tridesetinska taksa. Seštevek vseh mitninskih dajatev na tej cesti je torej znašal po centu tovara 1,25 kr, voznina pa po centu in milji 4,5—5 kr d. v. Cesto so sicer okrajne občine dvakrat letno popravljale, vendar pa jo je bilo težko vzdrževati v dobrem stanju zaradi velikega prometa, v katerem niso manjkali tudi težki vozovi. Zato so večkrat predlagali, da bi njeno vzdrževanje prešlo v režijo države (erarja). Posebno močan je bil promet z domačimi, s hrvaškimi in z ogrskimi vini in žiti, ki so jih vozili na Gornje Štajerske in Koroško, v nasprotni smeri pa železo in železne izdelke. Prav zaradi te trgovine je bila ta cesta ena najpomembnejših prometnih žil na Slovenskem Štajerskem.

Radgonska poštna in glavna vezna cesta je povezovala Tržaško cesto pri Zg. Vogavi z Razkrižjem onkraj hrvaške meje. Cesta je vodila skozi trga Strass in Cmurek v G. Radgono in Radgono ter nato čez Staro Novo vas, Veržej, Moto in Pristavo v Razkrižje. Pri Stari Novi vasi se je od glavne cestne smeri odcepila stranska, ki je povezovala Križevce in Ljutomer ter se pri Pristavi združila z glavno. V trgih ob cesti so bili letni in živinski sejmi lokalnega pomena: v Strassu 25. 2., 24. 6. in 28. 10., v Cmureku 12. 5., 25. 8., 22. 9. in 6. 12., v Radgoni 10. 2. in 15. 11., v Veržeju 26. 5., 16. 8. in 22. 9., v Križevcih 2. 5. in v Ljutomeru 10. 3., 7. 4., 9. 6. in 22. 9. Poleg teh sejmov so bili v Radgoni vsako sredo tudi tedenski sejmi. Na teh sejmih so prodajali blago, železne izdelke, madžarski in italijanski sir, usnje, govedo in posebno v Veržeju lepe konje, vendar vsega le v majhnem obsegu. Cesta od Zg. Vogave do meje pri Razkrižju je bila dolga 9 milj, obvoznica Stara Nova vas—Pristava pa 2 milj 3300 klafter. Poštno postajališče je bilo v Cmureku in Radgoni. Sicer gramozna cesta je bila široka 3—3,5 klaftre in zelo dobro vzdrževana. Zemljišče, po katerem je tekla, je bilo do Strassa prodnato, do G. Radgone mešano z ilovico, skozi G. Radgono trdno, nato pa do meje ilovnato. Cesta je z lesenim mostom prečkala pod Strassom Črno in pri Weitersfeldu brezimen ribniški potok, nato pod Cmurekom najprej Muro z 48 klafter dolgim lesenim mostom in nato dvakrat mlinski rokav z zidanim in lesenim mostom. Pred G. Radgono je z lesenim mostom prešla Plitvički potok, blizu mesta pa ponovno Muro s 64 klafter dolgim lesenim mostom.

Med G. Radgono in Križevci je le še pri Vučji vasi prešla z lesenim mostom brezimen potoček, medtem ko je njena obvoznica premagala Globoko in Ščavnico, prvo z zidanim in drugo z lesenim mostom. Cesta ni bila izpostavljena večjim elementarnim nesrečam niti ni imela večjih vzponov, zaradi česar je po njej konj lahko vlekel poprečno po 10 centov tovora. V poletnih mesecih se jo je dalo prevoziti v 2 dneh, v zimskih pa v 2,5. Javne mitnine se na njej niso pobirale, pač pa »privatne« mostnine v Cmureku, Radgoni in Ljutomeru. Te so se zaračunavale po konju in so znašale pri tovorih s 40 centi teže v Cmureku 4 kr in Ljutomeru 3 kr. d. v., v Radgoni pa 4 kr. k. v. Voznina po milji in centu je znašala 4,5—5 kr k. v. Čeprav so okrajne občine cesto dvakrat letno popravljale, je bila vendar od Radgone dalje zaradi ilovnatoga terena jeseni nekoliko slabše prevozna. Redno vzdrževanje te ceste je bilo potrebno tako iz komercialnih kot iz vojaških razlogov, saj so po njej prevažali ogrska žita, vina, pepeliko, goveda in prašiče, opravljali pa tudi večino vojaških premikov in transportov. Poleg tega so po tej cesti izvažali tudi domača vina iz okolice Ljutomera, Radgone in Slovenskih goric na Gornje Štajersko.

Ormoška vezna cesta Ptuj—Središče—hrvaška meja se je v Spuhlji odcepila od Ptujске ceste ter čez Veliko Nedeljo, Ormož in Središče vodila do državne meje. Letni sejmi so bili v Ormožu in Središču (20. 5. in 16. 8.), vendar so bili skromnega obsega ter večinoma z živino in blagom. Celotna dolžina ceste je znašala 3 milje 3000 klafter. Gramozna cesta, ki je bila 18 čevljev široka, je tekla po peskastem terenu ter z lesenimi mostovi prečkala Pesnico, Lešnico in Črnico. Elementarne nesreče je niso ogrožale: Večinoma ravna cesta se je vzpela le čez 2000 kl dolgi loperiški klanec, kjer je bila potrebna predprega dveh konj; zanjo se je plačalo 80 kr d. v. Voz s 40 centi tovora jo je lahko prevozil v 6 urah. V Veliki Nedelji, Ormožu in Središču je bilo treba plačati »privatne« mostnine in cestnine, ki so v prvih dveh krajih znašale po konju 3 kr, v zadnjem pa 4 kr d. v. Pri prevozu 40-centnega tovora s 4 konji je bilo torej treba plačati poprečno po 2 kr d. v. za cent tovora, računajoč pri tem tudi ptujsko mitnino. V Ormožu je bil sedež mejnega carinskega urada, v Središču pa uvozna postaja, kjer se je plačevala splošno veljavna carina. Glede prometnega pomena in vzdrževanja ceste veljajo enake ugotovitve kot za Ptujsko cesto.

Braneško-Ljutomerska vezna pot je povezovala Ptujsko in Radgonsko cesto. Vodila je iz Ormoža v Miklavž in nato z enim krakom čez Branec v Križevce, z drugim pa v Ljutomer. V prvi smeri je bila dolga 3 milje 3700 klafter, v drugi pa 2 milji 1700 klafter. Pot, široka 2 klaftri, je bila gramozna in je vodila čez močvirno in ilovnato zemljišče. Ščavnico in Globotko je prečkala z lesenima mostovoma. Oba potoka sta jo sicer kratkotrajno, vendar često poplavljala. Prva trasa je premagovala Braneški hrib s klancem, ki je bil na vsako stran po 400 klafter dolg in je zahteval dvojno vprego. Zaradi slabe cestne konstrukcije so lahko 4 konji vlekli samo 20 centov tovora, vožnja pa je trajala 6—8 ur. Po konju se je plačevalo 30—36 kr d. v. vprežnine. Drugi krak je vodil naravnost v Ljutomer, kjer je bilo treba plačati 3 kr d. v. mostnine po konju. Ker voznina ni bila določena, se je oblikovala prosto. Pot, ki so jo vzdrževale okrajne občine, je bila zaradi pomanjkanja gramozna slabo vzdrževana. Rabila je predvsem za prevoz soli iz solnega urada (skladišča) v Veržetu v Veliko Nedeljo, Ormož in Središče ter za prevoz Ljutomerskih vin.

Lenarška vezna pot je povezovala Ptujsko cesto s Tržaško. Vodila je iz Ptuja čez Dornavo, Gradišče in Lenart ter se v Peklu spojila s Tržaško cesto. V krajih ob poti so bili letni sejmi v Gradišču (4. 5., na soboto in nedeljo sv. Trojice, 16. 8. in septembrsko kvaterno soboto) in v Lenartu (6. 11.), vendar so bili

le lokalno zanimivi, saj so na njih prodajali samo blago za vsakdanjo kmečko rabo ter govedo in konje. Pot, ki je bila 2 klaftri široka in 5 milj 3000 klafter dolga, je bila samo gramozna, čeprav je tekla po ilovnatem in mokrotnem svetu. Pot je prečkala najprej Grajeno, nato štirikrat Pesnico in končno 4 brezimne potoke. Most čez Grajeno je bil zidan, drugi so bili leseni. Pesnica je pot stalno poplavljal, poleg tega pa je bila zaradi pomanjkanja primernega gradbenega materiala tudi slabo vzdrževana. Poplavam bi se dalo izogniti samo z regulacijo Pesnice, kar pa bi seveda zahtevalo velika sredstva. Sicer ravna pot je morala pri Gradišču premagati kratko, vendar strmo vzpetino. Voz z 10 centi tovara in z 2 konjema je tu potreboval predprego 2 konj, vendar samo v primeru suhega vremena. Če pa je bilo vreme mokro, je potreboval tako otovorjen voz kar 6 konj po vsej dolžini poti. Ob suhem vremenu se je dalo pot prevoziti v 1 dnevu, pri mokrem pa celo z dvojno predprego komaj v dveh. Pot je bila mitnin prosta. Vzdrževale so jo okrajne občine, vendar slabo. Če bi bila pot v dobrem stanju in bolje povezana z Radgonsko cesto, bi predstavljala najkrajšo zvezo med Radgono ter Mariborom in Ptujem. Zaradi slabega stanja pa je služila samo za prevoz krajvnih pridelkov v Maribor in Ptuj.

Vezna pot Lutverci—Gradišče oziroma Trnovska vas je povezovala Radgonsko cesto z Lenarško potjo. Vodila je od Lutvercev čez Police—Zbigovce—Ivanjševce do Stavešincev, kjer se je razcepila. Vzhodni krak je šel čez Cerkenjak in Drbetince v Trnovsko vas, kjer se je spojil z Lenarško potjo, zahodni pa mimo Negove in Oseka v Gradišče. Pot je bila na trasi Lutverci—Gradišče—Trnovska vas dolga 4 milje 2100 klafter ter po konstrukciji in nevarnosti elementarnih nesreč podobna Lenarški. Ščavnico in Pesnico je prečkala s 3 lesenimi mostovi. Med Lomanošami in Ivanjševci je pot vodila čez 3 strme klance, dolge po okoli 2000 klafter, ki so zahtevali pri vozovih z 10 centi tovara in z 2 konjema še 2 predprežna konja. Plačilo za predprego se je določalo dogovorno. Pri dobrem vremenu je bilo mogoče pot prevoziti v polovici dneva, ob slabem pa je bil za to potreben ves dan. Pot je bila prosta mitnin. Vzdrževali so jo enako kot druge slovenskogoriške poti.

Videmska cesta se je pri ptujskem mostu odcepila od Ptujске ceste in vodila čez Turnišče, Videm in Dravinjo v Podlehnik in Kolarje, kjer je bil mejni carinski urad, ter do meje. Gramozna cesta, dolga 2 milj 3000 klafter, je tekla do Vidma po prodnatem terenu, nato krajši odsek po močvirnem in končno po ilovnatem in lapornatem. Do mostu čez Dravinjo je bila široka 15 čevljev, od tam do Kolarjev pa samo 8—9, poleg tega pa še zelo slaba. Cesta je prečkala precej potokov: pri Turnišču Rokovega, pred Vidmom brezimnega, za njim Dravinjo, med Podlehnikom in Kolarji pa štirikrat Rogatnico. Čez Rokov potok je vodil zidan most, čez vse druge pa so bili leseni. Ker je Rogatnica često poplavljal, bi jo bilo treba regulirati. Od Ptuja do Vidma je bila cesta ravna, tu sta sledili manjši vzpetini, dolgi po 130—150 klafter, onstran Dravinje pa 1,5 milje dolgo haloško gričevje. Pri prvih dveh klancih je bila le pri slabem vremenu, čez haloške klance pa vedno potrebna predprega 2 konj k vozu, naloženemu z 20 centi tovara in zapreženemu z 2 konjema. Za predprežnega konja se je plačalo po 2 fl do 2 fl 30 kr d. v. Če bi bila cesta dobro zgrajena, bi se jo dalo prevoziti v 5 urah, za takšno, kot je bila, pa je z 20 centi otovorjen voz potreboval 7—9 ur. Na cesti se ni pobirala ne cestnina ne mostnina, voznina pa je znašala po centu in miljli toliko kot na Tržaški cesti. Cesta je bila okrajnega statusa in zato vzdrževana od okrajnih občin. Zaradi pomanjkanja gradbenega materiala in premajhnega števila tlačanskih obveznikov je bil njen odsek med Vidmom in Kolarji zelo slab. Boljše vzdrževanje bi se dalo doseči

samo s pritegnitvijo bolj oddaljenih občin, s čimer bi se povečalo število za vzdrževalna dela potrebnih tlačanov. Če bi bila namreč ta cesta dobro izdelana in vzdrževana, bi lahko postala najkrajša komercialna in poštna zveza med Mariborom in Zagrebom. Tako pa je mogla rabiti samo za gonjenje živine (goved, prašičev in ovac) in prevažanje žita, vina in šišk iz Hrvaške na Štajersko ter mlinskih in brusnih kamnov iz celjskega okrožja v mariborsko.

Arveška vezna pot, ki je povezovala Tržaško cesto z Deutsch Landsbergom, se je v Pesniški dolini pri Mosshammerju ocepila od prve, prešla Pesniški vrh, vodila skozi Lučane in Arvež v Ivnik, se tu križala z Radeljsko cesto, prečkala dolini Bele in Črne Solbe in se v Deutsch Landsbergu spojila z vezno potjo, ki je po dolini Laznice povezovala okolico Vildona z Labotsko dolino (Lavantinsko). Ob poti so bili letni sejmi v Lučanah, Arvežu, Ivniku, Schwannbergu in Deutsch Landsbergu, na katerih so prodajali blago, živino, železne izdelke in usnjeno opremo. Gramozna pot, ki je bila dolga 6 milj 300 klafter, je vodila do Arveža po deloma močvirnem deloma ilovnatem terenu, od Arveža dalje pa po trdnem. Prečkala je precej potokov: tostran Pesniškega vrha v Dolgi dolini 3 gorske potoke ter Kamenico in Pesnico z 2 kamnitima in s 3 lesenimi mostovi, onkraj Pesniškega prelaza pa Pesnico in njene pritoke kar s 5 zidanimi in 13 lesenimi mostovi, ki pa so jih povodnji često odnašale. Temu bi se dalo odpomoči samo z regulacijo Pesnice, ki je bila že dolgo v načrtu, a še ne izvedena. Sicer valovita pot je morala premagati eno samo večjo vzpetino, Pesniški hrib, s pomočjo obojestranskega po 400—500 klafter dolgega klanca. Tu je voz z 20 centi tovora in z 2 konjema vprege potreboval ob dobrem vremenu 2, ob slabem pa 4 predprežne konje, za katere se je zaračunavalo 45 kr d. v. po konju. Ob lepem vremenu jo je voz z 20 centi tovora lahko premagal v 1 $\frac{1}{4}$ dneva, v slabem pa komaj v 1,5 dneva, zato ni bila uporabna za težke vozove. Pot, na kateri se niso pobirale mitnine, je predstavljala staro prometno povezavo med Slovenskimi goricami in štajersko-koroškim svetom. Rabila je za prevoz vina v eno smer ter desk, skodel, železarskih izdelkov in steklovine v drugo. Predvsem so to pot uporabljali koroško-štajerski vozniki, ki so bili zadolženi za predprege, pa bodisi da so vozili pošiljke v Maribor ali pa jih hodili tja iskat. Pot so vzdrževale okrajne občine, vendar pa je bila do Arveža zaradi pomanjkanja trdnega materiala težko prevozna.

Radeljska glavna vezna cesta med Gradcem in Radljami je potekala čez Puntigam, Preding, Gleinstätten, Ivnik in Radeljski prelaz v Dravsko dolino, kjer se je pri Zg. Vižingi spojila s Koroško cesto. Po njej so trgovali z govedom, s konji, z železnimi izdelki ter s tekstilnim in špecerijskim blagom. Cesta, ki je bila široka 15, 18 in 24 čevljev, je bila v celoti dolga 7 milj 2000 klafter, odsek med Ivnikom in Radljami pa 1 miljo 2000 klafter. Bila je gramozna, vendar je na Radeljskem prelazu imela deloma kamnito deloma glinasto podlago. Vsi mostovi na tej cesti so bili leseni. Radeljski prelaz je bil z ivniške strani dolg 1000 klafter, z radeljske pa 3000. Voz z 20 centi tovora je potreboval na severni strani predprego 2 konj, na južni pa 4. Za konja se je plačalo 2 fl d. v. na severni in 6 fl d. v. na južni strani, vendar cena predprege ni bila določena, ampak se je svobodno oblikovala. Poprečni tovor na konja se je cenil na 7 do 8 centov. Cesto se je dalo pri lepem vremenu prevoziti s težkim vozom in primerno vprego v 2 dneh, pri slabem pa v 2,5 dneva. Voznina je znašala po centu in milji poprečno po 48—50 kr d. v. Cesta, ki so jo vzdrževale okrajne občine, je bila primerno grajena za tovore do 20 centov, ne pa za težje, kar je veljalo posebnost za radeljski prelaz. Za boljše vzdrževanje nižinskega dela ceste do Ivnika je primanjkovalo uporabnega gramozna, za gorski del ceste do Radelj pa tlačanske

delovne sile. Mariborsko okrožje je že pred letom 1820 predložilo načrt za razširitev in delno rekonstrukcijo ceste, vendar se to še leta 1840 ni opravilo. Ker je ta cesta predstavljala za 7 do 8 milj krajšo povezavo med Gradcem in Celovcem kot katerakoli druga cesta in ker jo je več deželnih poti povezovalo s Tržaško cesto, je mariborsko okrožje pripravilo načrte za njeno razširitev, tehnično izboljšavo in omilitev radeljskega prelaza. V primeru uresničitve predlaganega načrta bi se dala cesta s pridom uporabiti za promet z žitom, vinom, s sadjem in z živino.

Framska glavna stranska cesta se je odcepila pri gostilni v Framu od Tržaške ceste, tekla po Dravskem polju ter se med Zg. in Sp. Hajdino združila s Ptujsko cesto. Dolga je bila 2 milj 700 klafter. Cesta je bila gramozna, 3 klaftre široka in dobro vzdrževana. Naravna tla so bila do Račjega ilovnata, od tam dalje pa prodnata. Cesta je prešla Framski potok z lesenim mostom, iztoke račkega ribnika pa s 4 lesenimi mostiči. Elementarnih nesreč ni poznala. Ker je bila brez klancev, je 1 konj lahko vlekel 8—10 centov tovora. Vozovi s 60 centi tovora so jo lahko prevozili v 4 urah. Mitnine se na njej niso pobirale. Za »tržaško« blago je znašala prevoznina po centu in milj 5,3 kr k. v. Cesto so dvakrat letno popravili prebivalci ob njej ležečih okrajnih občin.

Bistriška cesta se je odcepila od Tržaške na Jožefovem hribu, tekla skozi Pragersko in po Spodnjem Dravskem polju ter se nedaleč od Hajdine spojila s Ptujsko cesto. Bila je gramozna, 3 klaftre široka in 2 milj 1400 klafter dolga. Teren, po katerem je potekala, je bil prvih 3000 klafter glinast in deloma močvirnat, nato pa do Hajdine trden in prodnat. Cesta je z lesenimi mostovi prešla Polskavo, Šentovec in Timeljski potok. Elementarne nesreče je niso ogrožale, pač pa so jo kvarili vodni jarki, ki so povzročali zamočvirjenost po travnikih in s tem slabili njeno podlago. Skoraj ravna cesta je bila prevozna v 4 urah. Mitnine se na njej niso pobirale. Obnavljati so jo sicer začeli že leta 1818, vendar pa cesta še leta 1822 ni bila v celoti usposobljena za težki promet, ki bi bil možen ob vsakem času in v vsakem vremenu. Z dokončno obnovo te ceste bi odpadel miljo daljši obvoz čez Maribor. Cesta je imela okrajni status, zato so jo morale vzdrževati ob njej ležeče občine.

Obe cesti, Framska in Bistriška, sta bila komercialno zanimivi, saj je vse blago iz severnojadranskih pristanišč, namenjeno v Ptuj in na zahodno Madžarsko, moralo po eni od njih potovati proti vzhodu.

Makolska vezna cesta je vodila iz Slov. Bistrice čez Poljčane, Makole, Ptujsko goro in Lovrenc na D. p. v Hajdino. V krajih, skozi katere je tekla, ni bilo letnih in tedenskih sejmov. Cesta, ki je bila do onkraj Ptujске gore speljana po ilovnatem, nato pa po prodnatem terenu, je bila 12—15 čevljev široka in 3 milje 3500 klafter dolga ter le v zadnjem delu gramozna. Pod Ptujsko goro je prečkala Polskavo in Reko, prvo z lesenim in drugo z zidanim mostom. Večje elementarne nesreče je niso ogrožale. Za Slov. Bistrico je bil 400 klafter dolg klanec, ki ga je bilo treba premagati pri vračanju. Voz z 20 centi tovora in 2 konjema vprege je tu potreboval še 2 konja predprege. Enako predprego je zahteval tudi ptujskogorski klanec, vendar ta v obe smeri. Cena za predprego ni bila določena, ampak se je ravnala po stanju ceste, vendar je navadno znašala po konju 45—51 kr d. v. Pri suhem vremenu je bilo mogoče cesto prevoziti v 6 do 7 urah, pri mokrem pa v 9 do 10. Mitnine se niso pobirale, določena pa tudi ni bila voznina, saj se nasprotno kot po vsej ostali cesti po cestnem odseku med Slov. Bistrico in Poljčanami navadno ni vozilo s tovornimi vozovi. Cesta je bila okrajnega statusa, zato so jo vzdrževale okrajne občine. Ker pa med Slov. Bistrico in Ptujsko goro zaradi pomanjkanja gramozna ni bila gramozirana, je

bila dobro prevozna samo ob suhem vremenu. Zaradi takega stanja so cesto sicer uporabljali tudi tovorniki, vendar pa predvsem prebivalci Dravinjske doline, nato popotniki, namenjeni v Rogaško Slatino, in tamkajšnja steklarna za prevoz svojih izdelkov v Slov. Bistrico in dalje na sever.

Poljčanska okrajna cesta se je v Konjicah odcepila od Tržaške ceste in vodila čez Loče v Poljčane, kjer se je združila z Makolsko cesto. Bila je gramozna, 12—15 čevljev široka in 2 milj dolga. Teren, po katerem je potekala, je bil do Loč kamnit, nato pa glinast. S kamnitim in z lesenim mostom je prečkala Konjiški potok in Dravinjo. Večje elementarne nesreče je niso ogrožale. Cesta se je sicer vila ob severnem vzhodju Konjiške gore, vendar ni zahtevala predprege. Tovorni voz jo je prevozil v 3 urah. Mitnine se niso pobirale, voznina pa je znašala po centu in milji toliko kot na Tržaški cesti, to je 5,3 kr k. v. Čeprav je bila cesta okrajna, je bila vendar med Konjicami in mostom čez Dravinjo dobro vzdrževana. Cesto so ob suhem vremenu uporabljali mnogi težki vozovi, ki so vozili v Ptuj in dalje na Madžarsko.

Vitanjska vezna pot se je pol ure vožnje za Konjicami odcepila pri Sv. Križu od Tržaške ceste ter vodila čez Stranice v Vitanje, kjer se je spojila s Slovenjegraško cesto. Bila je gramozna, široka 12—15 čevljev, dolga miljo 3000 klafter in speljana po trdnem terenu. Pot je z lesenima mostovoma prečkala gorska potoka v Stranich in pred Vitanjem. Elementarne nesreče je niso ogrožale. Pot je bila sicer rahlo napeta, vendar predprege ni zahtevala. Z 20 centi otovorjen voz jo je lahko prevozil v 3 urah. Mitnine se na njej niso pobirale. Okrajne občine so jo vzdrževale v dobrem stanju, vendar pa je tovorni vozovi niso uporabljali. Po njej se je največ vozilo žito in vino v Mislinjsko dolino in na Koroško.

Slovenjegraška glavna stranska cesta se je pri Višnji vasi odcepila od Tržaške ceste, tekla mimo Strmca (Nove cerkve), skozi Vitanje in čez Lošperk v Sl. Gradec ter se pri Šentjanžu razcepila. Levo se je onkraj Valentijevega mostu čez Mežo spojila s koroško Ravensko (Guštanjsko) cesto, desno pa je prekoračila Mislinjo in nato Mežo ter se s pomočjo dravskega broda združila v Dravogradu z Dravograjsko cesto. V Slov. Gradcu so bili letni sejmi 25. 1., 12. 5., 10. 8. in 19. 11. Na njih so prodajali živino, blago, železne izdelke in usnje. Ob tej cesti so se razvila prva večja železarska podjetja pri Vitanju, v Mislinji in pri Slov. Gradcu. Cesta, ki je bila gramozna, je bila do Valentijevega mostu dolga 5 milj 3500 klafter, do Dravograda pa 6 milj. Njena naravna podlaga je bila do Puščave prodnata, čez Vitanje in Lošperk kamnita, nato pa spet prodnata. Cesta je med Puščavo in Vitanjem trikrat prečkala Vitanjski potok (Hudinjo), in to dvakrat z zidanima in enkrat z lesenim mostom. Med Vitanjem in Lošperkom so vodili 3 leseni mostovi čez Loški potok, pred Slov. Gradcem pa 4 leseni mostovi čez Mislinjo in dva hudourni potoka. Pred Šentjanžem in za njim je cesta še dvakrat prečkala Mislinjo in končno s pomočjo lesenega mostu prešla Mežo pri njenem izlivu v Dravo, čez katero je vodil nihajni žičnati brod.

Do Puščave je bila cesta ravna, do pol milje onkraj Vitanja se je polagoma dvigala, nato pa zelo strmo vzpela čez Lošperk z obojestranskima klancema, dolgima 640 in 450 klafter. Sledil je raven cestni odsek do Straže (Šentlenarta), tu 30 klafter dolgi vzpon in nato spet ravna cesta do Dravograda. Čez Lošperk je potreboval voz z 20—25 centi tovora in 2 konjema vprege 4 konje predprege, ki jih je bilo treba plačati po 54 kr d. v., vendar cena ni bila vnaprej določena, ampak se je dogovorno oblikovala. Na lošperskem klancu z druge strani in pri Stražah je tak voz potreboval le enega predprežnega konja, za kar se je plačalo v prvem primeru 36, v drugem pa 24 kr d. v. Tovorni voz je prevozil to cesto

v 1,5 dneva. Mitnine se na njej niso pobirale, pač pa na mežiškem mostu uradna pristojbina. Cesto so vzdrževale okrajne občine, tako da je bila vedno v dobrem stanju. Cesta pa bi bila lahko še boljša, če bi obšla lošperški klanec. Sredstva za njeno izboljšavo bi se dala dobiti z uvedbo posebne namenske mitnine. Cesta je namreč bila glavna prometna zveza med celjskim okrožjem in Koroško. Po njej so vozili poleg »tržaških« voz, ki pa so se je izogibali zaradi lošperškega klanca, mnogi vozovi, natovorjeni z žitom, vinom ter s steklarskimi in z drugimi izdelki.

Šaleška deželna cesta se je odcepila od Slovenjegraške blizu Strmea (Nove cerkve), tekla skozi Lemberg in mimo Dobrne v Šaleško dolino, po njej mimo Velenja v Šoštanj in od tam dalje kot deželna pot v Sentvid na koroški deželni meji, kjer je prešla v Črnsko cesto. Ob cesti sta bila le v Velenju 1.5. in 24. 8. dva lokalno pomembna letna sejma. Največji promet po tej cesti se je razvijal jeseni, in to z žitom, moko, s slanino, z medom ter govedom in s prašiči, ki so jih gonili na Koroško. Cesta, ki je bila dolga 5 milj 500 klafter, je bila sicer samo gramozna, vendar pa dobra, ker je tekla po trdnem, deloma kamnitem terenu. Že takoj za Strmcem je s kamnitim mostom prečkala Vitanjski potok (Hudinjo), blizu Dobrne s 3 lesenimi Toplico, med Velenjem in Šoštanjem s 3 lesenimi Pako in njene pritoke. Cesta, ki ni bila izpostavljena poplavam ali drugim hujšim elementarnim nesrečam, je bila do Nove cerkve ravna, nato je premagala južne obronke Paškega Kozjaka s tem, da se je polagoma 1000 klafter dvigala in prav toliko spuščala, nakar je brez posebnih nihanj dosegla Šoštanj. Ker se je cesta tu spremenila v ozko pot, ki se je dvigala vse do deželne meje, ni bila uporabna za promet s težjimi vozovi. K vozu z 2 konjema so predprezali enega konja ali dva vola, za kar se je plačalo pri prvem vzponu 1 fl, pri drugem pa 2 fl 30 kr d. v. Na ravnih delih ceste je konj vlekel 8—10 centov tovora. Cesto, ki ni poznala mitnin, se je dalo prevoziti v 8 urah. Ker po njej niso vozili tovorni vozovi, voznina ni bila določena, ampak se je sproti dogovarjala. Cesta je bila okrajnega statusa, zato so zanjo skrbele okrajne občine. Predstavljala je pomembno povezavo med vzhodnim delom celjskega okrožja ter dolino Črne in Podjuno, vendar je bila od Šoštanja dalje tako slaba, da je promet močno ovirala. Po njej so največ prevažali vino in žito na Koroško in železarske izdelke na vzhodno Štajersko.

Majerberška vezna deželna pot se je pred celjskimi Ljubljanskimi vrati odcepila od Tržaške ceste, tekla mimo posestva Majerberg in se pri Lembergu spojila s Šaleško cesto. Bila je gramozna in 2 milj 1000 klafter dolga. Do Majerberga je tekla po glinastem deloma celo močvirnem svetu, od tam dalje pa vse do Lemberga po trdnem terenu. Pot je blizu Lemberga prečkala Dobrnic s pomočjo lesenega mostu. Najprej je tekla 2000 klafter ravno, nato pa se je začela dvigati, vendar tako rahlo, da ni bila potrebna predprega. Pri suhem vremenu se jo je dalo z lahkim vozom prevoziti v 3—4 urah. Pot je bila okrajnega statusa in brez mitnin, vendar pa je tovorni vozovi niso uporabljali. Zaradi pomanjkanja primerne gradbenega materiala je bila namreč v tako slabem stanju, da je bila za večji promet neprimerna.

Zaloška deželna pot se je odcepila od Tržaške ceste pred Levcem pri mostu čez Ložnico, tekla mimo gosposčine Zalog in skozi Sotesko ter se pri Prelski spojila s Šaleško cesto. Bila je gramozna in dolga 2 milj 1000 klafter. Za podlago so ji rabila naravna tla, ki so bila do Zaloga glinasta, nato pa trdna in deloma celo kamnita. Pot, ki je z 2 lesenima mostoma dvakrat prečkala Ložnico, ni bila izpostavljena kakim večjim elementarnim nesrečam. Sicer ravna pot je morala le pri Zalogu premagati manjšo vzpetino, ki pa ni zahtevala predprege.

Z lahkim vozom se jo je dalo prevoziti v 3 urah. Pot je bila brez mitnin pa tudi brez tovarnega prometa. Nastala je šele leta 1817 ter bila od okrajnega prebivalstva dobro vzdrževana.

Paška deželna pot se je zunaj Šempetra odcepila od Tržaške ceste in tekla skozi Polzelo in Rečico v Šoštanj, kjer se je spojila s Šaleško cesto. Pot, dolga 3 milje 1000 klafter, je bila samo gramozna, vendar pa dobra, ker je tekla po trdnih, deloma prodnatih deloma kamnitih tleh. Med Šempetrom in Rečico sta jo prečkala 2 potoka, pritekajoča z Oljske gore, nad Paškim gradom pa Lokovica. Čeznje so vodili leseni mostovi. Poplave niso ogrožale poti, ki je morala s klancema premagati dva izrastka Oljske gore, prvega nad Paškim gradom dolgega 600 klafter, drugega pa v Bukovniški dolini, dolgega 1000 klafter. Prvega se je dalo prevoziti brez predprege, medtem ko je drugi zahteval predprego 2 konj. Cena predprege ni bila določena, ampak je bila stvar dogovora. Voz s tovorom 20 centov je pot prevozil v 5—6 urah. Težji vozovi so bili redki gostje na tej poti. Mitnine ali druge pristojbine se niso pobirale. Ker so po njej večinoma vozili le pridelovalci svoje lastno blago, cena voznine sicer ni bila določena, vendar pa je za dnevno vožnjo znašala okoli 4 fl do 4 fl 30 kr d. v. Pot, ki je bila okrajnega statusa, so redno vzdrževale okrajne občine, zato je bila vedno v zadovoljivem stanju.

Gornjegrajska ali Ksaverijanska deželna cesta se je odcepila od Tržaške ceste pri Šentrupertu, vodila čez letuški most in skozi trg Mozirje do Radmirja (Sv. Ksaverija), kjer se je razcepila. Leva smer je vodila kot cesta v Gornji grad, kjer se je spremenila v tovarno pot in peljala skozi Novo Štifo do deželne meje, desna smer pa se je že v Radmirju spremenila v tovarno pot ter čez Ljubno dosegla Solčavo. Letni sejmi so bili v Mozirju (2. 4., 12. 6., 15. 7., 3. 9. in 28. 10.) in Gornjem gradu (6. 2. in 28. 10.), vendar so bili le lokalnega pomena. Mnogo pomembnejša je bila trgovina s stavbnim lesom in z deskami, ki se je s pomočjo savinjskega splavarstva razvijala med Mozirjem in Zemunom. Cesta je bila od cepišča pri Šentrupertu do deželne meje dolga 5 milj 1000 klafter, od Šentruperta do Solčave pa 6 milj, s tem da je znašala razdalja med Radmirjem in Solčavo 2 milj 500 klafter. Cesta je bila sicer le gramoznata, vendar pa je potekala do Gornjega grada po terenu, ki je bil trden, do deželne meje oziroma Solčave pa kamnit in skalnat.

Pri Letušu in Radmirju je cesta prečkala Savinjo z 41 in 44 klatre dolgima lesenima mostovoma, pri Rečici in pod Radmirjem 2 gorska potoka z lesenima mostičema, v Gornjem gradu pa Dreto z lesenim mostom. Cesta je bila spomladi in jeseni izpostavljena pri Letušu in Radmirju poplavam, ki so prekinjale promet, zato bi bilo treba cesto in mostove na teh mestih prestaviti. Od Radmirja do Solčave ni bilo mostov, zato so morali Savinjo večkrat prebresti, prevoziti. Cesta je bila do Gornjega grada ravna, nato se je začela vzpenjati, najprej polagoma do Nove Štife, nato pa vse strmeje do deželne meje. Pot v Solčavo je vodila skozi sotesko in je osemkrat prečkala Savinjo. Cesto se je dalo do Gornjega grada prevoziti v enem dnevu, za pot od Gornjega grada do deželne meje so potrebovali 3 ure, za pot od Radmirja do Solčave pa 6—7 ur. Tovorni vozovi po tej cesti niso vozili. Medtem ko je letuški most vzdrževal cestni sklad, so za cesto skrbele okrajne občine. Bila je v dobrem stanju. V Letušu se je pobirala državna (erarna) mostnina, ki je znašala za vsakega konja po 3 kr k. v. Cesta, ki je povezovala Spodnjo Savinjsko dolino z Gornjo, je bila zgrajena za vlade cesarice Marije Terezije predvsem zaradi velikih romanj k Frančišku Ksaveriju pri Radmirju.

Brežiška glavna stranska cesta se je pred celjskimi Graškimi mestnimi vrati odcepila od Tržaške ceste ter čez Blagovno, Šmarje, Kristan vrh (Šempeter na Medvedovem selu), Podčetrtek (z obmejnimi carinskimi uradoma), Bistrico ob Sotli (Šempeter pri Kunšperku, z obmejnimi carinskimi uradoma), Krče pri Stari vasi (z obmejnimi carinskimi uradoma), Brežice (z uvozno postajo) in Dobovo (z obmejnimi carinskimi uradoma) vodila čez Sotlo v Harmico na hrvaški strani. V večjih krajih ob cesti so bili letni sejmi, vendar so bili le lokalnega pomena. Gramozna cesta je bila 3 klafter široka in 11 milj 3500 klafter dolga ter je večinoma tekla po ilovnatem terenu. Cesta je blizu Celja in pri Teharjah prečkala Voglajno z lesenima mostovoma, pred Bistrico in pri njej Žusemski potok in Bistrico z enakima mostovoma ter nad Staro vasjo in pod njo 3 hudournne potoke z enakimi mostovi. Na sami meji je vodil čez Sotlo lesen most. Sotla je sicer cesto često poplavljal med Podčetrtkom in Bistrico, v okolici Stare vasi in na sami meji, vendar je bil promet po njej le redko prekinjen. Z nekoliko večjim nasutjem ceste bi se dale te poplave preprečiti. Od Teharij do onkraj Podčetrka je cesta valovila, vendar je bila samo pri vožnjah proti Celju potrebna predvsem skozi Podčetrtek na razdaljo 250 klafter dvojna predprega. Enaka predprega je bila potrebna tudi pred Bistrico za premagovanje 300 klafter dolgega klanca čez Srebrniško goro. Cena za predprego sicer ni bila določena, vendar pa se je na obeh večjih klanjih navadno zaračunavala 45—48 kr d. v. po konju. Zaradi valovitosti ceste je znašal poprečen tovor po konju od 7 do 8 centov. Za vožnjo od Celja do Brežic je potreboval tovorni voz 2,5, od Brežic do Celja pa 3 dni. Mitnine se na tej cesti niso pobirale, pač pa so bili ob njej obmejni carinski uradi v Podčetrtku, Bistrici, Krčah pri Stari vasi in Dobovi ter uvozna postaja v Brežicah. Voznina po milji in centu tovara je znašala 5 kr k. v. Ker so okoliški prebivalci cesto redno dvakrat letno popravljali, je bila vedno v dobrem stanju. To pa je bilo tudi potrebno, saj je to bila glavna prometna zveza med celjskim okrožjem in zagrebškim komitatom.

Laška glavna stranska cesta se je začela pri Kapucinskih vratih v Celju, prekoračila Savinjo s tamkajšnjim mostom ter tekla mimo Laškega, skozi Šmarjeto in (Rimske) Toplice v Zidani most, kjer se je z enim krakom, potem ko je z brodom premagala Savo, povezala z Radeško cesto onkraj reke, medtem ko je z drugim krakom pred Zidanim mostom s pomočjo čolna prečkala Savinjo ter tekla po levem bregu Save kot pešpot do Loke, od tod dalje pa kot cesta skozi Sevnico, Brestanico (Rajhenburg) in Videm v Brežice, kjer se je združila z Brežiško cesto. V Laškem je takrat bilo 8 letnih in živinskih sejmov (24. 2., na velikonočni četrtek, na binkoštni torek, 24. 6., 24. 8., 21. 9., 11. 11. in 21. 12.), medtem ko za posavske trge in mesta ni bilo podatkov. Cesta, ki je bila 18—20 čevljev široka, je bila od Celja do Zidanega mosta dolga 4 milje, do Brežic pa 10 milj 500 klafter. Njen ustroj je bil do (Rimskih) Toplic samo gramozen, od tod do Zidanega mosta pa zgrajen kot chaussee. Cestni krak od Zidanega mosta do Loke je imel do leta 1823 značaj peš poti, ostali del ceste do Brežic pa je bil gramozen. Cesta je tekla do Laškega po kamnitih tleh, do Rimskih Toplic po glinastih, do Zidanega mosta izmenjaje po prodnatih, kamnitih in glinastih, med Loko in Brežicami pa po glinastih. Cesta je pri Celju prekoračila Savinjo, pod Bregom Dolanski, nato Tremerski in pred Laškim Ortenski jarek ter pri Rimskih Toplicah Šmarješki potok. Čez vse našteje vode in jarke so vodili leseni mostovi. V Zidanem mestu se je prešla Sava z brodom za tovorni promet, Savinja pa s čolnom za osebni promet. Med Loko in Brestanico je cesta prečkala 5 hudournnih potokov s pomočjo lesenih mostov. V Polani pod Celjem in pod Tremerskem je Savinja šestokrat poplavljal cesto in s tem prekinjala promet po njej. Temu bi se dalo od pomoči le z odstrelitvijo tamkajšnje skale in s speljavo cestne

trase čeznjo. Cesta je bila sicer brez večjih vzponov ali spustov in ni zahtevala predprege, vendar pa se je raztezal med Laškim in Šmarjeto 300 kl dolg gorski hrbet, kjer so morali k 4 vprežnim konjem dodajati še dva predprežna in za vsakega plačati 48 kr d. v. Zaradi slabe vlečne zmogljivosti domačih konj se je računalo na enega poprečno po 7—8 centov tovora. Med Celjem in Zidanim mostom se je dalo cesto prevoziti v 6—7 urah, med Zidanim mostom in Loko ni bila prevozna, med Loko in Brežicami pa v 12—13 urah. Mestna mostnina v Celju je znašala 3 kr d. v. po konju, voznina po centu in milji pa se je zaračunavala enako kot na Tržaški cesti. Cesto je sicer okrajno prebivalstvo dobro vzdrževalo, vendar pa je bila njena velika pomanjkljivost v tem, da je bila med Zidanim mostom in Loko prekinjena zaradi pomanjkanja mostu čez Savinjo in cestnega odseka do Loke. Če bi to dvoje bilo, bi bila vzpostavljena neposredna povezava s Posavjem in odpadla bi oba nevarna prevoza čez Savo pri Zidanem mostu in pri Sevnici. Potrebo te povezave je narekovalo dejstvo, da je bilo Posavje popolnoma odrezano od ostalega celjskega okrožja in je z njim lahko komuniciralo samo po slabih, zamudnih in zato dragih obvozih.

Podsreška deželna pot se je v Brestanici odcepila od Laške ceste in tekla do Podsrede, kjer se je razcepila. En krak je vodil v Golobinjek, drugi v Bistrico, kjer sta se združila z Brežiško cesto. V Brestanici so bili 3 nepomembni letni, dejansko proščenski sejmi. Pot je merila od Brestanice do Podsrede 2 milji in od tam do Golobinjeka miljo 3000 klafter oziroma do Bistrice miljo 1000 klafter. Čeprav je bila samo gramozna in je tekla po ilovnatih tleh, je bila vendar v zadovoljivem stanju. Pot je z lesenima mostovoma prečkala pri Podsredi Bistrico in pri Golobinjeku Žusemski potok. Večjih vzponov ni imela razen pred Podsredo, kjer je premagovala gorski hrbet z obojestranskima po 600 kl dolgima klancema. Vendar pa zaradi uporabe malih vozov, ki so bili v prometu, predprege niso bile potrebne. Mitnine se na tej poti niso pobirale. Prevozna je bila v 5—6 urah. Vzdrževalo jo je okoliško prebivalstvo. Ker je rabila predvsem proizvajalcem in prodajalcem lastnih izdelkov, pravega tovarnega prometa po njej ni bilo.

Planinska deželna pot se je odcepila v Laškem, tekla mimo državne gospodščine Jurkloštra, skozi trge Planino, Pilštajn in Kozje ter se pred Podsredo združila s Podsreško potjo. Navadni letni in živinski sejmi so bili v Planini (12. 5., 15. 6., 20. 7. in 3. 12), Pilštanju (1. 5. in 29. 12) in Kozjem (13. 6. in 6. 10). Pot je bila gramozna in dolga 6 milj 500 klafter. Naravna tla, po katerih je potekala, so bila do klanca pri Šentlenartu (Vrh nad Laškim) ilovnata, od tod do Pilštanja kamnita in nato spet ilovnata. Pot je z lesenimi mostovi prečkala tik pred Laškimi Savinjo, za Laškim Graški potok, v Jurkloštru Gračnico in v Kozjem Bistrico. Hujše elementarne nesreče na njej so bile redke. Kmalu za Laškim se je začel strm Šentlenarški hrib (Vrh), katerega klanca sta bila dolga po 2000 klafter za Jurkloštrom pa Planinska gora, ki se je s svojimi klanci raztezala vse do Kozjega. Zaradi težkega terena so se na tej poti uporabljali le vozovi z 8—10 centi tovora, ki so jo prevozili v 10—12 urah. Pot je bila mitnin prosta, vendar se je v Laškem pobirala mostnina 3 kr d. v. po konju. Pot so vzdrževale okrajne občine v zadovoljivem stanju, uporabljalo pa jo je predvsem domače prebivalstvo za svoje lokalne potrebe.

Liška tovarna pot je povezovala Jurklošter s Sevnico. Bila je 2 milji dolga, gramozna in s trdnimi naravnimi tli. Za Jurkloštrom in pred Sevnico je potekala vzdolž potokov, čez katere ni bilo mostov. Izrazito gorska pot se je dala prevoziti v 6 urah. Bila je prosta mitnin. Okrajne občine so jo popravljale le v skrajnih primerih, zato je bila težko prevozna. Pot je rabila predvsem steklarni

na Lisci s tem, da so po njej odvažali njene steklarske izdelke, privražali pa les in druge obratne potrebščine.

Žusemska deželna pot se je pri Blagovni odcepila od Brežiške ceste, tekla skozi trg Šentjur v Andriško dolino ter se pri Voglajni razcepila. En krak je vodil v Planino s priključkom na Planinsko pot, drugi pa čez Žusem v Golobinjek s priključkom na Brežiško in Podsreško cesto. Pot je bila na relaciji Blagovna—Planina dolga 2 milj 1000 klafter, na relaciji Blagovna—Golobinjek pa 4 milje. Sicer gramozna pot je v dolinah potekala po ilovnatem, po hribih pa po kamnitem ozemlju. Vodne prepreke je premagovala z lesenima mostoma, in sicer izven Šentjurja Voglajno in v Žusmu Žusemski potok. Poplave je niso ogrožale. Med Blagovno in Andriško dolino je bila pot ravna. Tu pa je morala premagati Andriški vrh z zelo strmima obojestranskima, po 1500 klafter dolgima klanecema. Krak proti Planini se je polagoma spuščal, medtem ko je krak proti Žusmu moral premagati zelo strmo, 1000 kl dolgo vzpetino (Virštanjsko gričevje), ki je na drugi strani proti Golobinjeku polagoma padala. Predprege niso uporabljali, ker so domačini živino obremenjevali le toliko, kolikor je zmogla vleči. Z lahkim vozom se je pot premagala v 6—7 urah. Pot je bila mitnin prosta, saj po njej niso vozili tovorni vozovi. Okoliško prebivalstvo je pot dobro vzdrževalo.

Žička deželna pot se je pri Blagovni odcepila od Brežiške ceste, prešla Dramelje in Žiče ter se v Žički vasi priključila na Poljčansko cesto. Bila je gramozna in dolga 2 milj. Teren, po katerem je potekala, je bil do Dramelj ilovnat, nato pa trden, kamnit ali peščen. Pri Žičah je z lesenim mostom prečkala potok, ki je tekel iz tamkajšnjih ribnikov. Elementarnih nesreč ni doživljala. Do onkraj Dramelj je bila ravna, nato pa se je vzpela do vrha Gore, katere klanca sta bila na vsako stran po 500 klafter dolga. Z lahkimi vozovi je bila pot prevozna brez predprege, tovorni vozovi pa so k 2 vpreženima konjema zahtevali še enega predprežnega, za katerega je bilo treba plačati okoli 2 fl d. v. Z običajnimi vozovi, naloženimi z 20 centi tovora, se je dala pot prevoziti v 5 urah. Pot je bila mitnin prosta, določena pa tudi ni bila voznina, ker se ni po njej vozilo z večjimi tovrstnimi vozovi. Pot, ki je bila šele leta 1817 na novo odprta, je bila od okoliškega prebivalstva dobro vzdrževana.

Rogaška deželna cesta se je odcepila v Kristan vrhu od Brežiške ceste ter z enim krakom vodila čez Plaški klanec, skozi Križ pri Rogiški Slatini, Rogatec in Žetale do Ptujске gore, kjer se je povezala z Makolsko cesto, z drugim krakom čez Gabernik dosegla Poljčane, kjer se je spojila s Poljčansko in Makolsko cesto, s tretjim krakom pa povezovala Gabernik z Rogiško Slatino in Križem ter s tem prečno spajala oba prej navedena kraka. Od krajev ob cesti sta bila zanimivejša trg Rogatec s 4 letnimi in živinskimi sejmi in z bližnjo steklarno ter Rogiška Slatina z vrelcem mineralne vode, ki so jo razvažali na vse strani. Dolžina ceste je znašala od Kristan vrha (Sv. Petra na Medvedovem selu) do Ptujске gore 4 milje 500 klafter, od Kristan vrha do Poljčan 3 milje, od Gabernika do Križa pri Rogiški Slatini pa 1500 klafter.

Gramozna cesta je tekla deloma po ilovnatem, večinoma pa po trdnem in kamnitem terenu. Vodne prepreke (Strmolski potok pri Rogatcu ter nekaj kanalov in Dravinjo pred Poljčanami) sta glavna cestna kraka premagovala z lesenimi mostovi, medtem ko jih prečni krak ni potreboval. Cestni krak čez Rogatec je bil razen strmega brega pri Platu s po 400 do 500 klafter dolgima klanecema sorazmerno raven, medtem ko je bil krak proti Poljčanam izrazito gorski, saj je vodil čez strm in obojestransko po 2000 klafter dolgi Gaberniški prelaz in čez več drugih vzpetin, ki so se vrstile vse do Poljčan. Na prvem delu ceste je bila le čez Plat potrebna dvojna predprega, na drugem pa vso pot od Kristan

vrha do Poljčan in nasprotno. Ko sta bili premagani strmini pri Platu in na Gabrniški gori, se je predprega lahko za polovico zmanjšala. Cena za predprego ni bila določena, vendar je navadno znašala pri prvi vzpetini okoli 30 kr, pri drugi pa 1 fl 30 kr d. v. po konju. Prvo smer je voz s tovorom 15—20 centov lahko prevozil v 6—7 urah, drugo v 6 urah, tretjo pa v 1,5 ure. Mitnina se na tej cesti ni pobirala. Vse tri cestne odseke so vzdrževale okrajne občine v precej dobrem stanju. Kazala pa se je potreba, da bi cesto prestavili s Plaškega in Gabrniškega klanca v dolino, kar bi olajšalo vožnjo po njej, obenem pa tudi pocenilo njeno vzdrževanje.

Lemberška vezna pot se je odcepila v Šmarju od Brežiške ceste, vodila skozi trg Lemberg in se onkraj Gabrniške gore priključila k Rogaški cesti, vodeči v smeri Poljčan. Ker v Lembergu ni bilo ne trgovine ne letnih sejmov, so se njegovi prebivalci večinoma preživljali s poljedelstvom. Pot je bila gramozna in 2 milj dolga ter je tekla do onkraj Lemberga po ilovnatih, nato pa po trdnih tleh. Pot ni prečkala nobene vode, zato pa jo je spremljal gorski potok, ki jo je pogosto uničeval. Vendar pa se pot brez nesorazmerno velikih stroškov ne bi dala prestaviti na ugodnejšo traso, zato so jo pač sproti popravljali. Pot se je od Šmarja do Lemberga polagoma vzpenjala, nato rahlo spuščala, tekla nekaj časa ravno, se vzpela po zahodnem grebenu Gabrniške gore, prešla ozko sotesko in se pri Dolah združila z Rogaško cesto. Pot so uporabljali le lahki vozovi brez predprege, ki so jo prevozili v 4 urah. Na njej se ni pobirala mitnina, pa tudi voznina ni bila določena, ker ni bilo težjega tovornega prometa. Pot je bila okrajnega značaja, zato jo je moralo vzdrževati prebivalstvo okoliških občin.

Poleg opisanih cest in poti kaže karta iz leta 1823 še nekatere druge, ki niso navedene v priloženih tabelah. Gre za sledeča prometna pota:

a) na Štajerskem: Lomanoše—Plitvički vrh—Ihova—Benedikt—Gradišče z mostom čez Ščavnico in Gornja Radgona—Črešnjevci—Ptujška cesta—Stavešinci z mostom čez Radenski potok, ne kaže pa več v tabeli omenjene poti Lutverci—Zbigovci—Ivanjševci—Stavešinci,

Rogatec—Stoperce—Majšperk s 4 lesenimi potočnimi mostiči in z enakim mostom čez Dravinjo,

Poljčane—Studence—priključek na Makolsko cesto z lesenim mostou čez Dravinjo,

Ločnica—Motnik—Tuhinj—Srednja vas—Kamnik;

b) na Koroškem: Dravograd—Labot—Velikovec, Dravograd—Ravne (Guštanj)—Poljana—Pliberk, Šentvid—Črna—Mežica—Libuče—Pliberk;

c) v Prekmurju: Radgona—Cankova—Pertoča—Libava—Ženavci,

Cesztreg—Mursko Središče—Lendava—Zalabaksa,

Radgona—Gederovci—Murska Sobota—Martjanci—Bogojina—Dobrovnik—

Martjanci—Prosenjakovci—Kerča—Kotorani,

Kuzma—Šalovci—Kotorani.

Ker je bil vodni promet v obravnavanem času še pomembno dopolnilo cestnega, naj ga prav na kratko omenimo.

Drava, ki je tekla v dolžini 16,5 milje skozi slovensko Štajersko, je omogočala nizvodni promet, ki so ga vodili izprašani vodni mojstri. Blago (železo, svinec, apno, usnje, les) so vozili s plitkami, splavi in šragami. Plitke so lahko naložile 300—500 centov, splavi 500—1000 desk in 50—100 centov blaga, šrage pa so rabile za prevoz po 16 skupaj zvezanih drevesnih debel. V Mariboru se je plačevala konstrukcijska mitnina za vzdrževanje rečne plovnosti, ki je znašala

za plitko 2 fl, za splav pa 36 kr k. v. V Mariboru in Ptuju so letno iztovorili po 250 navadnih splavov, po 100 malih splavov in plitk, po 25 splavov z vinskim koljem in po 30 šrag s stavbnim lesom. Skozi Maribor pa je letno vozilo po 220 plitk, natovorjenih z lesom, apnom in s kovinskimi izdelki, ter okoli 700 splavov.

Mura je bila prometno enako izrabljena kot Drava, le da je po njej vozilo procentualno več plitk z nosilnostjo 150—300 centov in manj splavov; le-ti so bili podobni dravskim.

Sava, ki je med potokom Kolenco pri Trbovljah in Ključem pri izlivu Sotle predstavljala mejo s Kranjsko, je bila plovno bolj izkoriščena kot Drava in Mura. Po njej so vozile ladje z nosilnostjo 400—800 centov in splavi s 1000—1500 deskami, navadno sestavljeni iz po 4 savinjskih, do Siska in Beograda, ladje pa tudi nazaj do Zaloga.

Savinja je omogočala samo vožnjo manjših splavov, obsegajočih do 300 desk, od Mozirja dalje, vendar pa je bila med Laškim in Zidanim mostom polna brzic in zato nevarna za splavarjenje.

Čez omenjene reke je vodilo omejeno število lesenih mostov. Čez Muro v Lanči, Ernovžu, Cmureku in Radgoni, čez Dravo v Mariboru in Ptuju, čez Savinjo v Ljubnem, Radmirju, Letušu, Grobljah, Celju in Laškem, čez Savo pa nobeden. Poleg mostov je bilo seveda tudi nekaj brodov in čolnov: na Muri pri Sladkem vrhu, Apačah, Veržeju, na Dravi pri Dravogradu, Vuzenici, Vuhredu, Breznem, Fali, Rušah, Malečniku, Loki, Zavrču in Ormožu, na Savinji pri Malih Braslovčah, Grižah, Kosezah in Zidanem mostu, na Savi pa pri Trbovljah, Hrastniku, Zidanem mostu, Loki, Sevnici, Brestanici, Krškem in Čatežu.

II.

Po prikazu stanja cestnega omrežja okoli leta 1820 si v naslednjem oglejmo njegovo podobo 40 let pozneje, torej okoli leta 1860. Za ta namen nam najbolj služi monografija o Štajerski izpod peresa prof. Fr. Ks. Hlubeka »Ein treues Bild des Herzogthumes Steiermark«, ki je izšla v Gradcu leta 1860 ter nam na straneh 361—374 daje podatke o takratni prometni mreži na Štajerskem.

Takratne ceste so se delile v državne (crarne) in okrajne, poti pa so bile občinske. Deželnih ali komercialnih cest, ki bi jih vzdrževali iz deželnih sredstev, ni bilo. Državni cesti sta bili samo:

Tržaška cesta na trasi Gradec—Strass—Špilje—Maribor—Celje—Vransko—Trojane in Dravska na trasi Maribor—Ožbalt—Radlje—Mohrenhof—Dravograd ter kolodvorske dovoznice v Špilju, Pesnici in Mariboru.

Tržaška cesta je zaposlovala 7 cestnih mojstrov in 42 cestarjev, Dravska pa 2 mojstra in 14 cestarjev. Vzdrževalni stroški za leto 1858 so znašali za Tržaško cesto okoli 40.011 gld, za Dravsko pa 14.222 gld. Zaradi tolikih sredstev in zaposlenega osebja sta bili cesti v redu vzdrževani. Temu namenu naj bi rabila tudi zasaditev cestnih drevoredov in akacijevih živih meja, ki bi jih naj varovale pred prehitrimi vremenskimi spremembami in nedovoljenimi posegi njihovih mejašev. Okrajnih cest, ki so se delile v glavne, vezne in navadne, je bilo 36, in to:

— Radgonska glavna cesta: Strass—Cmurek—Apače—Gornja Radgona z obvoznicjo Cmurek—Purkla—Radgona,

— Laška glavna cesta: Celje—Laško—Rimske Toplice—Zidani most—Loka—Sevnica—Blanca—Brestanica—Brežice—Dobova—Harmica,

- Slovenjegraška glavna vezna cesta: Višnja vas—Strmec—Vitanje—Dolič—Slovenj Gradec—Šentjanž—Dravograd s priključkom na cesto proti Ravnam in Pliberku,
- Radeljska cesta: Gradec—Puntigam—Preding—Gleinstätten—Ivnik—Radeljski prelaz—Zg. Vižinga pri Radljah,
- Lučanska cesta: Zg. Kungota—Lučane—Arvež—Ivnik,
- Plaška cesta: Lanča—Vogava—Ernovž—Plač—Zg. Kungota—Pekel,
- Lovrenška cesta: Selnica—Fala—Jodl—Puščava—Lovrenc na Pohorju
- Limbuška cesta: Maribor—Limbuš—Ruše—Smolnik—Fala,
- Framska cesta: Fram—Rače—Hajdina,
- Pragerska cesta: Jožefov hrib pri Slov. Bistrici—Pragersko—Hajdina,
- Dravinjska cesta: Konjice—Loče—Poljčane—Majšperk,
- Vitanjska cesta: Križ pri Stranicah—Vitanje,
- Mariborsko-radgonska cesta: Pekel—Vosek—Lenart—Gradišče—Stavešinci—Črešnjevci—Gornja Radgona,
- Jareninska cesta: Šentilj—Jarenina—Vosek,
- Vurberška cesta: Hrastovec—Korena—Vurberg—Grajena—Ptuj,
- Ptujsko-radgonska cesta: Ptuj—Janežovci—Biš—Gradišče—Ihova—Plitvički vrh—Segovci pri Apačah—Gornja Radgona,
- Ptujsko-ljutomerska cesta: Ptuj—Rogoznica—Dornava—Savci—Tomaž—Stara cesta—Ljutomer,
- Radgonsko-razkriška cesta: Gornja Radgona—Stara Nova vas—Veržej—Mota—Razkrižje,
- Ljutomerska vezna cesta: Stara Nova vas—Križevci—Ljutomer—Stročja vas—Razkrižje,
- Ormoška cesta: Križevci—Cezanjevci—Ivankovci—Ormož,
- Mariborsko-varaždinska cesta: Tezno pri Mariboru—Starše—Hajdina—Ptuj—Ormož—Središče—Nedelišče,
- Završka cesta: Spuhlja—Gajevci—Zavrč—Dubrava,
- Ptujsko-krapinska cesta: Ptuj—Breg—Tržec—Podlehnik—Kolarje—Mancelj z odcepom Kozminci—Žetale—Rogatec,
- Ptujsko-rogaška cesta: Hajdina—Lovrenc na D. p.—Majšperk—Stoperce—Rogatec,
- Poljčanska cesta: Slov. Bistrica—Poljčane—Gabernik—Podplat—Kristanvrh—Pristava in Podplat—Mestinje—Kristanvrh—Pristava,
- Celjsko-slatinska cesta: Celje—Šentjur—Šmarje—Mestinje—Podplat—Rogaška Slatina,
- Lupinjakova cesta: Rogaška Slatina—Rogatec—Dobovec—Džurmanec,
- Brežiška vezna cesta: Mestinje—Kristanvrh—Pristava—Podčetrtek—Golobinjek—Bistrica—Bizeljsko—Stara vas—Župelevec—Brežice in Dobova,
- Planinska cesta: Laško—Jurklošter—Planina—Kozje—Podsreda—Bistrica in Brestanica,
- Trboveljska cesta: Latkova— in Kaplja vas—Prebold—Trbovlje—Zagorje—Medija,
- Motniška cesta: Ločica—Motnik—Tuhinj—Kamnik,
- Gornjegrajska cesta: Šentrupert—Letuš— in Gomilsko—Braslovče—Letuš—Mozirje—Radmirje—Gornji grad—Nova Štifta,
- Soteška cesta: Arja vas—Soteska—Prelsko pri Pirešici,
- Šaleška cesta: Strmec—Prelsko—Velenje—Šoštanj,
- Velenjska cesta: Velenje—Huda Luknja—Dolič—Straže,
- Šoštanjka cesta: Soteska pri Mozirju—Gorenje—Skorno—Šoštanj.

Vse naštetе okrajne ceste so bile večinoma široke po 4—6 m, brez drevoredov, in slabše vzdrževane od državnih. Nekatere med njimi so se uporabljale kot deželne, čeprav to niso bile ne po statusu ne po tehnični opremljenosti. Take ceste so bile:

- Radgonska glavna cesta: Strass—Radgona—Gederovci—Murska Sobota,
- Radgonsko-razkriška cesta: Gornja Radgona—Razkrižje,
- Radeljska cesta z obema začetnima krakoma Gradec—Gleinstätten in Lipnica—Gleinstätten—Ivnik—Zg. Vižinga,
- Ptujsko-radgonska cesta: Ptuj—Gradišče—Segovci—Gornja Radgona in Gradišče—Stavešinci—Črešnjevci—Gornja Radgona,
- Poljčanska in Brežiška cesta: Slov. Bistrica—Poljčane—Mestinje—Brežice—Dobova—Harmica,
- Poljčanska, Slatinska in Lupinjakova cesta: Slov. Bistrica—Poljčane—Gabernik—Rogaška Slatina in Gabernik—Podplat—Rogaška Slatina—Rogatec—Džurmanec.

Te ceste bi morala dejansko vzdrževati dežela, ker so pretežno rabile tudi za povezavo s sosednjo Ogrsko in Hrvaško in so torej presegale lokalni pomen.

Najslabše so bile občinske poti, saj sta na nekaterih bila potrebna 2 para volov, da so potegnili 5 centov tovora ali 5 veder vina. Novi občinski red z dne 24. 4. 1859 naj bi tudi v vzdrževanje teh poti vnesel več reda in s tem pripomogel k zboljšavi njihove prometne vrednosti.

Vpliv železnice na prometne razmere v tem času je bil sicer precejšen, saj je glavna proga Gradec—Maribor—Ljubljana obratovala že 10 let, vendar pa še ne prevladujoč, ker sta se vzhodna in koroška proga še gradili. Zato pa je bila povezava med cestnim in vodnim prometom še vedno toliko živa, da ga moramo na kratko opisati in s tem zaokrožiti podobo takratnih prometnih razmer. Gre za vodni promet na vseh 4 plovnih rekah (Muri, Dravi, Savinji in Savi), ki so tekle skozi naše kraje in jih prometno odpirale proti jugovzhodu.

Mura je bila prevozna od Judenburga do Legrada, kjer se zliva v Dravo. Po njej so vozile plitke, splavi in šrage. Letni promet je znašal: 100 plitk, naloženih z železnimi izdelki, 1100 splavov s trdim in mehkim lesom, 166 splavov s koli, z deskami in latami ter 40 šrag, sestavljenih iz prosto povezanih drevesnih debel. Glavno pristanišče za naše kraje je bilo v Radgoni, manjše v Veržeju. Čez reko so vodili mostovi v Lanči, Ernovžu, Špilju, Cmureku in Radgoni, brodi za vozove pri Sladkem vrhu, Meleh, Veržeju in Razkrižju, čolnov za osebni promet pa je bilo med Gornjo Radgono in Razkrižjem deset.

Drava je bila prevozna s plitkami in splavi. Poprečen letni promet je znašal 700 plitk z železarskimi izdelki, s svincem, z italijanskim blagom itd. ter 1350 splavov z deskami, s stavbnim lesom, koljem, sodi, z apnom in raznimi izdelki, ki so potovali do Osijeka, Zemuna in Oršove. Pristanišča za splave so bila v Otiškem vrhu, Vuzenici, Vuhredu, Podvelki, Puščavi, Bistrici, Mariboru, Zrkoveih in Dupleku, Ptujju in Zavrču. Mostovi so bili v Bukovju (začasni), cestni in železniški v Mariboru in cestni v Ptujju. Ta je bil 82 klafter dolg in 3 klaftre širok. Žičnati brodovi so povezovali oba rečna bregova v Dravogradu, Podvelki, Fali, Dogošah in Dupleku, Borlu, Zavrču in Ormožu, čolni za vozni in osebni promet pa v Boštjanu, Trbonjah, Vuzenici, Vuhredu, Vurmatu, Rušah, Bresternici, Zrkoveih in Malečniku, Loki, Dvorjanah, Hajdošah in Krčevini, Draveih in Ormožu. Skupaj so torej vodili čez Dravo: 4 mostovi (eden od teh železniški v Mariboru), 7 brodov in 13 čolnov.

Savinja je bila prevozna od Ljubnega dalje s pomočjo zapornice pri Mozirju, dveh v Letušu in ene v Podvinu. Po reki so vozili samo splavi, in to od

renc—Cirkovce—Šikole—Račje—Radizel, Hajdina in Breg—Turnišče—Videm—Leskovec—Cirkulane—Borl, Bukovci—Borl—Zavrč, Trotkova—Negova—Radvenci, Trnovec (Trnovska vas)—Drbetinci, Ptuj—Dornava—Pacinje—Gabrnik—Drbetinci—Cerkvenjak—Cogetinci, Gabrnik—Juršinci—Zagorci—Terbegovci—Videm—Stavešinci—Radvenci—Ščavnica, Ptujška cesta—Boračeva, Cerkvenjak—Videm—Bučecovci, Stročja vas—Godeninci—Središče.

Mostovi so prikazani v Lanči, Špilju, Cmureku in Radgoni; v Fali, Mariboru, (2) in Ptujju (2); v Radmirju, Letušu, Grobljah, Celju, Laškem in Zidanem mostu ter 5 železniških; v Stari vasi, Donjem kraju in Dobovi; brodovi pa pri Sladkem vrhu, Dravogradu, Trbonjah, Vuzenici, Ruti, Malečniku, Dupleku, Borlu in Zavrču ter Loki, Kompoljah, Sevnici, Vidmu, Brežicah in Mostecu. Izpust mostu pri Ernovžu in zaznamek mostu v Fali dokazuje, da se tudi pri prikazu rečnih prehodov Hlubekov tekst in Schneiderjeva karta ne skladata v vseh podrobnostih. Vendar jima to ne jemlje uporabne vrednosti.

III.

Primerjava cestnega omrežja iz okoli leta 1820 in iz okoli leta 1860 nam nazorno pokaže spremembe, ki jih je to omrežje doživelo v 1. pol. 19. stoletja.

Glavna komercialna cesta je okoli leta 1820 potekala po trasi: Lanča—Vogava—Ernovž—Plač—Zg. Kungota—Pekel—Maribor—Slivnica—Sl. Bistrica—Tepanje—Konjice—Križeva gora—Vojnik—Celje—Šempeter—Kapla—Vransko—Ločica—Trojane. Karta iz leta 1792 kaže potek glavne ceste čez Plač in po trasi Konjice—Bukovlje—Loka proti Frankolovem. Isti trasi kaže tudi karta iz leta 1804. Med leti 1803—1805 (spominska plošča) so prestavili cesto (ki ni bila antična, pač pa v 18. stol. obnovljena, kot to dokazuje njen potek in konstrukcija) s trase Konjice—Bukovlje—Polena—Loka pri Frankolovem na traso Konjice—Križeva gora—Loka pri Frankolovem. Karta iz leta 1829 že kaže ob stari trasi Lanča—Vogava—Ernovž—Plač—Zg. Kungota—Pekel novo Lanča—Vogava—Strass—Špilje—Šentilj—Pesnica—Pekel, karta iz 1832 pa tudi že novo izpeljavo trase Lanča—Špilje, ki teče v ravni črti mimo Vogave in Strassa. Karti iz let 1830 in 1832 kažeta traso Lanča—Špilje—Zg. Kungota—Pekel, torej obvoznico Plača, ki pa je karte po letu 1836 ne prikazujejo več. Medtem ko karta iz leta 1829 še kaže obe cestni trasi enakovredni, pa karte po 1832 že označujejo traso čez Plač samo za deželno ali glavno stransko cesto, ki se je od glavne komercialne odcepila pri Lanči in se nanjo priključila v Peklu. Karta iz leta 1841 kaže šentiljsko traso chaussee, plaško pa za deželno cesto, karta iz 1842 prvo za poštno in drugo za deželno cesto, karta iz 1851 pa pomotoma obe za chaussee. Karte iz let 1844, 1856 in 1860 kažejo tudi staro traso Sp. Kungota—Rošpoh—Kamnica za deželno pot, opuščeno traso Konjice—Bukovlje—Polena—Loka pri Frankolovem pa za navadno pot (karte iz let 1842 in 1860). Glavna cestna trasa je slej ko prej rabila hitri vozni pošti, ki je imela postaje v Strassu, Mariboru, Sl. Bistrici, Konjicah, Celju, Šempetru, Vranskem in Ožboltu. Sicer pa ni doživljala večjih sprememb, le da so ji leta 1835 ublažili košaški klanec ter nekaj let pozneje polskavskega in bistriškega. S tem v zvezi je omembe vreden načrt deželne gradbene direkcije z dne 20. 12. 1837, ki predlaga korekturo trase med Framom in Konjicami v dveh variantah. Po prvi naj bi cesta tekla mimo Sp. Polskave in gradu Pragersko do Bistriške ceste in nato po njej južno od Jožefovega hriba v Sl. Bistrico, dalje pa mimo opekarnar Levec, Ličence in Breznega ter v ravni črti do Konjic. Druga varianta je predvidevala le manjše popravke na trasi Zg. Polskava—Klopec—Jožefov hrib in večje na trasi Sl. Bistrica—Ložnica—Korple—Ribič—Dobrava—Tepanje, s čimer bi se izognila klan-

cev čez Vrhole in Preloge. Tendar pa nobena od teh variant ne takrat ne pozneje ni bila uresničena, zaradi česar je cesta ostala do danes na stari trasi Fram—Zg. Polskava—Sl. Bistrica—Črna mačka—Vrhole—Preloge—Tepanje—Konjice. Med Konjicami in Trojanami cesta v 1. pol. 19. stoletja ni doživela kakih večjih sprememb. Leta 1860 je v celoti prikazana chaussee.

Dravska ali Koroška vezna cesta Maribor—Dravograd je leta 1792 prikazana za komercialno cesto, leta 1836 pa za glavno ali pošno cesto s poštnimi postajami v Ožbaltu, Radljah in Dravogradu. Tudi ta cesta v obravnavnem času ni zaznamovala večjih posegov, le da so v Muti preložili traso iz Zgornje v Spodnjo in se s tem izognili klanecu skozi trg. Na karti iz leta 1860 je v vsej dolžini prikazana chaussee.

Ptujska poštna in komercialna cesta (Maribor—Hajdina—Ptuj—Spuhlja—Bukovci—Muretinci/Gajevci—brod čez Dravo—Zavrč—Dubrava, s poštnima postajama v Ptuj in Zavrču) ni doživela večjih predelav na trasi Tezno—Spuhlja, pač pa onkraj nje. Prvotno je tekla po trasi Spuhlja—Bukovci—Gajevci—Zavrč. Tako jo kažejo vse karte iz obravnavanega obdobja, ki označujejo završko traso za glavno, medtem ko borlske pred letom 1832 ne kažejo. Karti iz let 1832 in 1836 jo sicer prikazujejo kot glavno traso z mostom čez Dravo, vendar pa jo vse poznejše karte iz let 1840—1860 kažejo samo za obvozno deželno pot z brodom pri Borlu. Na karti iz leta 1860 je cesta v vsej dolžini prikazana chaussee.

Ormoško vezno cesto Spuhlja—Velika Nedelja—Ormož—Središče označuje karta iz leta 1836 za glavno stransko cesto s pošno postajo v Ormožu, ki ga povezuje s hrvaško stranjo most čez rokav in brod čez glavno strugo Drave. Leta 1844 je ta cesta vključena v pošno zvezo Sl. Bistrica—Ptuj—Središče, leta 1860 pa prikazana chaussee. Tudi ta cesta ni doživljala večjih sprememb, le da so ji omilili loperški klanec, s tem da so jo premaknili nekoliko proti jugu.

Radgonska cesta (Vogava—Strass—Cmurek—Apače—G. Radgona—Vučja vas—Veržej—Mota—Pristava—Razkrižje in Vučja vas—Križevci—Ljutomer—Pristava), ki se je do leta 1830 odcepila od Tržaške pri Vogavi, nato pa pri Strassu, se je pri Cmureku razdelila: z enim krakom je tekla čez Apače v Zgornjo Radgono, z drugim pa čez Purklo v Radgono. Tako že na kartah iz let 1829 in 1832. Čeprav je bila to stara in važna cesta, jo vendar Kaiserjeva karta iz leta 1836 kaže le za deželno pot. Večje spremembe je ta cesta doživljala onkraj Vučje vasi. Tu je prvotno tekla po trasi Veržej—Mota—Pristava—Razkrižje, ki jo je po letu 1836 nadomestila trasa Mota—Razkrižje, medtem ko je prejšnja obvoznica Vučja vas—Križevci—Ljutomer—Pristava pridobila pomen, le da je že pred letom 1841 zamenjala traso Ljutomer—Pristava—Razkrižje s traso Ljutomer—Stročja vas (—Razkrižje in —Središče). Za nadomestilo za prejšnjo pot je nastala navadna pot med Veržejem in Ljutomerom. Na karti iz leta 1860 je trasa Strass—G. Radgona prikazana chaussee, trasa G. Radgona—Razkrižje za deželno cesto, ostale obvoznice pa za deželne poti.

Na Kobanskem sta obstajali le dve deželni cesti: Radeljska Ivnik—Radlje in Arveška Zg. Kungota—Lučane—Arvež. Cesta Ivnik—Radelj—Zg. Vižinga je bila izrazito gorskega značaja. Strm radeljski prelaz je zahteval položnejšo izpeljavo, ki jo je bilo mogoče doseči samo z večjim številom serpentin. Mariborski pokrajni gradbeni urad je oktobra 1840 (inž. Tvrdy in asistent Pergartner) pripravil v tem smislu obnovitveni načrt, ki je predvideval korekturo celotne trase, posebno na radeljski strani. Vendar do večjih obnovitvenih del v obravnavnem obdobju ni prišlo.

Tudi pri Arveški cesti Zg. Kungota—Lučane—Arvež—Ivnik so poskušali omiliti klanec čez Pesniški breg. Mariborski okrajni gradbeni urad (inž. von Planner) je leta 1835 pripravil načrt prestavitve ceste, ki pa so ga samo delno uresničili. Sicer pa cesta ni doživela večjih popravkov. Od leta 1840 dalje se na kartah spet pojavlja stara trasa Sp. Kungota—Rošpoh—Kamnica kot deželna pot.

Poleg obeh cest kažejo karte iz let 1840—1860 celo vrsto navadnih poti, ki so prepredale Kobansko. Med njimi so zanimivejše: Bresternica—Križ (Gaj), Bistrica—Križ—Zg. Kungota, Selnica—Lučane, Šturm—Ostri vrb, Ožbalt—Kapla—Arvež, Brezno—Pankracij—Haag, Sp. Vižinga—Remšnik—Haag, Gortina—Lovrenc, Gortina—Pernica—Lenart—Vincenc, Dravograd—Ojstrica—Kozji vrh.

Na pohorskem območju kažejo karte izpred leta 1836 le redko prometno mrežo, karte po letu 1836 pa vedno gostejšo. Kaiserjeva karta iz leta 1836 na primer kaže poti: Maribor—Limbuš—Ruše—Činžat—Lovrenc—Rdeči breg—Podvelka z obvoznico Činžat—Fala—Puščava—Lovrenc (ki se je po falskem brodu povezovala s Koroško cesto v Črešnjevcu pri Selnici), Bistrica pri Limbušu—Pekre—Radvanje—Razvanje—Zg. Hoče—Fram, Meža (Otiški vrh)—Trbonje—Dravče—Vuzenica, Podvelka—Ribnica, Lovrenc—Ribnica in Vitanje—Zreče—Oplotnica. Mnogo podrobnejše so karte iz let 1840—1860, ki nam kažejo kopico deželnih in navadnih poti. Za deželne poti so označene: Maribor—Ruše—Fala—Puščava, Črešnjevca pri Selnici—Fala, Ruta—Puščava—Lovrenc, Meža—Dravče—Vuzenica—Vuhred—Ribnica, Limbuš—Radvanje—Razvanje—Sp. Hoče, Vitanje—Rakovce, Tepanje—Oplotnica; za navadne poti pa: Slivnica—Petkovo sedlo—Bistrica pri Rušah, Fram—Planica—Areh—Ruše, Polskava—Frajhajm—Areh, Klopce in Sl. Bistrica—Šmartno—Uršula—Areh, Ložnica—Tinje, Oplotnica—Trije kralji—Smolnik—Ruše, Konjice—Resnik—Klopni vrh—Puščava, Vitanje—Hudinja—Lovrenška jezera—Lovrenc, Šentilj pod Turjakom—Ribniško sedlo—Ribnica—Podvelka, Dovže in Galenhofen—Hudi kot—Vuhred, Legen—Primož—Vuzenica, Bukovska vas—Šentjanž—Vuzenica, Bukovska vas—Danijel—Trbonje. Ker kažejo te karte obe desetletji približno enako prometno podobo, dokazujejo, da se pohorsko območje v predželezniški dobi ni mnogo spreminjalo.

Prometno os ozemlja med Mislinjo, Pako, Savinjo in staro deželno mejo je predstavljala Slovenjegraška glavna stranska cesta (Višnja vas—Strmec—Vitanje—Lošperk—Dolič—Straže—Slovenj Gradec—Šentjanž—Dravograd), ki v prvi polovici 19. stoletja ni doživljala večjih sprememb. Kaiserjeva karta iz leta 1836 nam kaže poleg Slovenjegraške in Gornjegrajske ceste še poti: Radmirje—Ljubno—Luče—Solčava, Šoštanj—Zavodna—Šentvid—Črna in Šmartno pri Sl. Gradcu—Vodriž—Graška gora—Plešivec—Škale—Šalek—Velenje z ocepom Škale—Ravne pri Šoštanju. Šele na osnovi vojaških specialk izdelane karte iz let 1840—1860 prikazujejo popolnejše cestno omrežje. Gre za ceste in poti: Dravograd—Labot, Meža—Libelče—Pliberk, Meža—Ravne—Polana—Pliberk, Šoštanj—Zavodna—Šentvid—Črna—Mežica—Pliberk, Mežica—Polana, Sl. Gradec—Podgorje—Miklavž—Plešivec—Družmirje, Sl. Gradec—Dovže—Šentilj—Straže—Mislinja, Ljubija—Lepa njiva—Miklavž nad Ljubnim—Ljubno, Mozirje—Šmihel, Sl. Gradec—Stari trg—Kotlje—Ravne, Sl. Gradec—Podgorje—Sp. in Zg. Razbor—Šentvid in okoli Uršlje gore na Ravne, Šoštanj—Florjan—Bele vode—Šentvid, Šoštanj—Topolšica, Šmartno ob Dreti—prelaz Lipa—Vransko in gorske steze, ki so povezovala Solčavo s povirjem Meže, Železno kaplo in Belo.

Pota na ozemlju med Savinjo, staro deželno mejo in Savo so imela za osnovo Gornjegrajsko ali Ksaverijansko cesto (Šentrupert—Letuš—Mozirje—Radmirje—Gornji grad—Nova Štifa), ki svoje trase v obravnavanem obdobju ni spre-

minjala ter se je kot gorska tovorna pot nadaljevala od Nove Štife čez Tirosec in pred Vrhpoljem dosegla cesto Ločica—Kamnik. Cesta Nova Štifa—Črnic—Stahovica—Kamnik je bila kot cesta namreč zgrajena šele po letu 1864.

Med leti 1840—1856 je obravnavano ozemlje kazalo poleg prometnic, ki jih prikazujejo kartice iz let 1820—1840, tudi še naslednje deželne in navadne poti: Luče—Podvolovljek—Godič—Kamnik, Luče—Gornji grad—Tuhinj, Gornji grad—Bočna—Šmartno—Kokarjc—Nazarje—Prihova, Šmartno—Dobrovlje—Braslovče, Šmartno—Motnik, Braslovče—Gomilsko—Tabor—Ojstrica—Čemšenik—Medija—Briše—Blagovica, Kapla vas—Prebold—Trbovlje—železniška postaja (deželna pot), Prebold—Grize—Gozdnik—Rečica—Laško, Rečica—Katarina—Trbovlje in Zidani most—Hrastnik—Katarina. Na kartah iz let 1856—1860 se pojavijo še deželna pot Latkova vas—Prebold in poti: Grize—Koseze—Liboje, Zidani most—Širje—Marno ter Laško in Marjeta—Dol—Hrastnik.

Na ozemlju med **Pako in Savinjo ter Tržaško in Slovenjegraško cesto** kaže karta iz leta 1823 Saleško deželno cesto (Strmec—Lemberg—Velenjc—Šoštanj—Šentvid—Črna), Vitanjsko vezno pot (Križeva gora—Stranice—Vitanjc), Paško pot (Ločica—Paški grad—Šoštanj), Majerberško pot (Celje—Majerberg—Lemberg) in Zaloško pot (Levec—Zalog—Soteska—Prelsko). Karte iz let 1840—1860 kažejo to omrežje že z nekoliko spremenjenimi trasami. Majerberška deželna pot je odsek Šmartno—Lemberg zamenjala s traso Šmartno—Strmec, pot Levec—Prelsko je nadomestila deželna cesta Arja vas—Prelsko in pojavila se je pot Gotovlje—Zg. Ponikva—Šentilj pri Velenju—Velenje. Paška pot, ki je vodila skozi Polzelo—Rečico—Šmartno in Lokovico v Šoštanj, je od okoli leta 1840 tekla od Šmartnega dalje po vzhodnem rečnem bregu Paške doline ter pred Šoštanjem dvakrat prečkala reko. Okoli leta 1860 je ponovno spremenila traso s tem, da je že pri Paški vasi prekoračila Pako in se v Gorenju združila z na novo nastalo vezno potjo Soteska pri Mozirju—Šoštanj. Pot je imela do Polzele deželni, naprej pa lokalni značaj. Podobni povezavi sta nastali tudi med Letušem in Šmartnim pred letom 1842 ter med Braslovčami in Podvinom pred letom 1836. Leta 1829 je bila odprta deželna cesta Velenjc—Šalek—Huda luknja—Dolič, pojavile pa so se tudi poti: Pirešica—Sp. Dolič, ki je v dveh krakih prečkala Kozjak (čez Vinsko goro in čez Jošt), Pesje—Andraž—Založe—Polzela in—Grušovlje—Šempeter, Velenje—Šentilj—Novi kloster—Grušovlje, Šentilj—Hramše in Hramše—Podlog—Šempeter.

Ozemlje, omejeno s Savinjo, Savo, Sotlo in Voglajno, je bilo okoli leta 1820 prepredeno s sorazmerno redko prometno mrežo, ki jo skoraj nespremenjeno prikazuje tudi Kaiserjeva karta iz leta 1836. Ta kaže še prometno stanje pred njegovo obnovo, ki se je začela okoli leta 1840. Gre za: Brežiško cesto (Celje—Teharje—Blagovna—Šmarje—Kristan vrh—Podčetrtek—Bistrica ob Sotli—Stara vas—Brežice—Dobova), Laško cesto (Celjc—Zidani most—Loka—Brestanica—Brežice), Podsreško pot (Brestanica—Podsreda—Golobinjek in—Bistrica ob Sotli), Planinsko pot (Laško—Jurkloster—Planina—Pilštajn—Kozje—Podsreda), Žusemsko pot (Blagovna—Šentjur—Planina in—Žusem—Golobinjek) in Liško pot (Jurkloster—Sevnica).

Brežiška cesta, ki se je prvotno odcepila od Tržaške v Trnovljah, po letu 1778 pa v Zavodnji, je tekla skozi Bukovžlak—Blagovno—Primož in Ponkvice v Šmarje, od tam mimo Mestinja na Kristanvrh in v Pristavo ter dalje po dolini Sotle do Brečic in Dobove. Medtem ko karte do leta 1836 še kažejo staro traso, pa kažejo karte po letu 1840 že novo: Teharje—Šentjur—Grobčno—Šentvid—Šmarje—Mestinje—Kristanvrh—Pristava—Podčetrtek—Brežice. Stara trasa čez Blagovno in Ponkvice se je spremenila v deželno pot. Sočasno s prestavitvijo

te trase se je reševal tudi prometni režim v širši okolici Kristanvrha, ki je izgubil križišče cest Šmarje—Rogatec in Poljčane—Podčetrtek na račun Podplata, kamor se je preneslo križišče zaradi nove izpeljave ceste Šmarje—Mestinje—Podplat—Križ—Rogatec. Medtem ko se po dolini Sotle trasa ni močneje spreminjala, pa je med Župelevcem in Dobovo dobila obvoznico, ki je razbremenila prevoz skozi Brežice.

Cesta Celje—Zidani most—Brežice je obdržala staro traso, le da je med leti 1815—1845 doživela obnovo in bila deloma na novo zgrajena med Laškim in Loko ter dobila zidan most čez Savinjo v Zidanem mostu. Medtem ko Podšreška, Planinska in Liška pot niso doživele večjih izboljšav, pa so zaradi poznejših sprememb zanimive poti: Blagovna—Šentjur—Črnlolica—Babna gora—Tinsko—Sodna vas, Črnlolica—Vogljajna—Planina in Dobrina—Žusem—Virštajn—Golobinjek. Karte iz let 1840—1860 dokazujejo, da je prometno omrežje na Kozjanskem doživelo precej sprememb. Opustila se je pot iz Jurkloštra v Sevnico, prestavil se je konec ceste Podsreda—Golobinjek na traso Podsreda—Buče—Prelasko, prestavil se je razcep cest Blagovna—Šentjur—Vogljajna—Planina in —Žusem iz Vogljajne v Črnlolico, s čimer je opustela trasa Vogljajna—Dobrina—Žusem, in opustil se je klanec čez Babno goro na račun klanca čez Žusem.

Pojavilo pa se je tudi precej novih poti: Črnlolica—Svetina—Laško, Šentjur—Vodruž—Rupert—Svetina, Rupert—Breze—Tevče—Marija Gradec, Jurklošter—Polane—Lisca—Razbor—Breg (deželna pot), Planina—Zabukovje—Šmarje pri Sevnici in —Zabukovje—Blanca, Kozje—Buče—Prelasko (deželna cesta), Podsreda—Pišce—Globoko (deželna pot), Župelevc—Kapele—Dobova (deželna cesta), pahljača deželnih poti, razmeščenih radialno med Pohanco, Artičami, Globokim in Brežicami, Podčetrtek—Olimje—Sopote (deželna pot), Žusem—Sodna vas, Šmarje—Tinsko in Sodna vas—Hema—Rankovec—Križ pri Rog. Slatini. O problemu prometnega križa v širši okolici Kristanvrha (Plata, Medvedjega sela) je bil že govor. Cestni odsek Podčetrtek—Pristava—Kristan vrh—Mestinje in —Kristan vrh—Podplat je dobil za vzporednico pot onkraj Sotle med Sodno vasjo in Stranjami. Nekdanji cestni odsek Stranjc—Kristanvrh—Plat—Križ pri Rog. Slatini se je že okoli leta 1840 spremenil v pot; nanj pa še spominja zaselek z imenom Cesta.

Dravinjsko-haloško ozemlje omejujejo Tržaška, Brežiška, Bistriška in Ormoška cesta ter obsega dravinjsko in haloško gričevje. Njegova prometna mreža je v zahodni polovici mnogo gostejša kot v vzhodni. Osnovo tega omrežja so sestavljale tranzitne ceste, ki so tekle skozenj. O njihovi usodi v 1. pol. 19. stoletja je bil že govor, zato nas tu zanimajo le ostale deželne ceste ter deželna in navadna pota. Karte izpred leta 1840 kažejo v glavnem stanje iz okoli leta 1820. Gre za Videmsko cesto (Ptuj—Turnišče—Videm—Podlehnik—Kolarje), Rogaško cesto (Kristanvrh—Plat—Križ—Rogatec—Džurmanec, Poljčane—Gubernik—Kristanvrh, Gubernik—Rogaška Slatina—Križ in Rogatec—Žetale—Ptujška gora), Lemberško pot (Šmarje—Lemberg—Poljčane), Poljčansko cesto (Konjice—Loče—Poljčane), Makolsko cesto (Sl. Bistrica—Poljčane—Makole—Ptujška gora—Lovrenc—Hajdina—Ptuj), Žičko pot (Blagovna—Dramlje—Žiče—Žička vas) in Stoperško pot (Rogatec—Stoperce—Majšperk). Karte iz let 1840 do 1860 pa kažejo spremembe, ki so jih prometna pota doživela v naslednjih dveh desetletjih, bodisi da so pri tem spremenila trase ali pa veljavo. Medtem ko je cesta Celje—Rogatec prikazana za deželno cesto, je njena prejšnja trasa le deželna pot. Enako so prikazane za deželne ceste še sledeče prometnice: Sl. Bistrica—Poljčane—Podplat—Mestinje, Podplat—Rogaška Slatina, Gubernik—Rogaška Slatina, Konjice—Poljčane—Majšperk—Lovrenc (deželna cesta)—Ptuj

(deželna pot), Sl. Bistrica—Hajdina (deželna pot)—Ptuj—Središče in Spuhlja—Zavrč (glavna cesta in chaussee). Poleg deželnih in navadnih poti, ki jih kažejo karte izpred leta 1840, se na kartah po tem letu pojavijo še druge: Arclin—Lubečna—Proseniško (deželna cesta), Teharje—Proseniško—Blagovna—Ponkvice—Šmarje (deželna pot), ki se je kot taka nadaljevala od Primoža do Ponikve in nato vodila kot navadna pot z enim krakom čez Luterje v Zbelovo z drugim pa skozi Lupovec v Gabernik), Dole—Dramlje—Suhadol—Loče, Šmarje—Lemberg—Gabernik (ki se je okoli leta 1840 prestavila na traso Mestinje—Lemberg—Gabernik), Konjice—Leskovec—Polena—Loka pri Frankolovem, Preloge—Jrcncj—Zbelovo, Levec—Laporje—Studence, Sl. Bistrica—Črešnjevce (deželna pot)—Pečke (navadna pot), Šikole—Cirkovce—Pleterje—Lovrenc—Lancova vas—Videm, Pečke—Makole—Stari grad—Stojno selo—Tržišče, Hajdina—Turnišče (deželna pot), Ptuj—Turnišče—Tržec—Podlehnik (deželna cesta, ki se pojavlja že na karti iz leta 1829), Videm—Leskovec (deželna pot), —Stanošina (navadna pot), Bukovci—Borl—Zavrč (deželna pot), Borl—Cirkulane—Okič—Leskovec (deželna pot), Kozminci—Žetale—Rogatec (deželna pot), Majšperk—Stoperce—Rogatec (deželna pot), Žetale—Nadole—Stogovci—Ptujška gora, Leskovec in Okič—Cvetlin—Trakoščan, Zavrč—Drenovec—Voča, Cirkulane—Meje—Višnjica in Gorišnica—Gajevci (deželna pot). Cesta Rogatec—Džurmanec se je pred letom 1840 prestavila z južnega na severni breg Sotle in je šele za Dobovcem (Sv. Rokom) prečkala hrvaško mejo, medtem ko jo je prej že pri Rogatcu, s tem da je prešla na južno stran Sotle. Na kartah iz let 1840—1860 se pojavijo še pota: Ptujška gora—Tržec, Majšperk—Stogovci—Pristava—Tržec, Tržec—Leskovec, Breg—Selo, Njiverce—Selo in še cela vrsta drugih, predvsem na južnem robu Dravskega polja. Odpadla pa je pot Poljčane—Studence, speljana pod severnimi obronki Boča.

Dravsko polje so okoli leta 1820 obroblyale Tržaška, Ptujška in Bistriška cesta, prečkala pa ga je Framska (Fram—Račje—Kungota—Hajdina). Kaiserjeva karta iz leta 1836 dodaja k tem cestam pot Loka—Starošinci—Cirkovci—Pleterje—Podložje (dvomljliva!) in obvoznico Maribor—Pobrežje—Zrkovci—Miklavž; karte iz let 1840—1860 pa še naslednje poti: Maribor—Brezje—Skoke—Radizel, Bohova—Rogoza—Skoke—Marjeta—Prepole—Ravno polje—Kungota—Njiverce, Marjeta—Lovrenc— in Zlatoličje—Prepole—Starošinci—Stražgonjci.

Ozemlje **Slovenskih goric** omejujejo Mura, hrvaška meja, Drava in glavna komercialna cesta Maribor—Špilje. Okoli leta 1820 so ga prepredale: Braneško—Ljutomerska vezna pot (Ormož—Miklavž—Branek—Križevci in Miklavž—Ljutomer), Lenarška vezna pot (Pekel—Lenart—Gradišče—Dornava—Ptuj), Lutverška vezna pot (Lutverci—Stavešinci) ter deželne poti Lomanoše—Gradišče in Gornja Radgona—Stavešinci—Gradišče.

Med njimi je Braneško—Ljutomerska vezna pot doživela največ sprememb. Kaiserjeva karta iz leta 1836 kaže poleg nje še vzporednici Ormož—Ivanjkovci—Zerovinci—Radomerje—Ljutomer in Miklavž—Adrijanci—Središče. Karte iz let 1840—1860 pa že kažejo drugačno prometno podobo njenega poteka. Pojavita se deželni poti Križevci—Lukavci—Cezanjevci—Žirovinci—Ivanjkovci—Hardek—Ormož in Stročja vas—Hermanci—Adrijanci—Središče in navadna pot Ljutomer—Jeruzalem—Miklavž—Šalovci—Obrež, medtem ko je stara vezna pot Križevci—Branek—Miklavž—Ormož opustela. Od ostalih potov kaže karta iz leta 1823 poleg Tržaške, Radgonske, Ormoške in Hrvaške ceste še sledeče poti: Pekel—Lenart—Gradišče—Trnovec—Ločič—Pacinje—Dornava—Ptuj, Gradišče—Stavešinci—G. Radgona, Cerkvenjak—Drbetinci—Trnovci in Gradišče—Lomanoše, ne kaže pa več poti Lutverci—Police—Zbigovci—Ivanševci—Stavešinci,

ki so jo že pred letom 1820 opustili. Kaiserjeva karta iz leta 1836 kaže gostejšo prometno mrežo, vendar pa je precej površna. Mnogo boljše so cestne karte iz obdobja 1840—1860, ki nam kažejo deželne ceste: Pekel—Lenart—Gradišče—Osek—Cogetinci—Ivanjci—Črešnjevci—Gornja Radgona, Gradišče—Trije kralji—Ihova—Plitvički vrh—Segovci (na tej trasi od okoli 1838, pozneje spet na trasi Plitvički vrh—Lomanoše), Močna in Hrastovec—Korena—Vurberk (deželna cesta)—Grajena—Ptuj (deželna pot), Gradišče—Biš—Janežovci—Nova vas—Ptuj; kot deželne poti pa trase: Šentilj—Jarenina—Vosek, Trotkova—Negova—Radvenci (okoli leta 1860 prestavljena na traso Trotkova—Sp. Ivanjci), Ptuj—Rogoznica—Dornava—Pacinje—Gabrnik—Vitomarci—Drbetinci—Cerkvenjak—Cogetinci, Gabrnik—Juršinci—Terbegovci—Videm—Okoslavci—Stavešinci—Ivanjševci—Radvenci—Ihova, Cerkvenjak—Videm—Slaptinci—Bučecovci, Dornava—Polenšak—Koračice—Stara cesta—Cezanjevci—Ljutomer, Orehovci in Črešnjevci—Mele, Stara nova vas—Križevci—Ljutomer—Stročja vas—Hermanci—Vitan—Središče, Križevci—Lukavci—Cezanjevci—Žerovinci—Ivanjkovci—Ormož, Trnovska vas—Drbetinci.

Navadnih poti je bilo mnogo: Špilje—Zgornja Velka—Ščavnica—Nasova—Lešane—Lomanoše z mnogimi povezavami na sever v dolino Mure in na jug v dolino Pesnice po Jakobskem, Jurovskem in Ščavniškem dolu. Enak sistem se je ponovil dalje proti vzhodu med potjo, vodečo z Zgornje Velke čez Kremberg v Ihovo, in cesto Lenart—Gradišče—Sp. Ivanjci, ki ju je tudi povezovalo več prečnih poti. Med Lenartom in Gradiščem je že v tem času bila zveza čez Spod. Porčič, kot je bila tudi med Radvenci in Črešnjevci ter Ivanjševci in Aženci.

Gorice med Dravo in Pesnico so povezovala poti: Maribor—Malečnik—Duplek—Vumpah—Krčevina—Ptuj, Malečnik—Ruperče, Voličina (Rupert)—Rogoznica—Janežovci in Ločič—Velovljek—Pacinje, ki je bila še leta 1830 glavna povezava med Ptujem in Trnovci. Ozemlje med Pesnico in Ščavnico je severno od deželne poti Dornava—Ljutomer povezovala mreža poti: Juršinci—Moravci—Godemarci—Branoslavci—Branek—Cezanjevci, Branoslavci—Bučkovci (Mala Nedelja)—Terbegovci in Hvaltinci—Galušak—Sovjak, ki se je izoblikovala tudi južno od nje, kjer so poti potekale od severozahoda proti jugovzhodu: Polenšak—Podgorci—Velika Nedelja, Savci—Sejanci—Velika Nedelja, Kostanj (Tomaz)—Velika Nedelja, Koračice—Lešnica—Ormož, Cezanjevci—Ormož (deželna pot), Ljutomer—Jeruzalem—Svetinje—Libanja, Jeruzalem—Miklavž—Šalovci—Obrež, Stročja vas—Rindšajt—Miklavž, Stročja vas—Vuzmetinci—Adrijanci—Središče. Vzhodni greben Slovenskih goric med Ščavnico in Muro je povezovalo poleg iz omenjenih deželnih cest in poti tudi več navadnih potov Črešnjevci—Lastomeri, Radenci—Kapelski vrh—Kupetinci, Lukavci—Kokoriči—Trbegovci, Iljaševci—Kokoriči, Veržej—Kristanci—Ljutomer.

Prometne poti po Prekmurju so na štajerskih cestnih kartah iz let 1820 do 1860 prikazane le v glavnih prometnih smereh. Gre za prometnice Radgona—Ženavci, Kuzma—Hodoš—Kotorani, Radgona—Murska Sobota—Proscnjakovci—Kotorani, Murska Sobota—Martjanci—Dobrovnik—Kestreg in Lendava, Murska Sobota—Rakičan—Gančani—Dobrovnik—Kestreg in Murska Središče—Lendava—Baksa. Seveda so obstajale že skoraj vse sedanje prometne povezave, ki pa so kot navadne poti po pomenu zaostajale za radialno speljanimi glavnimi. Do leta 1860 sta bili modernizirani le cestni trasi Radgona—Murska—Sobota in Radgona—Pertoča.

Študij prometnih razmer v severovzhodni Sloveniji in zlasti na ozemlju nekdanje Štajerske je šele v začetni fazi, zato ima ta sestavek predvsem namen opozoriti na to obsežno historiografsko-topografsko področje naše regionalne

zgodovine in načeti temo, katere vsebina je zelo obsežna, saj posega na mnoga zgodovinska področja, zlasti pa za gospodarsko, prometno, gradbenotehnično in urbano.

VIRI IN LITERATURA

Jože Curk: Razvoj prometnih zvez na Slovenskem Štajerskem. Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 9. Maribor 1977. Z navedbo najvažnejše literature.

Stane Pahič: Doslej neraziskan odsek rimske ceste Celeia—Poetovio. Razprave SAZU VI. Ljubljana 1969, p. 311—362.

Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice I. Celje 1971. p. 569—578.

Kartografske zbirke, ki jih hranijo: Arhiv SR Slovenije, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Pokrajinski arhiv Maribor, Zgodovinski arhiv Ptuj, Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Univerzitetna knjižnica Maribor, Študijska knjižnica Ptuj.

Stanje slovenještajerskih prometnic ob koncu obravnavane dobe nam sicer nepopolno, vendar nazorno ponazarja prikaz vojaških pohodnih smeri, objavljen v deželnem uradnem listu za leto 1859 (Landes Reglerungsblatt für das Herzogthum Steiermark X za leto 1859 II/XVI Militär Marsch Routen Buch für Steiermark). Vojaško zanimive prometnice so v prikazu razdeljene v čaussee (šose), deželne ceste (dc), deželne poti (dp) in vozne poti (vp), kar pa se ne veže toliko na njihovo statusno kot prometno-tehnično stanje. Čeprav je naštetih okoli 65 pohodnih smeri, je njihovih prometnih tras samo 46, ker se pohodne smeri pogosto pokrivajo. Te so:

1. Gradec—Lanča—Strass—Spilje—Maribor—Slov. Bistrica—Konjice—Vojnik—Celje—Semperter—Vransko (šose); jarmasti most prek Drave v Mariboru, lesen most prek Savinje v Grobljah, mlinskih rokavov, jarmasti most prek Drave in most prek Studenčnice pri Ptuj, lesen most prek Drave pred Varaždnom.
2. Maribor—Ptuj—Ormož—Središče—Trnovec (šose)—Nedelšče (dc)—Čakovec (šose) oziroma —Varaždin (šose); jarmasti most prek Drave in most prek Studenčnice pri Ptuj, lesen most prek Drave pred Varaždnom.
3. Ptuj—Zavrč—Vratno (šose)—Ladanje—Ivanec (dobra dp, na koncu dc) oziroma —Vratno—Petrijanec—Varaždin (šose); pri Zavrču prevoz prek Drave s pletnjo, kl pa je pri visoki vodi nevaren.
4. Ormož—Vratno (dobra dp); pri Ormožu prevoz prek Drave s pletnjo.
5. Ptuj—Podlehnik—Kolarje (dc in dp)—Krapina (dc-dp-dc).
6. Kolarje—Trakošan—Lepoglava (dc-dp-dc).
7. Ptuj—Gradišče (dc).
8. Ptuj—Savel—Ljutomer (dp)—Razkrižje (dp-dc).
9. Strass—Cmurek—Radgona (šose)—Murska Sobota—Beltinci oziroma —Martjanci (dc); jarmasti mostova pri Cmureku in Radgoni.
10. Radgona—Veržej—Razkrižje (dc)—Štrigova—Čakovec (dp, na koncu dc) oziroma Razkrižje—Mursko Središče (dc).
11. Pekel—Lenart—Gradišče—Radgona (dc).
12. Vučja vas—Križevci (dc na koncu dp)—Ormož (dp).
13. Ormož—Zerovinci—Grabe—Ljutomer—Veržej (dp).
14. Gradec—Preding—Gleinstetten—Ivnik—Radlje (dc).
15. Ivnik—Arvež—Lučane (dp)—Zg. Kungota—Pekel—Pernice—Vumpah (dc)—Ptuj (dp).
16. Pekel—Ernovž—Lanča (dc); jarmasti most prek Mure pri Ernovžu.
17. Cmurek—Purkla—Radgona (dc).
18. Lenart—Jurovski dol—Spilje (vp).
19. Fram—Račje—Ptuj (dc na koncu šose).
20. Slovenska Bistrica—Pragersko—Ptuj (dp na koncu šose).
21. Konjice—Poljčane—Studenice—Ptujška gora (dc)—Ptuj (dc, dp, na koncu šose).
22. Slovenska Bistrica—Poljčane—Podčetrtek—Golobinjek—Bistrica ob Sotli—Brezlice (dc); med Poljčanami in Podčetrtkom predprega prek Gabrnika.
23. Mestinje—Rogatec—Krapina (dc) oz. Rogatec—Pregrada (dc-dp)—Toplice (Tuhelj) (dp).
24. Celje—Laško—Zidan most—Radeče—Boštanj—Sevnica—Krško (dc)—Kostanjevica (šose); obokani most čez Savinjo v Zidanem mostu, 2 žična broda pri Radečah.
25. Golobinjek—Kozje—Podsreda (dc-dp)—Loka—Brestanica—Krško (dc)—Raka (dc-šose); pri Brestanici prevoz prek Save s pletnjo.
26. Golobinjek—Kumrovec—Klanjec (dp).
27. Brežlice—Krška vas (dc)—Kostanjevica (šose); pri Brežlicah prevoz prek Save s pletnjo.
28. Krška vas—Čatež—Samobor (šose) oziroma Čatež—Stojdraga (vp); jarmasti most na zidanih nosilcih čez Krko pri Krški vasi.
29. Celje—Sentjur—Šmarje—Mestinje (dc).
30. Zidan most—Loka—Sevnica (dc)—Blanca—Brestanica (dp)—Videm—Brezlice—Zaprešič—Podsused—Zagreb (dc).
31. Rogatec—Zetale—Kolarje (dp).
32. Majšperk—Rogatec (dc).
33. Sentjur—Najd (dc)—Planina—Sentvid—Zagorje—Pilštanj—Kozje—Podsreda (dp)—Bistrica ob Sotli (dc).
34. Vojnik—Sentjur (šose-dc-dp).

35. Laško—Jurkloster—Planina (vzdrževana dp).
 36. Stranice oziroma Višnja vas—Vitanje (dc-dp)—Dolič—Slovenj Gradec—Spodnji Klanec—Ravne oziroma—Dravograd (dc).
 37. Arja vas—Črnova—Velenje—Dolič (dc).
 38. Sempeter—Prebold—Trbovlje (dp)—Zagorje (nevzdrževana dp).
 39. Šmarjeta—Zagorje (vp-dp).
 40. Višnja vas—Nova cerkev—Lemberg—Velenje—Soštanj (dc)—Zavodna—Sentvid—Črna (vzdrževana dp).
 41. Zalog—Pirešica—Črnova (dp).
 42. Vransko—Motnik—Kamnik (dc).
 43. Sempeter—Polzela—Šmartno ob Paki (dp).
 44. Sentrupert—Braslovče—Letuš—Mozirje—Gornji grad (dc)—Kamnik (de-vp-dc).
 45. Braslovče—Letuš (dc)—Šmartno ob Paki—Soštanj (vp); ker ni mostu čez Pako med Letušem in Soštanjem, uporabna samo pri nizki vodi.
 46. Maribor—Seinica—Radlje—Gornja Muta—Dravograd—Lobot (šose) oziroma Dravograd—Spodnji Klanec—Ravne (dc); pri Dravogradu jarmast most in žični brod prek Drave.

DAS STRASSENNETZ DER UNTERSTEIERMARKE IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Der Aufsatz befasst sich mit der Problematik des untersteierischen Strassenwesens in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts. Dieser Zeitabschnitt ist für die Entwicklung des Strassenverkehrs sehr interessant, weil er eine Zwischenphase in der Entwicklung bedeutet. Sie umfasst zwei ganz verschiedene Aspekte. Einerseits war sie noch zurückgewendet (die Verkehrsmittel waren noch primitiv, es gab noch keine grössere Ansiedlungen), auf der anderen aber schon die Zukunftweisend (die Einführung des fachmännischen Strassendienstes, das Auftauchen der Eisenbahn, die Anfänge der Industrie und der grösseren Agglomerationen, das Entstehen der neuen Verkehrsrichtungen, die bessere Organisation des Strassenverkehrs usw.), weil er in seinen Erhaltungsregime verwaltliche und technische Ausbesserungen einführte, die eine neue Phase in seiner Entwicklung bedeuteten.

Zur Rekonstruktion des Strassennetzes behalf sich der Autor mit den Verkehrs- und Strassen-Karten, die er in den Archiven und Bibliotheken von Ljubljana, Maribor und Ptuj studierte. Die wichtigsten zwei Karten unter den aufgefundenen sind Land und Wasser Strassen Karte des Herzogthums Steyermark mit 28 Tabellen, die die Landesbaudirektion in Graz im Jahr 1823 ausgab und die Franz. Ks. Hlubek's Monographie Ein treues Bild des Herzogthumes Steyermark, die in Graz im Jahr 1860 herausgegeben wurde und als Beilage T. Schneiders Karte aus demgleichen Jahr hat. Mit der Komparierung des Strassennetzes aus ca 1820 und desjenigen aus ca 1860 und mit der Hilfe des anderen kartographischen Materials weist der Autor auf die Veränderungen, die das Strassennetz in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts erlebte. Das Studium der Verkehrsverhältnisse auf dem Gebiet der ehemaligen Unter-Steiermark ist mit dem Aufsatz kaum angefangen, da seine breitere Problematik erst aufgeschlossen ist. Der Aufsatz hat vor allem den Zweck, auf dieses umfangreiche Gebiet unserer Geschichte die Aufmerksamkeit zu lenken. Es war nämlich oftmals angetastet aber nie gründlicher bearbeitet. Primäre Aufgabe des Aufsatzes ist vom topographischen Zweck und nur als eine Einführung in nachfolgende umfangreichere Bearbeitungen der Thema zu betrachten. Die aufgeschlossene Problematik ist interessant weil es sehr aufschlussreich ist und sich auf viele historiographische Fachgebiete ausdehnt (Verkehr, Wirtschaft, Urbanismus, Bautechnik, Städtebau usw.), und so fast einen interdisziplinären Charakter zeigt.

PROSTORSKI RAZVOJ UPRAVNE IN SAMOUPRAVNE RAZDELITVE NA OBMOČJU SEVEROVZHODNE SLOVENIJE

Vladimir Bračič*

UDK 911.3:711.2:352(497.12-18)»1850/1977«

BRACIČ Vladimir: Prostorski razvoj upravne in samoupravne razdelitve na območju Severovzhodne Slovenije. I. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)2, str. 269--342.

Izvirnik v sloven., povzetek v slov. in angl., izvleček v sloven. in angl., 36 kart.

Uvodoma sledimo v globalnih potezah prostorskemu razvoju lokalnih upravnih in samoupravnih organov v Severovzhodni Sloveniji od njihove uvedbe leta 1850 do leta 1977. V nadaljevanju pa je podrobnejši prikaz spreminjanja upravne razdelitve v istem obdobju za posamezne občine Podravske mezzoregije — Lenart, Maribor, Ormož, Ptuj in Slovenska Bistrica. Ostalih osem občin regije bo obdelanih v naslednjem zvezku.

UDC 911.3:711.2:352(497.12-18)»1850/1977«

BRACIČ Vladimir: The Spatial Development of the Administrative and Self-Administrative Division on the Territory of North-East Slovenia. Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor, 49=14(1978)2, p. 269--342.

Orig. in Slovene, summary in Slovene and Engl., synopsis in Slovene and Engl., 36 tables.

In the Introduction we follow in general features the spatial development of the local administrative and self-administrative organs in North-East Slovenia from their introduction in the year 1850 to the year 1977. In the continuation there is a more detailed presentation of the changings in the administrative division during the same period for the single communities of the mezzoregion of Podravje — Lenart, Maribor, Ormož, Ptuj and Slovenska Bistrica. The remaining eight communities of the region will be treated in the next volume.

I. Uvod

Razprava je usmerjena v prikaz prostorskega razvoja temeljnih državno-oblastnih, upravnih in samoupravnih organov od njihove uveljavitve leta 1850 do današnjih dni. Zanima nas predvsem prostorski vidik, zato se ne poglobljamo v vsebinska vprašanja, kot so osnovne pravice upravnih organov, obseg njihovega delovanja, stopnja njihove samoupravne samostojnosti, volilni sistem ipd. Kolikor bomo te probleme nakazovali in obravnavali, bomo to naredili obrobno in v želji za boljše razumevanje čestih teritorialnih sprememb.

* Redni prof. dr. Vladimir Bračič, rektor Univerze Maribor

Razprava je zastavljena tako, da prikaže v uvodnem poglavju prostorski razvoj omenjenih organov na celotnem območju Severovzhodne Slovenije v splošnih potezih, nato pa v posebnih poglavjih podrobno obravnava ta razvoj za območje posameznih današnjih občin po stanju 31. decembra 1977.

Ime in opredelitev Severovzhodne Slovenije povzemamo po Ilčičevi regionalizaciji slovenskega ozemlja. Sestavljata jo dva pokrajinsko neenotna dela, ki ju povezuje Drava s svojim porečjem. To sta hriboviti predalpski svet Pohorskega (ali Predalpskega) Podravja na zahodu ter nizki, ponekod gričevnat, drugod ravninski svet Nizkega slovenskega (ali Subpanonskega) Podravja na vzhodu. Z družbenogospodarskega stališča pa je Severovzhodno Slovenijo mogoče opredeliti na Severovzhodno (ali Podravsko) makroregijo, sestavljeno iz Koroške, Mariborsko-Ptujske in Pomurske mezoregije.

Ob že omenjeni pokrajinski raznolikosti sta za Severovzhodno Slovenijo značilni še:

1. njena obmejna lega proti Avstriji in Madžarski, saj spada večina ozemlja v širši obmejni pas, ter
2. ekonomska nerazvitost njenega vzhodnega predela, ki je skoraj v celoti z zakonom razglašen za manj razvito območje.

Severovzhodno Slovenijo lahko štejemo za staro naseljitveno območje. Ilirsko-keltska in rimska civilizacija tvorita zasnovo zgodovinskemu razvoju današnje kulturne pokrajine. Še posebej pomembno je rimsko obdobje, saj je bila pokrajina takrat preprežena s pomembnimi prometnimi potmi in so se nekatera takratna naselja v kontinuiteti ohranila do današnjih dni, kot so: Poetovio — Ptuj, Colatio — Stari trg — Slovenj Gradec; Ialicanum — Lendava. Čeprav je bila v obdobju preseljevanja ljudstev antična civilizacija precej zbrisana, se je vendar toliko ohranila, da se je prva slovenska kolonizacija v 6. in 7. stoletju naslonila na njene sledove. Do 12. stoletja so Slovenci v celoti poselili ravninske, dolinske in gričevnate predele, do prve polovice 15. stoletja pa tudi hribovita in gozdna pobočja Pohorja in Obmejnega Podravskega hribovja. Kasnejša, t. i. »kajžarska« kolonizacija je poselila predvsem slemena vinorodnih pokrajin in ustvarila značilna slemenska razložena naselja.

Z uveljavitvijo fevdalnega sistema je bilo ozemlje današnje Severovzhodne Slovenije razdeljeno na fevdalne gosposčine, ki so bile po svoji velikosti in strnjnosti posesti zelo različne. V zgodnji fevdalni dobi se pojavi kot temeljna upravnogospodarska enota vas s svojim ozemljem, imenovana župa ali županija. Načeluje ji župan kot nižji upravno-gospodarski organ. Kasneje so več županij (vasi) povezali v višjo obliko upravno-gospodarske enote — v urad (Ambt), ki mu je načeloval od fevdalnega gospoda postavljen upravnik ali oskrbnik (Amtmann). Uradi so praviloma obsegali zaokroženo strnjeno ozemlje, ki ga predstavlja naravna geografska enota.

Posebno vrsto teritorialne organiziranosti pomeni rimskokatoliška cerkvena organizacija, ki sloni na temeljni teritorialni enoti — župniji ali fari. Prvotne pražupnije so obsegale zelo obsežno ozemlje (npr. hočka pražupnija, ki je segala od Puščave na Pohorju do slovensko-hrvatske meje v Halozah). Pražupnije so imele vikariate in podvikariate, ki so obsegali manjše ozemlje in so v kasnejšem razvoju cerkvene organizacije v glavnem prerasli v samostojne župnije. S cerkveno reformo cesarice Marije Terezije in cesarja Jožefa II., kjer med drugim določajo, da verniki ne smejo imeti več kot uro hoda do župne cerkve, je bilo konec velikih župnij. Nove župnije so bile praviloma naravnogeografsko zaokrožena ozemlja v izmeri 1500—4000 ha površine in s 1000—3000 prebivalci.

Po površini večje župnije s sorazmerno majhnim številom župljanov najdemo v zahodnem alpskem svetu.

V času omenjenih cerkvenih reform se je v naših krajih začela tudi šolska reforma (»Splošna šolska naredba« iz leta 1774). Na podeželju so začeli ustanavljati osnovne šole. Praviloma so jih postavili v tisto naselje — vas, kjer je bil sedež župnije. Marsikje so bile prve učilnice v župnišču ali kaplaniji. Šolski okoliši so se marsikje pokrivali z ozemljem župnije. Osnovnošolski zakon iz leta 1805 je takšno prakso uzakonil, ko je določil, da je treba ustanoviti osnovno šolo samo na sedežih župnije. Državni osnovnošolski zakon iz leta 1869 pa je določil, da je treba osnovno šolo ustanoviti povsod, kjer je v razdalji ene ure hoda (4 kilometre) določeno število šoloobveznih otrok. V Severovzhodni Sloveniji je velika večina vaških osnovnih šol bila ustanovljena že pred uvedbo splošne osemletne šolske obveznosti, tj. pred letom 1869, in imajo torej že nad 150-letno tradicijo. Zaradi težnje po madžarizaciji so v Perkmurju ustanavljali majhne eno- in dvorazredne osnovne šole v skoraj vsakem naselju. V alpskem svetu so ustanavljali manjše šole v želji, da bi omogočili otrokom s samotnih kmetij šolanje.

Vasi, kjer je bil sedež župnije in šole, so pridobile veljavo, postale so pomembnejše od drugih. Praviloma so bile te vasi v geografskem središču določenega naravnega okoliša, ob sotočju potokov ali na križišču poti. Ker so postale te vasi pomembna zbirališča prebivalcev, so se cerkvi, župnišču in šoli pridružile še gostilna, trgovina in kakšna obrtna delavnica. Ob cerkvenih praznikih (žegnanjih) so bili tu vaški sejmi. Tako so se v preteklem stoletju izoblikovala cerkvena, šolska in gospodarska vaška središča, ki so v enem delu ali pa tudi v celoti postopoma dobila urbaniziran videz in neagrarno prebivalstvo. Že na pogled so se ločila od ostalih, povsem agrarnih naselij.

Do 12. stoletja sta v naših krajih prevladovala poljedelstvo in živinoreja s skromno domačo obrtjo. Promet in trgovina sta bila skromna, omejena na občasne sejme, povezane s cerkvenimi proščenji. Šele v 12. stoletju se začenjajo pojavljati, izvzemši Ptuj, prve tržne naselbine s stalno naseljenimi poklicnimi trgovci in obrtniki. Po Curku so si trške in mestne pravice na območju Severovzhodne Slovenije pridobila naslednja naselja: Bogojina,* Dobrovnik,* Dravograd, **Gornja Radgona**, Grad, Gradišče v Slovenskih goricah, Lenart, **Lendava**, **Ljutomer**, Lovrenc na Pohorju, Makole, **Maribor**, **Murska Sobota**, Muta, **Ormož**, **Ptuj**, Ptujška gora, Radlje ob dravi, **Ravne**, Ruše, **Slovenj Gradec**, **Slovenska Bistrica**, Središče ob Dravi, Turnišče,* Studenice, Veržej, Vuzenica. Skupaj 27. (Z * označena naselja so v 18. in 19. stoletju stare trške pravice izgubila in postala ponovno vasi, mastno tiskana naselja so mesta). Tako imamo sedaj na območju Severovzhodne Slovenije 10 mest in 13 trgov, k temu pa še nekaj večjih vasi, kot npr. Beltinci, Dobrovnik. Poljčane, Lovrenc na Pohorju. V rudarska industrijska naselja so se razvili Črna, Mežica in Prevalje, v najnovejšem času pa v industrijsko naselje Kidričevo. Trgi in mesta so razvrščeni po vsem ozemlju v medsebojni razdalji 10—25 km. Med navedenimi trgi in mesti so seveda velike razlike. Nekateri trgi imajo povsem vaški videz (npr. Makole, Središče ob Dravi, Veržej) in malo prebivalcev, medtem ko se drugi hitro razvijajo (npr. Lenart, Radlje). Podobno je pri mestih, kjer izstopajo Maribor, Murska Sobota in Ptuj.

Že omenjene cerkvene in šolske reforme Marije Terezije in Jožefa II. pomenijo prehod v liberalno dobo, ko so začeli zmanjševati moč fevdalcev in krepiti državno oblast. Nekdanje četrti so bile reorganizirane v okrožja, ki so se v svoji upravni funkciji opirala na gosposčine, mestne magistrature in župnije. Zaradi vojaških potreb so bila leta 1770 ustanovljena številna območja in naborni okraji.

Števena območja so praviloma obsegala eno naselbinsko enoto (vas), naborni okraji pa so združevali več števnih enot. Leta 1784 so bile uvedene davčne (konkripcijske) občine in v letih 1824.—1825 z izdelavo Franciscejskega katastrskega elaborata katastrske občine. Osnova za njihovo uveljavitev so bile šteвне enote. Naborni okraji so postali osnova za davčne okraje kot upravno oblastne organe.

II. Upravna razdelitev v času od 1850 do 1918

Splošni družbeni in politični razvoj v Evropi, ki je terjal ukinitve preživelih fevdalnih ustanov, je prisilil cesarsko oblast na Dunaju, da je izvedla korenitejša reforme, ki so dobile globlji izraz v splošni kmečki odvezi in organizaciji novih državnih, upravno-političnih in sodnih organov. Tako je na osnovi provizoričnega zakona o občinah (Gemeinde — Gesetze) z dne 7. marca 1849 cesarski notranji minister z »visokim odlokom« z dne 4. februarja 1850 (št. 26.444) izdal odlok o imenih novih občin (sosesk). Na osnovi tega odloka je cesarsko namestništvo v Gradcu s posebnim odlokom z dne 20. septembra 1850 razglasilo nove občine (soseske) z njihovimi deli. Podoben odlok za koroško kronevino je izšel 16. marca 1850.

Soseske so bile določene po principu, naj krajani v okviru soseske sami rešujejo svoje osnovne probleme. Prave državne organe so predstavljale posebne upravno-politične enote, imenovane okrajna glavarstva. Na njihovem območju je poslovalo eno ali več okrajnih sodišč. Višja stopnja upravno-politične oblasti je bilo okrožje.

Mariborsko okrožje je obsegalo s Slovenci naseljen del Vojvodine Štajerske. Izven njegovega območja so ostale slovenske vasi severno od Kozjaka in v radgonskem kotu. Okrožje je bilo razdeljeno na šest okrajnih glavarstev — Brežice, Celje, Ljutomer, Maribor, Ptuj in Slovenj Gradec. Zadnja štiri se s popravki pri Velenju, Dravogradu in Ravnah ujemajo z današnjim območjem Severovzhodne Slovenije. Prekmurje je bilo razdeljeno tako, da je okraj Murska Sobota pripadal Železni županiji s sedežem v Szombáthelyju, okraj Lendava pa župniji Zala s sedežem v Zalaegerszégju. Mežiška dolina in okolica Dravograda sta pripadali Vojvodini Koroški, in sicer okrajnemu glavarstvu Velikovec, okrajni sodišči pa sta bili v Pliberku in St. Pavlu. Nekaj slovenskogoriških naselij južno od Mure je pripadalo okrajnemu glavarstvu v Radgoni in s tem v okvir graškega okrožja. Te vasi so spadale deloma pod okrajno sodišče v Cmureku, deloma pod Radgono.

Na območju okrajnega glavarstva Ljutomer so delovala tri okrajna sodišča — Gornja Radgona, Ljutomer in Ormož. 147 katastrskih občin je bilo organiziranih v 87 političnih občin ali sosesk, kar pomeni povprečno 1,7 katastrske občine na eno sosesko.

Okrajno glavarstvo Maribor je imelo po odpravi okrajnega sodišča v Lovrencu na Pohorju (sodišče ni nikoli začelo delovati) tri sodišča — Lenart v Slovenskih goricah, Maribor in Slovenska Bistrica. 227 katastrskih občin je bilo organiziranih v 183 sosesk ali povprečno 1,2 katastrske občine v eni soseski.

Ptujsko okrajno glavarstvo je imelo dve okrajni sodišči — Ptuj in Rogatec. (V naši študiji upoštevamo pri Rogatcu samo tistih pet naselij, ki spadajo danes v občino Ptuj in tako v območje Severovzhodne Slovenije!) 165 katastrskih občin je tvorilo 83 sosesk, torej je povprečno ena soseska obsegala dve katastrski občini.

Orajno glavarstvo Slovenj Gradec je imelo troje okrajnih sodišč — Radlje ob Dravi, Slovenj Gradec in Šoštanj. (V študiji območje sodišča Šoštanj v celoti

izpuščamo, ker je izven območja Severovzhodne Slovenije!) V takem obsegu je bilo 67 katastrskih občin povezanih v 33 sosesk ali povprečno po dve katastrski občini na eno sosesko.

Okrajno glavarstvo Murska Sobota je imelo samo eno okrajno sodišče, in to v Murški Soboti. 135 katastrskih občin je bilo organiziranih v 135 sosesk, kar pomeni povprečno eno katastrsko občino na sosesko.

Lendavsko okrajno glavarstvo je tudi imelo samo okrajno sodišče v Lendavi, 36 katastrskih občin je bilo organiziranih v 36 sosesk ali ena katastrska občina na eno sosesko.

Od okrajnega glavarstva Velkovec (Völkermarkt) je po prvi svetovni vojni po nesrečnem plebiscitu pripadla Jugoslaviji samo Mežiška dolina in okolica Dravograda. Mežiška dolina je spadala pod sodni in davčni okraj v Pliberku (Bleiburg), okolica Dravograda pa v sodni in davčni okraj Št Pavel (St. Paul) v Labotski dolini. V Mežiški dolini je bilo organiziranih samo pet sosesk, ki so povezovala 42 katastrskih občin, vendar so po plebiscitu iz soseske Libeliče pripadle Jugoslaviji samo štiri katastrske občine od sedmih, torej je danes v Jugoslaviji samo 39 katastrskih občin. Soseska Dravograd je povezovala osem katastrskih občin. Tako je soseska obsegala povprečno 7,8 katastrskih občin.

Okrajno glavarstvo Radgona (Radkersburg) je imelo dva sodna in davčna okraja — Radgona (Radkersburg) in Cmurek (Mureck) Pod prvega je spadalo 7 sosesk na Apaškem polju, pod drugega pa 15 sosesk v Slovenskih goricah.

Tabela SVS 1

Severovzhodna Slovenija — obseg sosesk po okrajnih sodiščih po stanju 1850

Okrajno sodišče	Koliko katastrskih občin obsega soseska								so-sesk	Po-	
	1		2		3		4 in več			Kat. obč.	kat. obč. na sos.
	štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%			
1. Gornja Radgona	10	41,6	12	50,0	2	8,4	—	—	24	40	1,7
2. Lenart v Slov. g.	37	82,2	7	15,5	2	2,3	—	—	45	54	1,2
3. Lendava	35	100,0	—	—	—	—	—	—	35	35	1,0
4. Ljutomer	19	65,6	7	24,1	3	10,4	—	—	29	45	1,5
5. Maribor	51	55,4	32	34,8	7	7,8	2	2,2	92	123	1,3
6. Cmurek — Mureck	13	86,6	2	13,4	—	—	—	—	15	17	1,2
7. Murska Sobota	135	100,0	—	—	—	—	—	—	25	125	5,0
8. Ormož	10	29,4	20	58,8	4	11,8	—	—	34	62	1,8
9. Pliberk — Bleiburg	1	20,0	—	—	—	—	4	80,0	5	39	7,8
10. Ptuj	35	44,8	24	30,7	9	11,5	10	18,8	78	160	2,0
11. Radgona — Radkersburg	7	100,0	—	—	—	—	—	—	7	7	1,0
12. Radlje ob Dravi	6	35,3	5	29,4	3	17,6	3	17,6	17	41	2,4
13. Rogatec — del	5	100,0	—	—	—	—	—	—	5	5	1,0
14. Slovenska Bistrica	41	89,1	5	10,9	—	—	—	—	46	51	1,1
15. Slovenj Gradec	7	43,7	8	50,0	1	8,3	—	—	16	26	1,8
18. Št. Pavel — St. Paul	—	—	—	—	—	—	1	100,0	1	8	8,0
S k u p a j	412	69,8	122	20,6	30	5,1	20	4,5	584	848	1,4

Iz pregledne tabele SVS 1 lahko ugotovimo, da je delovalo leta 1850 na območju današnje Severovzhodne Slovenije 16 okrajnih sodišč, ki so spadala v okvir sedmih okrajnih glavarstev. Temeljnih upravno-političnih in samoupravnih občin — sosesk je bilo 584. Na celotnem ozemlju je obsegala soseska povprečno 1,4 katastrske občine. Soseske so torej bile praviloma majhne, kot

samoupravne enote blizu ljudem. Po eno katastrsko občino je obsegalo 412 sosesk ali 69,8 %, po dve katastrski občini 122 sosesk ali 20,6 %, po 3 katastrske občine 30 sosesk ali 5,1 % in po 4 in več katastrskih občin 20 sosesk ali 4,5 %. V nižinskem svetu je obsegala največ, tj. 9 katastrskih občin, soseska Cirkovce na Dravskem polju, v alpskem svetu pa je soseska Prevalje povezovala 15 katastrskih občin.

Že navedeni podatki vodijo k ugotovitvi, da je bila velika večina sosesk po površini majhnih. Seveda pa so bile med njimi velike razlike, ki so podrobno razvidne iz podatkov v tabeli SVS 2. Do 500 oralov ali 280 ha je imelo 80 sosesk ali 16,6 %. Med 500—1000 oralov ali 281—560 ha je merilo 252 sosesk ali 42,2 %; 1101—2000 oralov ali 561—1120 ha je merilo 170 sosesk ali 29,5 % in nad 2000 oralov ali 1121 ha je merilo 82 sosesk ali 14,7 %. Po številu naselij največja soseska Cirkovce je merila 6.294 oralov ali 3.525 ha. Praviloma so bile soseske v alpskem svetu po površini velike, saj so obsegale velike gozdne površine, a so imele sorazmerno malo prebivalcev, npr. soseska Kumen, ki je merila 4.112 ha, je imela le 261 prebivalcev. Površinka razlika med najmanjšo in največjo sosesko je 39-kratna.

Glede obsega in imen sosesk je bilo še v času Avstro-Ogrske izvedenih le nekaj sprememb, ki pa niso bistveneje spremenile prikazanega stanja, tako da jih lahko v tem splošnem delu naše študije zanemarimo, natančneje bodo spremembe obravnavane pri podrobnem prikazu ozemlja posamezne današnje občine.

Tabela SVS 2

Severovzhodna Slovenija — velikost sosesk po okrajnih sodiščih, izražena v oralih po stanju 1850

Okrajno sodišče	Velikost soseske								Najmanj oralov	Največ oralov
	do 500	501 do 1000	1001 do 2000	nad 2000						
1. Gornja Radgona	—	—	15	62,5	9	37,5	—	—	510	1.747
2. Lenart v Slov. g.	11	24,4	23	57,1	11	24,4	—	—	203	1.572
3. Lendava	7	20,0	9	25,7	12	34,3	7	20,0	108	1.999
4. Ljutomer	2	6,9	11	37,9	15	51,7	1	3,4	462	2.682
5. Maribor	8	8,7	45	48,9	27	29,3	12	13,1	204	7.118
6. Cmurek — Mureck	5	33,3	5	33,3	3	20,0	2	13,3	135	2.477
7. Murska Sobota	28	20,7	69	51,2	31	23,7	7	4,4	68	1.602
8. Ormož	2	5,9	15	44,1	15	44,1	2	11,8	405	2.366
9. Pliberk — Bleiburg	1	20,0	—	—	—	—	4	80,0	154	10.300
10. Ptuj	10	12,8	28	35,9	26	33,3	14	17,9	240	6.284
11. Radgona — Radkersburg	1	14,3	4	47,1	2	28,6	—	—	298	1.277
12. Radlje ob Dravi	—	—	3	17,6	—	—	14	82,4	576	6.800
13. Rogatec — del	—	—	—	—	4	80,0	1	20,0	1106	2.185
14. Slov. Bistrica	4	8,7	25	54,3	13	28,3	4	8,7	340	4.074
15. Slov. Gradec	1	6,3	—	—	2	12,5	13	81,2	221	7.954
16. St. Pavel — St. Paul	—	—	—	—	—	—	1	100,7	—	9.500
Skupaj	80	13,7	252	43,2	170	29,1	82	14,0	—	—

III. Upravna razdelitev v stari Jugoslaviji

Na novo nastala država Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) je skoraj v celoti prevzela prejšnjo organizacijo sosesk ali občin, o čemer nam pričajo podatki iz prvega popisa prebivalstva leta 1921. Maribor in Ptuj sta dobila status avto-

nomnih mest. Nekaj sprememb je nastalo pri okrajnih glavarstvih, ki so se pri tem preimenovala v sreska načelstva. Samostojno je bilo sresko načelstvo Prevalje, ki je obsegalo 12 občin v Mežiški dolini.

Uvedba monarhofašistične diktature leta 1929 je sprožila tudi proces reorganizacije upravno-politične ureditve. Tako je bila v letih 1933—1934 izvedena komasacija občin. Pri komasaciji so marsikje opustili načelo nedeljivosti katastrske občine. Sreska načelstva so bila preimenovana v sreska poglavarstva in v nekaj primerih je bil spremenjen njihov obseg. Organizirana so bila nova sreska poglavarstva Dravograd, Maribor desni breg in Maribor levi breg. Število okrajnih sodišč se glede na leto 1921 in tudi 1850 ni spremenilo. Tako se nam kažejo sodišča in območja njihovega delovanja kot najbolj stalna prostorska kategorija upravno-politične ureditve.

Na območju Severovzhodne Slovenije smo leta 1857 ugotovili 585 sosesk, leta 1921 pa 575 občin. Po opravljeni komasaciji jih je ostalo le 131, to pa je manj kot ena četrtina.

Tabela SVS 3

Severovzhodna Slovenija — število občin, župnij, ljudskih šol ter velikost (najmanjše in največje) občin po stanju 1. junija 1939

Sresko poglavarstvo	Število občin	Število župnij	Štev. osnov. šol*	Velikost občine v ha	
				najmanjša	največja
Dravograd	12	28	32	2.325	14.801
Lendava	11	8	37	1.352	5.075
Ljutomer	12	11	23	1.212	5.956
Maribor desni breg	19	18	36	256	8.583
Maribor levi breg	23	23	29 + 9	706	7.173
Murska Sobota	17	20	49	1.660	6.473
Ptuj	31	27	35 + 4	909	4.969
Slovenj Gradec	6	13	12	2.574	10.349
S k u p a j	131	148	353 + 13		

* Opomba: Pri Mariboru in Ptujju so prštete mestne osnovne šole.

Komasirane občine so bile torej bistveno večje. Obsegale so praviloma po naravnih posebnostih in družbenem razvoju tradicionalno povezano območje, zato so se območja novih občin čestokrat pokrivala z območji župnij in s šolskim okolišem večjih osnovnih šol. Sedeži podeželskih komasiranih občin so skoraj izključno v naselju, kjer je sedež župnije in osnovne šole. Klerikalnemu režimu je pripisati, da so nove občine marsikje dobile tudi imena po župnijah, torej svetniška imena. (To smo odpravili šele leta 1955). Navedeno se nam najlepše ilustrira na območjih današnjih občin Lenart in Ormož, kjer so se v vseh primerih komasirane občine ujemale z območji župnij, na ptujskem območju pa se je 81 % komasiranih občin povsem pokrilo z območjem župnije, 13 od 31 občin je dobilo ime po župniji. V alpskem svetu so nove občine, ki so imele sedeže v dolinah, obsegale po več gorskih župnij, tako npr. občina Dravograd kar pet, Kapla in Vuzenica tri. Manjkrat kot z župnijami so se nove občine prekrile s šolskim okolišem; največ takšnih primerov je na območju ptujskega in obeh mariborskih sreskih poglavarstev, manj pa v alpskem svetu in v Preki in beih mariborskih sreskih poglavarstev, tako da je bilo npr. v občinah Beltinci, Črenšovci, Gornji Petrovci, Martjanci, Orešje in Šalovci kar pet osnovnih šol.

Tudi po komasaciji je ostala razlika v velikosti občin kar precejšnja, najbolj ekstremna celo 58-kratna (občina Studenci — Maribor je merila le 256 ha, občina Črna pa 14.801 ha). Od 131 novih občin so 3 (2,3 %) merile pod 1.000 ha, 26 (19,2 %) od 1.001 do 2.000 ha, 40 (30,5 %) od 2.001 do 3.000 ha, 43 (32,8 %) od 3.001 do 5.000 ha in 19 (14,5 %) nad 5.000 ha.

IV. Čas narodnoosvobodilnega boja

Nacistične vojaške okupacijske sile so upravljale Severovzhodno Slovenijo le nekaj dni, saj je že 14. aprila prevzel oblast šef civilne uprave dr. Sigfried Uiberreiter, ki je isti dan razpustil občinske odbore in odstavil slovenske župane, politični komisarji pa so začeli postavljati nove župane predvsem iz vrst domačih volksdeutscherjev in kulturbundovcev. Pri tem so začasno zadržali staro upravno razdelitev. Toda že 18. junija 1941 je šef civilne uprave izdal uredbo o novi upravni razdelitvi, ki je pričela veljati 1. julija 1941. Poleg mestnega okrožja Maribor sta bili še podeželski okrožji Maribor (obsegalo je tudi Mislinjsko dolino) in Ptuj ter okrajno glavarstvo Ljutomer. Podeželsko okrožje Maribor je imelo 40 političnih občin, Ptuj 39, Ljutomer 11 in Maribor mesto 9, skupaj je torej bilo v okviru takratne Spodnje Štajerske (Untersteiermark) 99 občin. Dravograd in Mežiška dolina sta pripadali Koroški, Prekmurje pa so okupirali Madžari. Ponekod so manjše podeželske občine spontano priključili mestnim občinam. Z uredbo 15. avgusta pa je bilo združevanje in priključevanje manjših občin ukazano. Večini krajev in katastrskih občin so določili nemška imena. (Dokončno ponemčevanje imen obči je bilo opravljeno šele junija 1943, ko so odpravili tudi vsa svetniška imena krajev). Nekaj sprememb v upravni razdelitvi so opravili še pozneje. 10. oktobra 1941 in 29. novembra 1942 so opravili popise prebivalstva!

Odpor proti okupatorju je vodila Komunistična partija, ki je dala pobudo za ustanovitev Osvobodilne fronte kot množične organizacije, ki naj vključi v boj vse dobronamerne ljudi. Že 22. maja 1941 je bil ustanovljen pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Štajersko, kasneje pa še okrožni odbori. Odpor se je torej v vsej Severovzhodni Sloveniji začel takoj, kljub izseljevanju in streljanju talcev. S padcem Lackove čete 8. avgusta 1942 in Pohorskega bataljona 8. januarja 1943 ter z odkritjem in uničenjem mreže odborov OF je okupatorju uspelo začasno odpor v krvi zadušiti, vendar povsem ni prenehal. Ponoven polet je delovanje OF in vojaških enot dobilo po vsej pokrajini v jeseni 1943 in se potem stopnjevalo do osvoboditve. Seveda je organizacija odborov OF doživljala mnoge spremembe. Tako so bili aprila 1944 na območju Severovzhodne Slovenije okrožni odbori OF: Dolnja Lendava, Murska Sobota, Ljutomer, Ptuj, Maribor, Slovenske Konjice, Slovenska Bistrica, in Šaleško-Mislinjski (pri zadnjih dveh sodita v območje Severovzhodne Slovenije samo slovenskobistriški in mislinjski del okrožja). Največje je bilo okrožje Maribor, ki je obsegalo 18 okrajev. Avgusta 1944 je po reorganizaciji bilo pet okrožij: Pohorje, Maribor, Ptuj, Slovenske gorice in Prekmurje. Združenih je bilo tudi več manjših okrajev (kot npr. okraja Pragersko—Poljskava in Rače—Fram v nov okraj Fram—Pragersko). Neposredno pred osvoboditvijo je po predhodni reorganizaciji okrožje Maribor obsegalo okraje: Ptuj, Slovenske Konjice, Slovenska Bistrica, Maribor desni breg, Maribor mesto, Maribor levi breg, Sv. Lenart in Marenberg.

Ker na območju Severovzhodne Slovenije zaradi posebnih razmer ni bilo mogoče izvesti volitev v krajevne narodnoosvobodilne odbore (KNOO), kot so jih opravili na osvobojenih ozemljih Dolenjske, Primorske in v Savinjski dolini, so vaški odbori OF vse do osvoboditve in še nekaj mesecev po njej opravljali

tudi funkcijo oblastnih organov. Teritorialna razporeditev odborov OF je torej pomenila hkrati prostorsko organiziranost nove revolucionarne oblasti. Tako smo nekaj časa dejansko imeli dvojno upravno-politično oblastno organiziranost — okupatorjeve občine in okraje ter vaške ali krajevne, rajonske, okrajne in okrožne odbore OF. Revolucionarna oblast je pomenila državo v državi, ki je vse bolj omejevala okupatorjeve okupacijske organe in njihov vpliv na čisto policijsko prisilo.

Odbori OF so torej opravljali funkcijo narodnoosvobodilnih odborov (NOO), kakor jih je opredelil odlok predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta o krajih, okrajih in okrožjih ter njihovih narodnoosvobodilnih odborih. Odlok pravi: »Narodnoosvobodilni odbori so osnova narodne in državne oblasti. Po načelu nedeljivosti oblasti so narodnoosvobodilni odbori vsak za svoje področje predstavniki polne narodne oblasti, s tem pa hkrati čuvarji resnične samoupravne in državne celote.« In naprej: »Krajevni NOO, okrajne in okrožne skupščine s svojimi izvršilnimi odbori so **samoupravne enote** (podčrtal V. B.), zgrajene na osnovnih načelih slovenske in jugoslovanske narodne oblasti, ob istočasnosti zakonodajne, odosno naredbodajne izvršne oblasti.« V 3. členu pa isti odlok pravi: »Dvoje ali več naselij se more združiti v eno krajevno edinico. Pri tem naj se upoštevajo velikost naselja, krajevne potrebe, prometne razmere, želje prebivalstva in možnost udeležbe prebivalstva v javnem državnem življenju.« Tu so zametki samoupravljanja v oblastnih organih in delegatskega sistema, saj so volivci volili svoje odbornike v KNOO in okrajne NOO skupščine direktno, naprej pa so volitve potekale po delegatskem sistemu.

Zaradi specifičnosti delovanja ilegalnosti so bili vaški odbori OF pretežno organizirani po načelu — vsako naselje svoj odbor OF, seveda pa so odbore OF mnogokje organizirali za območje prvotnih političnih občin — sosesk iz leta 1850, saj so se ljudje nanje v osemdesetih letih (1850—1934) navadili. Majhne soseske so jim bile bližje, bile so bolj samoupravne kot pa večje občine, kjer so imeli pomembno besedo tajniki in drugi uradniki.

V. Razvoj upravne razdelitve v novi Jugoslaviji

Volitve v KNOO so bile v naši pokrajini opravljene v času od junija do avgusta 1945. Zakon o upravni razdelitvi federalne Slovenije iz leta 1945 (6. sept.) je Slovenijo razdelil na štiri okrožja: ljubljansko, celjsko, novomeško in mariborsko. Območje mariborskega okrožja, ki se ujema z današnjo opredelitvijo Severovzhodne Slovenije, je bilo razdeljeno na devet okrajev. Osnovna upravno-politična in samoupravna enota nove oblasti je bil krajevni narodnoosvobodilni odbor (KNOO). Po okrajih je bilo naslednje število KNOO:

1. Dolnja lendava 35, 2. Gornja Radgona 52, 3. Ljutomer 38, 4. Maribor mesto + 3, 5. Maribor desni breg 74, 6. Maribor levi breg 60, 7. Murska Sobota 114 in 8. Ptuj 111. Dravograd 52.

V takratnem mariborskem okrožju, ki se ujema z območjem Severovzhodne Slovenije, je bilo 539 KNOO in Maribor mesto s tremi KNOO (Pobrežje, Tezno in Studenci). V primerjavi s stanjem leta 1850 je to za 45 enot manj, v primerjavi s stanjem leta 1921 pa manj samo za 34 enot.

Leta 1946 so bili KNOO preimenovani v krajevne ljudske odbore (KLO), pri tem so že posamezne manjše KNOO združili v večje. Do leta 1949 je bilo na območju Severovzhodne Slovenije opravljenih 92 sprememb območij KLO. S Prevalj je bil prenesen sedež okraja v Dravograd in ustanovljen je bil okraj Poljčane, ki je segal na jugu na območje današnje celjske makroregije. »Ozemlje LRS je upravno razdeljeno na glavno mesto Ljubljano, na goriško oblast, na

Ljubljansko oblast, na mariborsko oblast, na okraje, mesta, izločena iz okrajev, mestne rajone in kraje.« Mariborska oblast je obsegala osem okrajev — Dravograd, Lendava, Ljutomer, Maribor okolica, Murska Sobota, Poljčane, Ptuj in Radgona; mesto Maribor je bilo samostojna upravna enota na ravni okraja.

Pomembnejša sprememba je bila opravljena z reorganizacijo leta 1952. Poleg treh avtonomnih mest — Ljubljana, Maribor, Celje — je imela Slovenija 19 okrajev, od tega Severovzhodna Slovenija pet: — Ljutomer, Maribor okolica, Murska Sobota, Ptuj in Slovenj Gradec. Odpravljeni so bili majhni KLO in organizirane večje občine. Okraj Ljutomer je imel 13 občin, Maribor okolica 32, Murska Sobota 22, Ptuj 24 in Slovenj Gradec 12, skupaj jih je bilo 103, to pa je le za 28 manj, kot je bilo leta 1939 komasiranih občin. Velika večina novih občin iz leta 1952 se je povsem pokrivala s predvojnimi komasiranimi občinami in zanje velja vse, kar smo o teh povedali.

Ponovna pomembnejša reorganizacija je bila opravljena leta 1955, ko spet zmanjšamo število okrajev in občin ter dobimo občine — komune. Na območju Severovzhodne Slovenije so ostali trije okraji — Maribor, Murska Sobota in Ptuj, ki so imeli: Maribor 15 občin, Murska Sobota 10 in Ptuj 10, skupno torej 35 občin — komun. Mesto Maribor z bližnjo okolico je bilo razdeljeno na štiri občine: Maribor Center, Maribor Košaki, Maribor Tabor in Maribor Tezno. Proces združevanja se je v naslednjih letih še nadaljeval. Leta 1957 je bil okraj Ptuj priključen okraju Maribor, zmanjšano je bilo število občin, tako da sta imela leta 1960 okraja Maribor (11) in Murska Sobota (6) samo še 17 občin. Leta 1962 je bil odpravljen tudi okraj Murska Sobota in novi veliki okraj Maribor, ki se prostorsko ujema z območjem Severovzhodne Slovenije, je imel 15 občin, od tega tri mariborske mestne občine (Center, Tabor, Tezno). Leta 1965 so bili v SR Sloveniji odpravljeni okraji, in ko so se leta 1966 združile še tri mariborske občine, dobimo današnjo upravno-politično podobo Severovzhodne Slovenije s 13 občinami od zahoda proti vzhodu — Ravne na Koroškem, Dravograd, Slovenj Gradec, Radlje ob Dravi, Maribor, Slovenska Bistrica, Lenart v Slov. goricah, Ptuj, Gornja Radgona, Ljutomer, Ormož, Murska Sobota in Lendava. Območje večine današnjih občin in njihovi sedeži se povsem pokrivajo z območji okrajnih sodišč iz leta 1850, izjema je le občina Dravograd, ki je spadala takrat pod sodišče na Prevaljah.

V letih 1955—1966 postavljene velike občine niso do konca leta 1977 doživele nobenih sprememb. Kot naravno in gospodarsko zaokrožene enote predstavljajo današnje občine temeljno celico upravo-politične državne in samoupravne teritorialne organizacije. V njih pa zaradi velikosti ni mogla priti do izraza samoupravna aktivnost občanov, zato so bile v letih 1964 in 1965 v okviru občin organizirane osnovne samoupravne skupnosti — krajevne skupnosti (KS). Po ustavnem načelu, da v krajevni skupnosti občani uresičujejo določene skupne interese in potrebe ter opravljajo druge naloge, so krajevne skupnosti po naravnih elementih in družbenih faktorjih opredeljena območja z bolj ali manj izrazito tradicionalno povezanostjo, kar še posebej velja za podeželske predele. Ustanovljeno je bilo 189 krajevnih skupnosti, tj. za 58 ali 44 % več, kot je bilo leta 1939 komasiranih občin. Krajevne skupnosti so torej v poprečju manjše od komasiranih občin in bistveno večje kot KLO — v petdesetih letih.

Kot je razvidno iz tabele SVS 4, so bile v letih 1964—1965 zasnovane občine Severovzhodne Slovenije po velikosti in številu prebivalstva zelo različne. Občina Dravograd sodi po obeh vidikih med najmanjše občine v SRS, medtem ko so občine Maribor, Murska Sobota in Ptuj v skupini največjih. Občina Maribor je po številu prebivalstva najmočnejša na Slovenskem. Pri površini je med Dravogradom in Mariborom 7-kratna razlika, pri številu prebivalstva pa

celo 22-kratna. Poprečna velikost krajevne skupnosti je bila 2220 ha, pri tem pa je štela leta 1974 poprečno 2.446 krajanov. V primerjavi s poprečnimi velikostmi in številom prebivalstva v krajevnih skupnostih SR Slovenije, ko znašajo 1946 ha in 1700 prebivalcev, se kažejo naša poprečja nižja. Po številu prebivalstva so največje krajevne skupnosti: mestna KS Avgust Majerič v Mariboru s 15.701 prebivalcem, mestni KS Jožica Flander in Tezno v Mariboru z blizu 12.000 prebivalci in mestna KS Ptuj tudi z okrog 12.000 prebivalci. Krajevna skupnost Avgust Majerič je imela več prebivalcev kot deset slovenskih občin.

Razvoj krajevne samouprave in še posebej uvedba delegatskega sistema sta v kratki praksi pokazala, da se v velikih krajevnih skupnostih ne morejo ustrezno razvijati samoupravni socialistični odnosi, da je težko uveljaviti vso vsebino delegatskega sistema, to pa pomeni, da velike in po številu prebivalstva močne krajevne skupnosti ovirajo neposredno vključevanje delovnih ljudi in občanov v krajevno življenje in njihovo neposredno odločanje pri urejanju skupnih nalog na posameznih področjih družbene dejavnosti. Ta spoznanja so sprožila proces delitve velikih krajevnih skuposti, med jimi so tudi vse prej navedene. Tako se je na primer krajevna skupnost Ptuj proti koncu leta 1977 razdelila na 11 zelo majhnih novih krajevnih skupnosti, medtem ko se je dotlej največja krajevna skupnost Avgust Majerič reorganizirala le v 5 novih krajevnih skupnosti. Kaže, da se bo proces zmanjševanja krajevnih skupnosti nadaljeval. Iz podobnih vzrokov, kot je prišlo do zmanjšanja krajevnih skupnosti, je napovedana tudi razprava o razdelitvi sedanje občine Maribor na več manjših občin.

Tabela SVS 4

Severovzhodna Slovenija — Prikaz občin in krajevnih skupnosti po stanju 31. 12. 1977

Občina	Površina v km ²	Število prebivalcev 31. 3. 1971	Število krajevnih skupnosti
1. Dravograd	105	7.596	5
2. Gornja Radgona	210	20.486	10
3. Lenart	204	17.159	8
4. Lendava	256	26.918	9
5. Ljutomer	179	18.155	13
6. Maribor	738	171.745	40
7. Murska Sobota	691	63.851	36
8. Ormož	212	18.561	8
9. Ptuj	645	65.767	25
10. Radlje ob Dravi	346	17.057	8
11. Ravne na Koroškem	304	23.995	4
12. Slovenj Gradec	286	17.330	8
13. Slovenska Bistrica	369	30.406	15
Skupaj	4.545	499.026	189

Prikazani splošni pregled razvoja samoupravnih in upravo-političnih ali državno oblastnih organov v Severovzhodni Sloveniji nam kaže na relativno dolgo obdobje ustaljenosti v letih 1850—1934 in na izjemno dinamičnost v obdobju 1945—1965, ponovno ustaljenost v letih 1966—1977, medtem ko se za prihodnje ponovno nakazuje več spreminjanja, in to v nasprotni smeri, kot je šel proces v letih 1945—1965. Hkrati pa lahko ugotovimo, da so pri nastajanju upravne razdelitve bili prisotni naravnogeografski faktorji, med njimi relief in vodna mreža, predvsem pa družbenoekonomski faktorji, kot so razvoj poselitve

z nastankom ruralnih in urbanih naselij, fevdalna upravna organizacija, cerkvena organizacija, osnovnošolska mreža, prometna povezanost, možnost prihoda do določene državne institucije (npr. sodišče), v novejšem času pa še posebej urbanizacija in disperzija proizvodnih temeljnih ali delovnih organizacij združenega dela. Kot posebni kategoriji pa se nam javljata na eni strani stopnja samoupravnih pravic in dolžnosti, ki jih določena socialna sredstva lahko v svoji samoupravni enoti uresničuje, na drugi strani pa funkcija države oz. državnega aparata.

Temu splošnemu pregledu sledi podrobna obravnava prostorskega razvoja temeljnih upravnih in samoupravnih enot za območja občin po stanju 31. decembra 1977.

A. MARIBORSKO-PTUJSKA ALI PODRAVSKA MEZOREGIJA

Mariborsko-ptujška ali Podravska mezoregija obsega srednji del Severovzhodne Slovenije. Njeno podolžno os predstavlja Drava od Podvelke na zahodu do Središča ob Dravi na vzhodu. Obsega pet občin — Lenart, Maribor, Ormož, Ptuj in Slovenska Bistrica. Na zahodu segata občini Maribor in Slovenska Bistrica v osrčje Pohorja, občina Maribor pa zajema še vzhodni del Obmejnega Obdravskega hribovja (Kozjak). To je alpsko sredogorje z značilnimi samotnimi kmetijami in velikimi gozdnimi površinami. Na severu omejujejo občino Maribor jugoslovansko-avstrijska državna meja. Severno od Drave obsegajo občine Maribor, Lenart in Ptuj zahodni in del srednjega hrbta Slovenskih goric z med njima potekajočo Pesniško dolino. Južno od Drave ležita Dravsko in Ptujško polje, ki se na vzhodu nadaljuje v Varaždinsko ravan. Občini Slovenska Bistrica in Ptuj obsegata del Dravinjskih goric, Savinsko in Hlažoz, kjer mejita na Celjsko regijo in SR Hrvatsko. Tako obsega podravska mezoregija pokrajinsko dokaj različen svet, ki pa je raznolik tudi v družbeno-geografskih potezah. Zahodni del s središčem v Mariboru je gospodarsko razvitejši, medtem ko je vzhodni del, ki obsega občine Lenart, Ormož in Ptuj, gospodarsko manj razvit, saj so bile pred leti vse tri navedene občine razglašene za manj razvito območje. Mezoregija meri 2168 km² in je štela leta 1971 303.638 prebivalcev. Maribor je postal s svojimi po vojni razvitimi gospodarskimi, prometnimi, kulturno-prosvetnimi in drugimi funkcijami ter eno tretjino vsega prebivalstva naravno regijsko središče. Drugo pomembnejše središče je Ptuj.

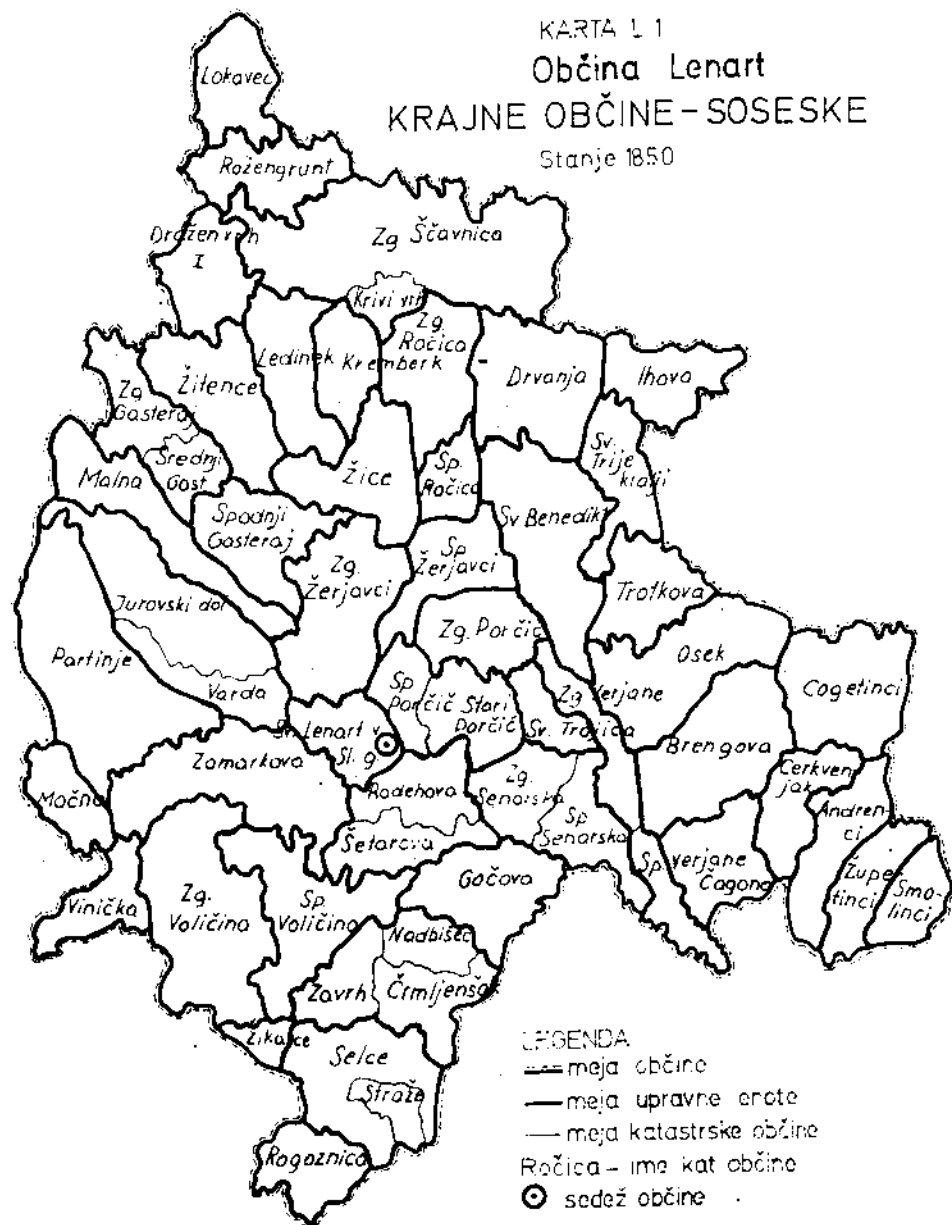
OBČINA LENART

I. Upravna razdelitev v obdobju 1850—1918

Območje današnje občine Lenart je ob prvi upravni razdelitvi na slovenskem ozemlju leta 1850 spadalo k okrajnemu glavarstvu Maribor. V okviru tega okrajnega glavarstva so bili organizirani trije sodni in davčni okraji — Lenart v Slovenskih goricah, Maribor in Slovenska Bistrica. Sodni in davčni okraj Lenart, s sedežem v trgu Lenart, je obsegal, kot bomo kasneje podrobneje spoznali, ozemlje, ki se močno ujema z območjem današnje občine Lenart, Ta ugotovitev še posebej velja za obdobje po razpadu Avstro-Ogrske, saj so leta 1850 pripadali kraji v bližini Mure pod okrajni sodišči Mureck in Radkersbug, ki ležita severno od Mure in sta danes na ozemlju Avstrije.

Za prostorsko osnovo naše študije smo vzeli ozemlje, ki pripada današnji občini Lenart, in ne ozemlja sodnega in davčnega kraja Lenart iz leta 1850. Tako smo dobili zaradi mnogih kasnejših sprememb v upravnih razdelitvah stalnost prostora. Ob takšni opredelitvi smo morali vse podatke prilagoditi današnjemu obsegu občine. Za posamezno obdobje in stanje upravne razdelitve podrobneje navajamo, kateri kraji so bili vključeni v enote izven tega ozemlja.

S postavitvijo prve upravne ureditve takratne Vojvodine Štajerske je bilo na ozemlju današnje občine Lenart organiziranih 44 krajskih občin (Ortsgemein-

de) ali sosesk. Na ozemlju takratne okrajne sodnije Lenart pa je bilo 45 sosesk; štiri so bile na ozemlju, ki pripada danes občini Maribor (Zgornja Korena, ki je obsegala obe Koreni; Jablance, ki je vključevala tudi katastrsko občino Vinička vas, ki spada danes k občini Lenart; Zimica in Žikarce). Soseska Biš, ki je obsegala katastrsko občino Biš, pripada sedaj občini Ptuj. Soseske Dražen vrh, Lokavec, Rožengrunt in Zgornja Ščavnica so spadale do razpada Avrsto-Ogrske pod okrajno sodišče Mureck. Soseske so bile majhne, saj jih je kar 36 ali 82 % obsegalo le po cno katastrsko občino in samo ena soseska je obsegala tri katastrske občine (Črmljenšak). Po površini sta bili najmanjši sosceski sv. Trojica (115 ha) in Dolnji Žerjavci (155 ha), največje pa Gornja Ščavnica (1294 ha), Partinje (915 ha) in Gornja Voličina (760 ha). Po številu prebivalstva so najmanjše Rogoznica (201), Ročica (158) in Cerkvenjak (199), največje pa Partinje (969) in Črmljenšak (719). Soseska trg Lenart je imela samo 392 prebivalcev.

Do leta 1900 je nastala v upravni razdelitvi na območju današnje občine Lenart ena sama sprememba, združili sta se sosceski Zgornja Ročica in Ročica, tako da je bilo 43 sosesk.

Tabela L 1

Pregled političnih občin — sosesk leta 1900 na območju današnje občine Lenart

Zap. št.	Ime politične občine — soseske	Število kat. občin	Število naselij	Velikost v ha	Število prebiv.	Število hiš
1.	Andrenci	1	2	378	398	122
2.	Brengova	1	3	611	508	148
3.	Cerkvenjak	1	3	292	293	97
4.	Cogetinci	1	4	523	521	155
5.	Čagona	1	1	337	262	97
6.	Črmljenšak	3	4	543	675	225
7.	Dražen vrh	1	1	531	394	87
8.	Drvanja	1	2	544	467	102
9.	Gočova	1	1	446	308	79
10.	Ihova	1	1	332	340	80
11.	Kremberk	1	3	234	248	61
12.	Ledinek	1	1	342	308	64
13.	Lokavci	1	1	289	294	48
14.	Malna	1	1	445	326	71
15.	Osek	1	1	595	516	127
16.	Partinje	1	1	912	877	207
17.	Rogoznica	1	1	263	199	48
18.	Rožni grunt	1	1	353	256	48
19.	Selce	2	2	646	546	148
20.	Scnarska	2	2	513	386	78
21.	Smolinci	1	1	354	381	101
22.	Spodnji Gašteraj	1	1	427	405	85
23.	Spodnji Porčič	1	1	526	279	66
24.	Spodnja Voličina	1	1	549	446	113
25.	Spodnji Žerjavci	1	1	243	248	83
26.	Srednji Gašteraj	2	2	378	308	61
27.	Sv. Benedikt v Slov. goricah	1	3	754	565	126
28.	Sv. Jurij v Slov. goricah	2	2	787	437	98
29.	Sv. Lenart v Slov. goricah	1	1	249	622	87
30.	Sv. Trije Kralji v Slov. goricah	1	4	287	343	91
31.	Sv. Trojica v Slov. goricah	1	1	120	338	70
32.	Ščavnica	2	3	1.294	858	173

Zap. št.	Ime politične občine — soseske	Število kat. občin	Število naselij	Velikost v ha	Število	Število hiš
33.	Šetarova	2	2	521	231	45
34.	Trotkova	1	3	331	340	69
35.	Verjane	2	2	393	208	46
36.	Zamarkova	1	2	676	260	53
37.	Zgornji Porčič	1	1	265	372	110
38.	Zgornja Ročica	1	3	588	474	111
39.	Zgornja Voličina	1	1	776	545	113
40.	Zgornji Žerjavci	1	1	574	358	95
41.	Zice	1	1	432	305	64
42.	Žitence	1	1	486	373	78
43.	Zupetinci	1	1	283	238	56
Skupaj		52	74	20.422	17.056	4.076

II. Upravna razdelitev v predvojni Jugoslaviji

Kraljevina Slovencev, Hrvatov in Srbov je prevzela staro upravno razdelitev brez kakršnih koli sprememb. Tako je bilo ob popisu prebivalstva leta 1921 stanje enako kot leta 1900, bilo je 43 političnih občin.

Bistvene spremembe v upravni razdelitvi so nastale leta 1933—1934, ko se je začel proces združevanja majhnih občin v večje. Nad 80 let veljavna ureditev, ki je slonela na praviloma majhnih občinah, je morala odstopiti mesto večjim občinam s stalnim uradništvom. Nastalo je sedem združenih občin, ki nam jih kaže karta L 2, nekaj osnovnih podatkov pa dobimo v tabeli L 2. Pri tej komasaciji je pripadala celotna katastrska občina Dražen vrh v občino Velka, katastrska občina Močna v občino sv. Marjeta ob Pesnici, katastrska občina Vinička vas v občino Korena in katastrska občina Biš v občino Trnovska vas in s tem v okraj Ptuj. Biš je od takrat stalno v območju Ptuja. Zanimivo je, da je vseh sedem novih občin dobilo ime po župniji (npr. sv. Rupert v Slov. goricah) ter da so se tudi njihova območja v glavnem pokrila z župnijskimi in osnovnošolskimi okoliši. Niti po površini niti po številu prebivalstva ni bilo med občinami velikih razlik.

Tabela L 2

Pregled komasiranih občin na območju današnje občine Lenart po stanju 1. julija 1939; prebivalstvo po stanju 31. marca 1931

Zap. št.	Ime občine	Število		Površina v ha	Število prebiv.	Število gospod.	Število stanov. hiš
		k. o.	na-selij				
1.	Sv. Ana v Slov. goricah	8	13	3.326	2.603	515	512
2.	Sv. Anton v Slov. goricah	7	15	2.520	2.563	577	629
3.	Sv. Benedikt v Slov. gor.	6	14	2.426	2.135	446	473
4.	Sv. Jurij v Slov. gor.	8	8	3.048	2.650	510	519
5.	Sv. Lenart v Slov. gor.	13	15	2.912	2.467	554	479
6.	Sv. Rupert v Slov. gor.	9	13	2.841	2.895	585	581
7.	Sv. Trojica v Slov. gor.	9	9	2.600	2.186	501	485
Skupaj		60	87	19.673*	17.499	3.688	3.678

* Opomba: Hektarske površine v tabelah L 1, L 2 in L 3 niso enake. Do razlik prihaja, ker so posamezne katastrske občine razdeljene med upravne enote. Ti deli pa niso bili natančno odmerjeni, temveč ocenjeni. Pri tabeli L 3 je upoštevati še prključitev dveh katastrskih občin.

III. Razmere v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja

Nemški okupatorji so prevzeli začetno upravno razdelitev samo začasno. Že leta 1941 so razdelili območje današnje občine Lenart med okraj Ptuj in Ljutomer tako, da so na severu iz politične občine sv. Ana v Slovenskih goricah izločili katastrske občine Lokavec, Rožengrunt in Zgornja Ščavnica ter prvi dve skupno z delom katastrske občine Dražen vrh pripojili na novo ustanovljeni občini Konjišče (Rosshof), Zgornjo Ščavnico pa vključili v občino Apa-

če. Tako so ponovno uveljavili mejo med nekdanjima okrajema Ljutomer in Maribor iz časa Avrsto-Ogrske. Južni del občine sv. Ana (katastrske občine Ledinek, Kremberk, Zgornja Ročica in Žice) so pripojili občini Lenart in tako likvidirali nekdanjo občino sv. Ana v Slov. goricah. Občini Benedikt so priključili katastrsko občino Spodnja Ročica, sicer pa so ostale občine v stari velikosti. Vseh šest občin so priključili okraju Ptuj, ki je tako segal v bližino Mure. Odpravili so svetniška imena občin.

Tudi na območju današnje občine Lenart so bili organizirani odbori Osvobodilne fronte slovenskega naroda že leta 1941. Okupatorju je s kasnejšimi vdori v organizacijo uspelo odporiško gibanje močno zadušiti, vendar popolnoma nikoli. Ponovno je bila tu dejavnost OF oživljena jeseni 1943, predvsem pa pomladi 1944, kot sicer v tem delu Slovenije. Območje je spadalo najprej pod okrožni odbor OF Maribor, sredi leta 1944 pa v okrožje Slovenske gorice. Večji del današnje občine sta obsegala okrajna odbora OF sv. Ana (Ščavnica) in sv. Lenart v Slov. goricah; jugovzhodni del občine je pripadal okrajnemu odboru OF sv. Andraž v Slov. goricah (Vitomarci). Jeseni 1944 je bilo okrožje OF Slovenske gorice ukinjeno, ozemlje pa razdeljeno med okrožji Maribor in Ljutomer. Majhni okraji so bili združeni v večji okraj sv. Lenart v Slovenskih goricah, ki je skoraj v celoti pokrival območje današnje občine. Ta okrajni odbor OF je deloval vse do julijskih volitev 1945, ko je bil ukinjen, območje pa vključeno v okraj Maribor levi breg. Po podatkih okrožnega odbora OF Maribor je bilo 6. maja 1945 na območju okrajnega OF sv. Lenart 21 krajevnih odborov OF, k temu pa še 7 odborov Slovenske protifašistične ženske zveze in 33 odborov Zveze slovenske mladine. Skupaj torej 61 organizacij. Ker so odbori OF izvajali tudi oblastne funkcije, so torej bile okupatorjeve občine le še formalnost, dejansko oblast so izvajali revolucionarni organi.

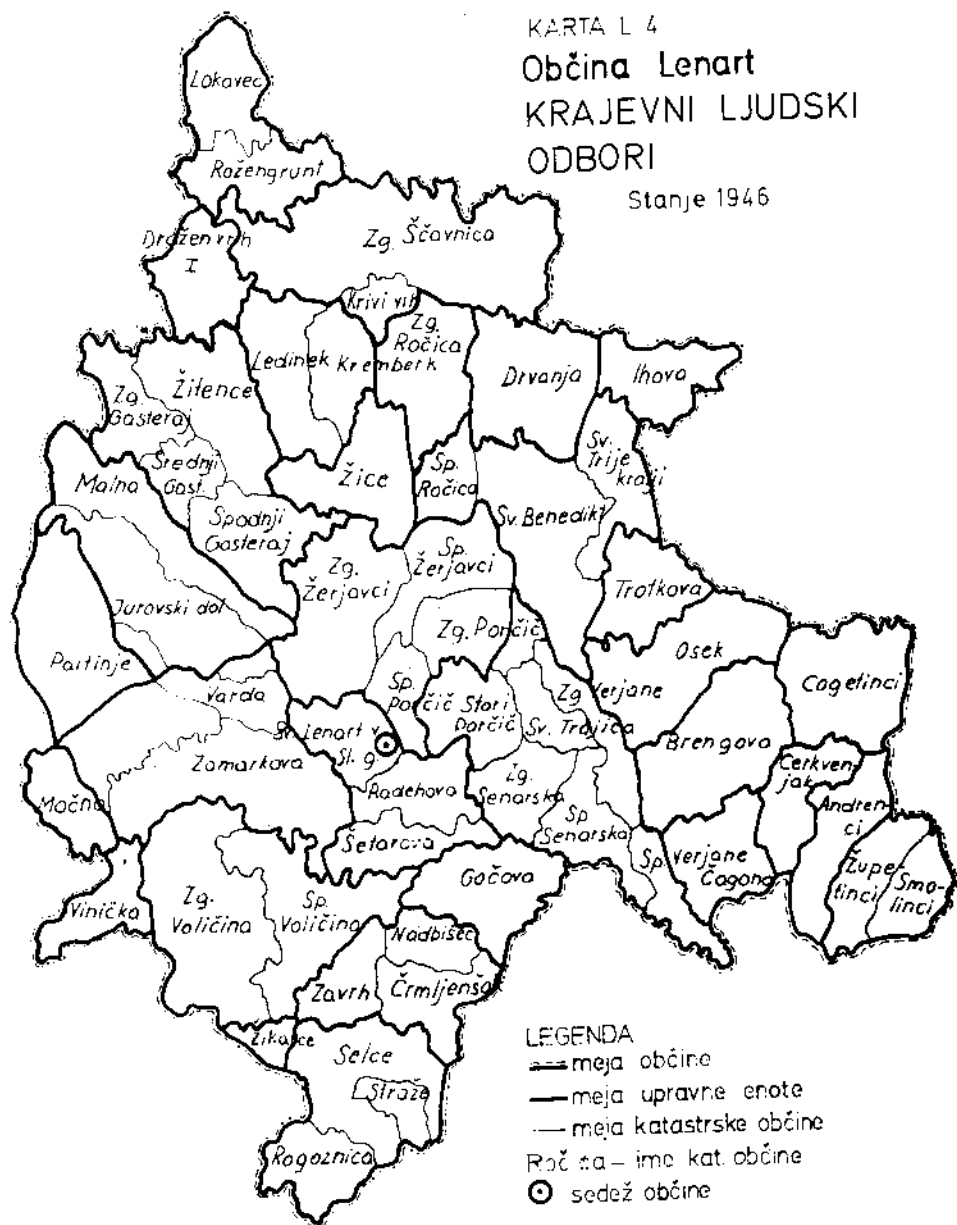
IV. Razvoj upravne razdelitve v Titovi Jugoslaviji

Po volitvah julija 1945 je predsedstvo SNOS septembra 1945 sprejelo zakon o prvi upravni razdelitvi federalne Slovenije. Osnovna enota je bila še v času narodnoosvobodilnega boja zasnovani krajevni narodnoosvobodilni odbor (KNOO). Zakon je vzpostavil na ozemlju današnje občine Lenart 38 KNOO, torej samo sedem več, kot je bilo krajevnih odborov OF. Zagotovo smemo sklepati, da je velika večina KNOO bila zasnovana na KOOF. In še ena ugotovitev je zanimiva, število KNOO je zelo blizu številu sosesk iz leta 1850, takrat jih je bilo 44. Stanje je torej podobno upravni razdelitvi, ki je z eno samo spremembo veljala od leta 1850 do 1934. Med KNOO jih je bilo 27 ali 71 %, ki so obsegali samo po eno katastrsko občino, 8 ali 21 % po dve katastrski občini, dva po tri in eden štiri katastrske občine (Gašteraj). KNOO so bili torej po površini in številu prebivalstva majhni, blizu krajanom (karta L 3).

Samo eno leto kasneje (1946) je republiška skupščina izdala nov zakon o upravni razdelitvi LR Slovenije. Krajevni narodnoosvobodilni odbori so bili preimenovani v krajevne ljudske odbore (KLO). Pri tem so bile opravljene nekatere združitve bivših KNOO, tako da je bilo osnovanih 28 KLO. Ker sta bila z istim zakonom odpravljena okraja Maribor desni breg in Maribor levi breg ter osnovan okraj Maribor okolica, je bilo ozemlje današnje občine Lenart razdeljeno med okraj Maribor okolica in okraj Radgona. Od 28 KLO jih je spadalo v okraj Maribor okolica 12, tako da so bili mejni KLO Gašteraj, Žerjavci in sv. Trojica. Kot vrinek proti vzhodu pa je pripadal k Mariboru še KLO Osek. Opravljene so bile naslednje združitve bivših KNOO: Lokavec in Rožengrunt v Lokavec; Benedikt in sv. Trojica v KLO Benedikt, pri tem

so priključili še katastrsko občino Spodnja Ročica, ki so jo izločili iz KNOO Ročica. Bivši KNOO sv. Ana so preimenovali v KLO Ledinek in pri tem izločili katastrsko občino Krivi vrh in jo priključili KLO Zgornja Ščavnica; Spodnje in Zgornje Žerjavce ter Porčič v KLO Žerjavce; sv. Trojica, Senarsko in Verjane v KLO sv. Trojica; sv. Lenart in Setarovo v sv. Lenart; Spodnje in Zgornjo Voličino v KLO sv. Rupert (karta L 4). Kot je razvidno iz karte L 4, so pri združevanju večkrat razkosali katastrsko občino in naselja, čemur so se prej praviloma izogibali, ker se s tem povzročajo težave pri določanju

velikosti in števila prebivalstva. Tako so npr. KLO Zamarkova pridružili del Partinja in Varde, h KLO sv. Trojica del Spodnjega in Zgornjega Porčiča itd. Z združitvami se je zmanjšalo predvsem število KLO, ki so obsegali samo po eno katastrsko občino, od prejšnjih 27 na 14 ali od 71 % na 50 %. Po dve katastrski občini je imelo 6 KLO, po tri 5, po štiri 2, po pet katastrskih občin je obsegalo sedem KLO (sv. Trojica).

Leta 1948 je izšel nov zakon o upravnih razdelitvi LR Slovenije, vendar je na območju občine prinesel samo eno spremembo. Iz južnih delov katastrskih

občin Smolinci in Župetinci je bila formirana nova katastrska občina Novinci, ki pripada okraju Ptuj. Pri spremembah in dopolnitvah upravne razdelitve leta 1949 je v našem območju prišlo do naslednjih sprememb: KLO Črmljenšak so priključili KLO Selce-Rogoznica, KLO Čagona so priključili KLO Cerkvenjak, KLO Ihova so priključili KLO Spodnja Ščavnica (torej v KLO, ki leži izven območja današnje občine), KLO Trotkova so priključili KLO Benedikt, KLO Zgornja Ročica so priključili KLO Žice in KLO Župetinci so priključili KLO Andrenci.

Leta 1952 so bili ukinjeni KLO in zasnovane občine. V našem primeru smo jih dobili sedem (karta L 5). V vseh podrobnostih so se pokrivala s komasiranimi občinami iz leta 1934, le da sedaj ne nosijo svetniških imen. Območje današnje občine je ponovno v celoti v okviru okraja Maribor okolica.

Z zakonom o območjih okrajev in občin leta 1955 dobimo občine — komune. Vseh prejšnjih sedem občin je bilo združenih v občino Lenart, h kateri so priključili še katastrski občini Močna in Vinička vas, in tako je občina Lenart v vsej Severovzhodni Sloveniji prva dobila svojo današnjo obliko. Občina Lenart meri 20.422 ha in je imela 1971. leta 17.159 prebivalcev, decembra 1977 pa 17.134. Tako sodi po obsegu in številu prebivalstva v skupino manjših slovenskih občin. Po stopnji gospodarskega razvoja je med 60 slovenskimi občinami na zadnjem mestu. Leta 1975 je znašal družbeni proizvod 10.426 din na prebivalca, kar je bilo komaj 22 % slovenskega poprečja. Občina je v celoti razglašena za manj razvito območje.

V nadomestilo za upravne službe prejšnjih občin je nova velika občina organizirala na sedežih prejšnjih občin krajevne pisarne ali urade. Ti opravljajo matično službo, izdajajo razna potrdila ipd. in predstavljajo tako podaljšano roko občinske (državne) uprave. Zvezo med občinsko skupščino kot družbenopolitičnim organom in občani so opravljali občinski odborniki, ki so to funkcijo opravljali na zborih volivcev. Razvoj samoupravnih socialističnih odnosov pa je terjal globlje, tesnejše in ustvarjalnejše sodelovanje občanov pri reševanju ožjih in širših družbenih vprašanj. Zato je bila sprejeta odločitev o formiranju krajevnih skupnosti (KS) kot temeljnih oblik in načina samoupravnega in solidarnostnega zadovoljevanja interesov in potreb delovnih ljudi in občanov na vseh področjih družbenih dejavnosti.

Občinska skupščina Lenart je s statutom opredelila postopek za ustanovitev krajevnih skupnosti in po predhodni javni razpravi določila osem krajevnih skupnosti: Benedikt v Slovenskih goricah, Cerkvenjak, Gradišče v Slovenskih goricah, Jurovski dol, Lenart, Lokavec, Voličina in Zgornja Ščavnica. Podrobneje nam jih prikazuje karta L 6 in tabela L 3. Primerjava kart L 2,

Tabela L 3
Krajevne skupnosti v občini Lenart (po stanju 31. 12. 1977)

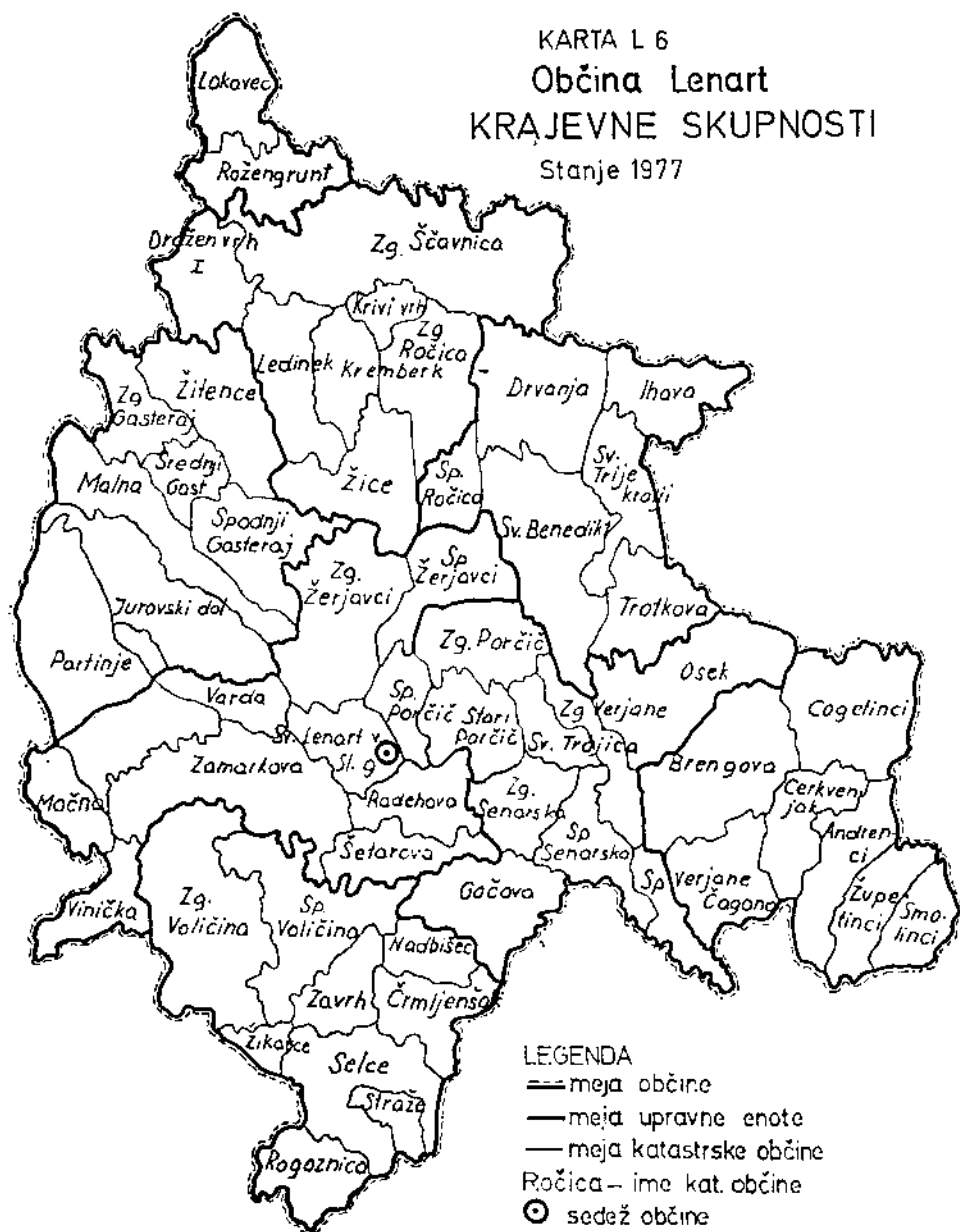
Zap. št.	Krajevna skupnost	Štev. kat. obč.	Število krajev	Površina v ha	Število prebivalstva			Število stanovanj 1971
					1961	1971	1977	
1.	Benedikt v Slov. gor.	6	14	2.410	1.953	1.942	1.904	467
2.	Cerkvenjak	7	15	2.520	2.316	2.234	2.230	617
3.	Gradišče v Slov. gor.	9	9	2.600	2.053	2.266	2.162	564
4.	Jurovski dol	8	8	3.402	2.645	2.254	2.224	460
5.	Lenart v Slov. gor.	8	12	3.023	2.736	3.504	3.886	772
6.	Lokavec	2	2	623	423	478	420	100
7.	Voličina	9	10	2.801	2.989	2.345	2.302	594
8.	Zgornja Ščavnica	7	10	3.116	2.067	2.134	2.006	482
Skupaj		56	80	20.495	17.182	17.159	17.134	4.056

KARTA L 5
Občina Lenart
OBČINE
Stanje 1952

L 5 in L 6 nam pokaže, da se šest krajevnih skupnosti prostorsko povsem pokriva z nekdanjimi občinami iz 1934. in 1952. leta. Le pri nekdanji občini Zgornja Ščavnica so izločili katastrski občini Lokavec in Rožengrunt ter ju povezali v samostojno krajevno skupnost Lokavec in Rožengrunt, po obsegu in številu prebivalstva eno od manjših podeželskih krajevnih skupnosti v Sloveniji (meri 642 ha in je 1971 imela 478 prebivalcev). Če primerjamo krajevne skupnosti v občini Lenart s slovenskimi poprečji, ki znašajo po številu prebivalstva

KARTA L 6
 Občina Lenart
 KRAJEVNE SKUPNOSTI
 Stanje 1977

1700 in po površini 1946 ha, potem lahko ugotovimo, da so vse naše krajevne skupnosti razen krajevne skupnosti Lokavec po površini in številu prebivalstva nekaj nad slovenskim povprečjem. V primeru, da bi opravili primerjavo samo med podeželskimi krajevnimi skupnostmi, to pa so vse naše razen krajevne skupnosti Lenart, potem bi bili verjetno zelo blizu povprečja.

OBČINA MARIBOR

I. Upravna razdelitev v obdobju 1850—1918

Z državnoreformnimi ukrepi v letu 1850 je postal Maribor sedež okrožja, okrajnega glavarstva in sodno-davčnega okraja, torej pomembnih državnoblastnih, upravno-političnih in sodnih organov (deželno sodišče je v tem času ostalo še v Celju!). Leta 1846 zgrajena južna železnica in prenos sedeža lavantinske škofije iz Št. Andraža v Labotski dolini v Maribor (Anton Slomšek leta 1859) so ustvarili Mariboru možnosti za razvoj v smeri središča širše regije.

Kot že povedano, so bili po odloku iz leta 1850 v okviru okrajnega glavarstva Maribor postavljeni štirje sodni in davčni okraji: Lenart v Slovenskih goricah, Lovrenc na Pohorju, Maribor in Slovenska Bistrica. Pri uveljavljanju odloka so ugotovili, da nameravani sodni okraj Lovrenc na Pohorju z 12 katastrskimi občinami, organiziranimi v 8 občin — sosesk (vnaprej bomo uporabljali izraz soseska), in z majhnim številom prebivalstva ni realen, zato je bil odpravljen. Štiri soseske (Činžat, Kumen, Lovrenc in Rdeči breg) s petimi katastrskimi občinami, so bile priključene sodnemu okraju Maribor, ostale štiri (Hudi kot, Janški vrh, Ribnica in Sv. Anton) pa sodnemu okraju Marnberg — Radlje ob Dravi. Tako postavljena meja med Mariborom in Radljami je tudi danes meja med občinama. S tem popravkom je obsegal sodni okraj Maribor 123 katastrskih občin z 92 soseskami. Mesto Maribor je obsegalo pet katastrskih občin, in sicer: mesto Maribor, Koroška vrata, Mestna pristava, Mestna vrata in Sv. Magdalena. Štiri so bile na levem in ena na desnem bregu Drave. Mesto je štelo 4.168 prebivalcev. V primerjavi z območjem današnje občine je sodnemu okraju Maribor iz leta 1850 potrebno prišteti še štiri soseske — Dražen vrh, Sladki vrh, Trate in Velka (5 katastrskih občin) — ki so takrat pripadale sodnemu okraju Mureck; dalje soseski Starše (3 katastrske občine) in del soseske Vurbek (katastrska občina Vumpah), ki sta spadali v sodni okraj Ptuj. Današnja občina Maribor je torej večja od sodnega okraja Maribor iz leta 1850 le za 9 katastrskih občin ali za 6 takratnih sosesk. Da bomo povsem točni, naj omenimo še, da je v območje soseske Ložane spadala tudi katastrska občina in naselje Viselje Močna ter v območje soseske Jablanca katastrska občina in naselje Viseška vas. Obe sta danes v občini Lenart. Tako je torej bilo po odloku iz leta 1850 na ozemlju današnje občine Maribor 95 podeželskih sosesk in mesto Maribor, skupaj 160 katastrskih občin. Do leta 1857 je bila ukinjena soseska Vurmat in priključena soseski Selnica in se je tako število sosesk brez mesta zmanjšalo na 94.

Soseske so bile majhne, saj je vsaka v poprečju obsegala le 1,5 katastrske občine in imela okrog 660 prebivalcev. Večina, t.j. 54 ali 57,4 % sosesk, je obsegala samo po eno katastrsko občino, 33 ali 35,1 % sosesk je zajelo po dve katastrski občini, v 7 primerih pa so sosesko sestavljale po tri katastrske občine, in sicer je to in samo enkrat je v območje soseske prišlo pet katastrskih občin, in sicer je to bila soseska Košaki, ki je imela poleg Maribora tudi največ prebivalstva (1.661). Najmanj prebivalcev sta imeli soseski Vurmat — 166, in Miklavž — 170.

Naravnogeografski elementi (nižinski, gričevnat in hribovito gozdnat svet) ter število katastrskih občin so prispevali k različni površinski velikosti sosesk. Nekatero so bile prav majhne, merile so manj kot 250 ha. Takšnih je bilo osem. Najmanjša je bila soseska Kanžja, ki je merila komaj 204 orale ali 115 ha. 45 sosesk ali 51 % je merilo med 287 do 575 ha; 26 ali 30 % jih je merilo med 576

in 1.150 ha, 9 ali 10 % pa med 1.150 ha. Največ je obsegala soseska Kumen na Pohorju, 4.096 ha. Stanje leta 1850 je razvidno iz karte M-1.

Do leta 1900 so opravili nekaj sprememb, tako da se je število sosesk zmanjšalo. Ugotovili smo naslednje spremembe: soseska Krešnice se je priključila soseski Šentilj, Šober Sv. Križu, Kozjak Kungoti in Brčsternica Kamnici. Malečnik, Metava in Trčava so se združile v sosesko Sv. Peter s sedežem v Malečniku. Jedlovnik, Jurij ob Pesnici in Pesnica so se združile v sosesko Sv. Jurij v Slovenskih goricah; Hlapje, Kušernik, Ploderšnica, Šomat, Spodnji in Zgornji Jakobski dol so se združili v sosesko Sv. Jakob v Slovenskih goricah. Katastrska občina in naselje Recenjak se je izločila iz soseske Lovrenc na Pohorju in postala samostojna soseska. Zgornji Slemen se je izločil iz soseske Sv. Križ nad Mariborom in se priključil soseski Slemen. Soseska Ruperč, ki je povezovala katastrski občini Ruperče in Grušova, se je preimenovala v Grušovo. Število sosesk se je torej zmanjšalo za 12, in ker je nastala ena nova, je bilo na območju današnje občine Maribor leta 1900 84 sosesk in mesto Maribor, ki svoje velikosti ni spremenilo. Pri vseh treh združitvah se kaže vpliv klerikalnih krogov, da združijo v soseski območje župnije. Od tod tudi poimenovanje sosesk po imenu župnije. Podrobnejše podatke o stanju leta 1900 nam daje tabela M 1.

Tabela M 1

Pregled političnih občin — sosesk leta 1900 na območju današnje občine Maribor

Zap. št.	Ime politične občine — soseske	Število kat. občin	Število naselij	Velikost v ha	Število prebivalstva	Število hiš
1.	Bistrica pri Fali	1	2	352	391	54
2.	Bistrica pri Limbušu	2	2	308	372	55
3.	Boč	1	1	1.848	572	84
4.	Bohova	1	1	356	199	35
5.	Ciglenca	1	1	299	264	56
6.	Cirknica	2	2	508	506	86
7.	Ceršak	1	2	605	528	89
8.	Činžat	1	1	1.031	591	80
9.	Dobrenje	1	1	575	558	111
10.	Dogoše	1	1	757	376	61
11.	Dragučeva	1	1	435	349	70
12.	Dražen vrh	1	1	531	394	77
13.	Fram	1	1	544	698	131
14.	Gorica	1	1	582	354	68
15.	Gradiška	1	1	299	283	54
16.	Grušova	2	2	487	515	122
17.	Jablance	2	2	468	427	87
18.	Janževska gora	2	2	383	630	103
19.	Jarenina	3	3	385	659	136
20.	Jelovec pri Kamnici	2	2	524	241	39
21.	Ješenca	1	2	542	314	85
22.	Kamnica	1	1	542	715	118
23.	Kaniža	1	1	121	127	28
24.	Karčevina	1	1	449	808	118
25.	Kumen	1	1	4.096	571	59
28.	Košaki (Leiterberg)	5	5	1.182	1.651	315
27.	Limbuš	1	1	407	501	76
28.	Lobnica	1	2	1.893	473	61
29.	Loka	3	3	909	495	91
30.	Morje	1	1	344	376	100
31.	Na Ranci	1	1	334	310	61
32.	Orehova vas	2	2	657	617	93
33.	Pekre	1	1	613	379	44
34.	Pesniški dvor	3	3	903	737	148
35.	Pivola	1	1	425	480	83
38.	Plač	2	2	408	373	65
37.	Pobrež(je)	1	1	582	1.827	196
38.	Podova	1	1	865	539	102
39.	Pohorje	1	1	1.148	377	56
40.	Polička ves	3	2	477	495	97
41.	Račje (Rače)	1	1	845	730	114
42.	Radvina (Radvanje)	2	2	1.191	1.880	212
43.	Ranče	3	3	1.479	582	108
44.	Razvina (Razvanje)	3	3	677	711	116
45.	Recenjak	1	1	3.017	813	98
48.	Rogoza	2	2	518	253	36
47.	Rošpoh	1	1	518	998	197
48.	Rudeči breg	1	1	1.000	802	101
49.	Ruše	1	1	2.917	802	101
50.	Selnica ob Dravi	1	1	451	862	115
51.	Selnica ob Muri	2	3	2.464	1.208	148
		2	2	895	819	181

Zap. št.	Ime politične občine — soseske	Število kat. občin	Število naselij	Velikost v ha	Število prebivalstva	Število hiš
52.	Skoke	1	2	766	503	90
53.	Slatinski dol	2	2	576	502	95
54.	Sladki vrh	1	3	547	536	92
55.	Stemen	1	1	1.106	500	83
56.	Slivnica	3	3	955	771	152
57.	Smolnik	1	1	3.226	530	51
58.	Spodnji Duplek	1	1	357	413	92
59.	Spodnje Hoče	1	1	473	512	88
60.	Sekovec (Zrkovci)	1	1	481	313	54
61.	Starše	3	4	1.795	1.261	215
62.	Studence (Studenci)	1	1	256	2.430	149
63.	Svečina	2	2	516	496	105
64.	Sv. Ilj v Slov. gor.	2	3	1.007	1.097	199
65.	Sv. Jakob v Slov. gor.	10	15	2.950	2.758	579
66.	Sv. Jurij ob Pesnici	6	6	1.389	1.214	236
67.	Sv. Križ	3	3	2.981	1.070	158
68.	Sv. Zgornja Kungota	3	3	1.330	1.027	188
69.	Sv. Lovrenc nad Mariborom	1	1	314	1.213	143
70.	Sv. Marjeta na Dravskem polju	2	3	1.546	1.038	193
71.	Sv. Marjeta na Pesnici	3	3	668	544	112
72.	Sv. Martin pri Varbergu	1	1	346	298	55
73.	Sv. Miklavž	1	1	385	332	53
74.	Sv. Peter	7	7	1.183	1.643	316
75.	Špičnik	1	1	292	303	57
76.	Velka	2	2	1.424	1.159	232
77.	Trate	1	1	447	326	54
78.	Vestrnica	1	1	587	554	122
79.	Vosek	2	3	849	589	119
80.	Orlov dol	1	1	996	632	122
81.	Vrtiče	1	1	344	272	54
82.	Vukovski dol	2	2	489	488	100
83.	Zgornji Duplek	2	2	658	605	118
84.	Zgornje Hoče	1	1	164	252	43
85.	Maribor — mesto	5	1	703	23.258	1.052
	Skupaj	152	165	75.726	56.766	10.569

II. Obdobje stare Jugoslavije

Po podatkih, dobljenih pri prvem ljudskem štetju v Kraljevini Slovencev, Srbov in Hrvatov (SHS) leta 1921, je bilo v času med letom 1900 in 1921 le nekaj manjših sprememb v številu sosesk in političnih občin. Iz nekdanjega sodnega in davčnega okraja Mureka, ki je pripadal Avstriji, so bile priključene sodnemu okraju Maribor občine: Dražen vrh, Sladki vrh, Trate in Velka. Iz občine Zrkovci se je izločila katastrska občina Brezje ter postala samostojna občina. Podobno se je izločila iz občine Razvanje katastrska občina Tezno in postala samostojna občina. Velika občina Sv. Jakob v Slov. goricah, ki je pred letom 1900 nastala iz šestih sosesk, se je razdelila na tri občine — Spodnji Jakobski dol, Zgornji Jakobski dol in Ploderšnica. Tako je bilo število občin na ozemlju današnje občine Maribor leta 1921 za štiri večje kot leta 1900, bilo jih je 88, in posebna čnota še mesto Maribor.

Z oktobrom ustavo in uvedbo monarhofašistične diktature leta 1929 se je začel proces jugoslovanjenja in centralizma. Ta politika se je izrazila tudi v reorganizaciji upravnopolitične ureditve. Tako je bila v letih 1933-34 opravljena komasacija manjših občin v večje teritorialne enote s stalnimi občinskimi uslužbenci. Na območju sedanje občine Maribor je bilo poleg mesta Maribor, ki je obdržalo enak obseg, kot ga je imelo leta 1900, organiziranih še 26 komasiranih občin. Območje večine teh občin se je povsem ali skoraj povsem pokrivalo z območjem župnij. Nekatero od njih so prevzele tudi ime župnije.

Iz karte M-2 in iz podatkov v tabeli M-2 lahko razberemo celo vrsto zanimivih podatkov. Med drugim tudi to, da je bilo na območju današnje občine Maribor skupaj 27 občin, od tega na desnem bregu Drave 11 občin in na levem bregu 15 z večjim delom mesta Maribor. Občine so bile po površini in številu prebivalstva precej različne. Občine na desnem bregu so bile v poprečju večje kot na levem bregu, kar je pripisati predvsem naravnogeografskim elementom (hribovit svet in gozdne površine). Po površini daleč odstopajo tiste občine, ki so obsegale velike predele pohorskih in kozjaških gozdov (Lovrenc na Pohorju, Ruše, Selnica ob Dravi, Sv. Križ, Fram in Hoče). Površinsko je bila najmanjša občina Studenci, ki je merila komaj 256 ha, po številu prebivalstva pa je bila med 26 občinami na 3. mestu. Več prebivalstva sta imeli poleg mesta Maribor le še ostali dve predmestni občini Košaki in Pobrežje. Če izvezemo štiri izrazite pohorsko-kozjaške občine (Lovrenc na Pohorju, Ruše, Hoče in Selnica ob Dravi), potem je v poprečju merila komasirana občina na območju današnje občine

Maribor 2228 ha in imela poprečno 2888 prebivalcev. Iz kat. občin Hočko Pohorje in Slivniško Pohorje je bila formirana nova samostojna občina Pohorje. Občina Sladki vrh je bila vključena v okraj Ljutomer, občini Rače in Zlatoliče (Starše) pa v okraj Ptuj.

Tabela M 2

Pregled komasiranih občin na območju današnje občine Maribor po stanju 1. 7. 1939; prebivalstvo po stanju 31. 3. 1931

Zap. št.	Ime občine	Število		Površina v ha	Število prebiv.	Število gospod. stan.	Število hiš
		k. o.	naselij				
1.	Duplek	5	5	1.660	1.967	398	358
2.	Fram	9	10	3.818	2.644	529	470
3.	Hoče	8	8	4.142	3.848	791	644
4.	Jarenina	10	10	2.490	2.746	495	479
5.	Kamnica	5	5	2.652	2.783	527	479
6.	Korena	6	6	2.058	1.996	409	415
7.	Košaki	13	13	2.811	6.028	1.316	870
8.	Limbuš	6	6	2.324	2.292	462	378
9.	Maribor — mesto	5	1	706	33.131	7.619	1.883
10.	Pesnica	3	3	1.021	1.087	214	198
11.	Pobrežje	4	4	1.963	6.784	1.578	935
12.	Rače	5	8	3.817	3.513	687	635
13.	Radvanje	2	4	1.029	2.006	500	277
14.	Ruše	4	6	5.720	3.258	715	382
15.	Selnica ob Dravi	15	18	7.173	3.846	749	608
16.	Slivnica pri Mariboru	6	7	2.377	2.417	495	428
17.	Studenci	1	1	256	4.335	1.197	441
18.	Svečina	8	8	1.633	1.452	248	256
19.	Sv. Jakob v Slov. goricah	8	11	2.350	2.319	417	409
20.	Sv. Jurij ob Pesnici	5	5	1.197	1.136	191	179
21.	Sv. Križ pri Mariboru	3	3	3.017	1.059	158	147
22.	Sv. Lovrene na Pohorju	6	8	8.584	2.888	631	420
23.	Sv. Marjeta ob Pesnici	8	9	2.438	2.037	382	398
24.	Št. Ilj v Slov. goricah	9	11	3.277	3.754	736	658
25.	Velka	7	12	3.548	3.306	640	582
26.	Št. Janž na Dravskem polju	3	4	1.795	1.366	259	234
27.	Zgornja Sveta Kungota	4	4	1.502	1.300	233	227
Skupaj		163	190	75.359	108.298	22.576	13.330

Opomba: V Mariboru so delovali: okrajni načelstvi za desni in levi breg; okrožno in okrajno sodišče, državno tožilstvo, tržnica in kaznilnica, davčna in katastrska uprava, glavni oddelk finančne kontrole in glavna carinarnica. Vista drugih upravnih, strokovnih, zdravstvenih in kulturnih ustanov banovinskega okrožnega, okrajnega in mestnega značaja; tri gimnazije in dve učiteljski, pet meščanskih šol in enajst državnih, mestnih, obrtnih in zasebnih strokovnih šol.

Vir podatkov: Splošni pregled Dravske banovine. Ljubljana 1939.

III. Čas okupacije in narodnoosvobodilnega boja

Hitlerjevska vojska je zasedla ozemlje današnje občine Maribor do 9. aprila. Domači kulturbundovci so skupno z vnaprej organiziranim okupacijskim aparatom, sestavljenim pretežno iz avstrijskih hitlerjancev, hitro prevzeli vso civilno oblast. Maribor je postal močan vojaški in policijski center ter sedež civilne uprave za Spodnjo Štajersko. Aprila je prišel za nekaj ur v Maribor sam Hitler. Znano je takratno njegovo naročilo: »Naredite mi to deželo spet nem-

ško!« Znale so oblike nacističnega terorja, pa tudi oblike odpora, ki se je začel takoj in kljub strahotnim žrtvam ni prenehal do osvoboditve maja 1945.

Kot sicer na ozemlju celotne Štajerske je tudi na območju današnje občine Maribor okupator v začetku prevzel upravno-politično organizacijo. V občinskih pisarnah je namestil svoje ljudi in postavil sebi zveste župane in uradnike predvsem iz vrst kulturbundovcev. Pri kasnejši reorganizaciji je bilo opravljenih nekaj sprememb, med njimi najpomembnejša pri organizaciji mestne občine Maribor. Po stanju leta 1942 je mestna občina Maribor (politično je imela funkcijo okraja) obsegala poleg starega mestnega jedra še predvojne smostojne komasirane občine — Kamnica, Košaki, Duplek, Korena, Hoče, Pobrežje, Radvanje, Studenci in Limbuš. Pri tem so bila območja nekaterih bivših občin izločena, kot npr. iz Kamnice katastrski občini Srednje in Jelovec, iz Košakov katastrska občina Dolnja Počehova, iz Hoč katastrska občina Hočko Pohorje in iz Limbuša katastrski občini Laznica in Bistrica pri Limbušu. Območje mestne občine je bilo razdeljeno na 15 »Ortsgrup« in je obsegalo 11 511 ha. Vse bivše komasirane občine na podeželju so ostale. Ugotoviti je možno le nekaj sprememb. Bivša občina sv. Križ med Mariborom je bila preimenovana v Šober in je dobila katastrske občine Jelovec, Srednje in Sp. Slemen, izgubila pa katastrski občini Mali Rošpoh in Morski Jarek, ki sta bili priključeni občini Kungota. Bivša občina Pesnica je bila povečana za katastrski občini Dolnja Počehova in Pesniški dvor.

Kot že povedano, se je upor proti okupatorju začel takoj, saj so skojevci izvedli prvo akcijo že 29. aprila (sežig avtomobilov v Volkmerjevem prehodu). V Mariboru sta takrat delovala okrožni komite ZKS in SKOJ, od maja pa še okrožni odbor OF. V mestu in na območju današnje občine so začeli ustanavljati odbore OF. Razmah organizacij OF so zavrli večkratni vdori gestapa v organizacijo, vendar v celoti niso bile uničene nikoli, tako kot tudi odpor ni nikdar prenehal. Močnejši razmah je OF doživela ponovno od jeseni 1943 naprej in se nato stalno širila. Po podatkih okrožnega odbora OF Maribor z dne 6. maja 1945 (torej le nekaj dni pred osvoboditvijo) je bilo v okrajnih odborih Maribor desni breg 31, Maribor levi breg 18 in Maribor mesto 27 krajevnih odborov OF, skupno torej 76. Omenjeni okrajni odbori OF so pokrivali približno območje današnje občine Maribor. Okupatorjeve občinske uprave so vedno bolj izgubljale upravno moč, veljavnost odborov OF pa je rasla. Čeprav je bilo na Pohorju nekaj časa osvobojeno ozemlje, na območju današnje občine Maribor nikjer niso bile opravljene volitve v narodnoosvobodilne odbore in so zato odbori OF vseh stopenj opravljali funkcije oblastnih organov tudi še po osvoboditvi vse do volitev junija 1945.

IV. Razvoj upravne razdelitve v Titovi Jugoslaviji

Po opravljenih volitvah v KNOO je predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta izdalo zakon o upravni razdelitvi federalne Slovenije (6. septembra 1945), iz katerega je razvidno, da je bilo na območju današnje občine Maribor 76 KNOO in mesto Maribor. Zasnova te nove upravno-politične razdelitve je bila postavljena med bojem, KNOO so zrastle iz KOOF.

Mestno območje s petimi katastrskimi občinami je ostalo nespremenjeno od 1850 do 1941. Nemški okupatorji so ga razširili. Prvi zakon o upravni razdelitvi federalne Slovenije je k staremu mestnemu jedru priključil na levem bregu katastrski občini Krčevina, na desnem bregu pa katastrski občini Pobrežje, Studenci in Tezno. Studenci so bili že izrazito delavsko predmestje, Po-

KAPLA M 3
 Občina Maribor
 KRAJEVNI NARODNOOSVOBODILNI ODBORI
 Stanje 1945

brežje in Tezno sta bili na poti k takšnemu razvoju. Območje mesta se je povečalo od 706 na 3100 ha.

Če primerjamo število KNOO (76) s številom upravnih enot leta 1850, 1900 in 1921, dobimo naslednje številke: 95, 84 in 88. Upoštevajoč priključitev treh prej samostojnih upravnih enot k mestnemu območju, lahko rečemo, da gre za sorazmerno majhne razlike. Zaradi posebnih razmer neposredno po vojni je obveljalo načelo čimvečje povezanosti mladih oblastnih organov s prebivalstvom. Primerjava kart M 1 in M 3 nam omogoča slediti vsem spremembam in podobnostim. Posebno je zanimivo ugotoviti, da so se odbori OF in KNOO v mnogih primerih zasnovali v enakem obsegu, kot so bile leta 1850 postavljene soseske. Ljudje so se v 80 letih nanje navadili.

43 KNOO ali 58 % je obsegalo samo po eno katastrsko občino.; 14 KNOO ali 18 % po dve katastrski občini; 8 ali 11 % po tri katastrske občine. Dva KNOO sta obsegala po sedem in dva po osem katastrskih občin — Sv. Peter (Malečnik), Šmarjeta, Svečina, Jakobski dol. Vsi KNOO, ki so obsegali več kot pet katastrskih občin, so bili na levem bregu, torej v Slovenskih goricah. Med najmanjše KNOO štejemo Brunšvik, Skoke in Zg. Hoče. Seveda na velikost KNOO ni vplivalo samo število katastrskih občin, ki jih je obsegal, temveč tudi drugi elementi, kot so pohorski gozdovi (npr. Kumen, Smolnik). Različno je bilo tudi število prebivalcev v KNOO, na splošno pa jih je bilo malo.

Dinamičen povojni razvoj in njegove posebnosti, ki so zadirale v bistvo družbenoekonomskih odnosov, je vplival tudi na spreminjanje upravne ure-

ditve Tako je skupščina LR Slovenije že aprila 1946 sprejela nov zakon o upravnih razdelitvi LR Slovenije. Z njim so bili ukinjeni KNOO in vzpostavljeni krajevni ljudski odbori (KLO) in ljudske skupščine. Zakon je predvidel za območje današnje občine Maribor samo 6 mestnih četrti in 34 KLO, kar pomeni v primeri s KNOO zmanjšanje za 42 ali 55 %. Jasno je bila izražena težnja po združenju manjših upravnih enot v večje. Ta korak pa je bil politično ocenjen za prenačljivega in izvajanje zakona je bilo ustavljeno. Toda že septembra istega leta je izšel nov zakon o upravnih razdelitvi LR Slovenije, ki je prinesel nekaj sprememb v prej nakazani smeri, vendar je bil bistveno manj rigorozen. Po določilih tega zakona so bile za območje današnje občine Maribor opravljene naslednje spremembe:

Ozemlje mesta Maribor, ki je postalo samostojna upravna enota na ravni okraja, je bilo razširjeno s priključitvijo celotnih bivših KNOO Košaki (5 katastrskih občin), Spod. Radvanje (1 katastrska občina), Zgor. Radvanje (1 katastrska občina), Brezje (1 katastrska občina), Zrkovci (1 katastrska občina) in manjših delov Bohove, Dogoš, Peker in Razvanja. S tem se je ozemlje mesta povečalo od prejšnjih 3100 ha na okrog 5600 ha.

— Ukinjena sta bila okraja Maribor desni breg in Maribor levi breg in formiran je bil okraj Maribor okolica. Južni del bivšega okraja Maribor desni breg je bil vključen v na novo nastali okraj Slovenska Bistrica.

— V petnajstih primerih je prišlo do združitve prejšnjih KNOO; in sicer se je Lobnica priključila Rušam, Bezena Bistrici pri Limbušu, Vrhov dol Limbušu, Loka-Gradišča Koprivniku, Bohova in Rogoza (del) Spodnjim Hočam, Zgornje Hoče Reki-Pohorju, Skoke Dobrovcam, Prepolje in Trniče Sv. Marjeti na Dravskem polju, Zlatoličje Št. Janžu na Dravskem polju, Žikarce Koreni, Jablance Zimici, Gačnik Jarenini, Kozjak Zgornji Kungoti in Zgornji Jakobski dol Spodnjemu Jakobskemu dolu, novi KLO pa je dobil ime Jakobski dol.

— Iz bivšega KNOO Sv. Marjeta ob Pesnici se je izločila k. o. Vukovje in postala samostojen KLO Vukovje.

S povečanjem ozemlja mesta Maribor ter z naštetimi združitvami in osamosvojitvijo se je število upravnih enot zmanjšalo od 76 KNOO na 56 KLO. Zmanjšalo se je predvsem število KLO, ki so obsegali le eno k. o., in sicer od prejšnjih 43 ali 58 % na 16 ali 29 %. Devet ali 16 % KLO je obsegalo po dve katastrski občini, 12 KLO ali 22 % je obsegalo po tri katastrske občine, dva KLO sta zajela po sedem katastrskih občin (Sv. Peter pi Mariboru in Šmarjeta ob Pesnici), trije KLO pa so povezovali celo po osem katastrskih občin (Jakobski dol, Jarenina in Svečina). Tudi sedaj so bili vsi veliki KLO v Slovenskih goricah in so se skoraj v celoti pokrivali s predvojnimi komasiranimi občinami.

Neznatne spremembe v upravnih razdelitvi na območju današnje občine Maribor je prinesel ustrezen zakon februarja 1948.

Območje mesta je ostalo nespremenjeno. Število KLO se je zmanjšalo le za dva, tako da jih je bilo 54. Ukinjena sta bila KLO Hotinja vas, ki je bil priključen KLO Orehova vas, in KLO Vukovje, ki je bil priključen KLO Šmarjeta. Tudi ostale spremembe so bile malo pomembne: KLO Limbuš je dobil del katastrske občine Hrastje, iz KLO Sv. Martin pri Vurbegu je bila izločena katastrska občina Vumpah in priključena KLO Vurberg v okraju Ptuj.

V začetku leta 1949 je bila izvedena reorganizacija v mestu Maribor — okraj Maribor mesto je razdeljen na tri mestne rajone in en kraj. Ta kraj je bil KLO Kamnica, ki je bil tako izločen iz okraja Maribor okolica. Še isto leto oktobra so bile z zakonom opravljene nekatere spremembe KLO tudi na območju današnje občine Maribor, in sicer ukinjeni so bili KLO Brestrnica, ki je bil priključen KLO Srednje; KLO Kumen je bil priključen KLO Lovrenc na

KARTA M-5
Občina Maribor
KRAJEVNI LJUDSKI ODBORI
Maj, 1952

Fohorju; KLO Morje je bil priključen KLO Fram, KLO Smolnik pa je bil priključen KLO Ruše. Ukinjen je bil tudi KLO Kamnica in priključen mestnemu rajonu I. Tako je bilo število KLO zmanjšano na 49.

V začetku leta 1951 so bile ukinjene oblasti in Maribor je izgubil pomembno regionalno funkcijo.

Bistvene vsebinske in s tem povezane prostorske spremembe v upravni razdelitvi je prinesel zakon aprila 1952. Ukinjeni so bili KLO in ustanovljene občine. Maribor je bil poleg Ljubljane in Celja samostojno mesto. Mestno območje je bilo ponovno povečano s priključitvijo bivšega KLO Korena, večjega dela KLO Razvanje in katastrske občine Bohova. Ukinjen je bil okraj Poljčane in večina njegovega ozemlja priključena okraju Maribor okolica. Na ozemlju današnje občine Mraibor je bilo formiranih 19 občin, kot jih kaže karta M-5, pripadala okraju Ptuj, Gradišče na Kozjku, del Vurmeta pa okraju Slovenj s tem da sta občina Starše in katastrska občina Vumpah v okviru občine Grajena takrat še pripadala okraju Ptuj, Gradišče na Kozjaku, del Vurmeta pa okraju Slovenj Gradec. Tako smo prišli od 76 KNOO leta 1945, 56 KLO 1946 in 54 KLO leta 1948 na 19 občin leta 1952. Sedem jih je bilo na desnem bregu Drave, dvanajst na levem. Vsiljuje se nam primerjava med stanji leta 1934, 1939 in 1952, ki jih kažeta karti M-2 in M-5. Komasiranih občin je bilo 26. Štiri od njih (Kamnica, Pobrežje, Radvanje in Studenci) so bile pripojene mestu Maribor, torej je razlika samo še tri. Sedanja občina Zgornja Kungota je zajela tri nekdanje komasirane občine — Svečina, Sv. Jurij ob Pesnici in Kungota. Ozem-

KARTA M5
Občina Maribor
OBČINE
Stanje 1952

lje Slivnice je sedaj razdeljeno med Hoče in Rače. V sedmih primerih se sedanje in predvojne občine povsem ujemajo, v petih primerih so bile opravljene manjše spremembe. Po številu katastrskih občin je bila največja občina Zgornja Kungota, saj jih je imela 20. Sledijo ji Hoče z 11 katastrskimi občinami, tem pa Št. Ilj in Rače. Po površini je bila največja občina Lovrenc na Pohorju, ki je obsegala samo pet katastrskih občin, a je merila 8500 ha, sledijo pa Ruše, Hoče in Zgornja Kungota. Najmanjša je bila občina Pesnica z blizu 1500 ha. Nove občine so bile v glavnem naravno geografsko zaokrožene enote, ki so v stoletnem razvoju izoblikovale središčna naselja z določenimi krajevnimi funkcijami — šola, pošta, občinska uprava, župnija, trgovina, gostilna in obrt. Število prebivalstva lahko v večini primerov zaokrožimo nekoliko nad stanje leta 1934 (tabela M-2).

Nove bistvene spremembe v upravni razdelitvi je prinesel zakon o območjih okrajev in občin v SR Sloveniji v aprilu 1955. Dobilni smo občine — komune. V našem primeru je namesto prejšnjega samostojnega mesta Maribor in 19 občin bilo z zakonom formiranih samo 7 občin — komun (karta M-6). Območje mesta je bilo razdeljeno na štiri občine — Maribor Center, Maribor Košaki, Maribor Tabor in Maribor Tezno — vsaki od njih je bilo priključeno nekaj okoliških krajev. Tako je občina Maribor Center obsegala stari del mestnega jedra na levem bregu DAVE z Meljem in bivšo občino Malečnik ter kraje med Dravo in jugoslovansko-avstrijsko mejo. Občina Maribor Košaki je dobila od

mesta le košaško predmestje, sicer pa celotno Pesniško dolino do državne meje na zahodu. Občina Maribor Tabor je zajemala mestna predela Studenci in Tabor na desnem bregu Drave in podpohorske vsi; občina Maribor Tezno je obsegala mestna predela Pobrežje in Tezno, sicer pa večji del Mariborskega Pohorja, severni del Dravskega polja in še del Slovenskih goric. Zaradi urejanja skupnih mestnih zadev je bil osnovan mestni svet. Ves zahodni del današnje občine Maribor je bil organiziran v občino Ruše (po površini je bila ta daleč največja, saj je merila okrog 21.700 ha). Kraje severovzhodnega dela današnje občine Maribor je povezovala občina Št. Ilj. Južni predel današnje občine je obsegala občina Rače.

Leta 1957 je bil odpravljen okraj Ptuj in so se iz občine Ptuj priključile občini Maribor Tezno katastrske občine Starše, Vumpah in Zlatoličje, občini Rače pa katastrska občina Prepolje z naseljema Prepolje in Trniče.

Večje spremembe so bile opravljene leta 1958, ko je bila ukinjena občina Št. Ilj in v celoti priključena občini Maribor Košaki. Tako je občina Maribor Košaki postala izrazito slovensko goriška kmečka občina z okrog 20.000 ha in 22.000 prebivalci. Z istim zakonom so bile iz občine Maribor Center izločene in pripojene občini Ruše katastrske občine Jelovec, Srednje, Sv. Križ z naseljem Gaj, Šober in Zgornji Slemen. Katastrski občini Grušova in Ruperče sta bili pripojeni občini Maribor Košaki. Občina Maribor Center je bila tako po površini bistveno zmanjšana in skoraj povsem omejena na pravo mestno območje.

Toda že dve leti kasneje, marca 1960, je prišlo do večjih sprememb. Občina Maribor Košaki je bila odpravljena in v celoti priključena občini Maribor Center. Odpravljena je bila tudi občina Ruše, kraji na levem bregu Drave so bili priključeni občini Maribor Center, kraji na desnem bregu pa občini Maribor Tabor, ki je tako dobila tudi nekaj podeželja in se bistveno povečala. Občina Rače je bila priključena občini Maribor Tezno. Za ožje mestno območje je usklajeval politiko mestni svet Maribor.

V letih 1960—1964 je bilo v SR Sloveniji precej sprememb v upravni razdelitvi, vendar jih na območju današnje občine Maribor ni bilo. Oktobra 1964 je bilo povečano območje mesta Maribor, ki se je razširilo na Bresternico in do Marca 1965 so bili z ustreznim zakonom odpravljene okrajci (čl. 2. »Družbenopolitične skupnosti v SRS za občine in republike«). S tem je Maribor izgubil pomembno funkcijo. Ko so se leto kasneje, jeseni 1966, združile še tri mariborske občine v sedanjo občino Maribor, je bilo tudi na našem preučevanem območju končano dvajsetletno obdobje starih upravnoteritorialnih sprememb, ki so s postopim združevanjem manjših upravnopolitičnih enot od KNOO, KLO in manjših občin privedle do današnje velike občine Maribor, ki sodi s 73.800 ha med največje občine v SR Sloveniji (četrto mesto) in je s 172.000 prebivalci (od tega odpade na mesto 97.000 prebivalcev) po stanju 1971 trdno na prvem mestu. To je po prebivalstvu občina gigant, saj ima desetkrat več prebivalcev kot polovica občin v Severovzhodni Sloveniji ali blizu 10% vsega prebivalstva SR Slovenije ali šestkrat več prebivalstva, kot je poprečje vseh slovenskih občin.

Leta 1958 ustanovljene velike občine sploh, mariborska pa še posebej, so kot temeljne družbenopolitične in samoupravne skupnosti bile s svojimi organi precej odtrgane od občanov, kljub organizaciji krajevnih uradov kot delu občinske (državne) uprave v krajevnih središčih — agrarnoupravnih mikrocentrih. Zbori volivcev in za štiri leta izvoljeni občinski odborniki so omogočali sorazmerno majhen obseg tiste aktivnosti, ki jo je opredeljeval odlok predsedstva SNOS o krajih in njihovih NOO, ko je govoril o možnosti udeležbe prebivalstva v javnem državnem življenju. Poglobljanje socialističnih samoupravnih odnosov je terjalo nove rešitve in tako so bile v letih 1964 in 1965 ustanovljene krajevne skupnosti. Po odlokih občinskih skupščin je bilo formiranih 40 krajevnih skupnosti. (Maribor Center 20, Maribor Tabor 9 in Maribor Tezno 11 (karta M 7). Kot je razvidno iz tabele M 3, so nekatere krajevne skupnosti po površini velike — npr. Selnica, Kamnica, Lovrenc na Pohorju in Ruše, vendar pri zadnjih dveh večji del ozemlja obsegajo pohorski gozdovi. Večina mestnih krajevnih skupnosti je številčno močna, saj je imela krajevna skupnost »Avgust Majerič« po stanju 1971. leta 15.363 prebivalcev, kar je več kot deset slovenskih občin. Nad 10.000 prebivalcev so imele tudi krajevne skupnosti Jožica Flander in Tezno. Z letom 1978 so bile štiri krajevne skupnosti razdeljene na manjše enote, in sicer: Jožica Flander na 4, Avgust Majerič na 5, Tezno na 3, Franc Založnik-Leon na 3 krajevne skupnosti. Tako ima občina Maribor 51 krajevnih skupnosti. Izjemna velikost občine Maribor je že sprožila razpravo o njeni reorganizaciji. Potrebno pa bi bilo tudi podrobno preučiti, ali mestne krajevne skupnosti na sploh še ustrezajo krajevnim skupnostim, kot je opredeljena v resoluciji 8. kongresa ZKS. To velja tudi za nekatere druge krajevne skupnosti. Vse kaže, da smemo pričakovati pomembnejše spremembe v novi prostorski opredelitvi krajevnih skupnosti kot tudi občine Maribor.

KARTA M 7
Občina Maribor
KRAJEVNE SKUPNOSTI
Stanje 1977

Tabela M 3

Krajevne skupnosti v občini Maribor po stanju 31. 12. 1977

Zap. št.	Krajevna skupnost	Štev. kat. obč.	Štev. naselij	Površina v ha	Število prebivalstva			Število stanovanj 1971
					1961	1971	1977	
1.	Ivan Cankar*	1	1	61	6.817		8.599	
2.	Ceršak	3	4	1.500	2.097	1.947	2.097	509
3.	Duplek	6	7	2.145	3.119	3.267	3.352	795
4.	Maks Durjava*			130	6.864		7.945	
5.	Jožica Flander*			180	11.575		17.630	
6.	Fram	6	8	2.784	2.547	2.666	2.735	630
7.	Hoče	7	7	4.369	3.896	3.516	4.230	980
8.	Jakobski doi	8	11	2.351	1.945	2.137	1.910	483
9.	Jarenina	7	7	1.599	1.649	1.757	1.640	388
10.	Kamnica	10	11	5.605	4.587	4.635	4.700	1.056
11.	Korena	6	6	2.058	1.853	1.461	1.980	459
12.	Koroška vrata*	1	1	172	5.507		5.446	
13.	Košaki*	3	3	1.182	3.887		4.800	
14.	Lovrenc na Pohorju	6	8	8.560	3.357	3.386	3.406	790
15.	Avgust Majerič*	7	4	2.050	15.363		20.211	
16.	Malečnik	6	7	1.183	1.751	1.801	1.899	433
17.	Marjeta na Drav. p.	2	4	1.546	1.896	1.752	1.950	370

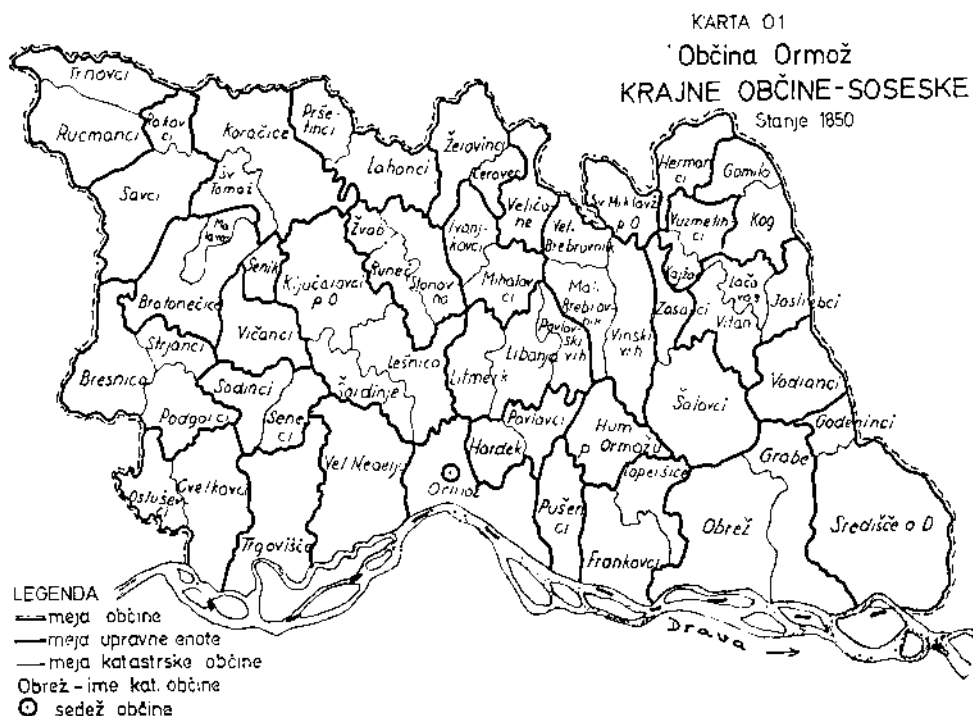
Zap. št.	Krajevna skupnost	Štev. kat. obč.	Štev. naselij	Površina v ha	Število prebivalstva			Število stano- vanj 1971
					1961	1971	1977	
18.	Melje*	2	2	460	3.850		3.500	
19.	Miklavž na Drav. p.	3	4	1.611	4.283	3.579	5.438	1.091
20.	Ob Parku*	1	3	250	4.420		4.950	
21.	Pekre — Limbuš	5	5	1.736	3.128	2.620	3.817	803
22.	Pernica	8	9	2.438	2.037	2.026	2.009	460
23.	Pesnica	6	6	1.827	2.361	2.303	2.504	505
24.	Prežihov Voranc*	1	1	200	5.883		5.850	
25.	Rače	3	5	2.271	3.006	2.754	3.014	771
26.	Radvanje*	2	2	1.080	3.006		4.100	
27.	Razvanje	1	1	677	1.237	1.170	1.327	325
28.	Rotovž*	1	1	84	5.829		6.000	
29.	Ruše	5	7	6.282	6.066	5.720	6.665	1.677
30.	Selnica ob Dravi	10	12	4.580	4.376	4.242	4.427	1.030
31.	Sladki vrh	4	5	1.104	1.621	1.480	3.400	376
32.	Silvnica — Orehova vas	5	5	1.611	3.175	2.808	3.342	727
33.	Starše	3	4	1.795	1.916	1.702	2.000	461
34.	Studenci — F. Zalaznik*	1	1	256	9.555		12.256	
35.	Svečina	8	8	1.633	1.353	1.529	1.252	325
36.	Šentilj v Slov. goricah	6	6	1.777	2.429	2.272	2.413	600
37.	Tezno*	1	1	1.010	11.912		12.800	
38.	Velka	4	4	2.444	2.057	2.073	2.150	430
39.	Joco Zagernik*	1	1	190	6.084		11.240	
40.	Zgornja Kungota	10	10	2.998	2.950	2.763	2.900	693
	Skupaj	170	184	75.789	171.745	152.939	201.884	47.084
	Vse mestne KS			101.058	85.509		125.327	29.917

Opomba: * - mestna krajevna skupnost. Razlike v površini (ha) so posledica razkosavanja posameznih katastrskih občin in zato je pri posameznih upravnih enotah, posebej velja to za mestne krajevne skupnosti, ocena le priložena. Za leto 1961 ni podatkov o prebivalstvu po mestnih krajevnih skupnostih, ker jih takrat še ni bilo.

OBČINA ORMOŽ

I. Upravna razdelitev v letih 1850—1918

S prvo upravno razdelitvijo Vojvodine Štajerske iz leta 1850 je bilo območje današnje občine Ormož v sklopu okrajnega glavarstva Ljutomer, ki je bilo razdeljeno na tri sodne in davčne okraje: Gornja Radgona, Ljutomer in Ormož. Takratni sodni in davčni okraj Ormož je obsegal samo šest katastrskih občin več kot današnja občina Ormož. To sta bili katastrska občina Ilovci in Plešivec ter soseski Polenci (kat. občini Polenci + Prerad) in Zamušani (katastrska občina Zamušani + Tibolci), ki sta se kmalu priključili sodnemu in davčnemu okraju Ptuj in tudi danes spadata k občini Ptuj. Na območju današnje občine Ormož je bilo vseh sosesk, všteti mesto Ormož, 32 in jih kaže karta 01. Nedvomno je med drugim pripisati tudi razgibani vinogradniški pokrajini, da so bile soseske majhne; 10 ali 36 % sosesk je obsegalo samo po eno katastrsko občino, 18 ali 56 % sosesk pa po dve katastrski občini. 4 soseske — Litmerk, Miklavž, Podgorci

in Šardinje — so obsegale po tri katastrske občine. K soseski Veličane je spadala tudi katastrska občina Plešivec, ki je sedaj v občini Ljutomer. Podoben je primer s katastrsko občino Ilovci, ki je sodila takrat k soseski Hermanci. Po površini sta bili največji soseski Šardinje — 2366 ha in Ormož — 2029 ha; najmanjši pa Jastrebcji — 305 ha in Pušenci — 395 ha, tako je bila razlika med največje in najmanjšo sosesko 7,7-kratna. Tudi po številu prebivalstva so si bile soseske precej različne. Najmanj ga je imela soseska Pušenci (224), sledijo pa Trgovišče (242) in Jastrebcji (264). Največ prebivalstva so imele soseske Brebrovnik (1132), Središče (934), Šardinje (793) in šele na četrtem mestu je bila mestna soseska Ormož (754).

Prve spremembe so bile opravljene že do leta 1857. In sicer je sodni in davčni okraj Ormož bil izločen iz okrajnega glavarstva Ljutomer in priključen okrajnemu glavarstvu Ptuj. Hkrati sta bili izvzeti iz sodnega in davčnega okraja Ormož soseski Polenci in Zamušani in pripojeni sodnemu in davčnemu okraju Ptuj. Soseska Mala vas se je preimenovala v Bratonečice.

Iz podatkov v publikaciji »Pregled o politični razdelitvi Vojvodine Stajerske« smo ugotovili, da do leta 1868 ni bilo nobenih sprememb. Zanimivo je le, da se je število prebivalstva v največji soseski Brebrovnik zmanjšalo od 1132 na 1008, medtem pa se je v Ormožu povečalo od 754 na 845. Tudi v obdobju 1868—1900 smo lahko zasledili le nekaj manjših sprememb. Soseska Mihovci se je preimenovala v Veliko Nedeljo, katastrska občina Pršetinci se je odcepila od soseske Lahonci in se priključila soseski Koračice. Ostane torej 32 sosesk, za katere smo zbrali nekaj podatkov v tabeli 01.

Tabela 01

Pregled političnih občin — sosesek leta 1900 na območju današnje občine Ormož

Zap. št.	Ime politične občine — soseske	Število kat. obč.	Število naselij	Število hiš	Število prebival.	Velikost v ha
1.	Bratonečice	2	5	105	497	723
2.	Brebrovnik	2	3	254	1.045	963
3.	Cvetkovci	2	2	101	550	779
4.	Frankovci	2	2	89	527	780
5.	Hardek	2	2	57	380	466
6.	Hermanci	2	2	108	453	475
7.	Hum	1	1	101	516	385
8.	Jastrebc	1	1	61	263	183
9.	Kog	2	2	150	704	480
10.	Koračice	3	5	211	869	1.115
11.	Lahonci	1	2	122	459	402
12.	Litmerk	3	4	170	780	782
13.	Mihalovci	2	2	104	487	485
14.	Obrež	2	2	150	977	1.462
15.	Ormož	1	1	139	892	583
16.	Podgorci	3	5	170	700	907
17.	Pušenci	1	1	35	205	294
18.	Runeč	2	5	152	653	566
19.	Savci	2	2	130	547	757
20.	Sodinci	2	2	115	547	501
21.	Središče	1	1	187	1.125	1.147
22.	Sv. Miklavž	3	3	169	796	732
23.	Šalovci	1	1	59	329	660
24.	Šardinje	3	5	204	935	1.385
25.	Trgovič	1	1	46	270	608
26.	Trnovci	2	4	162	676	840
27.	Veličane	2	3	129	536	444
28.	Velika Nedelja	1	4	157	790	776
29.	Vičanec (Vičanci)	1	2	105	438	515
30.	Vitan	1	2	104	489	480
31.	Vodranci	1	2	74	448	555
32.	Žerovinci	2	3	120	543	514
Skupaj		57	82	4.040	19.426	21.744

II. Upravna razdelitev v času predvojne Jugoslavije

Edina sprememba, ki je nastala v obdobju 1900—1921, je preimenovanje soseske Koračice v Sv. Tomaž pri Ormožu. Tako je na novo nastala Kraljevina Slovencev, Srbov in Hrvatov v celoti prevzela upravno razdelitev iz časov Avstro-Ogrske. Šele uvedba oktroirane ustave in monarhofašistične diktature je prinesla bistvene spremembe tudi v upravni razdelitvi, ki je bila opravljena v letih 1933—1934 z organizacijo komasiranih občin. Na območju današnje občine Ormož je bilo formiranih osem komasiranih občin, o katerih nam govori karta 02 in tabela 02. V vseh osmih primerih so bili sedeži občin v krajih, kjer je farna cerkev in šola, pa še trgovina in gostilna. Tri občinska središča (Kog, Svetinje, Tomaž) so bila na vinogradniških slemenih, druga pa v dolinah. Tako po velikosti kot po številu prebivalstva so bile med komasiranimi občina-mi občutne razlike. Najmanjša je bila in je imela tudi najmanj prebivalstva

KARTA 02
Občina Ormož
KOMASIRANE OBČINE
Stanje 1939

občina Kog — 1427 ha in 1637 prebivalcev. Največja je bila občina Sv. Tomaž pri Ormožu — 4337 ha in 3727 prebivalcev. K občini Sv. Miklavž sta spadali tudi katastrski občini Ilovci in Plešivica, ki sta sedaj v občini Ljutomer.

Tabela 02

Pregled komasiranih občin na območju današnje občine Ormož po stanju 1. julija 1939; prebivalstvo po stanju 31. marca 1931

Zap. št.	Ime občine	Število		Površine v h	Število prebiv.	Število gospod.	Število stanov. hiš
		k. o.	naselj				
1.	Kog	6	6	1.428	1.637	327	348
2.	Ormož	9	11	2.813	3.278	662	528
3.	Središče ob Dravi	5	6	2.764	2.589	551	486
4.	Sv. Lenart pri Vel. Nedelji	7	10	1.767	1.605	305	305
5.	Sv. Miklavž	11	13	2.818	2.627	546	552
6.	Svetinje	8	9	1.910	2.069	442	446
7.	Sv. Tomaž pri Ormožu	13	19	4.337	3.727	785	773
8.	Velika Nedelja	10	17	3.768	3.359	703	703
Skupaj		69	91	21.605	20.885	4.321	4.041

III. Čas okupacije in narodnoosvobodilnega boja

Nemška okupacijska oblast je prevzela osem komasiranih občin in postavila sebi zveste župane in uradnike. Kasneje so iz občine Sv. Tomaž izločili katastrsko občino Vičanci in jo priključili občini Velika Nedelja. Bistveno spre-

membno pa je pomenila korektura meje proti Hrvaški. Vzdolž Drave so vse od Zavrča do Središča ob Dravi ustvarili obmejni pas južno od Drave in to ozemlje v celoti priključili k občini Ormož.

Tudi na ozemlju današnje občine Ormož je bila organizirana OF že leta 1941 in padle so prve žrtve. Okupatorju je leta 1942 uspelo prodreti v organizacijo, vendar popolnoma razbita ni bila nikoli. Kot drugod v tej pokrajini se je tudi na ormoškem območju OF ponovno razmahnila v letu 1944 in se krepila vse do osvoboditve. Z rastjo števila krajevnih odborov OF in z njihovim utrjevanjem pa je ob okupatorjevi civilni oblasti rasla revolucionarna oblast KOOB, ki je ob osvoboditvi tudi formalno prevzela državoupravne funkcije in jih opravljala do volitev v krajevne narodnoosvobodilne odbore. Na območju današnje občine Ormož je bilo po zapiskih Rozike Perger-Brede že novembra 1944 35 krajevnih odborov OF. Ponekod so bili organizirani v vsakem naselju (npr. okrog Velike Nedelje). Po istem viru so delovali še 4 odbori SPŽZ in 6 odborov ZSM. Obstajal pa je tudi okrajni odbor OF, ki je deloval do srede avgusta 1945, ko je bil ukinjen, območje današnje občine pa priključeno deloma okraju Ptuj, deloma okraju Ljutomer.

IV. Razvoj upravne razdelitve v času Titove Jugoslavije

Ob julijskih volitvah krajevnih narodnoosvobodilnih odborov je bilo na območju današnje občine Ormož organiziranih 23 KNOO. Med njimi jih je šest obsegalo po eno katastrsko občino, sedem po dve, šest po tri, dve po pet, ena šest in ena celo osem katastrskih občin. Trije površinsko veliki KNOO so bili v severovzhodnem delu območja, kot jih lahko vidimo na karti 03.

Ob preimenovanju KNOO v krajevne ljudske odbore (KLO) sept. 1946 je ostalo vseh 23 enot brez sprememb. Izjema je bil KLO Sejanci, ki je bil zmanjšan v korist sosednih KLO Podgorci in Ključarovei. H KLO Podgorci je bil priključen del katastrske občine Bratonečice, h KLO Ključarovei pa katastrska občina Senik. (Po aprilskem zakonu o upravni razdelitvi LRS, ki je bil preklican, je bilo predvidenih le 14 KLO.)

Tudi zakon o upravni razdelitvi leta 1948v našem primeru ni prinesel nobenih sprememb. Reorganizacija je bila opravljena šele leta 1952, ko so bili odpravljeni krajevni ljudski odbori in kot upravne enote organizirane občine. Območje današnje občine Ormož je bilo razdeljeno na sedem občin, torej eno manj kot leta 1934.

Večina ozemlja predvojne občine Velika Nedelja je bila sedaj vključena v občino Ormož, sicer pa nam omogočata podrobno primerjavo karti 02 in 04. Nekdanja občina Sv. Tomaž je sedaj nosila ime Kostanj, občina Sv. Miklavž pa je dobila ime Vinski vrhovi. Po površini in številu prebivalstva je bila najmanjša občina Kog in največja mestna občina Ormož.

S ponovno reorganizacije upravne razdelitve leta 1955 sta ostali na območju današnje občine Ormož samo še dve občini — komuni, in sicer Ormož in Središče. V primeri z letom 1962 se je občina Središče razširila proti severu na celotno katastrsko občino Vodranci in zajela še katastrsko občino Vitan. Na zahodni strani so katastrske občine Bresnica, Cvetkovci, Podgorci in Osluševci bile vključene v občino Gorišnica. Ob tej reorganizaciji je bilo celotno ozemlje današnje občine Ormož vključeno v okraj Ptuj. Toda življenje komune Središče

ob Dravi je bilo kratkotrajno, kajti že oktobra 1958 je bila hkrati z nekaterimi drugimi občinami v takratnem velikem okraju Maribor ukinjena in priključena občini Ormož. Ker je bila z istim zakonom ukinjena tudi občina — komuna Gorišnica, so bile štiri katastrske občine — Bresnica, Cvetkovci, Podgorci in Osluševeci vključene v občino Ormož, ki je s tem dobila današnjo podobo.

V sedanjem obsegu meri občina Ormož 21.600 ha in je leta 1971 imela 19.000 prebivalcev. Tako sodi po površini in prebivalstvu v skupino manjšin občin na Slovenskem. Če upoštevamo za merilo razvitosti ustvarjeni družbeni proizvod na prebivalca, potem je bila občina Ormož leta 1976 med 60 slovenskimi občinami na 59. mestu. Območje občine je bilo razglašeno za manj razvito.

Velika občina Ormož je bila s svojimi službami podobno kot druge občine precej odmaknjena od občanov. Da bi olajšala občanom poslovanje, je organizirala v večjih krajevnih središčih krajevne urade. Splošni družbeni razvoj v smeri poglobljanja samoupravnih socialističnih odnosov in aktivizacije delovnih ljudi in občanov je spodbudil ustanavljanje krajevnih skupnosti. Tako je občinska skupščina Ormož z odlokom 1964 ustanovila osem krajevnih skupnosti, kot jih kaže karta 05. Primerjava s karto 02 in karto 04 nam pove, da se krajevne skupnosti prostorsko skoraj do potankosti ujemajo z občinami iz leta 1934 in 1952.

Tabela 03 nam daje nekaj podatkov o krajevnih skupnostih. Razen KS Ormož so vse izrazito podeželske in obsegajo že v preteklem stoletju izoblikovane družbenogeografske enote s središčem v upravnoagrarnem mikrocentru. V teh osrednjih vaških naseljih (Središče je formalno trg) so šola, pošta, krajevni urad, trgovina, gostilna, kakšen obrtnik, sedeži družbenopolitičnih organizacij in raznih društev. Tu so običajno razni sestanki ipd. Vse te dejavnosti krajane povezujejo in jih aktivirajo za reševanje skupnih problemov.

KARTA 05
Občina Ormož
KRAJEVNE SKUPNOSTI
Stanje 1977

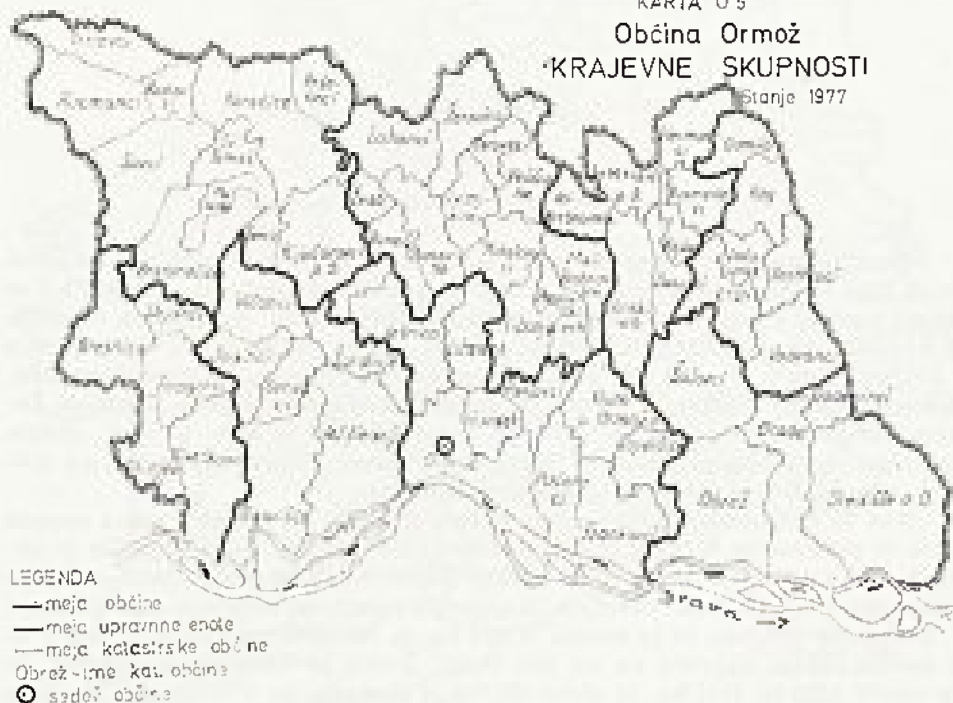

Tabela 03

Krajevne skupnosti v občini Ormož po stanju 31. 12. 1977

Zap. št.	Število kat. občin	Število krajev	Površina v ha	Število prebivalcev			Število stanovanj 1971
				1961	1971	1977	
1. Ivanjkovci	12	15	2.853	3.179	2.779	760	
2. Kog	6	6	1.609	1.370	1.155	329	
3. Miklavž pri Ormožu	7	8	1.912	2.201	1.788	437	
4. Ormož	10	12	3.662	3.838	3.920	1.117	
5. Podgorci	5	7	1.778	1.611	1.656	383	
6. Središče ob Dravi	4	5	3.081	2.444	2.383	616	
7. Tomaž pri Ormožu	11	17	3.819	2.738	2.512	623	
8. Velika Nedelja	6	11	2.516	2.354	2.368	592	
Skupaj	61	81	21.230	19.555	18.561	4.766	

V primerjavi s povprečno velikostjo krajevne skupnosti v SR Sloveniji (1946 ha) so tri naše krajevne skupnosti pod tem povprečjem, druge pa nad povprečjem. Ne poznamo podatkov o povprečni velikosti podeželskih krajevnih skupnosti v SR Sloveniji, vendar z gotovostjo trdimo, da je to povprečje precej višje (po naši presoji okrog 3000 ha), in bi ob takšni primerjavi bila večina naših krajevnih skupnosti pod povprečjem, nobena ne bi bistveno odstopala navzgor. Tudi v primerjavi s povprečjem števila prebivalstva v krajevnih skupnostih na Slovenskem (1700 ljudi) so tri iste krajevne skupnosti pod povprečjem, bistveno pa odstopa navzgor le mestna KS Ormož. Značilno je, da je število prebivalstva v obdobju 1971—1978 poraslo le v KS Ormož, v ostalih krajevnih skupnostih pa stagnira ali nazaduje. Kaže se že potreba po spreminjanju sestava krajevnih skupnosti, še posebej pri Ormožu.

OBČINA PTUJ

I. Upravna razdelitev v obdobju 1850—1918

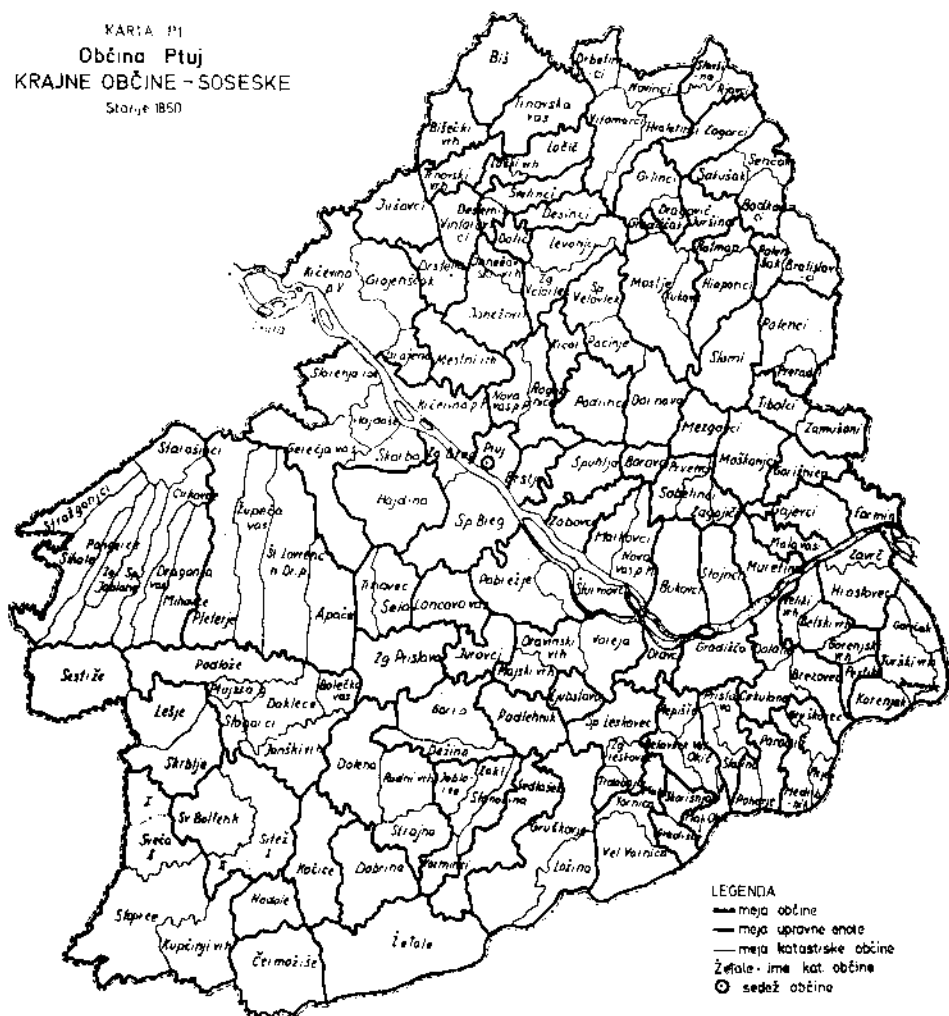
Okrajno glavarstvo Ptuj je ob ustanovitvi leta 1850 bilo razdeljeno na sodni okraj Ptuj in sodni okraj Rogatec. Območje takratnega sodnega okraja Ptuj se skoraj povsem pokriva z območjem današnje občine Ptuj. Na njenem območju je leta 1850 bilo 85 okrajnih občin ali sosesk. Velika večina — 77 — jih je bila v sodnem okraju Ptuj; 5 jih je pripadalo sodnemu okraju Rogatec (Črmožiše, Dobrina, Kočice, Nadole in Žetale, ki sestavljajo danes krajevno skupnost Žetale); občina Biš je pripadala sodnemu okraju Lenart v Slov. goricah; občina Zamušani, ki je obsegala naselja Zamušani, Polenci, Prerad in Tivolci, pa sodnemu okraju Ormož, okrajno glavarstvo Ljutomer.

Med 85 občinami je bila mestna občina Ptuj, ki je obsegala samo mestno jedro in predmestje Kaniža, druge so bile vaške soseske. Vseh 85 občin je obsegalo 163 katastrskih občin z 207 naselji. 38 občin (45 %) je obsegalo eno samo katastrsko občino z enim naseljem. Najmanjši med temi občinami sta bili Dolič v Slovenskih goricah, ki je merila le 137 ha, in Borovci na Ptujskem polju, ki je merila 156 ha; največji pa sta bili občini Žetale in Črmožiše v Halozah, ki sta merili 1258 in 1145 ha. 23 občin (27 %) je obsegalo po dve naselji, 15 občin

(18 %) pa po tri naselja. Po velikosti so bile največje občine Cirkovce, Sv. Lovrenc na Dravskem polju in Ptujška gora. Občina Cirkovce je obsegala devet katastrskih občin z devetimi naselji in je merila 3652 ha; Sv. Lovrenc na Dravskem polju je obsegala štiri katastrske občine s štirimi naselji in je merila 3096 ha, Ptujška gora je obsegala šest katastrskih občin s sedmimi naselji in je merila 2094 ha. Razlika v velikosti med najmanjšo občino Dolič in največjo občino Cirkovce je bila kar 26-kratna. Sicer pa je merilo 29 občin do 500 ha, 40 jih je merilo od 501 do 1000 ha, 13 jih je merilo od 1001 do 2000 ha, tri že omenjene pa so merile nad 2000 ha. Območje treh velikih občin — sosesk se je pokrivalo z obsegom župnij.

Pogled na karto P 1, ki nam prikazuje donajšnje območje občine Ptuj z razdelitvijo na občine leta 1850, nam pokaže, da je bila leta 1850 večina občin, ki so obsegale samo eno ali dve katastrski občini z enakim številom naselij, v Slovenskih goricah (tu so izjeme Vurberk, Sv. Andraž — Vitomarci in Sv. Lovrenc — Juršinci), na Ptujškem polju in v vzhodnem delu Dravskega polja. V Halozah prevladujejo občine, ki obsegajo dve ali tri katastrske občine z enakim

KARTA P1
Občina Ptuj
KRAJNE OBČINE - SOSESK
Starje 1850

številom naselij. Velike občine pa imamo v zahodnem delu današnje občine Ptuj — Cirkovce, Sv. Lovrenc, Sv. Martin, Ptujška gora, Majšperk, Stoperce in Sv. Bolfenk. (Opozarjam, da pripada katastrska občina Vumpah danes občini Maribor.)

Iz »Pregledka o politični razdelitvi vojvodine Štajerske« smo za leto 1868 ugotovili enako stanje, kot je bilo leta 1850, le občina Trnovec se je preimenovala v Sela.

Tabela P 1

Pregled političnih občin — sosesk leta 1900 na območju današnje občine Ptuj

Zap. št.	Politična občina	Število kat. občin	Število naselij	Velikost v ha	Število prebiv.	Število hiš
1.	Biš	1	1	685	301	69
2.	Bišečki vrh	1	4	474	413	122
3.	Borovci	1	1	156	204	39
4.	Breg	2	3	1.044	1.142	191
5.	Brstje	1	2	290	379	75
6.	Bukovci	1	1	675	654	119
7.	Cirkovce	9	9	3.052	2.058	391
8.	Črmožiše	1	1	1.145	594	95
9.	Desinci	1	2	255	127	27
10.	Dobrina	1	2	686	422	88
11.	Dolena	3	3	1.393	809	224
12.	Dolič	1	1	137	182	53
13.	Dragovič	2	2	512	348	97
14.	Dravci	2	3	509	355	84
15.	Drstelja	1	1	285	234	47
16.	Formin	1	1	315	273	50
17.	Gajevci	1	2	427	348	58
18.	Gorenski vrh	4	4	730	754	299
19.	Gradišča	1	1	494	483	166
20.	Gruškovec	3	3	664	555	199
21.	Gruškovje	2	2	1.439	883	281
22.	Hajdina	1	2	781	824	163
23.	Janežovci	1	2	588	369	90
24.	Jiršovci	1	2	556	420	110
25.	Jurovec	1	2	357	400	79
26.	Kicar	1	1	250	569	143
27.	Kočice	1	1	643	435	91
28.	Hlaponci	2	2	649	476	126
29.	Krčevina	1	5	556	948	189
30.	Lancova vas	1	1	441	417	79
31.	Livajnci	2	2	679	267	58
32.	Ločič	2	2	418	384	111
33.	Majšperk	3	9	1.721	1.300	274
34.	Mala vas	1	1	255	235	42
35.	Markovci	2	2	927	676	136
36.	Mestni vrh	1	1	528	515	114
37.	Mezgovci	1	1	277	261	54
38.	Moškanjci	1	1	542	454	88
39.	Muretinci	1	1	637	433	100
40.	Nadole	1	1	349	271	51
41.	Nova cerkev	3	3	545	517	153

Zap. št.	Politična občina	Število kat. občin	Število naselij	Velikost v ha	Število prebiv.	Število hiš
42.	Veliki Okič	4	4	790	739	240
43.	Pacinje	3	3	1.223	1.000	209
44.	Pobrežje	2	3	827	899	173
45.	Podlehnik	1	1	418	455	123
46.	Podvinci	1	1	602	507	106
47.	Polenci	2	4	768	566	149
48.	Polenšak	2	2	550	407	117
49.	Zg. Pristova	1	2	730	365	82
50.	Prvenci	2	4	536	431	80
51.	Ptujska gora	6	7	2.094	1.392	335
52.	Rogoznica	2	3	648	818	146
53.	Sakušak	3	3	719	563	177
54.	Sedlašek	2	2	957	743	209
55.	Skorišnjak	2	2	275	278	95
56.	Slatina	2	2	416	439	124
57.	Slomi	1	1	603	199	39
58.	Slovenja vas	4	5	1.860	1.338	246
59.	Spuhlja	1	1	468	612	117
60.	Stojnci	1	1	479	806	107
61.	Stoperce	2	3	1.600	830	167
62.	Sv. Andraž v Slov. gor. — Vitomarci	5	6	1.340	1.177	302
63.	Sv. Andraž v Hal. — Leskovec	3	5	739	546	182
64.	Sv. Barbara v Hal. — Cirkulane	3	3	823	677	163
65.	Sv. Bolfenk v Hal. — Naraplje	2	4	1.302	754	198
66.	Sv. Elizabeta v Hal. — Pohorje	2	2	399	541	155
67.	Lovrenc na Dravskem polju	4	4	3.096	1.509	321
68.	Sv. Lovrenc v Slov. gor. — Juršinci	4	5	1.338	898	275
69.	Sv. Marjeta na Ptujsk. polju — Gorišnica	1	1	335	433	82
70.	Sv. Trojica v Hal. — Gorca	2	2	986	573	183
71.	Sv. Urban v Slov. gor. — Destrnik	3	4	524	606	182
72.	Trnovci	2	3	499	411	79
73.	Trnovska vas	1	1	599	271	60
74.	Trnovski vrh	1	3	279	294	83
75.	Turški vrh	4	4	899	825	221
76.	Vareja	4	3	928	687	183
77.	Vel. Varnica	2	2	789	594	170
78.	Vintarovci	1	1	312	326	94
79.	Vurberk	4	4	1.980	1.567	325
80.	Zabovci	1	1	487	424	83
81.	Zagorci	1	1	459	353	88
82.	Zamušani	2	2	595	641	155
83.	Zavrč	2	3	593	574	171
84.	Žetale	1	1	1.258	580	196
85.	Ptuj — mesto	1	1	13	4.223	304
Skupaj		163	207	65.446	54.679	12.222

Tudi za leto 1900 nismo ugotovili nobenih bistvenih sprememb. Še vedno imamo istih 85 občin kot leta 1850. Občina Sv. Martin na Dravskem polju se je preimenovala v Slovenjo vas. Danes samostojna katastrska občina Črmljenšak (občina Lenart) je bila kot naselje vključena leta 1900 v katastrsko in politično občino Bišečki vrh. Del katastrske občine Kaniža so leta 1870 priključili katastrski občini mesto Ptuj, iz ostalega dela pa je nastala nova katastrska občina Brstje, ki obsega naselji Brstje in Budina. Podrobnejše podatke za stanje občin leta 1900 nam prikazuje tabela P 1. Iz teh podatkov lahko med drugim ugotovimo, da je bila po številu prebivalstva najmanjša občina Desinci, ki je štela le 127 občanov, največja pa občina Cirkovce, ki je štela 2058 občanov, kar predstavlja 16-kratno razliko. Sicer pa so bile le tri občine, ki so imele pod 200 občanov. 13 občin je imelo manj kot 300 občanov, 40 manj kot 500 občanov. Večina občin je torej imela več kot 500 občanov, med njimi jih je bilo osem, ki so imele nad 1000 občanov (brez mesta Ptuj). Krajevna samouprava je torej bila močno približana občanom.

Ker tudi v obdobju 1900—1918 ni bilo nobenih teritorialnih sprememb v razporeditvi političnih občin na območju današnje občine Ptuj, moremo torej reči, da je ostala prvotna postavitev občin — sosesk skozi vseh 68 let.

II. Obdobje kraljevine SHS — Jugoslavije

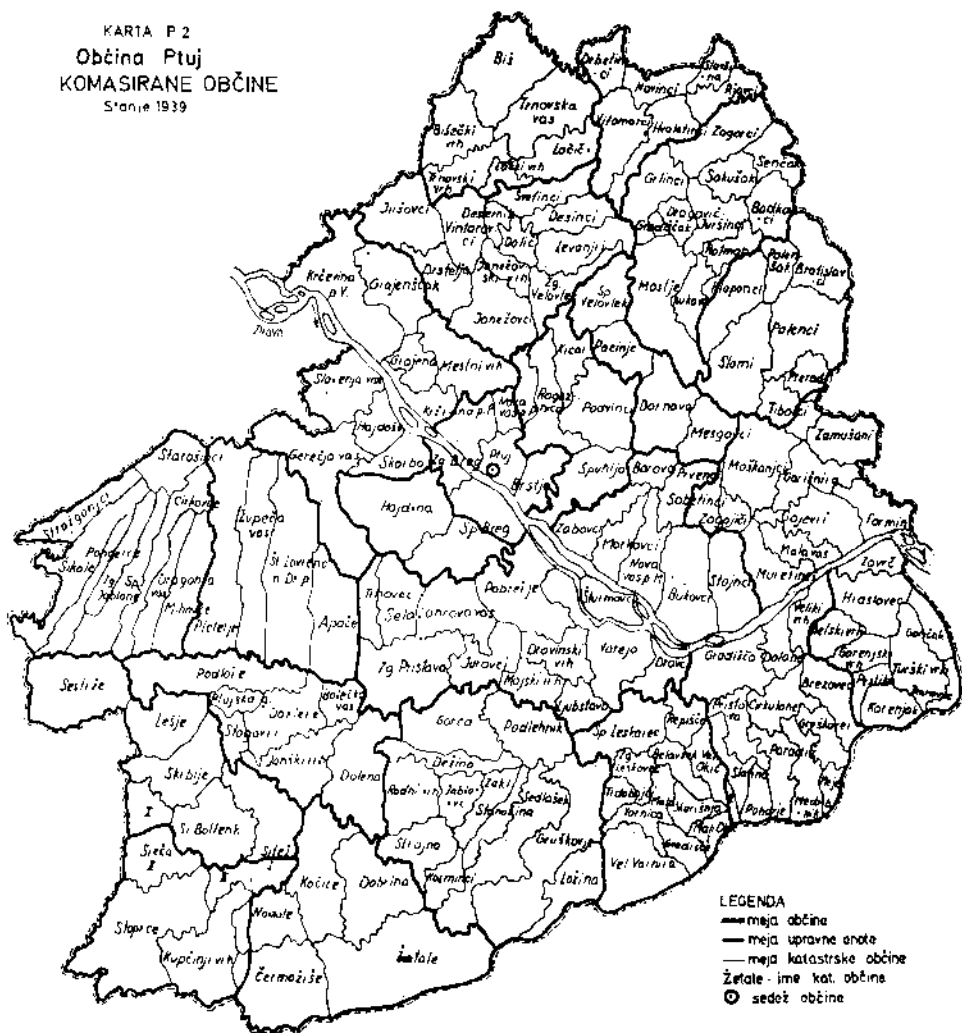
Na novo nastala država Slovencev, Srbov in Hrvatov je v našem primeru v celoti prevzela upravno ureditev razpadle avstro-ogrške monarhije. Edina sprememba, ki jo je zaslediti v gradivu popisa prebivalstva iz leta 1921, je nova politična občina Šikole na Dravskem polju. Obsegala je tri katastrske občine s tremi naselji — Starošinci, Stražgonjca in Šikole. Omenjena naselja so se izločila iz dotlej največje politične občine Cirkovce, ki je s tem zdrsnila na drugo mesto; prvenstvo pa je prevzela politična občina Lovrenc na Dravskem polju.

Uvedba monarhofašistične diktature leta 1929 je sprožila tudi proces reorganizacije upravne ureditve. Tako je bila v letih 1933—1934 izvedena komasacija občin, v letih 1935—1938 pa so opravili še nekatere popravke. Komasacija je zmanjšala število političnih občin na območju današnje občine Ptuj od prejšnjih 85 na 24, torej na eno četrtino. Najmanjša občina je bila sedaj Hajdina (Dravsko polje), ki je merila komaj 909 ha, največja pa je bila občina Podlehnik (Haloze), ki je merila 4969 ha, torej skoraj petinpolkratna razlika. Sicer pa sta merili samo dve komasirani občini manj kot 1500 ha in sedem manj kot 2000 ha. Devet občin je merilo več kot 3000 ha.

Površinsko najmanjša občina Hajdina je imela tudi najmanj prebivalcev, samo 1270. Toda dvainpolkrat večja občina Sv. Bolfenk v Slovenskih goricah jih je imela le 1374. Če izzamemo mestno občino Ptuj, je imela največ prebivalcev občina Videm pri Ptuj, 3664, ki je bila po velikosti na drugem mestu. Takoj za njo pa je bila površinsko največja občina Podlehnik, ki je štela 3363 prebivalcev. Razlika v številu prebivalstva med občinami je bila torej le trikratna. Sicer pa je bilo deset občin, torej skoraj polovica, ki so štejele manj kot 2000 prebivalcev, medtem ko jih je bilo pet (brez mestne občine Ptuj), ki so imele nad 3000 prebivalcev. Nove komasirane občine so obsegale najmanj 2 (Hajdina) in največ 14 (Sv. Barbara v Halozah) katastrskih občin ter najmanj 3 (Hajdina) in največ 20 (Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah) naselij. Podrobnejšo podobo in razne možnosti primerjav nam omogočata karta P 2 in tabela P 2.

Komasacija nekdanjih občin — sosesk v nove politične občine je v nekaterih primerih razdelila posamezne katastrske občine in naselja, tako da je del

KARTA P 2
Občina Ptuj
KOMASIRANE OBČINE
Stanje 1939

pripadal eni, drugi del pa drugi komasirani občini. Tako so npr. k novi mestni občini Ptuj bili priključeni deli sedmih naselij, ki so sicer pripadala prejšnjim občinam — Draženci, Krčevina, Nova vas pri Ptuj, Rogoznica, Spodnji Breg, Štuki in Vičava. Podobno je bilo tudi pri novi komasirani občini Polenšak, kjer je manjši del katastrske občine in naselja Hlaponci bil vključen v občino Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah, del katastrskih občin in naselij Tivolci in Prerad pa v občino Sv. Marjeta niže Ptuja. Zaradi ureditve na novo postavljenih mej občine Sv. Barbara v Halozah so odvzeli katastrski občini Belski vrh, ki je spadala v občino Zavrč, 55 ha ozemlja in ga priključili katastrski občini Veliki vrh, ki je spadala v občino Sv. Barbara. Sočasno so iz istega razloga zmanjšali za 80 ha katastrsko občino Veliki Okič, ki je spadala v občino Sv. Andraž v Halozah, in povečali katastrsko občino Mali Okič, ki je spadala v občino Sv. Barbara v Halozah. Sicer pa nismo ugotovili primera, da bi razbili prejšnjo občino tako, da bi jo razdelili med dve ali več novih komasiranih

Tabela P 2

Pregled komasiranih občin na območju današnje občine Ptuj po stanju 1. julija 1939;
prebivalstvo po stanju 31. 3. 1931

Zap. št.	Ime občine — sedež	Število		Površina v ha	Štev. preb.	Število gospod.	Število stan. hiš
		k. o.	nasel.				
1.	Cirkovce — Cirkovce	9	9	3.653	2.297	486	452
2.	Dornava — Dornava	4	4	1.498	1.424	275	276
3.	Grajena — Grajena	6	9	2.804	2.409	510	492
4.	Hajdina — Zg. Hajdina	2	3	909	1.270	272	245
5.	Majšperk — Majšperk (Lešje)	6	14	3.078	2.080	420	414
6.	Podlehnik — Stanošina	12	12	4.969	3.363	723	841
7.	Polenšak — Polenšak	7	12	2.195	1.379	297	320
8.	Ptujska gora — Ptujska gora	7	8	2.750	1.619	349	351
9.	Rogoznica — Rogoznica	5	6	1.877	2.589	536	520
10.	Slovenja vas — Slovenja vas	4	7	1.860	1.595	300	290
11.	Stoperce	5	7	2.113	931	165	157
12.	Sv. Barbara v Haložah — Cirkulane	14	14	3.324	3.140	660	734
13.	Sv. Andraž v Haložah — Zg. Leskovec	10	12	2.228	1.976	427	477
14.	Sv. Andraž v Slov. gor. — Vitomarci	6	9	1.740	1.479	329	319
15.	Sv. Bolfenk v Slov. gor. — Trnovska vas	5	9	2.375	1.374	307	305
16.	Sv. Lovrenc na Dravskem polju — Lovrenc	4	4	3.096	1.676	360	344
17.	Sv. Lovrenc v Slov. gor. — Juršinci	12	20	3.395	2.512	565	559
18.	Sv. Marijeta niže Ptuja — Gorišnica	9	11	2.930	3.019	604	602
19.	Sv. Marko niže Ptuja — Markovci	8	9	3.167	3.351	631	634
20.	Sv. Urban — Svetinci (Destrnik)	12	16	3.416	2.692	627	656
21.	Sv. Vid pri Ptujju — Videm	12	17	4.271	3.664	762	750
22.	Zavrč — Zavrč	9	9	1.942	1.922	405	442
23.	Zetale	5	16	3.800	2.278	404	398
24.	mesto Ptuj	5	12	1.812	6.849	1.598	847
Skupaj		178	249	65.202	56.888	11.994	11.425

Opomba: K občini Grajena je pripadala katastrska občina Vumpah, ki danes ne spada več v občino Ptuj.

občin. Najpomembnejša sprememba je bila, da so komasirano občino Stoperce priključili okrajnemu glavarstvu Šmarje pri Jelšah.

Sicer pa nam kažeta karta P 2 in še posebej tabela P 2 specifičen proces. Od 21 podeželskih občin se jih je kar 17 ali 81 odst. povsem izenačilo z območjem tamkašnje župnije in na njej zasnovanega šolskega okoliša. Izjema so le občine Dornava, Grajena, Rogoznica in Slovenja vas. Pa tudi pri Dornavi moramo ugotoviti, da se območje občine ujema z območjem kaplanije sv. Doroteje v Dornavi. Omenili smo že, da so se naselja, kjer je bilo središče župnije, v zadnjih sto letih razvila v agrarno-upravne mikrocentre urbaniziranega videza.

In ta lokalna središča so postala sedeži novih občin. Močnemu klerikalnemu pritisku je pripisati, da je deset novih občin dobilo tudi imena župnij.

III. Obdobje okupacije in narodnoosvobodilnega boja

Nacistični okupatorji so ob prihodu prevzeli v celoti sistem komasiranih občin, dali so jim le svoja imena, kakor so tudi sicer uveljavili nemška imena za katastrske občine in naselja. V teku leta 1941 pa so ukiniteli samostojno občino Stoperce in jo priključili k občini Majšperk, enako so ukiniteli tudi občini Hajdina in Rogoznica in naselja vključili v veliko mestno občino Ptuj. Občini Vurberk so odvzeli katastrsko občino in naselje Krčevina in jo priključili mestni občini Ptuj. Tudi občino Zavrč so povečali s tem, da so ji priključili katastrsko občino in naselje Dubrava, ki je spadalo v Savsko banovino in je danes v SR Hrvatski (naselje leži povsem na meji in ima mešano hrvaško in slovensko prebivalstvo, spada v slovensko župnijo sv. Martina v Zavrču in je bilo še pred sto leti slovensko). Občini Videm so odvzeli katastrsko občino Dravci z naselji Dravci in Tajna in jo priključili občini Leskovec. Bivšo občino Sv. Barbara v Halozah (sedaj Cirkulane) so poimenovali po gradu Borl — Ankenstein. Tako je bilo na območju današnje občine Ptuj ob koncu 1941. leta 21 političnih občin.

Organiziran odpor proti nacističnemu okupatorju se je na območju občine Ptuj začel že leta 1941. Po uničenju Lackove čete 8. avgusta 1942 pri Mostju ob Pesnici je bilo odporniško gibanje začasno zatrto. Ponovno je bilo oživiljeno jeseni 1943, ko so začeli organizirati vaške in rajonske odbore Osvobodilne fronte. Proti koncu leta 1944 so bili odbori OF organizirani v vseh predelih današnje občine Ptuj.

Vida Rojic piše o tem takole: Tedanje ptujsko okrožje (misli na okrožni odbor Osvobodilne fronte — opomba V. B.) je imelo tele rajone: ptujskega s Ptujem, hajdinsko in budinsko okolico in z delom Slovenskih goric; rajon Spodnje Haloze z okoliši Zavrča, Cirkulan in Leskovca; rajon Gornje Haloze z delom Dravskega polja; sem so spadali okoliši Podlehnik, Majšperka, Žetal, Pieterja, Cirkovec, Lancove vasi in že omenjeni rajon Ptujkega polja. Z Mariborom je bil povezan slovenskogoriški predel okoli Trnovske vasi, okoliš Polenšaka je spadal k rajonu Ptujkega polja.

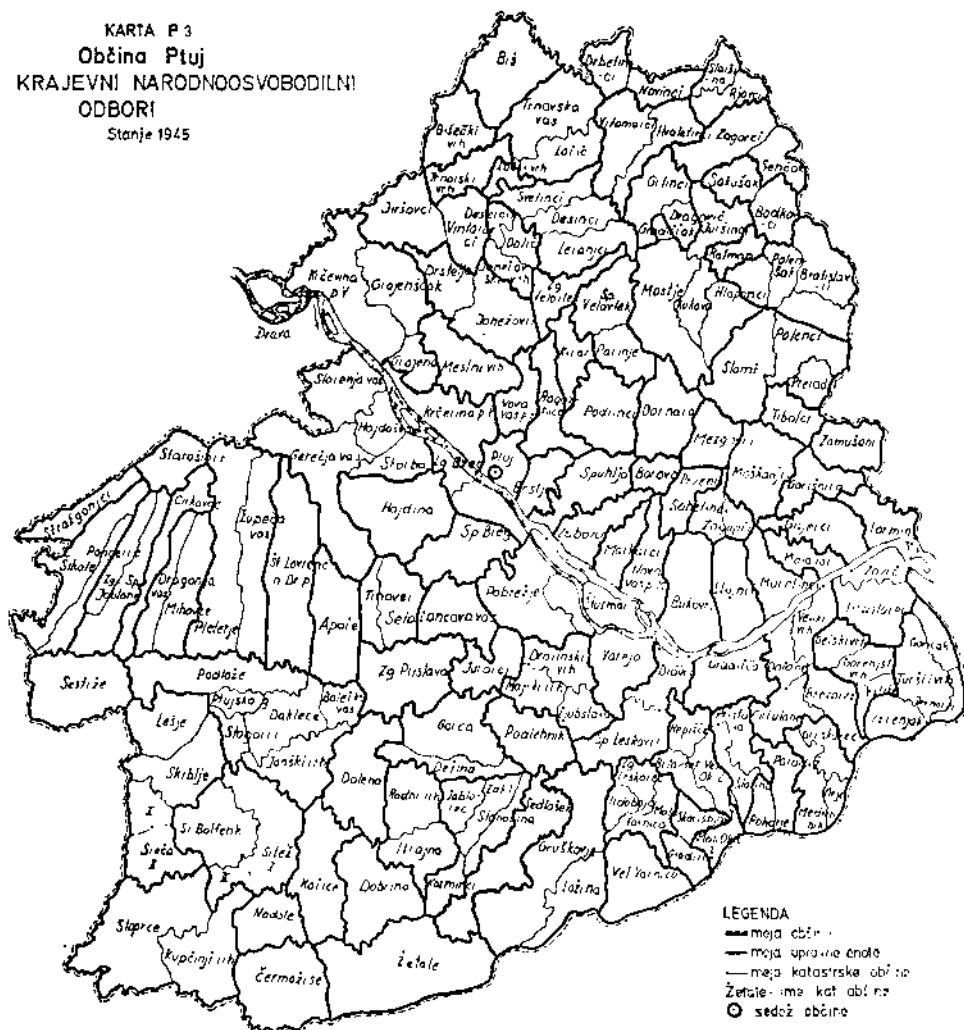
Iz poročila okrožnega odbora OF Maribor povzemamo, da je bilo na območju okrajnega odbora OF Ptuj (ta je obsegal v glavnem isto območje kot današnja občina Ptuj — opomba V. B.) tik pred osvoboditvijo leta 1945 — »Krajevni odbor OF je 66. ZSM odborov je 80. SPZZ je 30. DE je en odbor . . . Okraj je zelo razgiban in ljudstvo je predano našemu gibanju . . .« Tudi na območju današnje občine Ptuj zaradi specifičnih razmer ni bilo mogoče opraviti volitev v krajevne narodnoosvobodilne odbore, zato so vaški odbori OF vse do osvoboditve in še nekaj mesecev po tem opravljali tudi funkcijo oblastnih organov. Tako je teritorialna razporeditev odborov OF pomenila hkrati organizacijo nove revolucionarne oblasti, ki je obstajala in delovala hkrati s po nacističnem okupatorju postavljenim upravnopolitičnim aparatom. Razumljivo je, da so bili odbori OF organizirani pretežno po načelu — vsako naselje svoj odbor OF, seveda pa je krajevni odbor OF povezoval tudi več naselij. Pri tem je zanimivo, da so krajevni odbor OF mnogokje organizirali za območje prvotnih občin — sosesk, saj so se ljudje nanje v osemdesetih letih (1850—1934) navadili in so jim bili bližje kot nove komasirane občine, kjer so imeli pomembno besedo tajniki in drugi uradniki.

IV. Razvoj upravne razdelitve v Titovi Jugoslaviji

Z odredbo ministrstva za notranje zadeve z dne 30. junija 1945 je bilo razpisano nadaljevanje volitev v krajevne, mestne in okrajne narodnoosvobodilne odbore povsod tam, kjer te še niso bile opravljene. Na območju takratnega okraja Ptuj so bile volitve opravljene do konca avgusta.

P podatkih zakona o upravnih razdelitvi federalne Slovenije z dne 6. septembra 1945 ter po rekonstrukciji dejanskega stanja na terenu s pomočjo arhivskega gradiva in izjav takratnih odbornikov (gradivo hrani mestni arhiv v Ptuj) smo izdelali karto P3. Ugotovili smo, da je jeseni 1945 delovalo na območju današnje občine Ptuj 100 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov (KNOO), torej 15 več, kot je bilo pred komasacijo prvotnih političnih občin — sosesk. Če primerjamo karto P1 in karto P3, lahko ugotovimo, da so največje spremembe nastale na Dravskem polju, kjer sta se nekdanji občini Cir-

KARTA P 3
Občina Ptuj
KRAJEVNI NARODNOOSVOBODILNI
ODBORI
Stanje 1945

kovce in Sv. Lovrenc razdelili na devet KNOO. Na Ptujskem polju je vsaka katastrska občina postala samostojen KNOO. Posamezne spremembe so tudi v Halozah in Slovenskih goricah. Edina večja političnoteritorialna enota, ki je povezovala šest katastrskih občin in je ostala od leta 1850 naprej nespremenjena, je bila Ptujška gora. Po eno katastrsko občino je obsegalo 56 ali 56 % krajevnih narodnoosvobodilnih odborov, po dve 24, po tri 11 in več kot tri 9. Sto KNOO na območju današnje občine Ptuj pomeni najvišje število upravnih enot na tem območju in tako tudi površinsko poprečno najmanjše upravne enote. Prevladujoča prostorska enota, ki rabi za osnovo upravne enote je torej katastrska občina.

Aprila 1946 je bil izdan zakon o upravni razdelitvi LR Slovenije. Za območje današnje občine Ptuj je določal 32 krajevnih ljudskih odborov (KLO), torej komaj tretjino prejšnjih. Območje najmanjše KLO bi obsegalo samo dve katastrski občini (Bukovci), največjega pa 13 katastrskih občin (Cirkułane). Ta zakon pa je bil kmalu preklican. Nedvomno je bil pozneje ocenjen za neprimerne, saj bi se s prostorskim povečanjem območij KLO zmanjšale možnosti neposrednega sodelovanja ljudi pri reševanju žgočih problemov in utrjevanja ljudske oblasti. Zato je septembra 1946 izšel že drugi zakon o upravni razdelitvi LR Slovenije v tem letu. Po določilih tega zakona je bilo na območju današnje občine Ptuj določeno 76 krajevnih ljudskih odborov, torej za 24 manj kot je bilo KNOO in le za 9 manj, kot je bilo 1850 zastavljenih prvih občin — sosesk.

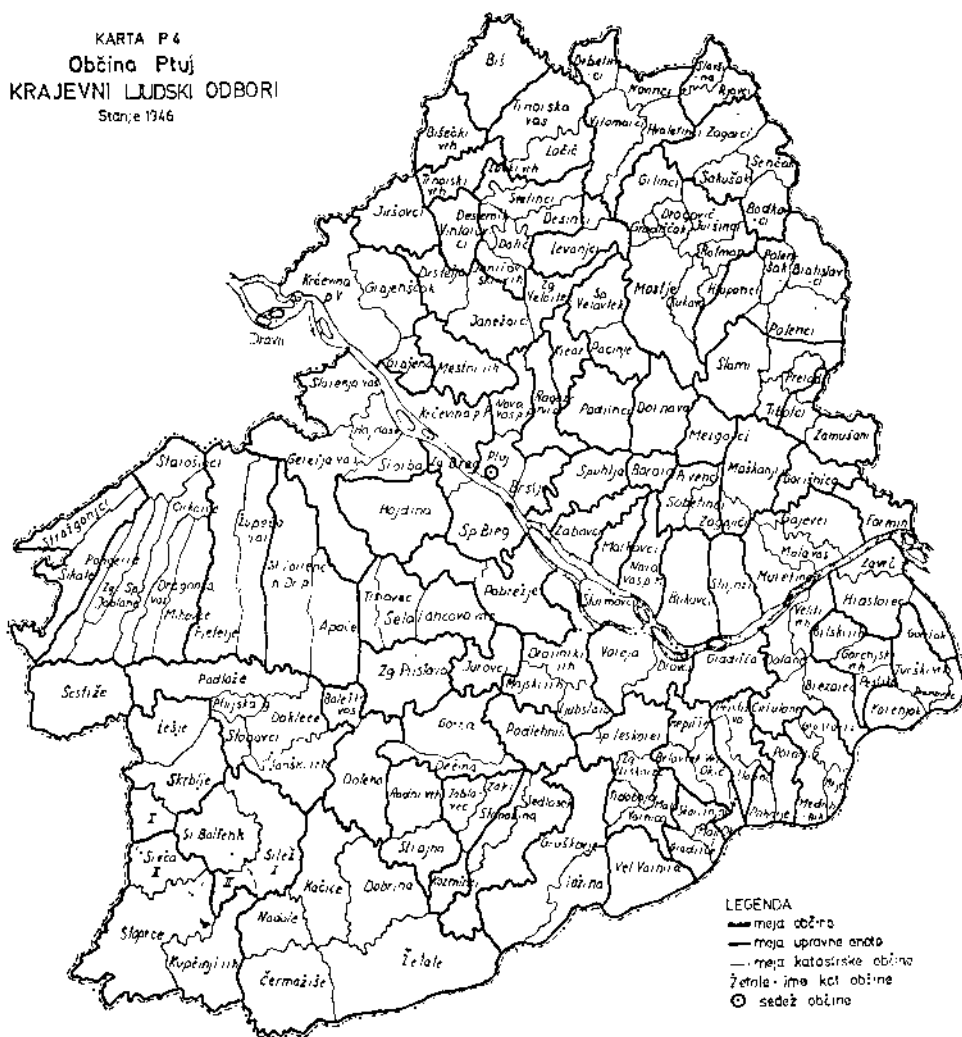
Primerjava kart P1, P3 in P4 nam pokaže, da so se posamezni kraji, ki so bili nekoč samostojne občine ali so imeli svoje NOO, sedaj združili v večje KLO. V obeh obdobjih je največ teh primerov na območju Slovenskih goric in na Dravskem polju. Tako so se npr. združili KNOO Sakušak in KNOO Zagorci v KLO Sakušak. KNOO Sv. Urban in KNOO Levanjci v KLO Destrnik. KNOO Janežovci in KNOO Zgornji Velovlak v KLO Janežovci (vse Slovenske gorice) ali KNOO Gajeveci, Mala vas in Muretinci v KLO Gajeveci (Ptujsko polje), KNOO Cirkovce, Mihovce, Spodnje Jablane in Starošinci v KLO Cirkovce (Dravsko polje) ipd. Nekateri KLO so dobili tudi nova imena. Navedeno združevanje manjših KNOO v večje KLO pomeni začetek postopnega prostorskega povečevanja upravnih enot. Pri združitvah se je zmanjšalo predvsem število krajevnih ljudskih odborov, ki so obsegali samo po eno katastrsko občino. Bilo jih je 29 ali komaj dobra polovica prejšnjih. Po dve katastrski občini je imelo 19 KLO, po tri 17, po štiri 6 in več kot štiri 5 KLO. Po sedem katastrskih občin sta združevala KLO Cirkovce in Juršinci.

V tej smeri gredo tudi spremembe, čeprav neznatne, ki jih je prinesel leta 1948 zakon, ki je na današnjem območju občine Ptuj določil 73 krajevnih ljudskih odborov, torej le tri manj kot zakon o upravni razdelitvi iz leta 1946. Združila sta se KLO Biš in KLO Bišečki vrh v KLO Biš, KLO Leskovec in KLO Veliki Oklj v KLO Leskovec, KLO Markovci in KLO Nova vas pri Markovcih v KLO Markovci, KLO Krčevina pri Ptujju se je vključila v mestni ljudski odbor Ptuj. Nasprotno temu pa se je katastrska občina in naselje Lancova vas izločila iz KLO Sela in postala samostojen KLO.

Pomembnejše spremembe v upravni razdelitvi LR Slovenije so bile opravljene jeseni 1949. Na območju današnje občine Ptuj je zakon določil 65 krajevnih ljudskih odborov, torej osem manj kot leta 1948. Opravljene so bile naslednje spremembe:

KLO Bišečki vrh dobi del KLO Trnovski vrh, ki je bil odpravljen. Od KLO Bišečki vrh se je odcepila katastrska občina in naselje Biš in se vključila v KLO Trnovska vas. KLO Vintarovci in KLO Levanjci ter del KLO Trnovski

KARTA P 4
 Občina Ptuj
 KRAJEVNI Ljudski ODBORI
 Stanje 1946

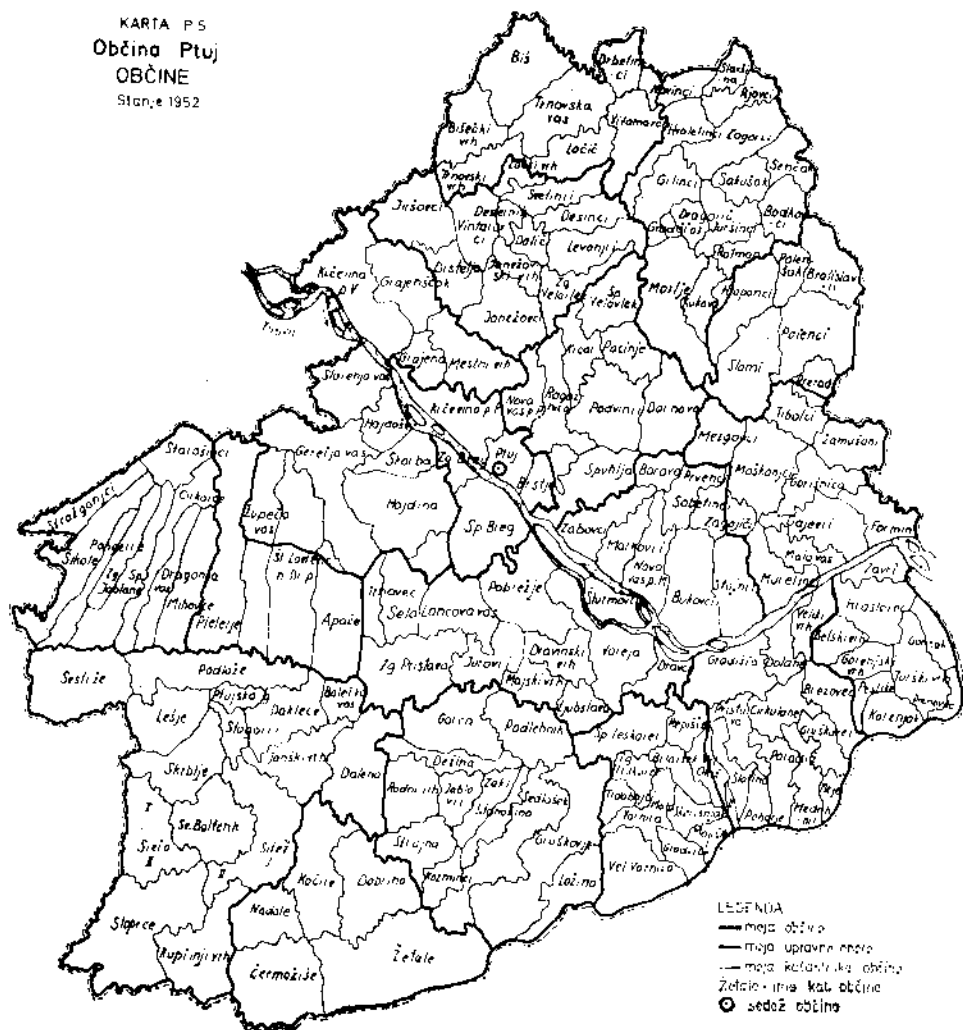
vrh so bili priključeni KLO Destrnik, ki se je tako bistveno povečal. KLO Dolena dobi del odpravljenega KLO Rodni vrh. KLO Zamušani je bil priključen KLO Gorišnica. KLO Hajdina je bil povečan z delom naselja Njiverce in delom naselja Draženci. KLO Majski vrh so dodelili KLO Vareja. KLO Podlehnik se je povečal z vključitvijo KLO Gorca. KLO Sedlašek je dobil katastrsko občino Strajna in del katastrske občine Rodni vrh iz odpravljenega KLO Rodni vrh. KLO Zgornja Pristava je bil odpravljen in priključen KLO Sela. KLO Sv. Lovrenc na Dravskem polju je izgubil del katastrske občine Apače in Sv. Lovrenc na Dravskem polju. KLO Sv. Vid pri Ptujju je pridobil bivši KLO Pobrežje brez naselja Draženci.

Na novo je bil organiziran KLO Strnišče (Kidričevo), ki je bil sestavljen iz delov katastrskih občin Apače, Sv. Lovrenc na Dravskem polju, Župečja vas in Gerečja vas. Devet prejšnjih KLO je bilo priključenih drugim KLO, en KLO je ustanovljen na novo.

V letih 1950 in 1951 je bilo v Sloveniji opravljenih več sprememb v teritorialni razdelitvi, vendar na območju današnje občine Ptuj ni bilo nobene. Pomembnejše spremembe v upravni razdelitvi je prineslo leto 1952, ko dobimo aprila zakon o razdelitvi LRS na mesta, okraje in občine. Kot najnižja upravnoteritorialna enota se pojavi ponovno občina. Takratni okraj Ptuj je imel mestni občini Ptuj in Ormož in še 22 občin. Na območju današnje občine Ptuj je bilo organiziranih 19 občin. Tako se je od leta 1949 zmanjšalo število upravnih enot od 65 na 19 ali na slabo tretjino. Od 100 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov leta 1945 smo prišli na 19 občin.

Nastalo teritorialno razdelitev območja današnje občine Ptuj nam kaže karta P5. Če novo teritorialno razdelitev primerjamo s tisto, ki je nastala s komasacijo prvotnih občin — sosesk v letih 1933—1934 in nam jo kaže karta P2, vidimo veliko podobnost. Nove občine se v večini primerov povsem ujemajo s takratnimi. Nove občine so v glavnem primerno zaokrožene naravne enote

KARTA P5
Občina Ptuj
OBČINE
Stanje 1952

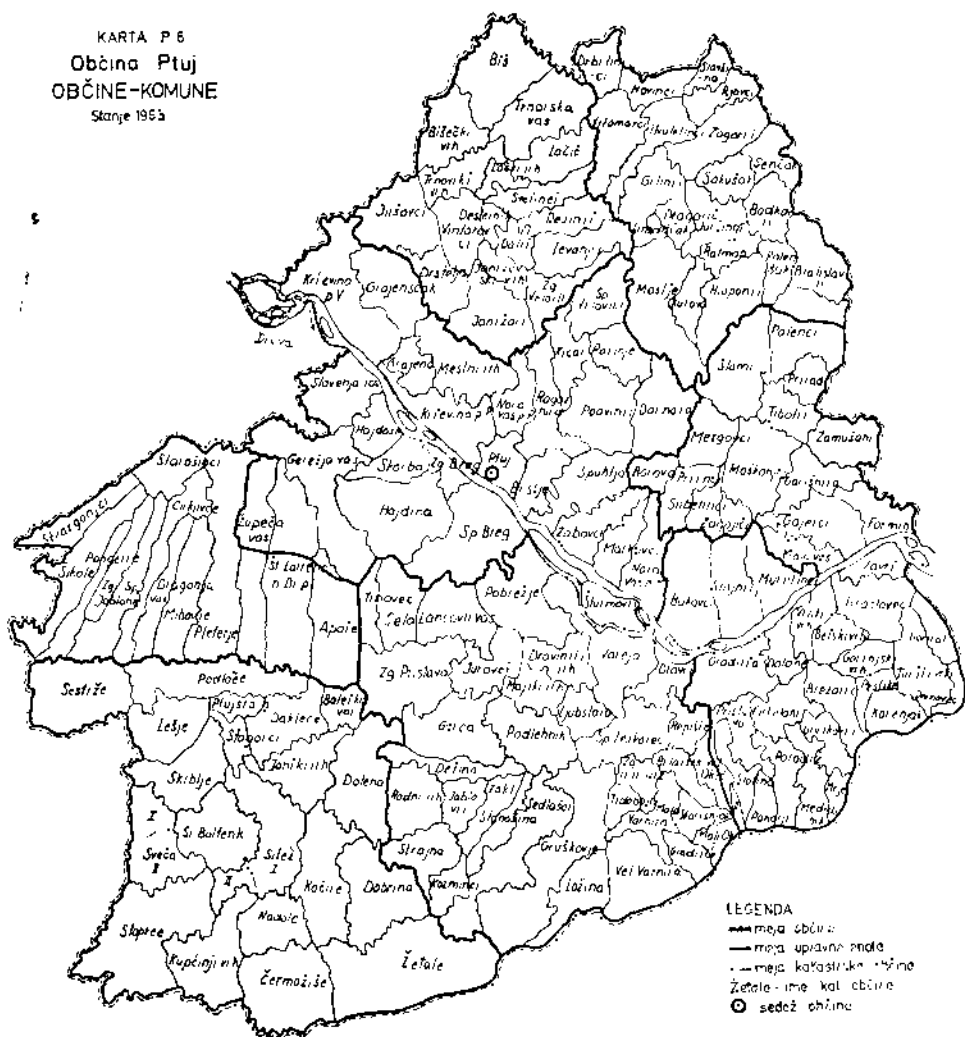

z družbenimi funkcijami, ki jih povezujejo. Sedeži novih občin so v naseljih z določenimi centralnimi funkcijami — šola, župnija, pošta, promet, preskrba.

Razvoj pa je šel naprej v smeri formiranja občine, ki bi naj bila temeljna družbenoekonomska skupnost, sposobna zagotoviti občanom vse osnovne možnosti razvoja. In tako smo leta 1955 dobili zakon o občinah — komunah. Na območju občine Ptuj je bilo leta 1955 formiranih osem občin — komun, kot nam jih kaže karta P6. To so občine: Borl, Cirkovce, Gorišnica, Juršinci, Lešje, Ptuj in Videm.

Takšna upravna razdelitev je močno zanemarila naravnogeografske danosti in v stoletjih nastale družbenoekonomske, kulturne, prometne in druge elemente, ki so v medsebojni prepletenosti ustvarili bolj ali manj trdne socialne skupnosti. Nove občine in njihovi občinski odbori so bili le podaljšana roka države, v svojem bistvu pa kratkotrajna postajališča na poti formiranja velikih družbenoekonomskih skupnosti.

KARTA P 6
Občina Ptuj
OBČINE-KOMUNE
Stanje 1953

Že sredi leta 1957 je prišlo do bistvenih sprememb. Po več kot sto letih obstoja je bil odpravljen okraj Ptuj in priključen okraju Maribor. Odprava ptujskega okraja pa je povzročila spremembe tudi pri organizaciji občin in tako dobimo na območju današnje občine Ptuj namesto prejšnjih osmih sedaj samo tri občine — Gorišnica, Lešje in Ptuj.

Oktobra 1958 je bila opravljena še zadnja reorganizacija. Odpravljeni sta bili občini — komuni Gorišnica in Lešje.

Večji del občine Gorišnica je bil priključen občini Ptuj, štiri katastrske občine pa občini Ormož. Večina občine Lešje je pripadla občini Ptuj, nekdanja občina Makole pa občini Slovenska Bistrica. Tako smo dobili leta 1958 veliko občino Ptuj, ki do danes ni spreminjala svojih takrat začrtanih meja.

Leta 1958 formirana občina Ptuj meri 64.516 ha in je po velikosti med 60 občinami v SR Sloveniji na sedmem mestu. Obsega šest pokrajinskih enot

— Slovenske gorice, Haloze in hrbet Savinsko, pa Dravsko in Ptujsko polje ter Pesniško dolino. Razdeljena je na 173 katastrskih občin in šteje 216 naselij.

Od ustanovitve leta 1958 je velika občina Ptuj poslovala kot temeljna družbenopolitična skupnost. Po uveljavljenih krajevnih središčih — agrarnopravnih mikrocentrih — je organizirala matične urade. Neposredno sodelovanje občanov pri »javnem državnem življenju« je bilo zreducirano na zbere volivcev, ki so jih občasno sklicevali. Poglobljanje samoupravne socialistične demokracije, ki naj omogoči vsakemu delovnemu človeku in občanu, da neposredno sodeluje pri odločanju o vsch aktualnih problemih svojega ožjega okolja, je terjalo nove družbenopolitične rešitve, narekovalo je organizacijo samoupravnih skupnosti in s tem novo teritorialno ureditev občine.

Z odlokom o ustanovitvi krajevnih skupnosti je bilo območje občine Ptuj leta 1965 razdeljeno na 25 krajevnih skupnosti. Prikazuje jih karta P7. To so zaokrožene prostorske enote, ki so se v večini primerov v zadnjih 150 letih izoblikovale v socialne skupnosti, njihovo središče pa zadovoljuje snovne potrebe svojih članov na področju vzgoje in izobraževanja, kulture, preskrbe in ponekod tudi zdravstvene zaščite.

KARTA P 6a
Občina Ptuj
OBČINE-KOMUNE
Stanje 1857

Primerjava karte P7 s kartama P2 in P5 nam pokaže skoraj popolno enakost v teritorialni razporeditvi in obsegu scdanjih krajevnih skupnosti ter komisiranih občin iz leta 1934 in prvih povojnih občin iz leta 1952. Povsem novi teritorialni enoti sta krajevni skupnosti Dolena in Kidričevo. Ustanovitev krajevnih skupnosti Dolena je narekovala predvsem slaba prometna povezanost teh naselij s središči sosednjih krajevnih skupnosti. Nujnost nastanka krajevnih skupnosti Kidričevo je pogojena z razvojem naselja Kidričevo in okoliških vasi, kjer si delavci tovarne glinice in aluminija »Boris Kidrič, Kidričevo, v zadnjih letih kar množično gradijo stanovanjske hiše. Sicer pa je mestna občina Ptuj v obdobju 1934—1965 večkrat spremenila podobo. Po vojni ni več občine Slovcnja vas. Med okupacijo in leta 1952 ni bilo občine Stoperce, sicer pa je mestna občina Ptuj takrat vključevala tudi Hajdino in Rogoznico. Leta 1952 tudi ni bilo občine Dornava. Druge razlike so omenjene na posamezne katastrske občine ali samo na njihove dele.

Osnovne podatke o posameznih krajevnih skupnosti lahko povzamemo iz tabelc P3. Krajevne skupnosti v Halozah in Slovenskih goricah imajo danes manj prebivalcev kot leta 1931, tiste na Dravskem in Ptujskem polju pa več. Tako je npr. občina Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah (današnji Juršinci) štela leta 1931. leta 2.512 prebivalcev, leta 1971 pa krajevna skupnost Juršinci 2.212 občanov. Leta 1931 je imela občina Sv. Marko niže Ptuja (današnji Markovci) 2.512 prebivalcev, leta 1971 pa že 3.801 občanov. Občina Sv. Barbara v Halozah

Tabela P3

Krajevne skupnosti v občini Ptuj (po stanju 31. 12. 1977)

Zap. št.	Krajevna skupnost	Štev. kat. obč.	Štev. krajev	Površina v ha	Število prebivalstva			Število stanovanj 1971
					1961	1971	1977	
1.	Cirkovec	9	9	3.653	2.075	2.132	2.216	545
2.	Cirkulane	14	14	3.324	3.105	2.744	2.602	705
3.	Destrnik	12	16	3.416	2.827	2.774	2.697	699
4.	Dolena	5	6	2.082	1.136	1.068	1.025	251
5.	Dornava	4	4	1.498	1.385	1.583	1.683	313
6.	Gorišnica	10	11	2.930	3.481	3.735	3.843	826
7.	Grajena	5	6	2.338	1.788	1.775	1.934	421
8.	Hajdina	4	5	2.160	3.328	3.729	4.121	920
9.	Juršinci	11	20	3.395	2.382	2.212	2.286	591
10.	Kidričevo	3	4	1.721	3.267	3.378	3.464	875
11.	Leskovec	10	12	2.228	1.857	1.656	1.677	378
12.	Lovrenc	4	4	1.640	1.135	1.103	1.153	275
13.	Majšperk	6	14	3.078	2.706	2.605	2.305	630
14.	Markovci	8	9	3.167	3.681	3.801	3.873	898
15.	Podlehnik	12	12	4.969	3.101	2.814	2.442	704
16.	Polenšak	7	12	2.195	1.612	1.617	1.564	387
17.	Ptuj	12	18	2.480	9.900	12.522	14.419	3.522
18.	Ptujska gora	5	6	2.559	1.459	1.332	1.259	386
19.	Rogoznica	5	7	1.409	2.845	3.116	3.471	718
20.	Stoperce	5	7	2.113	546	677	825	146
21.	Trnovska vas	5	10	2.375	1.364	1.332	1.264	300
22.	Videm pri Ptuj	9	9	3.042	3.126	3.149	3.207	749
23.	Vitomarci	6	9	1.740	1.397	1.329	1.248	337
24.	Zavrč	9	9	1.942	1.886	1.651	1.639	421
25.	Zetale	5	5	3.800	2.342	1.883	1.617	402
Skupaj		173	216	65.254	63.731	65.717	67.829	16.399

(sedaj Cirkulane) je štela 1931. leta 3.140 prebivalcev, krajevna skupnost Cirkulane pa leta 1971 samo 2.794.

Povedali smo že, da so kraji s sedeži današnjih krajevnih skupnosti, kjer posluje krajevni urad, praviloma razvitejša vaška naselja; izjema sta mesto Ptuj in industrijsko naselje Kidričevo. Vsi razen Dolene in Rogoznice imajo popolno ali vsaj nepopolno osnovno šolo. Svoje pošte s telefonom nimajo Dolena, Dornava, Grajena in Rogoznica. Dornava je vezana na pošto v Gorišnici, Rogoznica na Ptuj. Zdravstvene postaje imajo Cirkulane, Gorišnica, Juršinc¹, Kidričevo, Majšperk, Podlehnik in Zavrč. Postaje milice so v Cirkovcih, Desterniku, Gorišnici, Kidričevem, Majšperku in Vidmu. Vsi ti kraji imajo tudi še trgovino in gostilno.

OBČINA SLOVENSKA BISTRICA

I. Upravna razdelitev v času Avstro-Ogrske

Večina ozemlja današnje občine Slovenska Bistrica je ob prvi upravno-politični razdelitvi leta 1850 pripadala okrajnemu glavarstvu Maribor, manjši, jugozahodni del pa okrajnemu glavarstvu v Celju. V Slovenski Bistrici je bil sedež sodnega in davčnega okraja, ki je obsegal tisti del ozemlja današnje občine, ki je pripadal pod mariborsko okrajno glavarstvo. Ostali del današnje občine (osem katastrskih občin) je spadal k sodnemu in davčnemu okraju Slovenske Konjice.

Na območju občine Slovenska Bistrica je bilo organiziranih 51 sosesk. Velika večina — 43 ali 84 % — je obsegala samo po eno katastrsko občino, sedem ali 14 % jih je bilo sestavljenih iz dveh katastrskih občin, medtem ko je ena združevala štiri katastrske občine (Oplotnica). Po površini so bile najmanjše soseske — Gabernik in Visole po 195 ha, Lušečka vas (205) in Ritoznoj (206). Med velike pa sodijo Kot (4.992 ha), Planina (2.344), Oplotnica (2.577) in Frajhajm (1.468). Razen Oplotnice so ostale tri izrazite pohorske soseske z velikimi gozdovi, ki segajo do pohorskih vrhov. Najmanj prebivalstva sta imeli soseski Smrečno (141) in Urh (156), največ pa Oplotnica (1.873), Slovenska Bistrica mesto (1.134) in Kot (712). Navedeni podatki in karta SB 1 nam govorijo, da so bile soseske organizirane tako, da so obsegale v glavnem po eno naselje in bile s tem zelo blizu prebivalcem.

Do leta 1868 je bila opravljena samo ena sprememba, in sicer se je katastrska občina Rep ocepila od soseske Sv. Urh in priključila soseski Planina. Do leta 1900 so se združile štiri soseske Planina, Tinje, Sv. Urh in Visole v novo sosesko Tinje. S tem se je število sosesk zmanjšalo na 48. Soseska Grušovje je povezovala kataskrski občini Spodnje in Zgornje Grušovje, vendar je Spodnje Grušovje danes izven območja občine Slovenska Bistrica. Podrobno stanje je razvidno iz tabele SB 1.

11. Obdobje stare Jugoslavije

Ob razpadu Avstro-Ogrske je Kraljevina Slovencev, Srbov in Hrvatov v celoti prevzela staro upravno ureditev in tako je bilo ob ljudskem štetju leta 1921 na območju današnje občine Slovenska Bistrica 48 občin.

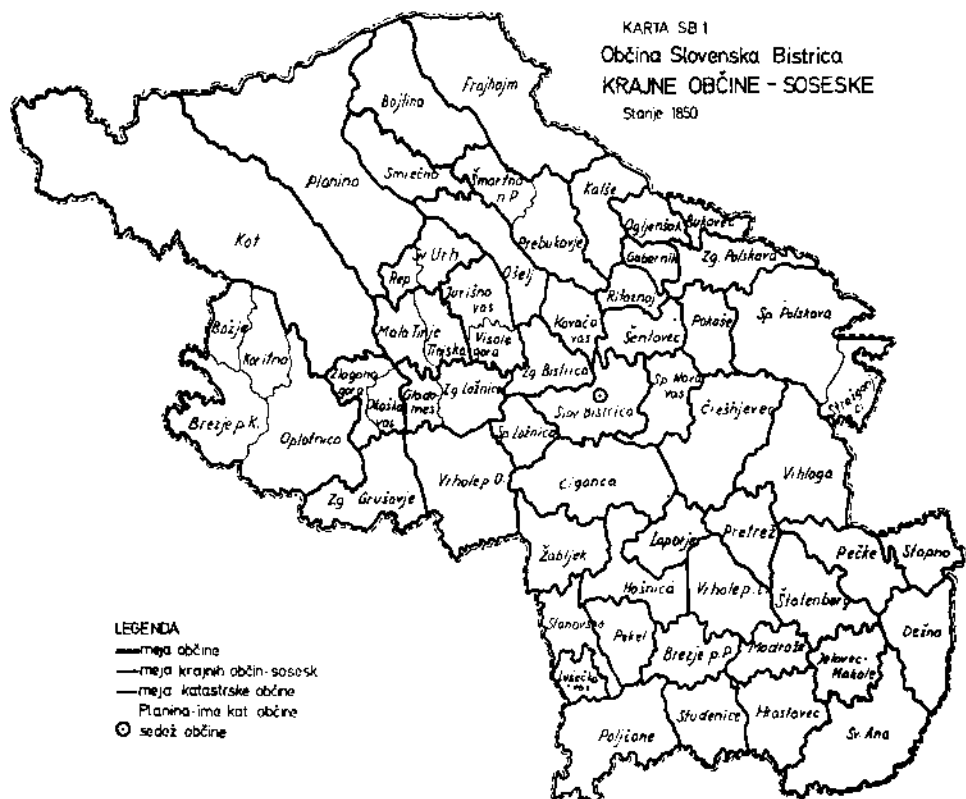

Tabela SB 1

Pregled političnih občin — sosesk leta 1900 na območju današnje občine Slovenska Bistrica

Zap. št.	Ime politične občine — soseske	Število kat. občin	Število naselij	Velikost v ha	Število prebivalcev	Število hiš
1.	Bojtina	1	1	996	241	35
2.	Brezje	2	3	463	540	92
3.	Bukovec	1	1	218	160	36
4.	Cigonce	1	2	1.060	401	69
5.	Crešnjevce	1	3	1.030	839	149
6.	Dežno	1	2	721	495	142
7.	Frajhajn	1	1	1.469	425	69
8.	Gabrnik	1	1	106	164	50
9.	Grušovje	2	7	1.076	734	158
10.	Hošnica	1	3	569	450	95
11.	Hrastovec	1	2	640	320	95
12.	Jelovci — Makole	1	2	453	415	115
13.	Kalše	1	1	511	208	36
14.	Kot	1	4	3.992	613	138
15.	Kovača ves	1	1	348	284	80

Zap. št.	Ime politične občine — soseske	Število kat. občin	Število naselij	Velikost v ha	Število prebivalcev	Število hiš
16.	Laporjc	1	1	382	306	58
17.	Lušečka vas	1	1	207	304	65
18.	Modraže	1	1	327	326	83
19.	Ogljenšak	1	2	264	260	55
20.	Okoško	2	5	464	567	161
21.	Oplotnica	4	10	2.342	2.295	424
22.	Oselj	1	2	572	252	40
23.	Pečke	1	2	487	525	114
24.	Pekel	1	3	408	742	113
25.	Pokoše	1	1	461	180	38
26.	Poljčanc	1	2	860	598	123
27.	Pretrež	1	2	546	364	71
28.	Ritoznoj	1	1	211	250	77
29.	Slovenska Bistrica	1	1	589	1.252	143
30.	Smereče	1	1	510	153	23
31.	Spodnja Ložnica	1	1	306	241	46
32.	Spodnja Nova vas	1	1	386	277	47
33.	Spodnja Polskava	2	2	1.220	994	149
34.	Stanosko	1	3	395	439	82
35.	Stopno	1	1	314	340	86
36.	Studenice	1	2	512	315	51
37.	Sv. Ana	1	1	1.022	482	100
38.	Sv. Martin na Pohorju	1	3	894	523	102
39.	Šentovec	1	2	394	374	68
40.	Štatenberg	1	2	669	647	158
41.	Tinjc	7	10	3.933	1.251	263
42.	Vrhloga	1	3	947	546	94
43.	Vrhole pri Laporju	1	2	492	360	97
44.	Vrhole pri Slov. Konjicah	1	7	1.038	770	197
45.	Zgornja Bistrica	1	1	451	655	108
46.	Zgornja Ložnica	2	3	600	521	110
47.	Zgornja Polskava	1	2	447	531	99
48.	Zabljek	1	3	546	504	95
Skupaj		61	120	36.830	24.642	4.863

Kot smo sicer že ugotovili, je prišlo do velikih sprememb v upravni razdelitvi v letih 1933—34, ko so bile organizirane večje (komasirane) občine. Namesto prejšnjih 48 sosesk je delovalo tedaj deset komasiranih občin. Katastrski občini Vrhole pri Slovenskih Konjicah in Zgornje Grušovje sta bili vključeni v občino Prihova, ki je obsegala katastrski občini Spodnje Grušovje in del Tepanja, ki sta izven območja današnje občine. Ker pa je bil sedež občine v naselju Prihova (katastrska občina Zg. Grušovje) ter po obsegu in številu prebivalstva prevladujeta katastrski občini Zg. Grušovje in Vrhove, je tudi to občino šteti v okvir današnje občine Slovenska Bistrica. Po površini sta bili med komasiranimi občinami najmanjši Spodnja in Zgornja Polskava s 1.680 in 1.125 ha ter s 1668 in 1154 prebivalci. Največji občini pa sta bili Slovenska Bistrica — 7.975 ha in 5.583 prebivalcev ter Oplotnica — 6.794 ha in 3.779 prebivalcev. Kartja SB 2 in tabela SB 2 omogočata podrobnejšo seznanitev s takratnim stanjem.

Tabela SB 2

Pregled komasiranih občin na območju današnje občine Slovenska Bistrica po stanju 1. julija 1939; prebivalstvo po stanju 31. 3. 1931

Zap. št.	Ime občine	Šte- vilo k. o.	Šte- vilo naselij	Povr- šina v ha	Šte- vilo prebi- valcev	Šte- vilo gospod.	Šte- vilo stanov. hiš
1.	Črešnjevca	3	8	2.441	1.648	333	316
2.	Laporje	4	16	2.419	1.797	389	382
3.	Makole	7	11	3.700	2.623	575	585
4.	Oplotnica	7	21	8.794	3.779	766	694
5.	Poljčane	8	18	3.761	3.337	782	689
6.	Slov. Bistrica	17	22	7.978	5.583	1.180	957
7.	Spod. Poljskava	2	4	1.681	1.888	375	257
8.	Šmartno na Pohorju	7	9	4.952	1.847	312	285
9.	Zgor. Poljskava	4	6	1.125	1.154	257	248
10.	Prihova — del*	2	13	2.110	1.193	—	—
Skupaj		81	128	36.959	24.627	4.929	4.368

* Opomba: Od komasirane občine Prihova, ki je spadala v okraj Konjice, sta bili v območju sedanje občine Slov. Bistrica: katastrska občina Vrhole s 7 naselji in katastrska občina Zg. Grušovje s 6 naselji.

III. Čas okupacije in narodnoosvobodilnega boja

Nacistični okupator je v začetku prevzel obstoječo upravno politično razdelitev ter postavil svoje župane in uradnike, kasneje pa je opravil nekaj manjših sprememb. Tako je bilo območje današnje občine Slovenska Bistrica leta 1942 razdeljeno na pet »ortsgrup« — Črešnjevce, Oplotnica, Poljčane, Polskava in Slovenska Bistrica. »Ortsgrupa« Črešnjevce se je pokrivala s politično občino Črešnjevce. Ostale ortsgrupe so bile razdeljene na po dve politični občini, in sicer: Oplotnica na politični občini Oplotnica in Prihova; Poljčane na politični občini Laporje in Poljčane; Polskava na politični občini Spodnja in Zgornja Polskava; Slovenska Bistrica na politični občini Slovenska Bistrica in Šmartno na Pohorju. Politična občina Makole je bila priključena okraju Ptuj. Tako je ostalo deset prejšnjih občin v starih mejah z eno samo spremembo — katastrsko občino Planina so izločili iz občine Slovenska Bistrica in jo priključili občini Šmartno na Pohorju.

Pohorje je postalo že leta 1941 področje delovanja partizanskih enot, ki so operirale tudi na območju današnje občine Slovenska Bistrica. Vzpostavljene so bile organizacije Osvobodilne fronte. Ne da bi se spuščali v podrobnosti razvoja partizanskega bojevanja in splošne organizacije OF v tem predelu, naj omenimo, da je legendarni Pohorski bataljon bil svoj poslednji boj (8. januarja 1943) pri Treh žebljih, ki so na ozemlju današnje občine Slovenska Bistrica. Po ponovni oživitvi narodnoosvobodilnega gibanja jeseni 1943 in še posebej pomladi 1944, ko pride na Štajersko XIV. divizija, so na novo nastali odbori OF opravljali tudi funkcijo narodne oblasti in uprave. Oblast OF je tekmovala z okupatorjevo — bilo je dvovladje. Na območju občine Slovenska Bistrica je od aprila 1944 deloval okrajni komite KPS in okrajni odbor OF Slovenske Konjice — Slovenska Bistrica. Avgusta istega leta sta bila združena okrajna odbora OF Slovenska Bistrica in Poljčane v okrajni odbor OF Slovenska Bistrica. Njegovo območje se je skoraj povsem ujemalo z območjem okrajnega sodišča iz leta 1850 in današnje občine Slovenska Bistrica. V začetku leta 1945 se je na slovensko-bistriško stran preselilo vodstvo okrožja Maribor. Iz poročila okrožnega odbora OF 6. maja 1945 je povzeti, da je bilo na območju okrajnega odbora OF Slovenska Bistrica 57 krajevnih odborov OF. Poleg teh pa je delovalo še 24 krajevnih odborov Slovenske antifašistične ženske zveze in 43 krajevnih organizacij Zveze slovenske mladine. Okupatorji so torej držali oblast samo še v postojankah (npr. Slovenska Bistrica), pa tudi tam je bila prisotna revolucionarna oblast OF. Krajevni odbori OF so oblastne funkcije opravljali vse do julijskih volitev 1945.

IV. Obdobje Titove Jugoslavije 1945—1977

Zasnova nove upravne razdelitve je torej nastala že v času narodnoosvobodilnega boja z organizacijo krajevnih odborov OF. Po julijskih volitvah 1945 je bilo z zakonom o upravni razdelitvi Federalne republike Slovenije (8. IX. 1945) ozemlje današnje občine Slovenska Bistrica razdeljeno med okraj Maribor — desni breg in okraj Slovenske Konjice tako, kot je bilo pred vojno. Območje današnje občine je bilo razdeljeno na 32 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov (KNOO), to je za 16 upravnih enot manj, kot jih je bilo pred komasacijo občin. V primeri s starimi soseskami je bilo največ sprememb na pohorskem delu občine. Tu so nastali trije veliki KNOO, ki so obsegali po šest katastrskih občin — Oplotnica, Šmartno na Pohorju in Tinje. V mariborski okraj je spadalo 29 KNOO, v konjiškega samo 3. Med novimi KNOO jih je 17

Leta 1948 je bil ukinjen samostojni okraj Slovenska Bistrica in večina ozemlja, ki ga danes obsega občina Slovenska Bistrica, je bila vključena v novo ustanovljeni okraj Poljčane (administrativna tvorba, ki ni imela dolgega življenja — spomin nanj je na zgrajeno poslopje za okrajni ljudski odbor, v katerem je danes dom starejših občanov). Hkrati je bilo opravljenih nekaj združitvev KLO, tako da se je njihovo število zmanjšalo na 21, od teh jih je bilo v okraju Poljčane 18 in v okraju Maribor okolica 3 (Pragersko, Spodnja in Zgornja Ložnica). Združili so se KLO: Spodnja in Zgornja Ložnica, Cigonca in Žabljak, Pekel in Poljčane, Slovenska Bistrica in Spodnja Nova vas ter Makole in Pečke (karta SB 4). Sedaj so samo trije KLO obsegali po eno katastrsko občino (Kebeelj, Vrhloga in Vrhole). Sedem jih je imelo po dve katastrski občini; torej je bila še vedno skorajpolovica KLO sorazmerno majhnih. Po šest katastrskih občin sta obsegala KLO Makole in Tinje, sedem pa Šmartno na Pohorju.

Tudi na območje današnje občine Slovenska Bistrica je prineslo leto 1952 velike spremembe v upravni razdelitvi. Krajevne ljudske odbore so zamenjale občine: Okraj Poljčane je bil ukinjen in ozemlje današnje občine vključeno v okraj Maribor okolica. Občina Makole je bila priključena okraju Ptuj. Na območju današnje občine je nastalo šest občin — Makole, Oplotnica, Poljčane, Zgornja Polskava, Slovenska Bistrica in Šmartno na Pohorju (karta SB 5).

Samo tri leta zatem (1955) dobimo v Sloveniji občine — komune. Na našem območju sta bili ustanovljeni samo dve. — Slovenska Bistrica, v katero so se združile štiri prejšnje občine, in Poljčane. Občina Makole je bila vključena

KARTA SB 5
Občina Slovenska Bistrica
OBČINE
Starej 1952

v komuno Lešje v ptujskem okraju. Že leta 1958 pa je bila ukinjena občina Poljčane in ozemlje priključeno občini Slovenska Bistrica. Hkrati je bila ukinjena tudi občina Lešje in območje nekdanje občine Makole je bilo vključeno v občino Slovenska Bistrica. Tako smo dobili veliko občino Slovenska Bistrica, ki do sedaj ni spreminjala takrat začrtanih meja.

Z združitvami leta 1958 formirana občina Slovenska Bistrica meri 36.900 ha in je po velikosti med 60 slovenskimi občinami na 22. mestu. Obsega jugovzhodno obronke Pohorja, Dravinjske gorice in zahodni del Haloz. Pri Polskavi in Pragerskem zajema del dravskopoljskih Čretov. Današnja občina obsega območje sodnega in davčnega okraja Slovenska Bistrica iz leta 1850, povečano na jugozahodu z okolico Oplotnice, ki je takrat spadala v sodni okraj Slovenske Konjice. V sedanjosti sestavi obsega 61 katastrskih občin in 129 naselij ali krajev.

Po formiranju današnje občine je občinska uprava izpopolnila mrežo krajevnih uradov, tako da jih je sedaj sedem — Makole, Oplotnica, Poljčane, Pragersko, Slovenska Bistrica, Šmartno na Pohorju in Zgornja Polskava. Največji obseg imata krajevna urada Oplotnica in Slovenska Bistrica, najmanjšega pa Pragersko. Občani so pri reševanju družbenih problemov neposredno sodelovali na zborih volivcev in na odborniško sestavljeni občinski skupščini. Poglobljanje samoupravne socialistične demokracije, ki naj omogoči delovnim ljudem in občanom neposredno odločanje o pogojih svojega življenja, je prineslo zahtevo po formiranju samoupravnih krajevnih skupnosti kot temeljnih teritorialnih oblik samoupravne povezanosti delovnih ljudi in občanov za zadovoljevanje njihovih osnovnih interesov in potreb.

Občinska skupščina je z odlokom leta 1965 ustanovila 12 krajevnih skupnosti. Leta 1970 sta bili iz krajevne skupnosti Slovenska Bistrica izločeni katastrski občini Zgornja Ložnica in Gladomeš ter osnovana samostojna krajevna skupnost Zgornja Ložnica. Leta 1972 so iz krajevne skupnosti Poljčane izločili štiri katastrske občine — Brezje pri Poljčanah, Hrastovec, Modraže in Studenice ter ustanovili iz njih samostojno krajevno skupnost Studenice. Leta 1975 so iz krajevne skupnosti Pragersko izločili naselji Leskovec in Stari log, ki ležita v katastrskih občinah Črešnjevci in Vrhloga, in ustanovili samostojno krajevno skupnost Leskovec. Lep primer razbijanja velikih krajevnih skupnosti, ki ne ustrezajo pravi lokalni samoupravi, temveč bolj spominjajo na stare komasirane občine iz predvojne dobe. 15 krajevnih skupnosti nam kaže karta SB 6 in jih podrobneje prikazuje tabela SB 3.

Pri občini Lenart in Ormož smo ugotovili, da je bilo stanje krajevnih skupnosti leta 1977 zelo podobno stanju občin v letih 1935 in 1952. Za občino Slovenska Bistrica daje primerjava precej različno podobo. Samo šest krajevnih skupnosti se povsem ali z majhnimi spremembami pokriva s predvojnimi občinami. Če izvzamemo izrazito majhni krajevni skupnosti Pragersko ter Leskovec, potem je poprečje ostalih krajevnih skupnosti okrog 2.840 ha, kar je precej nad velikostjo poprečne krajevne skupnosti v SR Sloveniji (1.946 ha). Vendar moramo opozoriti, da k nadpoprečni velikosti prispevajo tako imenovane pohorske krajevne skupnosti — Kebelj, Šmartno in Tinje, ki obsegajo velike površine pohorskih gozdov. S številom prebivalstva bistveno odstopa nad poprečje mestna

Tabela SB 3

Krajevne skupnosti v občini Slovenska Bistrica (po stanju 31. 12. 1977)

Zap. št.	Krajevna skupnost	Štev. kat. obč.	Štev. krajev	Površina v ha	Število prebivalstva			Število stanovanj 1971
					1961	1971	1977	
1.	Črešnjevce	3	7	2.523	1.124	1.181	1.032	305
2.	Kebelej	1	7	3.993	1.206	1.015	931	201
3.	Laporje	4	11	1.969	1.776	1.752	1.697	411
4.	Leskovec — Stari log	2	2	—	598	590	661	159
5.	Makole	6	13	3.700	2.717	2.437	2.367	636
6.	Oplotnica	7	22	3.878	3.780	3.849	3.901	940
7.	Poljčane	4	10	1.870	3.030	3.186	3.390	816
8.	Pragersko	2	2	—	1.251	1.345	1.434	400
9.	Slov. Bistrica	10	18	4.871	7.908	8.922	9.517	2.371
10.	Spodnja Polskava	2	2	1.681	1.039	909	900	280
11.	Studenice	4	8	1.943	1.102	1.020	1.023	220
12.	Šmartno na Pohorju	7	9	4.722	2.032	1.410	1.367	295
13.	Tinje	7	9	3.737	641	929	910	172
14.	Zgor. Polskava	5	7	1.406	1.293	1.465	1.544	393
15.	Zgor. Ložnica	2	3	600	485	530	560	113
Skupaj		66	130	36.908	29.982	30.406	31.154	7.712

krajevna skupnost Slovenska Bistrica. Če izračunamo poprečje števila prebivalstva na krajevno skupnost v občini brez Slovenske Bistrice, dobimo nekaj nad 1500 prebivalcev, kar je pod slovenskim poprečjem (1.700 ljudi); gibanje prebivalstva po krajevnih skupnostih je različno, v nekaterih se je precej zmanjšalo, drugod stagnira, le v Slovenski Bistrici je močno poraslo. Velikost in število prebivalstva krajevne skupnosti Slovenska Bistrica narekujeta razmislek, ali takšna, kot je, še ustreza sodobni opredelitvi krajevne skupnosti.

Preglednica razvoja upravnih in samoupravnih enot v Mariborsko-Ptujski mezoregiji v letih 1850—1977

Zap. št.	Območje današnje občine	ŠTEVILO									
		Soseska 1850	Občina 1921	Komas. občina 1935	KOOF 1945	KNOO 1945	KLO 1948	Občine 1952	Občina — komuna 1955	Občina — komuna 1960	KS 1977
1.	Lenart	44	43	7	21	38	28	7	1	1	6
2.	Maribor	92	89	27	76	76	54	19	7	3	40
3.	Ormož	32	32	6	35	23	23	7	2	1	8
4.	Ptuj	85	86	22	66	100	73	19	8	1	25
5.	Slov. Bistrica	51	46	10	57	32	21	6	2	1	15
Skupaj		304	298	74	255	269	199	58	20	7	96

GLAVNI UPORABLJENI VIRI, GRADIVO IN LITERATURA

1. Allgemeines Landesgesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Steiermark. XXI. Stück. Erlas No. 378 z dne 7. oktobra 1850. Graz 1850 Marburški okrog. Marburger Kreis (Slovensko-nemška izdaja).
2. Vladimir Bračić: Vzhodni del Haloz v luči cenilnega zapisnika gosposčine Borl iz leta 1542. Zusammenfassung — Der östliche Teil von Haloze in Lichte des Gült-schätzungsprotokolls der Herrschaft Borl aus dem Jahre 1542. — Casopis za zgodovino in narodopisje — Nova vrsta 3. (XXXVIII.) letnik 1967. Maribor 1967.
3. Vladimir Bračić: Značilnosti prostorskega razvoja temeljnih upravno-političnih oziroma oblastnih organov na območju današnje občine Ptuj. Zusammenfassung. ČZN — Nova vrsta 11. letnik 46. Maribor 1975.
4. Jože Curk: Zgodovina urbanizacije v severovzhodni Sloveniji. Zusammenfassung. ČZN — Nova vrsta 6. (XLI) letnik 1970. Drugi zvezek. Maribor 1970.
5. Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark vom 29. November 1942. Schriftenreihe des Steirischen Heimatbundes, Band 1. Maribor 1943.
6. Svetozar Ilesič: Severovzhodna Slovenija in njena regionalna razčlenitev. Résumé — La Slovénie nordorientale et ses sous-regions. ČZN, Nova vrsta 3. (XXXVIII) letnik 1967. Maribor 1967.
7. Imenjske cenitve (die Gült-schätzungen) za razne gosposčine (Borl, Ormož, Vurberk, Majšperk, Velika Nedelja). Originale hrani Steiermärkisches Landesarchiv v Gradcu.
8. Kartografska obdelava krajevnih skupnosti v SRS. Institut Geodetskega zavoda SRS. Ljubljana, junij 1975, lcto 2, št. 2.
9. Landesgesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Kärnten. II. Stück. — Deželni zakonik in vladni list za koroško kronovino II. del, Klagenfurt, 16. marec 1850.
10. G. Lipovšek: Prekmurje. Seznam občin v abecednem redu, razvrščenih po sodnih okrajih z navedbo raznovrstnih podatkov. Murska Sobota 1921.
11. Gašpar Lipovšek: Prekmurje. Seznam občin po političnih okrajih z navedbo raznovrstnih podatkov. Murska Sobota 1927.
12. M. Lubša: Preureditev župnijskih mej in ustanovitev novih župnij na levem bregu Drave v času Jožefa II. Casopis za zgodovino in narodopisje. XX. letnik, snopič 1. Maribor 1925.
13. Odloki občinskih skupščin o ustanovitvi krajevnih skupnosti.
14. Janko Orožen: Zgodovinski pregled teritorijev in oblik samouprav v celjski pokrajini. Zusammenfassung. ČZN — Nova vrsta 4. (XXXIX) letnik 1968. Maribor 1968.
15. Orts-Repertorium des Kronlandes Kärnten nach den neusten offiziellen Quellen. Klagenfurt 1875.
16. Lojze Penič: Pregled razvoja partizanskih političnih organizacij v Mariborskem okrožju v letih 1941—1945. Tipkopis v lasti avtorja.
17. Hans Pirchegger: Die kirchliche Einteilung der Steiermark vor 1873. Erläuterungen zum Historischen Atlas der Österreichischen Alpenländer. Wien 1940.
18. Pregledok o politični razdelitvi vojvodine Stajerske. Politische Einteilung des Herzogtums Steiermark. Abecedni zaznamek krajevnih in katastralnih občin na Stajerskem (Dodatek k deželnemu zakoniku XX. del leta 1868). Graz 1868.
19. Vlado Schmidt: Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred sto leti. Osnovna šola na Slovenskem 1869—1919. Ljubljana 1970.
20. Specialortsrepertorium der österreichischen Länder. V. Kärnten. Wien 1918 (podatki štetja 31. dec. 1910).
21. Special Orts-Repertorium von Kärnten. Specialni repertorij krajev na Koroškem. Wien 1894 (podatki štetja 31. dec. 1890).
22. Splošni pregled dravske banovine. Glavni statistični podatki. Upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939. Ljubljana 1939.
23. Statistični podatki po občinah SR Slovenije III. zvezek. Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana, januar 1977.
24. Uradni listi LRS in SRS od leta 1945—1965 z zakoni o upravni razdelitvi v naši republiki.
25. Milan Ževart: Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini. Ljubljana 1977. Knjižnica OF 5.

PROSTORSKI RAZVOJ UPRAVNE IN SAMOUPRAVNE RAZDELITVE
NA OBMOČJU SEVEROVZHODNE SLOVENIJE

Povzetek

Razprava, ki sodi v okvir politične geografije, ima namen prikazati prostorski razvoj temeljnih upravnih in samoupravnih enot na območju Severovzhodne Slovenije, ki meri 2166 km² in je imela 1971. leta 303.638 prebivalcev. V pokrajini so se izoblikovale tri iz družbenogeografskega vidika opredeljene mezoregije — Koroška, Mariborsko-Ptujska in Pomurska. Sicer pa je tu organiziranih 15 družbenopolitičnih skupnosti — občin.

Razprava je zasnovana tako, da v uvodnem poglavju prikaže globalni razvoj upravne razdelitve na celotnem območju Severovzhodne Slovenije od leta 1850 do leta 1977, v drugem delu pa je v istem časovnem obdobju podrobno obravnavan ter s kartami in tabelami ilustriran razvoj temeljnih upravnih in samoupravnih enot za vsako od 15 današnjih občin posebej. (Zaradi tehničnih razlogov bo razprava objavljena v dveh delih — prvi obsega globalni prikaz celotne regije in podrobno obdelavo petih občin Mariborsko-Ptujske mezoregije, drugi bo obsegal podrobni prikaz ostalih osmih občin.)

Ozemeljske razmejitev, ki so jih povzročili politični in drugi družbeni dejavniki, lahko sledimo v Severovzhodni Sloveniji od najstarejših dni. Med prve teritorialne upravne enote lahko štejemo fevdalne županije in urade. Specifične teritorialne enote pa predstavljajo fare in šolski okoliši, ki običajno tvorijo zaokrožene mikroregije v obsegu 1500—4000 ha. Njihova središča so se razvila v agrarno-upravne mikrocetre. Temeljno podlago prostorskim razmejitvam tvorijo katastrske občine, ki so bile v naši pokrajini določene s katastrskim elaboratom v letih 1824—25.

Z leta 1848 razglašeno kmečko odvezo so padle tudi nekatere fevdalne ustanove, ki so jih leta 1850 nadomestili državni upravni in sodni organi — okrožja, srčzku glavarstva, sodni in davčni okraji ter lokalni upravno-samoupravni organi krajne občine ali soseske (nem. Ortsgemeinde). Od imenovanih se kažejo kot najbolj stalen element območja sodišč in kot najbolj spremenljiv temeljne upravne enote. In prav tem je posvečena osnovna pozornost.

Leta 1850 je bilo na območju Severovzhodne Slovenije organiziranih 584 krajin občin ali sosesk. Večina jih je bila tako po velikosti kot po številu prebivalstva majhna, saj jih je nad 50 % obsegalo le po eno katastrsko občino oziroma naselje. Kot upravno-samoupravne enote so bile blizu krajanom. Ta prostorsko zasnovana upravna razdelitev je ostala skoraj povsem nespremenjena do razpada avstroogrske monarhije leta 1818. To temeljno upravno razdelitev je skoraj povsem nespremenjeno sprejela kraljevina Slovencev, Srbov in Hrvatov in jo obdržala do leta 1934. Nad 80 let trajajoča stabilnost temeljne upravne razdelitve je nedvomno odraz konzervativne okorelosti državne oblasti na eni in tradicionalne samouprave nerazvite kmečke sredine na drugi strani.

Po sprejemu oktroirane ustave in uvedbi monarhofašistične diktature je bil uveden proces komasacije in namesto 584 sosesk dobimo samo 131 komasiranih občin. To so bila v glavnem prirodno in družbenogeografsko zaokrožene mikroregije velikosti 1500—4000 ha, ki so se v mnogih primerih pokrivalo z območji župnij in so pod vplivom klerikalnih elementov prevzele imena župnij (tj. ime farnega svetnika). Te občine so bile podaljšana roka državne uprave z močnim vplivom uradnikov. Komasirane občine so bile po velikosti različne, saj je najmanjša merila komaj 256 ha, največja pa 14.801 ha.

Nacistična okupacijska oblast je leta 1941 skoraj v celoti prevzela komasirane občine kot temeljne upravne enote. zamenjala je vodstva in dala nemška imena. Tako je ostalo z manjšimi spremembami do konca vojne.

Oboroženi odpor proti okupatorju, ki ga je vodila Komunistična partija, je imel značaj nacionalne in socialne revolucije, zato je poleg oboroženega boja rušil okupatorjevo in hkrati gradil novo revolucionarno oblast. Predstavljali so jo oblastni, okrožni, okrajni, rajonski in krajevni odbori Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Toda že leta 1942 so na osvobojenih ozemljih na demokratičnih volitvah izvolili krajevne narodnoosvobodilne odbore in okrajne skupščine kot samoupravne enote. Ti revolucionarni organi so bili država v državi, njihov vpliv je neprestano naraščal, vpliv okupatorjevih upravnih organov pa se je zmanjševal in končno zreduciral na policijsko prisilo. Neposredno pred koncem vojne skoraj ni bilo naselja, kjer ni bilo

odbora Osvobodilne fronte. Ti revolucionarni oblastni organi so opravljali svojo dolžnost do prvih volitev, ki so bile opravljene julija 1945.

Z volitvami je bilo organiziranih 8 okrajev ter 503 krajevni narodnoosvobodilni odbori in samostojno mesto Maribor. Podobno kot nekoč soseske so bili krajevni narodnoosvobodilni odbori večinoma majhni. Pretežno so obsegali eno do dve katastrski občini. Leta 1946 so bili odpravljani krajevni narodnoosvobodilni odbori in organizirani krajevni ljudski odbori. Pri tem je bilo opravljenih precej združitvev. Proces združevanja se je nadaljeval tudi v letih 1948 in 1949, dokler leta 1952 niso bili krajevni ljudski odbori ukinjeni in organizirane nove večje upravne enote — občine. Bilo jih je 107, kar pomeni samo 24 manj kot je bilo leta 1934 komasiranih občin. Ze ta podatek navaja na sklep, da se je večina novih občin prostorsko povsem pokrivala s predvojnimi občinami.

Toda tudi občine so bile le prehodna oblika v smeri oblikovanja velike občine — komune. V naši regiji jih je bilo leta 1955 v treh okrajih 36. V naslednjih letih se je proces združevanja nadaljeval in tako je do leta 1966 ostalo le še 13 velikih občin, ki do leta 1977 niso doživele sprememb v pogledu obsega.

Razvoj samoupravne demokracije pa je v okviru občine kot družbenopolitične, ekonomske in samoupravne skupnosti zahteval manjše samoupravne enote kot temeljne oblike in načine samoupravnega in solidarnostnega zadovoljevanja interesov in potreb delovnih ljudi in občanov na vseh področjih družbene aktivnosti. Organizirane so bile samoupravne krajevne skupnosti, 189 po številu. V poprečju so manjše kot so bile komasirane občine iz leta 1934 in občine iz leta 1952. Njihova poprečna velikost je okrog 2300 ha.

Prikazani razvoj po vojni, ki je od 503 oziroma 506 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov leta 1945 prispel do 13 velikih občin leta 1966 in potem v njihovem okviru vzpostavil 189 samoupravnih krajevnih skupnosti, odraža izjemno dinamično gibanje jugoslovanske samoupravne socialistične družbe, ki išče svojo lastno pot v brezrazredno družbeno skupnost.

THE SPATIAL DEVELOPMENT OF THE ADMINISTRATIVE AND SELF-ADMINISTRATIVE DIVISION ON THE TERRITORY OF NORTH-EAST SLOVENIA

Summary

The treatise, which is to be placed into the frame of political geography, has the intention to show the spatial development of the basic administrative and self-administrative units on the territory of North-East Slovenia, which measures 2,166 square kilometres and had 303,638 inhabitants in the year 1971. In the region three mezzoregions, defined from the socio-geographic point of view, formed themselves — those of Carinthia, of Maribor-Ptuj and of Pomurje. Besides there are 15 social-political communities — parishes organized here.

The treatise is designed so that in the introductory chapter it shows the general development of the administrative distribution on the whole territory of North-East Slovenia from the year 1850 to 1977, in the second part the development of the basic administrative and self-administrative units is treated in detail for each of the 15 of today's communities separately during the same period and it is illustrated with maps and indexes. (Because of technical reasons the treatise will be published in two parts — the first comprises the general presentation of the whole region and the detailed treatment of five communities of the mezzoregion of Maribor-Ptuj, the second part will comprise the detailed presentation of the remaining eight communities.)

We may follow the territorial demarcations in North-East Slovenia, caused by political and other social factors, since the oldest days. The feudal counties and offices may be counted among the first territorial administrative units. The church parishes and school districts forming usually rounded off microregions to an extent of 1,500 to 4,000 hectares, represent specific territorial units. Their centres have developed into agrarian-administrative microcentres. The cadastral communities form a basic foundation for the spatial demarcations. They were determined in our region by the cadastral elaboration in the years 1824—25.

With the peasant's acquittal, proclaimed in the year 1848, fell also some feudal institutions which were replaced in the year 1850 by administrative and judicial organs of the State — circuits, administrative districts, judicial and revenue districts and local administrative-self-administrative organs of the local parish or community (in German Ortsgemeinde). From the here named the territories of the law-courts show themselves as the most constant element and the basic administrative units as the most changeable one. And just to them is devoted the fundamental attention.

In the year 1850 584 local parishes or local communities were organized on the territory of North-East Slovenia. The majority of them were small as to the size so to the number of inhabitants, for over 50% comprised only one cadastral community, respectively settlement. A administrative — self-administrative units they were near to the local people. This spatially designed administrative division remained nearly entirely unchanged till the fall of the Austro-Hungarian Monarchy in the year 1918. The Kingdom of Slovenes, Serbs and Croats accepted this basic administrative division nearly completely unchanged and retained it till the year 1934. The stability of the basic administrative division, lasting for over 80 years, has been no doubt a reflexion of the conservative rigidity of the state authority on one hand and of the traditional autonomy of the undeveloped rural circle on the other hand.

After the dictated constitution has been accepted and the monarcho-fascist dictatorship introduced, the process of commassation was carried out and instead of 449 local communities we have got only 131 commassated parishes. They were mainly naturally and socio-geographically rounded off microregions of the size of 1,500 to 4,000 hectares, which covered themselves in many instances with the territories of the church parishes, and under the influence of clerical elements took over the names of the church parishes (i. e. the name of the parochial saint). Those parishes were the prolonged arms of the administration of the State with a strong influence of the officials. The commassated parishes were different in size, for the smallest one measured hardly 256 hectares, the biggest 14,801 hectares.

In the year 1941 the Nazi occupying authorities took over the commassated parishes nearly entirely as basic administrative units, they changed the leadership and gave them German names. So it remained till the end of the war.

The armed resistance against the occupier, led by the Communist Party, had the character of a national and social revolution, therefore, beside the armed struggle it destroyed the occupier's authority and at the same time built up a new revolutionary one. It was represented by regional, circuit, district, department and local committees of the Front of Liberation of the Slovene nation. But already in the year 1942 local committees of national liberation and district assemblies were elected as autonomous units on democratic elections in the liberated regions. These revolutionary organs were a state in the State, their influence was steadily increasing, while the influence of the occupier's administrative organs was diminishing and was finally reduced to a police forcedness. Immediately before the end of the war there was nearly no settlement without a committee of the Front of Liberation. These revolutionary official organs performed their duty up to the first elections which were carried out in July 1945.

With the elections 8 districts were organized and 503 local national liberation committees and the independent town of Maribor. Similar to the former local communities the local national liberation committees were mostly small. They predominantly comprised one to two cadastral communities. In the year 1946 the local national liberation committees were abolished and local people's committees organized. At the same time a great many joinings were carried out. The process of joining continued also in the years 1948 and 1949, till in 1952 the local people's committees were cancelled and new bigger administrative units — parishes were organized. There were 107 of them, which means only 24 less than there were commassated parishes in the year 1934. This datum already guides to the conclusion that the majority of the new parishes covered themselves spatially entirely with the pre-war parishes.

But the parishes too were only a transitional form in the direction of shaping big communities — communes. In our region there were 36 in three districts in the year 1955. In the following years the process of joining continued, and so till 1966 there remained only 13 big communities, which have not experienced any change with regard to their extent till the year 1977.

The development of the self-administrative democracy demanded in the frame of the parish as socio-political, economic and self-administrative community smaller

self-administrative units as basic forms and as manner of self-governing and solidary contentment of the interests and needs of the working people and the parishioners in all fields of social activities. There were organized self-administrative local communities, 189 in number. On the average they are smaller than the commissated parishes from the year 1934 and the parishes from the year 1952 were. Their average size is about 2,300 hectares.

The represented development after the war, which arrived from 503, respectively 506 local national liberation committees in the year 1945 at 13 big parishes in the year 1966 and then in their frame re-established 189 self-administrative local communities, reflects an exceptionally dynamic movement of the Yugoslav self-governing socialistic society which seeks its own way into the classless social community.

POROČILA

CELJSKI ZBORNIK 1951—1976

Celjski zbornik je ob Časopisu za zgodovino in narodopisje, ki izhaja kot Nova vrsta od leta 1965 dalje v Mariboru, najstarejša in najpomembnejša periodična publikacija severovzhodne Slovenije. Ko je izšel leta 1951 ob proslavi 500-letnice mesta Celja kot jubilejni zbornik, se še ni vedelo, da bo po letu 1957 postal redno glasilo celjske kulturne srede in se postavil ob bok Škofjeloškimi razgledom in Kamniškemu zborniku kot edinima tovrstnima izdajama, ki se lahko z njim primerjata. Od leta 1957, ko je izšel ob festivalu CELJE 1957 drugi zbornik, pa do danes se je nabralo 15 enojnih in dvojnih zvezkov, ki so izpolnili čas dveh desetletij in mobilizirali lokalno raziskovalno delo, ki se sicer gotovo ne bi tako močno razmahnilo. Poleg pomembne vsebine, ki nam jo zborniki dajejo na svojih 6350 straneh, je to gotovo največja zasluga, ki jo lahko ima taka publikacija v regionalnem okviru kake pokrajine ali mesta. Skrb za izdajo so najprej imeli sveti za prosveto in kulturo mesta, okraja in občine Celje, od leta 1971 dalje pa kulturna skupnost Celje; urejeval pa jih je uredniški odbor, v katerem so najdlje sodelovali Gustav Grobelnik, Tine Orel, Vlado Novak in Juro Kislinger. Namen tega poročila gotovo ni recenzijske narave, ampak predvsem želja, da se popularizira glasilo, ki je zaradi knjigotrških težav sorazmerno malo poznano izven celjske regije. Konceptualno so zborniki sestavljeni po načelu najširše odprtosti, zato obsegajo sestavke s področij humanističnih, družbenih in gospodarskih dejavnosti, ki so deloma analitično, deloma raziskovalno prikazane.

I. zbornik obsega sestavke Franja Baša (Celjski grofje in njihova doba), Janka Orožna (Fevdalno omrežje v srednjem in spodnjem Posavinju, O nastanku rudarstva in industrije v Celju in njegovem zaledju ter O delavskih stavkah v naših glavnih premogovnih revirjih), Angelosa Baša interpretacijo Santoninovega poročila iz leta 1487, etnografska prispevka Franceta Kotnika, arheološki prispevek Lojzeta Bolte, glasbenozgodovinski Konrada Finka, več umetnostnozgodovinskih Frana Šijanca, Bogomila Gerlanca in Antona Stupice, nekaj literarnozgodovinskih Vlada Novaka in Pavla Strmška, zgodovinske Staneta Terčaka, Modesta Golije, Janka Štruklja in Gustava Grobelnika, gospodarsko-analitični prispevek Lojzeta Kača, prirodoslovni Dušana Bega in celo vrsto literarnih, ki jih je prispevalo 9 avtorjev.

Leta 1956 je izšel v redakciji CZ kot izredni Aškerčev zbornik z izrazito literarnozgodovinsko vsebino.

II. zbornik nima več literarnega dela, zato pa močnejše uveljavlja sestavke s področja gospodarstva in družbenih dejavnosti. Zgodovinski prispevki se omeje na članke: Janko Orožen: Gmajne na področju srednje Savinje in njenih pritokov, Jože Curk: Grad Gornje Celje in Razvoj celjske mestne vedute, Josip

Klemenc: Izkopavanja na Sadnikovem vrtu v Celju, Fran Roš: Maistrova celjska doba in Gustav Grobelnik: Petdeset let srednje gospodarske šole v Celju. Prevladujejo pa sestavki iz gospodarske in družbene sfere, ki govore o hmelju (Marjan Žagar), naravnih zdraviliščih (Ludvik Rebeušek), cinkarni (Justin Felicijan in Ivan Jakop), meningitisu (Janko Lešničar), nahajališčih bentonita (Janez Rihteršič), o trgovini celjskega okraja (Lojze Cukala) in o razvoju socialnega zavarovanja po osvoboditvi (Aleksander Hrašovec).

V III. zborniku prevladujejo kulturnozgodovinske teme. Sestavki s področja družbenih in gospodarskih dejavnosti se omeje na probleme hribovskega kmeta (Rudi Markovič), na geološko analizo mestnega območja (J. Rihteršič), na vodnogospodarsko problematiko (Fran Lah), splošno zdravstveno zavarovanje (A. Hrašovec), zdravljenje pljučnih bolnikov (Ivan Kopač) in na rekonstrukcijo Rogaške Slatine (L. Rebeušek). Osrednji sestavek tega zbornika predstavlja razprava Ivana Mlinarja: Sto petdeset let celjske gimnazije, omembe vredni pa so tudi članki: Prvo leto celjske Čitalnice (Bruno Hartman), Dva Kidriča v Rogaški Slatini (J. Orožen), študije o Vladimiru Levstiku (Vlado Novak), Janku Kaču (Božena Orožen) in Francetu Štifterju (Rasto Pustoslemšek), arheološka sestavka o Šempetru (Josip Klemenc) in Ločici (Vera in Tone Kolšek), razprava o Stari Grofiji (J. Curk), o gospodarjenju celjske občine skozi stoletja (J. Orožen) ter poročila o delu Slovenskega ljudskega gledališča v sezoni 1957—1958, referata za spomeniško varstvo OLO Celja, odbora za zgraditev mestnega muzeja in knjižnice ter referata za geološke raziskave OLO Celja.

IV. zbornik je spet močnejše odprt gospodarskim in družbenim dejavnostim, kamor lahko štejemo sestavke o problematiki gozdov (Anton Knez in Milan Dečko), o geološki zasnovi spodnje Savinjske doline (J. Rihteršič), o oskrbi s pitno vodo (F. Lah), o delovni sili v štorski železarni (Marjan Žagar), o preventivnem zdravstvenem delu (A. Hrašovec) o problematiki celjskega turističnega področja (Zoran Vudler) in o šolstvu (G. Grobelnik in L. Rebeušek). Med zgodovinskimi članki je zlasti opozoriti na sestavke: Gradivo za zgodovino Rimskih Toplic in okolice (J. Orožen), Nastanek in razvoj zdravilišča Dobrna (Ivan Grobelnik), Umetnost v Celju in okolici v zadnjih 150 letih ter Olimje (J. Curk), Šest grafik Štefana della Belle (Milena Moškon), Ilirska naselbina na Rifniku pri Šentjurju (L. Bolta), Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje (V. Kolšek), Narečje vasi Sotensko nad Šmarjem pri Jelšah (France Jesenovec), spominski o Francu Malgaju F. Roša in uredniški zapisek od Tineta Orla.

V. zbornik obsega predvsem dve temeljni razpravi: Prebivalstvo Gornje Savinjske doline Draga Mezeta in Lokacija cinkovega metalurškega podjetja Justina Felicijana. Za dopolnilo k prvi razpravi je šteti prispevek istega avtorja: Gostota naseljenosti in agrarna obljudenost Gornje Savinjske doline, za geološko študijo Porečje Bolske J. Rihteršiča, za gospodarsko pa sestavek O pogojih za razvoj lesne industrije v celjskem okraju (A. Knez). O stanju zdravstvene službe v celjski občini je pripravil obsežno razpravo Zdravstveni dom Celje, o obratnih ambulantah v celjskem okraju pa je pisal A. Hrašovec. Ostali prispevki so večidel zgodovinski. Gre za članke: Zgodovina premogovnika v Velenju (J. Orožen), Doneski k zgodovini Dobrne (J. Orožen), Umetnostni profil Posavinja skozi stoletja (J. Curk), Ferdinand Gallo-baročni kipar (Sergej Vrišer), Mihael Zagajšek (F. Jesenovec) in nekaj krajših sestavkov Božene Orožen, G. Grobelnika in Arnolda Pernata ter uredniški zapisek T. Orla.

VI. zbornik je uglasen na 30. obletnico začetka okupacije. Tej temi je posvečen prvi del zbornika s članki izpod peresa Staneta Terčaka, Vlada Habjana, Ivana Jurčeca, Frana Roša in Rudija Lešnika. Sledi drugi del zbornika s prispevki o naših naravnih zdraviliščih (Rudolf Leskovar, Josip Bač in L. Rebeušek), o turizmu v Gornji Savinjski in Logarski dolini (T. Orel), o gozdnem gospodarstvu na istem območju (A. Knez), o demografski problematiki velenjskega industrijskega centra (Zlata Zupančič) in o regulaciji Savinje (Saša Cvahte). Vrsta sestavkov je z zdravstveno preventivnega področja. Gre za članke o prometnem travmatizmu (Zvonimir Šušteršič), alkoholizmu (Dušan Berce), o okvari jeter pri srčnih boleznih (več avtorjev), o šolski zdravstveni službi (Marjan Veber), o zobozdravstvu (Leopold Brenčič) in o rehabilitaciji invalidov (A. Hrašovec). Tretji del zbornika obsega sestavke zgodovinskega in kulturnozgodovinskega značaja. J. Klemenc je prispeval članek Celeia v antiki, V. Kolšek: Rimska nekropola v Šempetru, J. Orožen: Štiri skice iz zgodovine Rogaške Slatine, J. Curk: Konservatorska problematika Posavinja ter Umetnostni profil Šmarsko-Rogaško-Kozjanskega skozi stoletja, Janez Žmavc: Repertoarne smeri celjskega gledališča, G. Grobelnik: Perspektive v izobraževanju administrativnega kadra, razni avtorji pa poročila o delu Mestnega muzeja in njegove etnografske ekipe, zgodovinskega arhiva in Zavoda za spomeniško varstvo Maribor.

VII. zbornik obsega sestavke z raznih področij. Geografsko-demografskega značaja sta članka Draga Mezeta: Še nekaj geografskih drobcev iz Gornje Savinjske doline in Milana Nateka: Zemlja in človek po Dobrovljah. Prispevka o hmeljarstvu sta izpod peresa Janka Petrička in Lojzeta Četine, o problematiki gozdnega gospodarstva pišejo A. Knez in Dušan Jug, o vzreji kvasovk v pivovarstvu pa Alojz Vale. Zanimivo je poročilo o poljsko-jugoslovanskih arheoloških izkopavanjih na ozemlju Kalisza v letu 1961 (L. Bolta in V. Kolšek), o urbanistično-gradbenih zasnovah trgov in mest v Posavinju, Obsotlju in Posavju (J. Curk) in o odmevu štajerščine v slovenskem knjižnem jeziku (F. Jesenovec). Ostali sestavki so informativnega značaja. To so poročila o delu okrajnega zavoda za socialno zavarovanje v Celju (A. Hrašovec), odbora za turistično izgradnjo Gornje Savinjske doline (T. Orel), zavoda za spomeniško varstvo Maribor za leto 1961 (J. Curk), arheološkega oddelka mestnega muzeja na Rifniku (L. Bolta), zgodovinskega arhiva za leti 1961—1962 (J. Orožen), notici o glasbeni šoli in komornem moškem zboru (Egon Kunej in G. Grobelnik) in nekrolog za umrlim lokalnim zgodovinarjem Rajkom Vrečerjem (J. Orožen).

VIII. zbornik začenjata temeljna sestavka: J. Curk: Celje, urbanistično-gradbeni zgodovinski oris, in M. Natek: Nekaj demografskih pojavov v žalski občini. Sledijo sestavki s področja gospodarstva (A. Knez govori o zasebnih gozdovih celjskega okraja, L. Rebeušek pa o prodaji rogaške slatine) in zlasti zdravstva (A. Hrašovec razpravlja o novi organizaciji socialnega zavarovanja v celjskem okraju, Herbert Zaveršnik o hepatitisu in gastritisu, Z. Šušteršič o kirurgiji, J. Lešničar o meningitisu, M. Veber pa o zdravstvenem stanju šolske mladine). Naslednja sestavka se ukvarjata z NOB v Gornji Savinjski dolini (Dane Hriberšek) in s Celjskimi slovenskimi novicami (F. Jesenovec), drugo pa so poročila o SLG v sezoni 1962—1963 (B. Hartman), o likovnem salonu (Juro Kislinger), o Mestnem muzeju in Zgodovinskem arhivu (J. Orožen) in o strokovnem izpopolnjevanju pisarniškega kadra na administrativni šoli (G. Grobelnik).

IX. zbornik je mešane vsebine, vendar prevladujejo članki s področja humanističnih dejavnosti. Boris Strohsack se ukvarja s pravnimi problemi hmeljarske proizvodnje, L. Rebeušek z deležem Rogoške Slatine v razvoju jugoslovanskega zdraviliškega turizma, Zoran Vudler poroča o turistični dejavnosti v letih 1958—1963, Marko Trebar in Jože Jošt pa o najprimernejših postopkih za enoplastno belo emajliranje. Sledijo sestavki z zdravstveno tematiko, ki so jih prispevali Ivo Rajšp in Janez Burnik o bolezni ščitnice v severni Sloveniji, Jože Četina o anesteziologiji v celjski bolnišnici in Stana Štraus-Bračko o petnajstletnem obstoju postaje za transfuzijo krvi v Celju. Naslednjo skupino sestavljajo članki z različno kulturnozgodovinsko vsebino. Te so prispevali: J. Orožen (Ceste in zidani most na Zidanem mostu), J. Curk (Konservatorska problematika Laškega), S. Terčak (Revsova gestapovska skupina v Gornji Savinjski dolini), France Jakopin (Vatroslav Oblak), V. Novak (Nekaj Meškovih pism Celjanom), Janko Glazer (»Neki« Slemenik), F. Jesenovec (Pogled v Hribarjevo celjsko Domovino), Matej Rode (Anton Aškerc v Bolgariji). Sledita krajša sestavka: Ivana Mlinarja o tolmačenju nekaterih slovenskih krajevnih imen in F. Roša spomini na Žalec, ter končno poročila o gledališki sezoni 1963—1964 (B. Hartman), o likovni razstavi dejavnosti 1963—1964 (J. Kislinger), o nastopih Komornega moškega zbora v Llangollenu in Arezzu (G. Grobelnik) in o šolanju administrativnih kadrov (G. Grobelnik).

X. zbornik za leti 1965—1966 je sicer posvečen 20-letnici osvoboditve, vendar premore le malo člankov, posvečenih narodnoosvobodilnemu obdobju, zato pa toliko več z ostalih zgodovinskih in kulturnozgodovinskih področij ter predvsem bibliografsko kazalo za prvih 10 letnikov CZ 1951—1965 (V. Novak). Članke iz prve skupine so napisali Vera Hreščak-Bebler (Kajuhovo izročilo), Ivan Kreft (Vloga Celja v novejši zgodovini progresivnega delavskega gibanja na Slovenskem) in S. Terčak (Iz zapuščine narodnega heroja Slavka Šlandra). Sledje sestavki z gospodarskega, demografskega in s turističnega področja (Jaka Slokan: Berilo o hmelju, I. knjiga, Lojze Cukala: Problematika hmeljskega trga, Anton Sore: O ljudeh ob zgornji Sotli, L. Rebeušek: Študij obiskovalcev zdraviliško-turističnih krajev v okviru raziskave tržišča in Z. Vudler: Turistična društva na celjskem področju in njihovo delo). Ostali sestavki so iz humanistične sfere. Njihovi avtorji so: J. Orožen (Ostrovrhariji), J. Curk (Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture v Posavinju, Obsotlju in Posavju s posebnim ozirom na razvoj celjske grofijske posesti), V. Kolšek (Rifnik v antiki), L. Bolta (Ilirsko grobišče v Šentjanžu pri Rečici), Tone Kolšek (Dom oskrbovancev v Vojniku in skrb za starostno onemogle na celjskem področju), F. Jesenovec (Drobničev slovar iz leta 1858) in Alenka Vrabi (Ilustrovani narodni koledar 1889—1915). Sledijo nekrolog za umrli Pavlom Strmškom (J. Orožen), oris dela celjskega godalnega orkestra »Ivan Cankar« za leta 1945—1965 (A. Stupica), mladinskega pevskega festivala v Celju (Jurče Vreže), radia Celje med leti 1954—1964 (Milan Božič) in administrativne šole (G. Grobelnik) ter poročila o gledališki sezoni 1964—1965 (B. Hartman) in o likovnih razstavah v letih 1964—1965 (J. Kislinger). Zbornik končuje daljši uredniški zapisek, ki govori o razvoju Celjskega zbornika, o njegovih dosežkih pa tudi o pomanjkljivostih, izhajajočih predvsem iz pomanjkanja sodelavcev, ki bi mu naj s svojimi sestavki zagotavljali zeleno vsebinsko pestrost in stalen kvalitetni nivo. Navzlic temu pa je zbornik s svojimi 10 izdajami zbudil lokalno kulturno in raziskovalno hotenje in tako po svoje prispeval k naglejšemu družbenemu razvoju celjskega območja.

XI. zbornik je vsebinsko manj pester kot deseti, saj prevladujejo sestavki s kulturnozgodovinskih področij. Emil Cesar govori o Pismenih stikih med

pesnikoma Karlom Destovnikom-Kajuhom in Francem Princem-Perotom, F. Jesenovec analizira Aškercjev slog v Lirskih in epskih poezijah, Eva Bauman objavlja bibliografijo Vladimira Levstika, M. Moškon predstavlja muzejsko zbirko poslikanih panjskih končnic, V. Kolšek pa arheološki lapidarij. Za notice lahko smatramo prispevke J. Glazerja o Antonu Aškercu, Jurija Sadarja o novem poslopju študijske knjižnice in L. Bolte o bronastodobnem nožu iz Celja. Milan Natek nadaljuje svojo geografsko-gospodarsko obdelavo Savinjske doline z razpravo Vodno omrežje v Spodnji Savinjski dolini in njegova uporaba za mlinarstvo in žagarstvo, B. Strohsack razglablja o avtonomnem pravu delovnih skupnosti in delovnih sporih, L. Rebeušek pa o težavnem položaju naravnih zdravilišč. Z zdravstvenega področja sta prisotna A. Hrašovec s prikazom problematike zdravstvenega zavarovanja kmetov in Rudolf Čik z analizo razvoja ginekologije in porodništva v Celju v desetletju 1956—1966. Ostali članki imajo značaj poročil ali zapisov. Ivan Stopar poroča o štiriletnem delu Zavoda za spomeniško varstvo Celje 1962—1966, Janez Žmavc o gledališki sezoni 1965—1966, J. Kislinger o likovni dejavnosti 1965—1967, G. Grobelnik o komornem moškem zboru, M. Božič pa o pomenu pridobitve umetnega drsališča za Celje. Sklepni uredniški zapis ima izrazito spodbujajoč značaj, saj vabi k sodelovanju čim širši krog sodelavcev.

XII. zbornik, ki je zadnji iz vrste vsakoletnih izdaj, je vsebinsko zaokrožen in notranje uravnotežen v smislu želje uredništva, naj bodo v njem vsa raziskovalna področja enakovredno prisotna. Dolgoletni sodelavec M. Natek je prispeval demografsko študijo Priseljevanje ljudi na celjsko območje, A. Sore Razvoj obrtne dejavnosti v celjski občini po drugi svetovni vojni, L. Rebeušek razpravlja o novih poteh zdraviliškega turizma, Z. Sušteršič pa o travmatološki službi v Sloveniji. Slede prispevki kulturnozgodovinske vsebine, katerih avtorji so: S. Terčak (Slovenska vojna partizanska bolnišnica Celje), J. Orožen (Celjska srednješolska mladina in borba za ohranitev naše narodne individualnosti v dobi habsburške monarhije), F. Jesenovec (Odmev Spodnjega Posavja v naši kulturni zgodovini), Fedor Gradišnik st. (Cankarjeva dela v Celju od sezone 1945—1946 do sezone 1967—1968), B. Orožen (Slovenski kraji in ljudje v spisih starejših čeških leposlovcev I), L. Bolta (Rifnik), V. Kolšek (Iz lapidarija celjskega muzeja), M. Moškon (Upodobitve naselij in stavb v celjskega področja) in I. Stopar (Nova odkritja v cerkvi Marija Gradec pri Laškem). Naštetim prispevkom slede poročila, zapiski in priložnostni sestavki izpod peresa J. Kislingerja, M. Moškon, G. Grobelnika in Radovana Brenčiča ter na koncu uredniški zapisek, ki govori o izdaji posebne publikacije o akutnem meningoencefalitisu izpod peresa Janka Lešničarja.

XIII. zbornik za leti 1969—1970 je po konceptu enak prejšnjim, le da pri njem nastopajo stalni sodelavci tudi s po več prispevki in je zato obsežnejši. M. Natek govori o razvitosti celjskega področja v okviru SRS in o sezonskih delavcih na celjskem področju, A. Sore obravnava nekatere probleme v procesu deagrarnizacije prebivalstva in naselij v celjski občini in zemeljske plazove na ozemlju celjske občine, Jože Marolt nam predstavlja hribovske kmetije v zahodnem delu Šaleške doline, Jože Zupančič pa nekatere značilnosti rekreacije v celjski občini. O kmečkem pokojninskem zavarovanju razpravlja A. Hrašovec, M. Veber o motnjah vida pri šolski mladini in o raziskavah hemoglobina pri učencih celjskih šol, team Slavko Verhovnik — Bogomil Hrašovec o onesnaževanju atmosfere mesta Celja in Štor, L. Rebeušek pa o stoletnici trgovskega šolstva v Celju. Vsi ostali sestavki so kulturnozgodovinske narave. Prispevali so jih: F. Jesenovec (Jurčičeva in Tomičeva Veronika Deseniška),

B. Orožen (Slovenski kraji in ljudje v spisih starejših čeških leposlovcev II), F. Roš (Učiteljstvo v boju za napredek šolstva in Šlandrova družina), T. Kolšek (Odmev marčne revolucije 1848 v celjskem okrožju), J. Orožen (Novoceljska tragedija in Zapisek o Šentjungerti, prva spominska knjiga), M. Moškon (Heraldični ekslibris Bernarda Mavrišiča), France Stele (Govor ob otvoritvi nove gotske kapele v celjski opatijski cerkvi), I. Stopar (Spomeniškovarstveni red za staro mestno jedro v Celju in Program za spomeniško obnovo velenjskega gradu), Miloš Rybař (Pripombe k Curkovemu topografskemu gradivu za občino Laško) in F. Gradišnik st. (spominski članek Usodne posledice gostovanja celjskega dijaškega gledališča leta 1907 v Šentjurju pri Celju). Slede krajši sestavki in poročila. G. Grobelnik piše o Komornem moškem zboru Celje, A. Stupica o Vladimiru Stovičku, J. Kislinger o dejavnosti Likovnega salona, V. Kolšek o stalni razstavi muzejske arheološke zbirke in S. Terčak o petletnem delu Muzeja revolucije. Zbornik končuje uredniški zapisek, ki govori o finančni in strokovni problematiki zbornika in objavlja izdajo posebne knjige Antona Soreta: Geografija nekaterih delov celjske makroregije.

XIV. zbornik za leti 1971—1972 se konceptualno ne loči od prejšnjega. Tudi ta poskuša doseči predvsem »potrebno vsebinsko tehtnost ter zadostno zaokroženost in raznolikost« svojih sestavkov. Uvodna članka sta posvečena 30-letnici vstaje slovenskega naroda (J. Marolt: Ob 30-letnici vstaje slovenskega ljudstva in Lojze Požun: Veličkova partizanska četa). Slede članki s področja gospodarstva in demografije. Fedor Gradišnik ml. objavlja obsežno ekonomsko študijo: Dosedanji regionalno-ekonomski razvoj ter model možnega in verjetnega razvoja celjske občine do leta 1986, M. Natek študijo Zaposlovanje delavcev s celjskega območja v tujini, Ivan Bele razmišlja o kazenski odgovornosti za delo v samoupravnih organih delovnih organizacij, A. Sore o počitniških hišah in počitniških naseljih v porečju Savinje in Stane Koželj o gozdovih na gozdogospodarskem območju Celje. Članke s področja zdravstva so prispevali A. Hrašovec (Nov sistem zdravstvenega zavarovanja), J. Lešničar (Infekcijska služba v SRS s posebnim ozirom na ustanove za zdravljenje infekcijskih bolnikov), Franc Planinšek (Higienske in epidemiološke razmere v celjski občini), Janez Kraševc (Medsebojni vplivi socialnega okolja, konfiguracije dihal, onesnaženja ozračja in spirometrijske vrednosti pri šolarjih) in M. Veber (Gibanje otroških nalezljivih bolezni med učenci celjskih šol). Obilo je kulturnozgodovinskih prispevkov. F. Roš piše o življenju, delu in boju Srečka Puncerja ter o sestrah Lušinovih — prijateljicah Ivana Cankarja, Mirko Roš raziskuje kulturno dejavnost celjske akademske mladine med leti 1907 do 1925, F. Jesenovec pa nam predstavlja dunajsko-celjski mesečnik Vesna. V čast 80-letnice Janka Orožna objavlja Drago Cvetko njegovo obsežno bibliografijo, sam jubilan pa doprinaša toponomastično razlago nekaterih zanimivih krajevnih imen. V. Kolšek predstavlja arheološka izkopavanja v Zidanškovi ulici v Celju, L. Bolta novo prazgodovinsko grobišče na Rifniku, I. Stopar grajske objekte z območja Slovenske Štajerske na Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678 in F. Gradišnik st. opis prve celovečerne kabaretne prireditve v slovenski gledališki zgodovini, ki je bila v Celju leta 1907. Slede poročila o desetletnici podeljevanja nagrade Slavka Šlandra in o ustanovitvi kulturne skupnosti v Celju (G. Grobelnik), o gledaliških sezonah 1969—1970 in 1970—1971 (J. Žmavc) in o likovnih razstavah (J. Kislinger), končuje pa ga kot običajno uredniški zapisek, ki bralce zbornika seznanja z izdajo izrednih knjig: Ivan Stopar, Opatijska cerkev v Celju, in Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice I, ki obravnava celjsko zgodovino od njenih začetkov do leta 1848.

XV. zbornik za leti 1973—1974 je po obsegu in konceptu sličen prejšnjima, le da je tehnično bogateje opremljen, saj uvaja boljše ilustracije in posebne priloge ter vedno dosledneje tudi povzetke člankov v tujih jezikih. Članki in razprave s področja gospodarstva in zdravstva zavzemajo prvo tretjino zbornika. Njihovi avtorji so: M. Natek (Rast števila prebivalstva na celjskem območju v desetletju 1961—1971), A. Sore (Novejša populacijska in ekonomska gibanja v velenjski kotlini), Alojz Mušič (Novine in novinski gozdovi), Dušan Košutnik (Propadanje vegetacije v okolici Celja in poskus ponovne ozelenitve), Ivan Bele (O kaznivih dejanjih v gospodarstvu na celjskem območju), A. Hrašovec (O socialnem zavarovanju kmetov), Milko Bedjanič, J. Lešničar, Alenka Radšel-Medvešček in Danica Tovornik vsak po svoje razpravljajo o problematiki klopnega meningoencefalitisa in Avgust Hribovšek o boju proti tuberkulozi v Celju in okolici. Stane Mrvič govori o partizanski saniteti na Kozjanskem, Poljak Stanislav Szymanski pa o Celjskem stropu, katerega avtorstvo pripisuje poljskemu slikarju Marcinu Teofilowiczu in njegov nastanek postavlja v leti 1622—1623. Arheološko-umetnostnozgodovinske raziskave na celjskem gradu rezultirajo v dveh razpravah: I. Stoparja Grad Celje in Tatjane Bregant Raziskovanje na starem gradu nad Celjem 1972. leta. L. Bolta objavlja Starokrščanski baziliki v poznoantični naselbini na Rifniku, M. Moškon Dve neobjavljeni veduti krajev ob spodnjem toku Savinje, F. Jesenovec pa kratek oris pogovornega jezika v Celju in okolici. Sledi vrsta člankov, ki so nastali ob terenskih raziskavah celjske podružnice Slovenskega etnografskega društva v letih 1971—1972 na Paškem Kozjaku. J. Orožen objavlja zemljepisni in zgodovinski oris, Drago Predan prispeva Gradivo za oris ljudske materialne kulture in Drobž iz občestvene kulture, S. Terčak pa življenjske običaje in drobce iz ljudske duhovne kulture. Obsežno kroniko celjske glasbene šole iz let 1908—1941 je prispeval I. Mlinar, zgodovino Planinskega društva med leti 1945—1963 J. Orožen, pregled gledališke dejavnosti v letih 1954—1973 Stanko Potisk, deset let razstavne dejavnosti Muzeja revolucije Jože Marolt, razstavno dejavnost Likovnega salona 1971—1974 J. Kislinger, opis poplave leta 1954 Franjo Mauer, opis druge šentjungertske spominske knjige G. Grobelnik, nekrolog Arnoldu Pernatu Miloš Rybač, uredniški zapisek pa petčlanski uredniški odbor zbornika.

XVI. zbornika za leti 1975—1976 ostaja v utečeni konceptijski sestavi, le da dosledneje uvaja strokovno opremljenost člankov s sinopsisi in povzetki v tujem jeziku. Boj za nacionalno in socialno osvoboditev našega naroda obravnavajo uvodni članki: F. Roš: Celjski kulturni tedni 1938 in 1939, L. Požun: Zakaj leta 1942 ni bila ustanovljena IV. grupa odredov in Emil Lajh: Pregled nekaterih najpomembnejših stavk v Celju in okolici med obema vojnama. Gospodarsko, demografsko in družbenogeografsko področje obravnavajo: M. Natek (Nekatere družbenogeografske značilnosti v razvoju hmeljarskega območja Spodnje Savinjske doline), Drago Meze (Novejše stanje prebivalstva Gornje Savinjske doline), A. Sore (Demografska struktura Vitanjskega podolja in Tektonski potres na vogljansko-sotelskem področju leta 1974), Henrik Čmak (Potres na Kozjanskem junija 1974) in Alojz Mušič (Celjski mestni gozd v Pečovniku); zdravstveno pa A. Hrašovec (Zdravstveno varstvo in zavarovanje po ustavi iz leta 1974), Franc Planinšek (Razvoj javnega zdravstva v Celju) in L. Rebeušek (Nove kakovosti zdraviliških ponudb na celjskem turističnem področju). Prosvetno dejavnost osvetljuje analiza Jožeta Zupančiča o delu na osnovnih šolah v celjski občini. S kulturnozgodovinskega področja so članki: Povest o Mlinarjevem Janezu (B. Hartman), Celjsko zlatarstvo od prvih začetkov do viška v Zlatarni in Tovarna emajlirane posode v Celju od 1894—1945

(J. Orožen), Ostanki zahodne nekropole rimske Celeje (V. Kolšek), Pričevanje zgodovinskih virov o gradu Celje (I. Stopar), 4 krajši sestavki o stalni umetnosti in kulturnozgodovinski muzejski razstavi, o katalogu zbirke vedut in o nekaterih muzealijah (M. Moškon), o metodi konservacije železa (Lojze Umek), Milana Pajka romantična igra Mlada Zora (F. Jesenovec), poročila o podelitvi nagrad Slavka Štandra v letih 1972—1976, o 25-letnici Komornega moškega zbora in o Celjskem godalnem orkestru (G. Grobelnik) in na koncu uredniški zapisek.

S 16. zvezkom končujemo bežno zabeležko o Celjskem zborniku. Kot smo že uvodoma zapisali, ni bil njen namen oceniti posameznosti, ampak prikazati celotnost založniškega navora, ki nam razgrinja vsebinsko pestrost, tematsko bogastvo in raziskovalno tehtnost objavljenih sestavkov ter nam jih tako ponuja v uporabo in nadaljnjo študijsko obdelavo. Mnogim prispevkom daje še posebno strokovno veljavo sistematika, ki jih povezuje, saj vrsta avtorjev skozi več letnikov objavlja svoje raziskovalne dosežke, ki se povezujejo v obsežnejše opuse z določeno tematsko naravnostjo. Iz takega sodelovanja se je izoblikoval sorazmerno ozek krog zvestih sodelavcev, ki se z leti sicer polagoma spreminja, vendar pa v jedru počiva na imenih: Janko Orožen, Vera Kolšek, Lojze Bolta, Milan Natek, Anton Sore, Ludvik Rebeušek, France Jesenovec, Aleksander Hočevar, Janko Lčšničar, Gustav Grobelnik, Vlado Novak in še nekaterih.

Jože Curk*

SAVINJSKI ZBORNIK I, II IN III

Ob proslavljanju 90-letnice žalskega tabora leta 1958 so se v Zalcu odločili, da bodo s pisano besedo opozorili na svoj trg in njegovo širšo okolico ter mu s tem zagotovili trajnejšo prisotnost v našem krajepisju. Iz te odločitve se je rodil Savinjski zbornik, ki izhaja sicer v večletnih presledkih, vendar pa z obsegom in kvaliteto sestavkov dostojno predstavlja Savinjsko dolino, njeno zgodovinsko usodo in njeno sodobno problematiko. Izdajatelji zbornika so se sicer menjavali (občinski odbor SZDL, skupščina občine in temeljna kulturna skupnost), glavni in tehnični urednik pa sta ostala ista (Drago Predan in Bojan Kovač) in mu s tem zagotovila konceptualno enovitost kljub spreminjajoči se vsebini. Vsi trije zborniki iz let 1959, 1965 in 1974 so dobri predstavniki svoje zvrsti, saj združujejo na svojih 344, 432 in 468 straneh zgodovinske in kulturnozgodovinske sestavke, aktualne družbene in gospodarske analize in leposlovne prispevke, ki so količinsko medsebojno dovolj iztehtani, da predstavljajo s svojo raznolikostjo zanimivo branje za vsakogar, ki ga zanimajo obravnavana pokrajina, njeni dosednji dosežki in njene razvojne perspektive. Ker ni namen poročila, da posamezne letnike ocenjuje, ampak predvsem, da o njih poroča, se že vnaprej omejuje nasproti leposlovju, samo nakaže sestavke o aktualnih gospodarsko-družbenih področjih in se nekoliko več pomudi samo pri člankih iz zgodovinopisja, arheologije in etnografije.

V I. zborniku je več prispevkov posvečenih žalskemu taboru (Rajko Vrečer, njegovemu času (Vasilij Melik) in njegovemu proslavljanju (Jože Gluk). Milan Kolenik nam predstavlja občino Zalec za geografsko-gospodarsko celoto, Drago Predan in Ludvik Zepič skladatelja Rista Savina in njegov opus, Rajko Vrečer publicista Ferda Kočevarja, Stane Terčak pa narodnoosvobodilni boj v Spodnji Savinjski dolini. Kar 4 prispevki obravnavajo arheološko tematiko

* Jože Curk, dipl. um. zgod., ravnatelj Pokrajinskega arhiva Maribor

občinskega ozemlja. To so članki Lojzeta Bolte, Vere Kolšek in Josipa Klemenca, ki nam ga prikazujejo v prazgodovinskem, antičnem in staroslovenskem obdobju. O gradovih in graščinah piše Jože Curk, o savinjski kmečki hiši Drago Predan, o šolstvu in prosveti Jože Gluk. Sledi prikaz zgodovinskega razvoja rudarstva in industrije izpod peresa neutrudnega Janka Orožna ter več člankov z aktualno gospodarsko tematiko. Beseda je o premogovnih in drugih rudnih nahajališčih (V. Gostiša in R. Kovačič), o hmelju (L. Kač), sadjereji (M. Gosar), melioracijah (F. Lah), hidropedoloških raziskavah (D. Honzak), komunalni dejavnosti (V. Jordan) in turističnih perspektivah Spodnje Savinjske doline (M. Škof). Iz seznama prispevkov je razvidna vsebinska pestrost zbornika, ki je imel predvsem namen predstaviti gospodarsko in kulturno zmogljivost Žalca in pogloblitve projekcije njegovega družbenega razvoja.

Savinjski zbornik II je izšel ob razglasitvi trga Žalca v mesto (29. 9. 1964) in ob 20-letnici osvoboditve (maja 1965). Po konceptu je podoben prvemu, po vsebini pa se je razširil na vso Savinjsko dolino. Proslavam primerno se cela vrsta člankov ukvarja s problematiko Žalca kot mesta in kot sedeža občine. Tovrstne članke so napisali: Milan Natek: Žalec, naselje in prebivalstvo, Dane Debič: Zasnove urbanizacije v žalski občini, Stane Tratnik: Nekaj misli o gospodarstvu žalske občine, Franc Vedenek: Razvoj in perspektive šolstva v žalski občini, Bogomila Kranjc: Razvitost in razvoj zdravstvene službe v občini Žalec. Tematsko podobne članke so prispevali: Predan-Pevce: Lovstvo v Savinjski dolini, Jože Zupančič: Savinjsko turistično področje in Zvone Pelikan: Nova tehnologija v proizvodnji hmelja. Med literarnimi prispevki sta tudi sestavka Ervina Fritza: Esej o Kajuhu in Vasje Predana: Oris razvojnih teženj povojne slovenske dramatike. Poleg 3 arheoloških prispevkov Vere Kolšek in Lojzeta Bolte o antični nekropoli v Šempetru in predzgodovinski gomili v Pongracu ter prikaza najpomembnejših kulturnih osebnosti Savinjske doline Janka Orožna je isti avtor prispeval tudi osrednjo razpravo zbornika Preteklost Savinjske doline od davnih do današnjih dni, v kateri nam na straneh 322—415 razgrne zgodovinsko usodo celotne Savinjske doline od paleolitskih začetkov do danes. Ker je avtor najboljši poznavalec zgodovine Posavinja, je razprava toliko bolj dragocena, ker nam v enem zamahu daje najnovejše zgodovinske ugotovitve o pokrajini, ki je v 15. stoletju odigrala usodno vlogo v zgodovini Slovenstva.

III. zbornik iz leta 1974 je vsebinsko najbolj pester, saj se je močno povečalo število sodelavcev in s tem seveda tudi člankov. Leposlovnih del se je škričilo, povečalo pa se je število memoarnih in priložnostnih sestavkov (V. Miklavc: Ob 90-letnici Sokola, K. Strahovnik: Žalec — zibelka gasilstva na tedanjem Spodnjem Štajerskem, Dane Debič: Prvi bataljon VDV v boju za Gornjo Savinjsko dolino, Ludvik Zupanc: Od Štajerskega bataljona do Šlandrove brigade). Ivan Stopar je prispeval Spomeniškovarstveni red za mesto Žalec, Angelos Baš: Dobički in mezde v savinjskem splavarstvu, Drago Predan: Kašte na savinjskem področju in Vera Kolšek: Rimska nekropola v Šempetru. Večina prispevkov pa se ukvarja z gospodarskimi, družbenimi in s turističnimi vidiki Savinjske doline. Med njimi so zlasti omembe vredni: Milan Natek: Nekateri spremembe prebivalstva na področju žalske občine v desetletju 1961—1971, Janko Orožen: Razvojna pot ljudske oblasti in samouprave v občini Žalec, Jože Cerovšek: Gospodarstvo v občini Žalec in Trgovina v občini Žalec. Sledijo sestavki o družbenem in zasebnem kmetijstvu (J. Brežnik, B. Pugelj, E. Ermenec), živinoreji (S. Marovt), sadjarstvu (V. Korber), ribogojstvu (B. Skalin), veterinarstvu (F. Ocvirk), čebelarstvu (P. Škafar), storitveni obrti (I. Uranjek), hmeljarstvu (L. Cetina, M. Kač, T. Wagner, J. Petriček in B. Pugelj), gozdar-

stvu (A. Knez in E. Pulko), turizmu (D. Miklavc, I. Kuhar), šolstvu (J. Meglič), knjižničarstvu (A. Lesjak) in literarni prispevki 7 avtorjev.

Silovit vzpon aktualnih družbenih in gospodarskih nalog je odjeknil tudi v zborniku. Vsebinsko se je premaknil predvsem v naš čas, ki ga ustvarjamo, s tem da v njem živimo in delamo. S pisano besedo je vanj vtisnil trajno sled v spomin na včerajšnji dan. Upajmo le, da bodo tej sledi v naslednjih letih sledile še nove s tem, da bodo zborniki enako kot dosedanji obeleževali razvojno pot obravnavanega ozemlja k vedno popolnejšim oblikam njegove družbene organiziranosti.

Jože Curk*

* Jože Curk, dipl. um. zgod., ravnatelj Pokrajinskega arhiva Maribor

IVAN STOPAR: RAZVOJ SREDNJEVEŠKE GRAJSKE ARHITEKTURE NA SLOVENSLEM ŠTAJERSKEM. SLOVENSKA MATICA. LJUBLJANA 1977.

Študija o srednjeveški grajski arhitekturi na Slovenskem Štajerskem je prvi celovit prikaz tega doslej le obrobno obravnavanega področja naše kulturne in umetnostne zgodovine. Zato ima delo temeljni značaj, ki ga potrjuje tudi njegova vsebinska sestava. Po navedbi virov, literature in pričevanj, pri čemer pa avtor mimogrede spregleda študijo J. Curka o ptujskem gradu (ČZN 10-2-1974) in njeno povzetje v vodniku po ptujskem gradu (Zbirka vodnikov 57/1975), prikazuje razvoj grajske arhitekture med 11. in 15. stoletjem in ga sklepa s študijskim povzetkom, nato pa dodaja kronološki razvid prvih grajskih omemb, kastelološki besednjak, opombe, uporabljeno literaturo in zemljevid grajskih lokalitet. Knjiga je smotrno urejena in glede tehnične opremljenosti vzorna. Vsebinska konstrukcija knjige je logična in dobro pregledna, čeprav bi bilo morda bolje, če bi kastelološki besednjak sledil za navedbo uporabljene literature in ne bi razdvajal strokovnega aparata študije.

V pregledu prvih grajskih omemb je naštetih 136 grajskih objektov, v seznamu omenjenih gradov jih je 137, na preglednem zemljevidu pa 133, iz česar sledi, da niso vsi grajski objekti prikazani v vseh treh razvidih. To pa je tudi razumljivo, če vemo, da nekateri arhivsko izpričani gradovi niso ohranjeni, drugi pa so ohranjeni (vsaj kot lokalitete), niso pa zgodovinsko dokumentirani. Fevdalne arhitekture je bilo seveda na Slovenskem Štajerskem več, kot je avtor našteva v razvidih, saj jo tudi sam ceni na okoli 200 objektov. Gotovo pa tudi to število ni dokončno, saj ni odvisno samo od novih odkritij (terenskih in arhivskih), ampak tudi od opredelitve, kaj se šteje med grajsko arhitekturo in kaj ne. Gre predvsem za raznovrstne dvore, pristave, kleti, štale, kašče in druge fevdalne objekte na podeželju in v mestih, torej za tisti del fevdalne arhitekture, ki jo avtor ob obširni obdelavi njenega utrdbenega in stanovanjskega vidika na kratko odpravi, čeprav je bila ob svojem času enakovredna komponenta njene funkcionalne sestave. Gotovo je ta del arhitekture težje opredeliti in vključiti v razvojno študijo kot ostala dva, saj so ga predstavljale izrazito utilitarne stavbe, ki sicer niso močneje vplivale na njen glavni razvojni stržen, so ji pa zato dajale širšo družbenogospodarsko opredelitev, poleg tega pa pogosto sooblikovale mnoga predgradnja, suburbije ter bližnjo grajsko okolico. Zato je brez njenega upoštevanja razvojna slika te arhitekture nepopolna, saj se omejuje samo na njeno stilnokritično analizo, ne pa tudi na njeno celovitejšo družbeno in socialno pojavnost. Prav pri tem delu grajske arhitekture je avtor premalo upošteval vlogo lesa kot gradbenega materiala, ki je pri mnogih gradovih igral pomembno vlogo še prav do 16. stoletja. Tu je opozoriti na Pircheggerjevo temeljno historiografsko-topografsko delo: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München 1962, ki našteva nad 200 raznovrstnih srednjeveških fevdalnih objektov na Slovenskem Štajerskem (ob okoli 80 novoveških), od katerih jih 163 lokalizira na priloženi karti. Trditev avtorja o okoli 200 grajskih objek-

tih je torej pravilna le, če izvzamemo njihova dislocirana napol gospodarska poslopja (desetinske dvore, primestne in mestne dvorce, vinogradne pristave, sedeže — sitz, gesäss itd.)

Za nepotrebno omejevanje študije lahko smatramo avtorjevo odločitev, da se bo dosledno držal stare deželne meje, namesto da bi vanjo vključil tudi preostale koroške in prekmurske grajske objekte in tako zaokrožil svoj pregled nad celotno severovzhodno Slovenijo. Škoda je tudi, da avtor uporablja težak, z nepotrebniimi tujkami obremenjen jezik celo tam, kjer mu to sploh ne bi bilo potrebno. Saj bi se dalo celo izraze *kastel*, *kastelologija*, *kastelski tip gradu*, *kastelološki besednjak* itd. zamenjati z izrazi *grad*, *veda o gradovih*, *obodni (raztegnjeni, sestavljeni, osni, središčni) grad*, *besednjak o gradovih* itd. Ob pretirani uporabi tujk zgubi celo besednjak nekaj svoje veljave, saj ponajhuje vrsto specifičnih tehničnih srednjeveških izrazov, obenem pa študija uvaja nove, ki bi se jih dalo, ne da bi tekst zgubil svojo tehtnost, z lahkoto zamenjati z našimi besedami.

Gotovo je, da delo s tako široko zastavljeno in prvič celoviteje obdelano snovjo podaja mnogo pravilnih ugotovitev, pa seveda tudi nekaj vprašljivih, problematičnih ali celo napačnih sklepov. Avtor začenja pri predromanskih in zgodnjoromanskih gradiščih in dvorih, ki jim pripisuje predvsem stanovanjske in obrambne funkcije, manj pa gospodarske, ki so posebno pri dvorih igrale veliko vlogo. Trditev, da je tradicija gradišč, antičnih utrdb in poznoantičnih bežigradov igrala pri nastanku fevdalne arhitekture le lokacijsko, ne pa tudi oblikovalno vlogo, drži samo delno, saj naši gradovi še v 11. stol. predstavljaajo le utrjene eno- ali večdelne prostore, v katerih so poleg lesenih poslopij stali zidani stolpi in celo cerkve. Tak je bil npr. glavni grad marke ob Muri Hengstburg (Otmar Pickl: *Die Hengstburg zu Hengsberg*. XX. Bericht der historischen Landeskommission für Steiermark, Graz 1977, p. 29—42), podobna pa sta bila tudi Ptuj in Stari grad pri Slov. Gradcu.

O frankovskem tipu grajske arhitekture — moti — pri nas ne moremo govoriti, čeprav je ne smemo popolnoma izključiti v predmadžarski dobi. Na osnovi gradišča razvite utrdbe (Žažemberk, Žamberk, Letuš, Lemberg pri Smarju) iz pomadžarske dobe pa še niso imele značaja gradov, ampak le gradbeno izdelanih utrjenih prostorov. Ali se je iz teh prvinskih zasnov ob prehodu iz splošne (še plemensko pogojene) v individualno obrambno organizacijo (na osnovi fevdalnega sistema) razvil enovitejši grajski koncept ali je bil k nam prinesen od pomembnejših fevdalcev, je vprašanje s kompromisnim odgovorom. Menim, da sta se oba tipa uveljavljala vzporedno in se v teku 12. stoletja spojila v enoten koncept. Tu avtor navaja za primer Ptuj, ki je sicer kompleksnega značaja, toda z ločenimi stanovanjskimi in utrdbenimi sestavinami. Njegov prvotno leseni ali zidani stanovanjski dvor je v 12. stoletju zamenjal palacij na osrednji kopi, obramba pa se je omejila na obzidje s stolpiči in formalno mlajši bergfrid na zahodnem platoju. Po avtorju naj bi bergfrid nasledil antični kastel ali barbarsko obrambno arhitekturo, ki so jo do 11. stoletja morda še uporabljali za utrdbo. Vzorec ptujskega gradu avtor išče v severnem tipu poznofrankovskih ali saških kraljevskih zasnov z razpotegnjeno dvodelno obliko gradu (*curtis*) in predgradnja (*curticula*) z mlajšim bergfridom kot središčem obrambe (*propugnaculum*). Grajsko jedro sta sestavljala bergfrid kot obrambni in palacij kot stanovanjski del, ki je imel v Ptujju zleknjeno obliko kot na Planini, lahko pa je bil tudi visoke oblike kot na Starcm gradu pri Slov. Gradcu. Zasnova utrjenega prostora s stanovanjsko hišo je živela od tradicije gradišča, utrdbeni stolp — bergfrid pa je kazal na antično tradicijo burgusa, na katerega je spominjal tudi s svojimi običajnimi merami okoli

10 × 10 m. Ker je problematika ptujskega gradu obsežnejša, se bomo k njej še povrnili ob koncu poročila.

Avtor postavlja kastelni tip gradu po konceptu in po številu za vodilnega v naši romanski fevdalni arhitekturi. Gre za strnjen stavbni koncept s prvina-mi središčne zasnove in z notranjim dvoriščem. Te zasnove so lahko pravilne (geometrične s klasično, antično tradicijo) ali nepravilne (severnjaške), imajo pa oboje enako temeljno karakteristiko. Za primere prvih avtor navaja: Pod-sredo, Lindek, Rogatec, Šoštanj in Žovnek, za primere drugih pa: Celje, Rad-lje, Zbelovo Polzelo, Velenje, Kunšperk in Lošperk. To so gradovi, ki v obzid-nem okviru združujejo stolp in palacij enotnega liva, z očitnim nagibom po geometrično pravilni zasnovi v zgodnejšem in nepravilni v poznejšem obdobju. Pri teh po avtorjevem mnenju skromnih gradovih, ki so zadovoljevali le os-novne bivalne potrebe prebivalcev, je stolp pogosto igral vlogo bergfrida, go-spodarski objekti pa so se morali umakniti iz njih v predgradja ali v bližino gradov. V gradu je ostajala le kapela, pa tudi ta ne vedno. Za varnost so skrbeli jarek, obzidje in eventualno stolp, za bivalne potrebe pa navadno dvoetažna hiša — palacij, v kateri so bile tudi kleti, shrambe in drugi pomožni prostori. Taka poltrdnjavska arhitektura pa ni zadoščala bogatejšemu plemstvu, ki je zahtevalo bolj reprezentativno urejena bivališča, zato je razvilo manj tipiziran, vendar bolj kompleksen tip gradu. Taki gradovi so bili: Brestanica, Cmurek, Vitanje I, Planina, Ptuj, Konjice in Stari grad pri Slov. Gradcu. Kot tretji tip romanskih gradov so se v 12. stoletju pojavile utrjene visoke hiše (haus, hus), ki so izjemno imele značaj stolpov (Pišce). Imele so debelejšje stene kot palacij, vendar so le redko presegale dve nadstropji. To so bile skromne arhitekture, ki so v enem objektu združevale vse tri naloge: gospodarsko, stanovanjsko in obrambno, vendar pa bile navadno v sklopu obzidja in pomožnih stavb. Prime-ri: Pišce, Valdek, Vrbovec, Viltuš, Žamberk pri Zavodnji in Kebel. Nekateri gradovi so bili na najbolj izpostavljenih mestih zavarovani s samostojno sto-ječimi opazovalnimi ali obrambnimi stolpi. Npr. Kozje, Planina, Žovnek, Ke-bel, Rogatec.

Ali so obstajali gradovi v obliki samostojnih stolpov, ki so združevali go-spodarske, stanovanjske in obrambne funkcije? Avtor trdi, da na Slovenskem Štajerskem ni bilo samostojnih večnamenskih stolpov, ki bi opravičevali tezo o stolpih kot temeljni, najstarejši in najpogostnejši obliki naših najpreprostej-ših gradov. Med ohranjenimi objekti namreč avtor ni našel stolpov v funkciji samostojnih gradov, iz katerih bi se postopoma razvile bolj komplicirane graj-ske zasnove. Ker so stolpi obstajali le kot izpostavljene utrdbe in opazovalnice ali pa v sklopu širših sestavkov, niso nikoli opravljali funkcije gradov, čeprav so prav le-ti postali simbol fevdalne arhitekture. Ta avtorjeva trditev je go-tovo presplošna. Čeprav je bil kastelasti tip gradu relativno skromen in tip visoke hiše še skromnejši, so gotovo obstajali še preprostejši stolpasti objekti, opremljeni z lesenimi bivalnimi prostori v večji ali manjši razdalji od njih. Na primer: okrogli stolpasti gradovi v Halozah (Dranek, Rogatnica — Kozminci, Lehnik), Črešnjevce, Središče itd. Pri obravnavi teh gradov ne smemo pozabiti na leseno stavbarstvo, ki gotovo ni bilo gradbeno, zato pa funkcionalno enako-vredno zidanemu prav do 13. stoletja, saj se je celo pri zidanih gradovih mnogo uporabljalo, in to ne samo kot tesarsko, ampak tudi kot konstrukcijsko dopol-nilo (obrambni hodniki, skodlaste strehe, mostovži, tunimusi itd.). Pri lesenih ali napol zidanih dvorih (sitz, gesäss, hof) pa je bilo prav do konca 13. stoletja gotovo v večini. Kastelasti tip gradu je bil sicer gradbeno vodilen, ni pa pre-vladoval nad množico preprostih stolpastih objektov, dvorov in bivališč. Tudi izraz kastelasti grad ni najbolje izbran, saj so s tem imenom mišljeni več ali

manj geometrično pravilno zasnovani gradovi, ki so bili doma v mediteranskem prostoru, pri nas pa so bili sorazmerno redki med množico nepravilnih, severnjaško vplivanih objektov. Zato bi bil za ta tip gradu primernejši izraz ebodni grad.

Trditev, da je ob nastopu gotskega obdobja sredi 13. stoletja bila pri nas zgrajena že večina gradov (63 od 136 iz razvida), je pretirana, čeprav prva omemba še ne določa starosti objekta. V 2. polovici 13. stoletja naj bi nastalo le še nekaj večjih objektov, zlasti Ormož in Borl, sicer pa so se manjši, starejši gradovi izgrajevali v večje sestave. Po letu 1300 nastanejo pomembnejše arhitekture le še izjemoma in večinoma v mestih. V 13. stoletju se pojavijo nazivi castrum, vest, od konca stoletja dalje pa vse češče turn ali turm, ki se uporabljata tudi za mestne fevdalne stavbe. Po letu 1450 nastajajo v bistvu le še dvorci in graščine (geslos), ki niso niti po zunanji podobi niti po funkciji več identični s pojmom grad. Gradovi, zgrajeni v zgodnji gotiki, nadaljujejo romansko tradicijo. Kastelni princip se le polagoma umika svobodnejšim tlorisnim sestavam. Kot objekte, zgrajene v tradiciji romanskega kastelnega gradu, je omeniti Ormož, Borl, Bukovje, Rudenek, Salek, Negovo, Bizeljsko in poznogotski Švarcenštajn pri Velenju. Ob tradicionalnih kastelastih tipih pa je gotika poiskala tudi nove stavbne formulacije. Taki zgodnjegotski primeri so ganerbni Vodriž, Vitanje II in Hrastovec, ki v nasprotju s togo romansko zasnovo uveljavljajo bolj razgibano silhueto, ki jo pogojuje svobodnejša sestava stavbnih delov, različnih po izrazu in po proporcijah. Poleg oznake castrum ali vest za večje objekte se ob koncu 13. stoletja pojavi oznaka turn za manj pomembne objekte, kot na primer Kebel II, Paški grad, Strmol pri Rogateu, Hartenštajn pri Pilštanju itd. Ti gradovi so imeli pogosto značaj stolpastih dvorcev ali visokih utrjenih hiš (turn und hof, pozneje štok), vendar niso presegli višine dveh nadstropij. Čeprav so na videz včasih bili podobni stolpom, niso imeli nič skupnega s starimi bergfridi, ki se v 14. stoletju le še izjemoma pojavljajo. Te stavbe so rabile predvsem gospodarsko-upravnim potrebam. V njih je morda še živel spomin na romanske visoke hiše.

Večina gradov gotske dobe je nastala iz romanskih zasnov. Pri tem se je razvijala v smeri večje varnosti in boljšega bivanja. Bergfrid se je polagoma zgubil, palacij pa se je povečal in dobil okna celo v pritličju. Pri tem sta se vedno bolj ločevala stanovanjski in obrambni vidik, ki se je odmikal na grajsko obodje, opremljeno z obzidjem, eskarpiranimi jarki, s cvingerji, stolpiči, konzolastimi pomoli, z mašikuli, obrambnimi hodniki itd. Stari kastelasti gradovi so doživeli povečave v obliki novih stanovanjskih stavb, strateško lociranih obrambnih stolpov, cvingerjev itd. Primeri: Podsreda, Laško, Rifnik, Zbelovo, Velenje, Negova, Žovnek, Vrbovec, Majšperk, Štatenberk, Limbuš, Slov. Bistrica, Ptuj, Planina itd. Štirinajsto stoletje je v nasprotju s sredozemsko vplivanimi kasteli ustvarilo nov tip grajskih zasnov po severnih vzorcih. Gre za osni, raztegnjeni ali sestavljeni tip gradu, ki kaže očitno dvodelnost: grajsko jedro z bivalnimi prostori in obširno samostojno predgradje. Razdelitev na dve relativno samostojni, čeprav sovisni celoti se kaže tudi v funkcionalnosti tovrstnih gradov, ki navadno niso nastali iz enega liva, ampak postopoma, kot na primer Celje. Pri tem gradu ima Friderikov stolp funkcijo bergfrida (propugnaculum), kot naj bi bil obstajal že v 12. stoletju v Ptujju z delitvijo v curtis in curticulo. Poleg Celja spadajo k temu tipu gradu še Konjice, Rifnik, Žovnek, Ojstrica pri Taboru, Ekenštajn pri Velenju in Ranšperk pri Dobrni. V nasprotju s centralno zasnovanimi gradovi so osni bolj odvisni od terenskih danosti. Temeljni namen dozidavanja je bil ustaviti sovražnika čimdlje od

grajskega jedra. Te zasnove kot sploh vse gotске so bile mnogo obsežnejše od romanskih, a tudi mnogo slabše zgrajene.

Drugi tip predstavljajo gradovi, kjer so se nove sestavine dodajale radialno. Nastale so središčno poudarjene zasnove, z novimi sestavinami prizidanimi ob grajsko jedro (Lindek, Šalek, Dobrna). To je še vedno stvarjen, kubično sklenjen koncept, ki je le malo diferenciran. V 14. stoletju je nastopilo rahljajenje koncepta, ki je ustvarilo videz stopnjevanja in organske raščenosti teh objektov in s tem večjo slikovitost njihove pojave podobe. Poseben tip predstavljajo mestni gradovi (ne stolpi) na ogalih mestnih naselbin (Maribor, Celje, Slov. Bistrica). Stolpa v funkciji gradu pa tudi gotika po avtorjevem mnenju ne pozna.

Z renesanso se zgodovina gradov končuje. Slede le še dopolnitve v smislu obrambe pred strelnim orožjem in večje stanovanjske funkcionalnosti. Želja po udobnosti povzroči opuščanje gradov na višinah. Turška nevarnost pri tem ni igrala večje vloge, vendar pa je razvoj zadržala. Gradovi so ostali v funkciji obrambnih postojank še vse 16. stoletje. Na novo pa je bil v tem času zgrajen samo Lemberg pri Dobrni, razdejan v celjski nasledstveni vojni po letu 1456. Prezidave gradov v 16. stoletju niso logično nadaljevanje razvojnih tendenc grajske arhitekture, ampak le nadomestilo za prehod k novim tipom rezidenčnih fevdalnih objektov: graščin in dvorcev, kot jih poznata zlasti Francija in Italija že ob koncu 15. stoletja, pri nas pa so se udomačili šele po sredini 16. stoletja.

Poleg omenjenih načelnih pripomb glede začetkov naših gradov, prevlade kastelnega tipa, negacije stolpastega tipa, premajhnega upoštevanja lesenega stavbarstva in posredno s tem premajhnega poudarka na celovitejšem prikazu gradov kot funkcionalnih objektov moram opozoriti še na nekaj posamičnih sklepanj, ki so sicer smiselno vključena v prikaz grajskega razvoja, vendar pa niso pravilna ali pa so vsaj hudo problematična.

Kozjerep se omenja kot razvalina leta 1296, in ne 1269, ter ni ležal nad Tinjami, ampak na sotočju Framskega in Šveigerjevega potoka zahodno od Frama. Lokacija, imenovana Stari grad, je dobro vidna in obsega okoli 22×22 m velik plato, obrobjen s polkrožnim jarkom in strmimi pobočji.

Borl. Kralj Bela IV., ki je med leti 1254—1260 gospodoval Stajerski, je leta 1255 izdal fevdalno listino Frideriku Ptujskemu za grad Borl, ker je grad še vedno smatral za ogrski fevd, čeprav so ga Draneški gospodje že okoli leta 1200 iztrgali iz madžarskih rok, ga imeli v svoji posesti in mu dali svoj grb: narobe obrnjeno sidro. Grad so zagotovo zgradili Madžari v 12. stoletju, v 1. polovici 13. stoletja je bil draneški, nato do leta 1438 ptujski, ves srednji vek pa eksteritorialen, saj ni služil ne nemškemu ne madžarskemu vladarju. Napačno je avtorjevo mnenje, da je grad čuval salzburško fevdalno posest, ker ni bil nikoli v salzburški posesti. Grad je obodnega tipa z mogočnim bergfridom nepravilnega tlorisa. V njegovi sestavi se gotovo še skrivajo ostanke prvotnega madžarskega gradu. Bergfridov pristrešeni talni zidec ni nujno znak 2. polovice 13. stoletja, ker ga pozna na primer zahodna empora ptujske proštije cerkve že v 2. polovici 12. stoletja.

Ormož je nastal okoli leta 1278 ter oblikuje precej pravilen pravokotnik z bergfridom v severovzhodnem ogalu, ki se mu je pozneje pridružilo sedaj večinoma odstranjeno predgradje na severni strani. Stolp je stal samostojno, saj sta severni in vzhodni trakt nanj očitno prislonjena. Po avtorju naj bi bila sedanji zahodni trakt in južni prizidek prvotno palacij in stolpasta hiša, ker hranita vsak po eno gotsko lino. Vendar pa je njuna pritlična lega v obodnem zidovju za 2. polovico 13. stoletja malo verjetna. Gre za kletni ali pritlični lini,

formalno sicer podobni tislim na bergfridu, ki pa sta lahko tudi iz 14. ali celo 15. stoletja. Poleg tega pa je tudi zgodovinsko malo verjetno, da bi gospodje Ptujski zgradili v Ormožu tako obsežen grajski objekt, ki mu daleč naokoli ni bilo para (Borl, Velika Nedelja, Hrastovec, Vurberk, Središče itd.). Mislim, da je grad prvotno obsegal le obzidje, stolp in manjšo hišo ter da so ga šele v teku 14. in 15. stoletja zgradili v takem obsegu, da je še leta 1542 veljal za sorazmerno velikega, saj je bil ocenjen na 2000 funtov.

Tudi avtorjeva razlaga ptujskega gradu sloni preveč na analogijah (Breže, Lipnica) in predpostavkah, premalo pa na konkretnih raziskavah in zgodovinskih dejstvih. Obdelava fevdalne arhitekture zahteva namreč poleg stilno kritičnega in umetnostozgodovinskega obravnavanja tudi upoštevanje zgodovinskih in družbenoekonomskih razmer, ki so pogosto igrale odločilno, vedno pa važno vlogo pri oblikovanju grajskih sestavov. Po avtorju je prvotni ptujski grad nastal na osrednji, umetno dodelani kopi grajskega griča in naj bi bil verjetni naslednik leta 890 omenjenega dvora v vzhodnem ali gornjem delu mesta. Ta dvor ali grad naj bi v 1. polovici 12. stoletja nadomestil romanski palacij. Zahodni plato pa naj bi imel vsaj že v 11. stoletju funkcijo utrjenega predgradja, v 1. polovici 12. stoletja pa naj bi se razvil v samostojen grajski kompleks, t. i. mali grad, ki ga je obdajalo obzidje z vrsto izstopajočih stolpov, deloma še vidnih ob južnem robu zahodnega platoja. Kot osrednji del te zasnove naj bi delovala stara antična ali barbarska utrdbeno arhitektura ali pa gospodarska poslopja in stanovi za služinčad in vojaštvo. To naj bi bil tisti castrum antiquum, ki je bil v 1. polovici 12. stoletja že dolgo razvaljen. Nadškof Kanrad je postavil palacij na osrednji kopi in bergfrid na zahodnem platoju, ki so ga leta 1555(!) podrli. Bergfrid na lokaciji »staroslovanskega svetišča« naj bi imel idealno obrambno lego, posebno za napade z oblegovalnimi stroji z bližnjega hriba Panorame(!). Torej je grajska zasnova že v 1. polovici 12. stoletja razpadla v dve med seboj povsem ločeni, samostojno utrjeni grajski sestavini, katerih gornjo je zasedal nadškof, spodnjo pa kastelan. V sredini 17. stoletja ju je povezoval samo ozek, obzidan prehod.

Da ne bi navajal vse argumentacije za avtorjevim tezam nasprotno razlago o razvoju ptujskega gradu, opozarjam na svojo študijo o tem gradu, ki je izšla v sklopu sestavka: Poročilo o kulturnozgodovinskem delu in raziskavah v Pokrajinskem muzeju Ptuj za leta 1970—1974 (ČZN 10/2 1974, p. 227—266). Ne da bi se spuščal v arheološko interpretacijo svetiščnega problema, se mi vendar zdi avtorjeva argumentacija v opombi 110 močno neprepričljiva, posebno, ker po drugi strani avtor ni upošteval stolpa, katerega ostanki so v grajski kleti, niti stolpa, ki je stal ob palaciju. Avtor pa tudi ni razložil odnosa med 12 strelskimi dvorci z manjšimi posestmi na grajski gorci in ob njej ter po njegovem že v 11. stoletju zgrajeno zahodno polovico gradu, obdano z obzidjem, s stolpi in po 1. pol. 12. stoletja utrjeno z bergfridom, ki je nadomestil staro antično ali barbarsko utrdbeno arhitekturo. Močno hipotetična je tudi avtorjeva predpostavka, da so italijanski vojni gradbeniki leta 1555 (6) odstranili bergfrid na zahodnem platoju, leta 1657—1664 pa ugotavljali, da je ta del grajskega griča nezашčiten zaradi pomanjkanja vsakršne močnejše utrdbe. Poleg tega pa naj bi ti gradbeniki še pedantno in do zadnjega kamna očistili stolpovo temeljno jamo, ki zaradi mivkasto-glinastega terena in premajhne nosilnosti tal, jasno dokazuje, da je bila statično nezadostna, da bi nosila mogočen romanski bergfrid.* S tem pa se vsa avtorjeva gradbena rekonstrukcija zahodnega platoja z zgodnjeromanskim predgradjem in poznejšim samostojnim Ma-

* Paola Korošec: Prispevek k reševanju problema zgodnjersrednjeveškega objekta z nekropolo na ptujskem gradu. Ptujski zbornik IV. 1975, p. 119—140.

lim gradom vred podre in umakne »klasičnemu« razvojnemu načelu naših gradov, ki so svojo arhitektonsko dvodelnost večinoma razvili šele z zgraditvijo predgradij v smislu osnih gradov od 14. stoletja dalje. Tudi citiran Stierov prikaz dvodelnosti gradu iz leta 1657—1664 je kot podkrepitev avtorjeve hipoteze neprepričljiv, posebno, ker ga mnogo boljši Kreiztallerjev iz leta 1644 ne potrjuje. Navidezno dvodelnost ustvarja namreč eksparni zid iz 1. pol. 15. stoletja, ki je opasal zahodni rob grajske kope in povezal okrogli »Verdenov« stolp s severnim grajskim obzidjem, povezavo pa predstavlja stopničasta pot, ki je vodila iz predgradja skozi eksparni zid in po pobočju grajske kope v grad.

Verjetno bi podrobnejše analize posameznih objektov pokazale še marsikatero dvomljivo interpretacijo, vendar pa je treba upoštevati, da je preučevanje naših gradov šele na začetku in da so zato njegovi rezultati enako kot pri vseh drugih raziskovalnih panogah izpostavljeni vedno novim preverjanjem, dopolnitvam in tudi spremembam. Zato je avtorjeva trditev, da grajsko gradivo ne skriva nobenih takih presenečenj več, ki bi lahko ovrгла fiksirani lok razvoja grajske arhitekture, morda le nekoliko preuranjena.

Jože Curk*

* Jože Curk, dipl. um. zgod., ravnatelj Pokrajinskega arhiva Maribor

ANTOŠA LESKOVEC, TOVARNA SVINČENEGA BELILA V SELNICI OB DRAVI.

Časopis za zgodovino in narodopisje 46, Nova vrsta 11, Maribor 1975, stran 44—47.

Selniški svinčarski obrat se je priselil iz vzhodnokoroške smeri ter se naselil pod Pohorjem, in ne v Mariboru, kot bi kdo pričakoval. Potemtakem tudi njega — enako kot mnogo drugih večjih industrijskih obratov, na primer preboldske bombažne predilnice — večje mesto ni privlačevalo. Menimo, da je na podjetnikovo odločitev vplivala cenenost pohorskega lesa, sorazmerna bližina koroškega svinca izpod Pece in iz okolice Mežice; naselitev v večjem Mariboru bi verjetno podražila proizvodnjo. Sicer nas na pohorski les in na še posebno okoliščino opozarja sam Leskovec s podatkom, da je Wieland kupil za znatno vsoto 8500 gld na dražbi tako del falskega pohorskega gozda kot sam objekt za tovarno.

Mnenja smo, da nam je Leskovec zelo zadovoljivo približal delovanje selniškega obrata. Vendarle pa opazimo, kako sta ostala nekako med vrsticami in zato tudi nerazrešena dva problema: prvi, kaj se je dogajalo v svinčarstvu jugovzhodne Koroške, da se je eden izmed njegovih podjetnikov izselil v bližnjo Spodnjo Štajersko, drugi, kaj je s terminoma deželno privilegirana fabrika in cesarsko kraljevo privilegirana fabrika, ki se uporabljata za obravnavani selniški obrat v sorazmerno majhnem časovnem razponu. Moj pričujoči tekst ni kritika na račun avtorja, saj vse, kar je zapisal, drži, želim le z nekaj dodatki spopolniti podobo o svinčarstvu in o določeni terminologiji ter opozoriti, da je mogoče tudi v manjšem prispevku rešiti še kak drug trd oreh.

Leskovčeva trditev (op. cit., str. 44, opomba 1), da je bil doslej selniški obrat v literaturi le omenjan, ne drži v celoti, ker sta nam prav kratka teksta znana že iz predmarčne dobe. Dovolj znani Innerösterr. Industrie- und Gewerbeblatt I, Grätz 1839, str. 338, ima res samo omembo, da se je leta 1825 (!) ustanovila tovarna svinčevega belila v Selnici pri Mariboru in da je zablestela šele, ko je prišla v Komposeheve roke, ter da svinee zanjo prihaja izpod Peece, toda drugi prispevek, izšel v istem listu, VI, Grätz 1844, str. 12, nam pove nekaj več. Tovarno da je zgradil leta 1822 Jožef Kajetan Wieland, jo dve leti pozneje kupil Gregor Komposch, bivši podjetnik v Kapli na Koroškem, ter da je — ko je leta 1841 umrl — postala last njegovih štirih sinov Tadeja, Vincenca, Rajmunda in Ernesta. Tovarno da je zelo povzdignil Jurij Komposeh in da je leta 1826 prejela deželni privilegij. Zaposluje da 15—20 ljudi in da proizvede letno 1400 eentov (78,5 tone) svinčenege belila, surovine pa da prihajajo iz Koroške.

Jožef Kajetan Wieland se je sicer udeještoval v montanistikumu (upravitelj železarne), kapitala za samostojnega podjetnika pa najbrž ni imel dovolj. Na to kaže kratkotrajno lastništvo selniškega obrata in enako kratkotrajno lastništvo premogovnikov v Zasavju.¹ Iz leta 1832 imamo edini podatek o Wie-

¹ Prim. moje Premogovništvo na slovenskem ozemlju do sredine 19. stoletja, Zgodovinski časopis XVIII, Ljubljana 1964, str. 60.

landih na Koroškem, ko se citira Marija Wieland kot lastnica svinčevega kopa na Uršlji gori.² Več virov o njih ni. Povsem drugačnega kova podjetniki so bili Komposchi. V predmarčni dobi se je jugovzhodna Koroška glede svinčarstva šele pričela vzdigovati in se uveljaviti. Leta 1810 (na zahodu Ilirske provincel) je rudarska oblast odobrila koncesijo za stope in žgalno peč v Podkrajju blizu Mežice, štiri leta pozneje še novo peč tam v bližini; revir Peca se je razveselil prvih kopov za svinec leta 1825, medtem ko so odobrili peč, drobilnico, orodjarno šele leta 1841 — in tako dalje.³ O tem sta pisala tudi Hermann Wiessner in Ivan Mohorič; njunih del niti ne citiramo niti ne ponavljamo, ker je vse to že dobro znano. Takoj pa opazimo, kako so še prej, kar od samega začetka dalje, kopali svinec severneje od tod, po eni strani na Obirju, po drugi na Ojstrici in Lobniku, vmes med njima pa je bila v dolini Kapla, trg, ki je bil tako rekoč poln svinčarskih podjetnikov in talilnih peči za svinec. Torej najprej Kapla, nato Mežica. V Kapli je bil eden izmed vidnih svinčarskih podjetnikov Blaž Mayer, o katerem se je tudi že pisalo.⁴ Pred letom 1820 in po njem nastopata dva Komposcha kot lastnika svinčenih kopov in kot plavžarja: Simon je bil Mayerjev plavžar, Gregor, ki je pomemben za Selnico, pa Scheidenbergerjev plavžar.⁵ O tem, s kom v rudarski združbi in kje povsod so kopali svinec, pozneje tudi premog,⁶ se tu ne bi razpisal, morda pa je vredno opomniti, da so leta 1842 imeli svinčarno v Kapli in bili deležniki družbe, ki je v letih okoli 1833 imela v Mežici dve peči za taljenje svinčeve rude, kar 73 delavcev in je pridobila skoraj 178 ton surovega svinca, medtem ko je Gregor kot individualni rudokop na Tručnikovi planini nad Kaplo imel še sam dve peči, 80 delavcev in 87 ton taljenega surovega svinca. Kot koroške fabrikante, to je predelovalce surovega svinca v končne izdelke (svinčeno belilo, šibre), registrirajo dokumenti štiri podjetja: Albin in Ignac barona Herbert vsak zase, Ivan Rainer in končno Matije barona Kollerja dediči.⁷ Komposchev torej tu ni, ker so kot lastniki Selnice postali štajerski fabrikanti, ne več koroški, medtem ko so kot lastniki rudnikov in peči še ostali »podložniki« koroškega montanistikuma.

Zato smemo zapisati: aktivnost jugovzhodnokoroških svinčarjev je v predmarčni dobi naraščala; znatno ekspanzijo so pokazali tudi Komposchi, posebno Gregor. Wielandov ne preveč dobro uspevajoči obrat v Selnici je — tudi zaradi obsežne gozdne parcele (?) — Gregorja zamikal, ker si je upal povečati svoj gospodarski vpliv med koroškimi svinčarji. V začetku mu je to tudi uspevalo.

Predelovalnica v Selnici ni več spadala pod koroški montanistikum, zato ker je dovoljenje za njeno delovanje dala štajerska krajevna politična oblast. Komposch je kmalu po nakupu prosil štajersko deželno oblast za privilegij in ga prejel. S tem smo trčili ob drugi problem, ki se mu želim vsaj približati, če ga že docela razrešiti ne morem. Kako to, da članek v notranjeavstrijskem industrijskem in obrtnem listu iz leta 1844 trdi, da je prejel selniški obrat deželno koncesijo, šablonsko rečeno deželni privilegij (Landesbefugte Fabrik), Leskovec pa zapiše (op. cit., str. 45), da je bila to cesarsko kraljevo privilegirana fabrika? Proti koncu 18. stoletja je vrhovna državna administracija z namenom, da pospeši industrializacijo, tudi obrtnikom dajala možnost, da se razvijejo v to smer. Kdor je kapitalno šibkejši in si ne upa na prav veliko tržišče, naj zaprosi krajevno oblast za koncesijo, za »delovno koncesijo«, in jo bo brez posebnih težav tudi prejel. To bi utegnil biti Wieland. Kdor je kapitalno moč-

¹ Arhiv Slovenije, Ljubljana (cit. AS), Handels Commission 1789—1848.

² AS, Rudarska knjiga V D, str. 241, revir (I a) do k).

³ Prim. op. 1, str. 45.

⁴ Hermann Wiessner, Geschichte des Kärntner Bergbaues. II. Teil, Geschichte des Kärntner Buntmetallbergbaues, Klagenfurt 1951, Archiv . . ., 36./37. Band, S. 222—226, 229—230.

⁵ Prim. op. 1, str. 47—48.

⁶ AS, Reg VIII, Ilirski gubernij, fasc. 31, 1833—34, 2.

nejši in se tudi sicer čuti sposobnega obratovati velikopotezno, naj zaprosi deželno oblast za deželno koncesijo, torej obratovanje v obliki prave fabrike. Toda uradniki, zlasti nižji uradniki, dolgo časa niso dobro ločevali med pojmi »navadna« fabrika, »deželno privilegirana« fabrika ter »cesarsko kraljevo« privilegirana fabrika. Uradniki v predmarčni dobi so često mislili, da je odločilen proslilčev družbeni položaj, da torej ugleden zemljiški gospod ne more prositi in ne prejeti koncesije za »navadno« fabriko, ker je pač plemič. Povsem možno je, da v tistem dokumentu, ki ga je prebral Leskovec in ga citira v op. 8, stoji zapisano »c. kr. priv. fabrika«, saj so bili Komposchi ugledni podjetniki, toda do potrebne znanstvene točnosti bomo prišli, ko bomo našli nove potrebne uradne dokumente. Načelno se je že veliko pisalo o nastanku in razvoju koncesij in zadevnega prava (na primer Pribram, Slokar), toda konkretnega historjata o podeljevanju koncesij v slovenskem prostoru še nimamo. Vemo za nekaj desetih fabrik, ki so nastale v predmarčni dobi, toda silno malo je bilo res »c. kr. priv. fabrik«. Ena med njimi je bila na primer železolitarna v Dvoru na Dolenjskem, toda to je bila v vsej monarhiji znana in upoštevana tovarna. Ne zaradi k n e z a Viljema Auersperga, temveč zaradi širokega izbora in kvalitete izdelkov ter prav znatnega tržišča. Smela je med drugim imeti v firmi in v pečatu dvoglavega orla in pripis »c. kr. privilegirana«. Da je ostala Komposcheva tovarnica deželno privilegirana, potrjujejo tudi dejstva. Medtem ko je Dvor imel nekaj sto delavcev in je na debelo dobavljal za armado, ulival parne stroje in dele zanje, pozneje ulival dele vodnjakov in železne konstrukcije za mostove, je Komposch razpolagal s 15—20 delavci (pozneje manj) in proizvedel 78 ton belila (pozneje manj).

Za konec: problema o podeljevanju koncesij, ki ga je Leskovec nehote načel, se bo vsekakor treba kmalu lotiti. Tako bomo veliko bolje spoznali pojav, ki mu rečemo industrializacija slovenskega prostora. Rezultat bo boljši, če bodo pomagali pravni zgodovinarji.

Jože Šorn*

* Dr. Jože Šorn, Institut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana

WALTER BRUNNER, USTANOVITEV IN ZGODNJA ZGODOVINA ŽELEZARNE IN VALJARNE ŠTORE PRI CELJU.

Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 47, Nova vrsta 12, Maribor 1976, zv. 1, str. 143—154.

Prispevek k zgodovini »pudlarne in valjarne Štore«, kot se je obrat uradno imenoval, je solidno fundiran in zanj zasluži pisec, sicer arhivist Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu, našo pohvalo. Gradil je na virih in literaturi, ki so mu bili dosegljivi na delovnem mestu. To velja za vire predvsem, medtem ko bi literature mogel izslediti več. Bogat podatkov je zlasti strokovni časopis Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen, ki je pričel izhajati na Dunaju z letom 1853 (cit. Österr. Zeitschrift). Kar se tiče virov zunaj Gradca, je avtor nevede prezrl moj članek Vzpon in zaton spodnještajerskega fužinarstva, ki ga je objavila Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, letnik X, Ljubljana 1962, str. 144—156 (cit. Vzpon in zaton), kjer pišem o začetnih 15 letih delovanja pudlarne in valjarne Štore in le sumarno navajam vire, to je tri rudarske knjige, ki jih hrani Arhiv SR Slovenije (cit. AS) v Ljubljani. V pričujočem dopolnilu Brunnerjevega članka bom vire citiral podrobno. Za premogovniško dejavnost lastnikov štorskega obrata citiram svojo razpravo Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848—1918, izšli v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, letnik VIII-IX, Ljubljana 1968—1969, str. 62—63 (cit. Premogovniki in njihovi rudarji).

Vsi Brunnerjevi podatki so točni, zato gre tu le spopolnitev podobe, ki jo daje pisec o pudlarni in valjarni Štore. K strani 144 ČZN želim dopolniti avtorja s sledečimi podatki: Andrieu je kupil zemljišče od Ignaca Novaka, ki je prejemal rudosledna pisma za premog v Pečovju že od leta 1836 dalje in se maja 1848 citira kot steklarnar v Celju, torej kot podjetnik.¹ Brunner ne naveda, od kod je Andrieu prišel v naše kraje. Pred leti sem zasledil vest, da je bil po poreklu Tirolec, in si vest zapisal. Danes tega zapiska ne morem več najti, zato bomo morali za zdaj spet le domnevati, da je Tirolec. Kot vemo, so Tirolci imeli v naši zgodovini premogovništva kar znaten vpliv. Andrieuju je — trdi Brunner pravilno — izstavilo koncesijo ministrstvo za poljedelstvo dne 17. novembra 1850.² Toda že predtem, že 23. januarja 1850, je Andrieu kupil od Novaka premogovnik Pečovje, kar pomeni, da se je resno pripravljaj na graditev železarne. Dela je — po kaj pogostni praksi — res pričel, še preden je uradno prejel koncesijsko listino.

Na strani 145 spodaj piše Brunner, da je Putzer postal solastnik železarne v letu 1851. Na podlagi vira v op. 2 o tem resno dvomim: prvemu stavku, da je Pečovje kupil Andrieu od Novaka 23. januarja 1850, je dodan drugi stavek, da je Andrieu dal Ivanu in Pavlu Putzerju predujem za zgraditev železarne. Če logično preberemo vse, pridemo do sklepa, da je zaprosil in prejel koncesijo

¹ AS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 134 in 140.

² Ibidem, str. 227.

Andrieu, da pa sta bila njegova sodelavca že od samega začetka Ivan in Pavel Putzer, zlasti Pavel, in da je imel vajeti v rokah bolj Pavel Putzer kot Andrieu. Koncesionar Andrieu — naj s tem dopolnimo sicer pedantnega Brunnerja — ni bil novinec v železarski stroki. Bil je nekaj časa (koliko?) nameščeneec v direkciji železolarne Dvor na Dolenjskem; kmalu po letu 1837 je zapustil Dvor in že leta 1841 nastopil v javnosti kot fužinski kontrolor v Vordernbergu, leta 1846 še bolj točno kot kontrolor Fridauovih fužin v Vordernbergu.³ Torej je Andrieu imel več železarskih izkušenj in manj denarja, Putzer pa manj železarskih izkušenj in več denarja. Premogovnik Govce sta še kupila 20. avgusta 1851 Andrieu in Pavel Putzer skupaj, in sicer kupila pod vplivom Ivana Putzerja, toda že mesec dni pozneje ali 25. septembra je premogovnik Brezno kupil od Tomaža Grlica kar Pavel Putzer sam.⁴ Morda so se že tu pričela pota razhajati, vsekakor pa je Pavel Putzer kupil 22. januarja 1852 Andrieujevo koncesijo⁵ in rudarska oblast je transakcijo priznala 30. novembra 1853.

Kar se tiče uporabe premoga za talični proces v pudlovkah, naj poudarimo Andrieujevo in Putzerjevo naprednost, ki je bila v tem, da sta si zelo zgodaj omislila železniško povezavo Pečovja z železarno. Progo so menda pričeli graditi v letu 1852, kajti 1853 je že funkcionirala; dolga je bila 1000 klafter (1900 metrov), vagončke pa so vlekli konji.⁶ Brunner teh podatkov nima, pozna šele progo od Govce na železniško postajo Laško, ki je deset let mlajša (op. cit., str. 153).

Putzerja je vsaj leta 1852 zastopal njegov opolnomočenec Henrik Vittoreli, medtem ko 1853 nastopa Ivan Bürgl kot posadni mojster (sihtni mojster) v Štoerah in kot reflektant za premog.⁷ Tako smo spoznali dva Putzerjeva uslužbenca, ki jih Brunner ne pozna. Enako ne dejstva, da sta pudlarne in valjarno Štoere sestavljala pravzaprav dva obrata. Starejši se je imenoval Klarina fužina (Klara-Hütte), mlajši Minina fužina (Minna-Hütte). Otvoritev in blagoslovitev pudlarne in valjarne Štoere je bila dne 16. avgusta 1856.⁸ Mislimo, da se ta obred nanaša že na oba obrata. Znano nam je tudi, kaj vse je bilo montirano v prvem in drugem obratu, a teh tehniških podrobnosti tu ne navajamo. Putzer se je po dograditvi pudlarne in valjarne pričel zadolževati; od decembra 1857 do avgusta 1862 skupaj za vsoto 235.000 goldinarjev.⁹ Brunnerju tudi ni znano, da je pudlarne in valjarno kupovala surovo železo v plavžih Fužina (na severnem pobočju Bohorja), Mislinja, Sava, Gradac (v Beli krajini), Trgovi (Hrvaška). Predelovala je tudi stare tračnice.¹⁰ Prav zanimivo je, da ji ni bilo — kljub železniški progi — rentabilno kupovati surovo železo niti v zgornještajerskih niti v koroških plavžih.

Nadaljnje podatke o Andrieuju in o Putzerjih ima Brunner na strani 146 do 147 časopisa CZN. O njihovi točnosti ne dvomimo. Vse kaže, da je k prav lepemu vzponu pudlarne in valjarne Štoere bistveno doprinesel Karel Avgust Frey (Brunner, str. 147). O Freyu morem dodati tole: rojen je bil 2. februarja 1825 v Donaueschingenu (mestece ob skrajnem zgornjem toku Donave).¹¹ Put-

³ Erster Bericht des geognostisch-mentanistischen Vereins für Innerösterreich und das Land ob der Enns, Graz 1847, seznam.

⁴ AS, Rudarska knjiga A, str. 703 in 695, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 124.

⁵ Vir v opombi 2.

⁶ Österr. Zeitschrift, 1. Jgg, 1853, str. 239.

⁷ Za Bürgla AS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 124, za Vittorelija AS, Rudarska knjiga A, str. 741.

⁸ Österr. Zeitschrift, 4. Jgg, 1856, str. 277.

⁹ Vzpon in zaton, str. 154.

¹⁰ Josef Rosswal, Die Eisen-Industrie des Herzogthums Steiermark im Jahre 1857, Wien 1860 (Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik, VIII Jgg, Wien 1860); na Štoere se nanašajo strani XLIII, tabela med stranema XLII in XLIII, XLIV, tabeli med stranema XLIV in XLV ter XLVI in XLVII, 399—400, 406.

¹¹ Österr. Zeitschrift, 46. Jgg, 1892, Vereins-Mittheilungen, Beilage zur Österr. Zeitschrift, str. 31.

zer je z njim sklenil službeno pogodbo 13. junija 1853.¹² Mladi mož, ki ga čestokrat citirajo kot tehničnega direktorja, je bil v svoji stroki razgledan in ambiciozen metalurg. Leta 1860 si je omislil majhno talilno peč za eksperimentiranje, ki je bila visoka nekaj več kot pet metrov (16 čevljev); podobna je bila kupolni peči. Tu je pridobival surovo železo iz rude in žlindre tako, da je zmési dodajal ogljeno substanco zaradi desoksidacije, pozneje sredi talilnega procesa pa apnenko (apneno zemljo) zaradi siliciranja. Postopek so privilegirali leta 1860. Dve leti pozneje je eksperimentiranje pripeljalo že do stalne metode, ki so jo imenovali Lang-Freyeva polnilna metoda.¹³ Prav tedaj je sodni cenilni zapisnik deklariral omenjeno petmetrsko peč za plavž (takrat je bila v primeri s sodobnimi plavži kaj skromna peč). Sicer sta pa pred to pečjo delovala le dva večja plavža: v Mislinji in Fužini; mislinjski je bil visok 9,90 metra, fužinski 9,60 metra. Plavža na Pohorju v tem času že nista nič več delovala. Podatek, ki se nanaša na leto 1857 — torej na čas pred izbruhom recesije v železarstvu — dodaja še, da zaposluje vseh osem spodnještajerskih rafinirnic 27 uradnikov, kar 34 nadzornikov in 697 delavcev.¹⁴ Potemtakem so Štore imele četrtno vseh uradnikov, polovico delavcev in le osmino nadzornikov. Poleg Štor in omenjenih železarskih obratov sta bili leta 1870 na Spodnjem Štajerskem dve kosarni (Vitanje, Troblje pri Slovenjem Gradcu [Rottenbach]), poljedelske stroje in poljedelsko orodje so izdelovali v Ptuju in na Pragerskem, potrebščine za železnico v Mariboru.

Ko že pišemo o Freyu in s tem še vedno dopolnjujemo Brunnerja, naj dodamo, da so ga na ustanovnem občnem zboru Rudarskega in fužinarskega društva za Spodnjo Štajersko, ki je bil 13. junija 1868 v Celju, izvolili za predsednika tega društva.¹⁵ Dalje je bil znan po tem, da je ustanovil prvo nemško osnovno šolo v Štorah, še bolj pa po tem, da so ga zaradi velikih sposobnosti poklicali oktobra 1869 za generalnega direktorja Hüttenberške železarske družbe (Hüttenberger Eisenwerksgesellschaft), ki je imela sedež v Celovcu, in je izdelal pravila za bratovsko skladišnico.¹⁶ leta 1883 že navajajo Freya kot generalnega direktorja znane Österreichisch-Alpine Montangesellschaft (ust. 1881), družbe, za katero je takrat delalo 19.500 delavcev.¹⁷ Ko je Frey odšel v Celovec, je na njegovo mesto v Štore prišel Franc P. Melling, dotlej upravitelj erarne železarne v Eibiswaldu.¹⁸ Freyu so vsi priznavali, da je tvorec tračničnega kartela in da je vneto forsiral ustanovitev kartela za različno železo.¹⁹ Umril je na svoj rojstni dan 1898.²⁰

Proizvodnjo jekla po Bessemerjevem postopku je avstrijsko železarstvo vpeljalo novembra 1863, in sicer najprej na Zgornjem Štajerskem. V l. 1864 je bessemerjenje najprej uvedla Koroška, potem družba Južne železnice v svojem obratu v Gradcu, sledila je spet (še vedno 1864) Zgornja Štajerska. Peti Bessemerjev konverter je prišel funkcionirati v Moravski Ostravi maja 1866, šesti v Spodnji Avstriji junija 1868, sedmi v Zeltwegu septembra 1871 — in tako dalje. Tako statistika, ki navaja to zaporedje,²¹ kot Brunner sta popolnoma prezrla Štore, kjer so redno bessemerili — še vedno pod Freyevim vodstvom —

¹² AS, Rudarska knjiga B, str. 246.

¹³ Osterr. Zeitschrift, 8. Jgg, 1860, str. 321—322 — in 10. Jgg, 1862, str. 11.

¹⁴ Osterr. Zeitschrift, 8. Jgg, 1860, str. 263.

¹⁵ Osterr. Zeitschrift, 16. Jgg, 1868, str. 211.

¹⁶ Premogovniki in njihovi rudarji, str. 85.

¹⁷ Osterr. Zeitschrift, 31. Jgg, 1883, str. 359.

¹⁸ Osterr. Zeitschrift, 17. Jgg, 1869, str. 327.

¹⁹ Za kartele prim. moj prispevek Oris zgodovine železarstva na Slovenskem. Zgodovinski časopis 31. Ljubljana 1977, zlasti str. 66—70. (Zaradi velike časovne zamude CZN ga je ZC prehellil, zato diskrepanca v citiranju literature.)

²⁰ Prim. opombo 11.

²¹ Statistik der österreichischen Industrie in Metallen und Metallwaren. Bearbeitet vom statistischen Departement in k. k. Handels-Ministerium, Wien 1873, str. 21.

najpozneje od 1865 dalje.²² Delež pudlarne in valjarne Štore pri dvigu skupne spodnještajerske železarske proizvodnje je bil izredno velik: od leta 1850 do 1857, v času izrazite konjunktore za železarsko stroko, je porasla skupna proizvodnja na Spodnjem Štajerskem za 263 %, na Kranjskem za 59 %, na Koroškem »le« za 55 odstotkov.²³ Tudi kvaliteta štorskih proizvodov je bila na zavidljivi višini. Vse kaže, da je Putzer zaradi zadolževanja²⁴ že 1862 slutil, da lahko vsak čas zgubi svoj obrat. Moral je namreč pristati na sestavo sodnega cenilnega protokola. Zapisnik z dne 15. januarja 1862 trdi, da je vse skupaj — železarna, premogovniki, tračnice in proge — vredno 515.000 gld.²⁵ Leta 1863 so se pojavili glasovi, da bi morala železarna že zapreti vrata, če ne bi bilo naročil mornarice.²⁶ Vse bolj je namreč pritiskala konkurenca češkega, moravskega in ogrskega železa.²⁷ Mornarici je dobavljala železarna oklepne plošče za ladje že od leta 1862. Oklepno fregato Habsburg so opremili s ploščami iz Štor in Zeltwega.²⁸ Kvaliteto štorskih plošč je pohvalil tudi ladijski inženir V. Lučauinik.²⁹

Brunner (op. cit., str. 149 spodaj) je v dvomu glede tega, do kdaj je bil Putzer samolastnik pudlarne in valjarne. Naj spopolnimo vrzel s podatkom, da je bila Putzerjeva last do začetka leta 1867. Prav dne 1. februarja tega leta so ustanovili firmo »Rudarska in železarska delniška družba Štore« (Berg- und Hüttenwerks-Aktien-Gesellschaft Störé), ki so jo protokolirali 6. februarja 1867.³⁰ Res pa je, da trenutno še ne vemo, kdo vse so imeli delnice nove družbe. Ustanovitev delniške družbe se je pripravljala zelo dolgo, najmanj dve leti, kajti njene statute je rudarska oblast odobrila že 22. decembra 1865.³¹ Tej delniški družbi je 25. maja 1871 posodila 80.000 gld Allgemeine steyrische Creditbank, že 10. januarja 1872 pa posodila Hüttenberška železarska družba (s Freyevim posredovanjem?) kar 130.000 gld. Vsa posojila pa delniške družbe niso obdržala na nogah; razkrojila se je in 16. decembra 1872 so jo izbrisali iz knjig.³² Pripomnimo naj, da ta razkroj še nima nobene zveze s črnim petkom na borzi leta 1873. Pol leta pozneje ali 18. junija 1873 so vpisali kot lastnico štorske železarne znano Hohenwanško glavno združbo (Hohenwanger Hauptgewerkschaft). Vse pa kaže, da je ta združba tudi že bila finančno načeta, saj ji je pet dni pozneje posodil podjetnik Drasche³³ imponantno vsoto 200.000 gld. Hohenwanger Hauptgewerkschaft je bila mlada družba, saj je nastala prav na koncu tako imenovane »dobe utemeljevanj«, kakor imenujemo desetletje pred borznim polomom v letu 1873. Hohenwanško glavno združbo so namreč koncesionirali šele 21. marca 1872; dobri dve leti pozneje so že vpisali firmo Hohenwanška glavna združba v likvidaciji. Dne 27. aprila 1874 je izšel oglas, da je pudlarina in valjarina Štore naprodaj in naj se reflektanti oglasijo v osrednjem uradu hohenwanške glavne združbe na Dunaju (Central-Bureau der Hohenwanger Hauptgewerkschaft).³⁴ Strokovnjaki so izjavili, da je bila spomladi 1875 štorska železarna »čisto na tleh«. Vse kaže, da so bili

²² Österr. Zeitschrift, 13. Jgg, 1865, str. 4.

²³ Bericht des statistischen Comité's in Leoben über den Zustand der Eisen-Industrie in Steiermark, Kärnten und Krain ..., Bruck a. M. 1859, str. 4.

²⁴ Vzpon in zaton, str. 154.

²⁵ AS, Rudarska knjiga B, str. 242.

²⁶ Vzpon in zaton, str. 155.

²⁷ Österr. Zeitschrift, 11 Jgg, 1863, str. 378.

²⁸ Österr. Zeitschrift, 14. Jgg, 1866, str. 269.

²⁹ Österr. Zeitschrift, 13. Jgg, 1865, str. 4. — O Viktorju Lučauniku, ladijskemu konstruktorju in profesorju pomorske šole v Trstu prim. Miroslav Pahor, Slovenski dijaki in študentje na pomorskih šolah (1754—1941), izšlo v publikaciji: 10 let višje pomorske šole Piran, Portorož 1970, str. 56.

³⁰ AS, Rudarska knjiga A, str. 733.

³¹ AS, Rudarska knjiga B, str. 246.

³² AS, Rudarska knjiga A, str. 733.

³³ O Drascheju prim. Premogovniki in njihovi rudarji, str. 39—40 in 62.

³⁴ Österr. Zeitschrift, 22. Jgg, 1874, str. 147.

donosni samo njeni premogovniki. Morda je dokaz za to trditev naslednji drobec: na industrijski razstavi leta 1870 je štorska družba razstavljala profile premogovnikov Brezno in Govce. Zlate medalje so dobili »Bratje Sternberger, valjalnica bakra in metalov, Slovenska Bistrica« in druga podjetja, srebrne medalje štorska družba in drugi.⁵⁵ Na prostovoljni sodni dražbi 19. junija 1876 je štorsko železarno izdražil od Hohenwanške glavne združbe v likvidaciji Karel Neufeldt. Novi lastnik je izšel iz železarske družbe, ki je imela naslov »Delniška družba terniške valjarne in fabrikacije Bessemerjevega jekla« in sedež na Dunaju (Ternitzer Walzwerk- und Bessemer-Stahlfabrikations-Actien-Gesellschaft, Wien). Koncesionirali so jo bolj na začetku »dobe utemeljevanja«, namreč 9. januarja 1867. Valjarna v kraju Ternitz v Spodnji Avstriji je bila od 1862 do 1866 privatna last znanega fabrikanta Aleksandra viteza Schoellerja, šefa dunajske grosistične firme. V delniško družbo jo je preobrazil s pomočjo konzorcija, ki ga je vodil Credit-Anstalt, ostali deležniki pa so bili Hermann Krupp, Westfalec Gustav Neufeldt in Anglež Joseph Hall. Karla Neufeldta so vpisali v rudarsko knjigo kot lastnika 19. decembra 1877.⁵⁶ Citirajo ga tudi kot norveškega konzula. Neufeldt je vso svojo železarsko in premogovniško posest združil v podjetje z naslovom »Rudnik in železarna Store« in s sedežem na Dunaju (Berg- und Hüttenwerk Store); rudarska in železarska lastnina je bila razdeljena na 60 kuksov. Statute te nove rudarske združbe na kukse (rudarske deleže) so odobrili 11. aprila 1878.⁵⁷ Največ kuksov je imel Karel Neufeldt, druga po številu rudarskih deležev je bila ustanova Ivana Weitzerja iz Arada, tretji Filip vitez Schoeller; manjši deležniki so bili Gustav Neufeldt (reprezentant omenjene terniške železarne), Ludvik Ramor, Pavel vitez Schoeller, Ema Baumann in Elfrida Weinrich. Strokovno časopisje je trdilo, da je bila leta 1880 železarna »spet na trdnih nogah«.⁵⁸

Od strani 150 dalje je Brunner spet točen glede podatkov. Za konec naj dodam le še to, da je nad štorsko združbo na kukse bil razpisan sekvester 17. marca 1919; kot vse druge sekvestrske dekrete je tudi tega podpisal dr. Gregor Žerjav.

Naslednjih nekaj stavkov velja prevajanju strokovnih terminov. Kot je sicer prevod dober, se kaj rado zatakne pri izrazih, ki so že historični in jih v modernih slovarjih malodane ni več. Brunnerjev naslov članka Puddlings- und Walzwerk prevajamo »puđlarna in valjarna«, ker je železarna preveč splošen pojem. Takratne firme so nekaj zaradi propagande, nekaj zavoljo preciznosti kaj rade že v naslovu povedale, kakšno proizvodnjo prakticirajo. Na strani 145 govori prevajalka o enostavnih pudlovkah. Razumljiveje je, če zapišemo »enojne pudlovke«. Nemška strokovna terminologija je v tistih časih vedno pisala: Einfacher Puddelofen, Doppel-Puddelofen. Opis strokovnega ločevanja med obema tipoma peči ne sodi sem; sledil bo ob neki drugi priložnosti. Kar prav tam prevajalka citira ogrevalna peč, se v originalu glasi Vorwärmerherd, torej ogenj za predogrevanje (v tem primeru Herd ni ognjišče); lepše bi rekli: ogenj za predhodno ogrevanje. Koncesionirano opremo sem opisal v prispevku Vzpon in zaton . . . , pri čemer sem uporabljal besednjak z naslovom Carl von Scheuchenstuel, Idioticon der österreichischen Berg- und Hüttensprache, Wien 1856. Plosko kladivo so imenovali takrat Patschhammer ali tudi Luppenhammer; to je bilo težko kladivo s široko in skoraj kvadratno pëto in je rabilo za stiskanje in grobo oblikovanje lup ali grud, njihovo funkcijo so

⁵⁵ Österr. Zeitschrift, 18. Jgg, 1870, str. 387.

⁵⁶ AS, Rudarska knjiga C, str. 401.

⁵⁷ AS, Rudarska knjiga B, str. 182.

⁵⁸ Österr. Zeitschrift, 28. Jgg, 1880, str. 496.

(tudi na Prevaljah in v Štorah!) potem prevzela parna kladiva. Morda bi ga smeli posloveniti 'stiskalno kladivo', kladivo za stiskanje. Menim, da bi opombe 6 (ista stran) ne smeli prevesti, saj vse kaže, da gre za znano publikacijo Bericht des statistischen Comitès in Leoben über den Zustand der Eisen Industrie in Steiermark, Kärnten und Krain, Bruck a/d Mur, 1859. Od kod v prevodu »Gradec (okoli 1960)«, mi je uganka. Glede priimka Frei naj pripomnim, da sem obdržal obliko Frey, ker vsi viri pišejo tako; Brunner bi ne smel nič spreminjati, razen če je to spodrseljaj, kar se tudi dogaja. Na strani 148 stoji zapisano »pihalnik«; bolje je prevesti z besedo pihalo ali puhalo (das Gebläse). Končno naj še razložimo neko starejšo obliko lastništva v področju montanistika. Gre za kuks, za rudarski delež (str. 152; prevajalka piše Cuxova rudarska družba). Veliko veliko prej, preden so se razvile delniške družbe, so že obstajale kolektivne lastnice rudnikov in fužin. To so še družbe na kukse.

Kuks je pojem, ne dokument. Je predstavilo za višino deleža ali aporta, ki ga je deležnik prinesel v združbo. Ustanovitelji združbe so na primer sklenili, da bo vrednost entitete (= rudarske lastnine ali tudi rudarske in fužinske lastnine) razdeljena na kukse, na primer na 100 kuksov (največ pa na 128 kuk-

sov). Ker so vrednost entitete ocenili recimo na 250.000 goldinarjev (v bistvu gre za osnovno glavnico, za začetni kapital), je bil kuks ali rudarski delež le ponazorilo za stotinko vrednosti vse entitete. Deležnik, ki je prispeval 100.000 gld. je bil potemtakem udeležen na lastnini entitete s 40 kuksi. Aport so seveda vpisali v posebne uradne dokumente, ki so se imenovali kuksni listi. Vsak kuks — v navedenem konkretnem primeru enota 2500 gld — je dobil svoj kuksni list, kjer je bil na drugi strani ali na prvi notranji strani vpisan njegov lastnik. Vpisovati je smela samo neposredno nadrejena rudarska oblast, sicer so pa pripadali kuksni listi deležnikom; zase je rudarska oblast vpisovala lastnike in vse spremembe v svoje rudarske knjige. V kuksne liste je rudarska oblast vpisovala tudi ulomke deleža, to je delne lastnike celega kuksa. Cesto se je namreč primerilo, da je več oseb skupaj prispevalo denarja za en sam kuks; torej so morali nujno biti vpisani v ta kuksni list vsi delni deležniki. Delnica pri delniški družbi je nedeljiva in anonimna ter že poprej tiskana ali — ne preveč lepo rečeno — »glaseča se« na fiksno manjšo vsoto.

Da bo interesentom za rudarsko zgodovino še lepše razumljivo, kaj sta kuks in kuksni list, prilagam ilustracijo.

Levi primerek je kuksni list za kuks št. XXXV izmed 128 kuksov, na kolikor je bila razdeljena rudarska lastnina v antimonovem rudniku Lepa njiva. Pripomnim naj, da so rudarske oblasti v kraljevini Jugoslaviji še prakticirale kukse. Takšnih združb (= Gewerkschaft; družbe so samo delniške družbe, kuksne so združbe!) je bilo sicer res zelo malo, a Štore so ostale to zelo dolgo časa. Kuksne združbe so bile le ostanek tradicije, ker je svet že davno prešel na sistem elastičnejših delniških družb. Desni primerek pa se nanaša na rudnik živega srebra nad Tržičem. Ostal je prazen, nepopisan, ker pač nihče ni prispeval kuksa, deleža k rudarski lastnini.

Prva stran kuksnega lista je bila potiskana, vse tri naslednje strani so bile prazne. Tja je smela rudarska oblast vpisovati imena in priimke celih pa tudi delnih lastnikov kuksa (delnih v obliki ulomka). Če se je združba razšla, so na kuksne liste vpisali tudi to dejstvo (originala obeh kuksnih listov sta v AS, Rudarske knjige in spisi k tem knjigam). Kuksni list je po pravilu smel imeti samo štiri strani. Vpis dejstva, da se je združba razšla, pa je seveda onemogočil kakršno koli nadaljnjo malverzacijo s kuksnim listom in s kuksi.

Jože Šorn*

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
NOVA VRSTA

14. (XLIX.) LETNIK 1978, ZVEZEK 2

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Jože Koropec — Izdala Univerza v Mariboru v sodelovanju s podružnico Zgodovinskega društva v Mariboru — Založila Založba Obzorja Maribor — Za založbo Drago Simončič — Natisnilo maja 1978 ČGP Mariborski tisk v Mariboru